

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

DOĞU AFRIKA SAHİLLERİNDE NÜFUZ MÜCADELESİ
VE OSMANLI İMPARATORLUĞU: Musavva Örneği

NAJWA MUTAHAR
2502080415

Tez Danışmanı
PROF. DR. İDRİS BOSTAN

İSTANBUL 2014

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Najwa MUTAHAR Numarası :2502080415
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :02.09.2014
Danışman :Prof.Dr.İdris BOSTAN Saati :14:30
Tez Başlığı :”Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.İdris BOSTAN		Kabul
2-Prof.Dr.Ali ARSLAN		Kabul
3-Prof.Dr.Zekeriya KURŞUN		Kabul
4-Prof.Dr.Mahmut AK		KABUL
5-Prof.Dr.Fikret SARICAOĞLU		Kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU		
2-Yrd.Doç.Dr.Yusuf A.AYDIN		

Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği

Najwa Mutahar

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Kızıldeniz, Afrika, Eritre, Mısır

ÖZ

Doğu Afrika'nın Kızıldeniz sahilinde bulunan Musavva limanı 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı. Bu uzun süre boyunca Musavva, askerî ve idarî alanlarda başrol oynamıştı. Doğu Afrika'nın iç kısımları ile diğer Osmanlı bölgeleri arasında Cidde'nin askerî, ekonomik ve dinî bakımından önemli bir rolü vardı. Musavva, Osmanlı taşra teşkilatında sancaklık, beylerbeylik ve kaymakamlık merkezleri olarak kullanılmıştı. 19. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarından itibaren Afrika'yı paylaşmak isteyen sömürgeci devletlerin rekabeti Musavva'da da yaşanmıştı. İtalya'nın sömürgeleştirme projesinde Musavva limanı yer almış ve İtalyanlar değişik metodlarla bu hedefe ulaşmaya çalışmıştı.

İtalyanların bu faaliyetlerine karşı Osmanlılar Musavva ve Doğu Afrika'daki diğer limanlarını korumak için uzun süreli yoğun bir diplomatik çaba göstermişlerdi. Sömürgeci devletlerin bu rekabeti sonunda İtalyan askerlerinin Musavva'yı işgali ile Osmanlılar Musavva'yı fiili olarak kaybetmiş ve bu durum I. Dünya Savaşı sonunda hukuki olarak tasdik edilmişti. Bu çalışmada Doğu Afrika sahillerindeki bu nüfuz mücadelesi dönemin en önemli kaynakları olan Osmanlı ve Mısır arşivlerine dayanarak ortaya konulmaktadır.

Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği

Najwa Mutahar

Key Word: Osmanlı, Kızıldeniz, Afrika, Eritre, Mısır

ABSTRACT

The Massawa Port, located at the Red Sea on the East Coast of Africa, was under the Ottoman rule from 16th Century to 19th Century. Under the Ottoman rule, the Massawa Port had a strategic military importance, and had a crucial administrative role. Among the inner regions of East Coast of Africa and among other Ottoman regions, Jeddah had a financial, religious and strategic military importance.

Massawa was used as a sub-province, governorship and district-governorship. The colonial rivalry to share Africa also took place at Massawa. Massawa Port was part of Italian colonization project, and Italians tried to colonize Massawa through various methods. The Ottoman Empire made long and intensive diplomatic efforts to protect the Massawa port, and other ports in East Coast of Africa against Italian colonization. However, as a result of these colonization efforts, Italian soldiers occupied Massawa, and the Ottoman Empire eventually lost this port, and this situation was legalized at the end of the World War I. This dissertation examines this struggle for domination in East Coast of Africa by utilizing the Ottoman and Egyptian archival documents.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti 19. asrın ikinci yarısında idari ve askeri yapısının uğradığı zayıflıktan dolayı büyük sıkıntılar çekmekteydi. Bu nedenle Kızıldeniz'in batı sahilleri üzerindeki Doğu Afrika'da bulunan Musavva gibi merkezden uzak topraklarını himaye etmeye gücü yetmiyordu.

Bu zaman dilimi içerisinde emperyalist Avrupa devletlerinin Kızıldeniz'in batı sahillerine ilgisi arttı ve bir çok kişi ve kuruluş ticaret için bu bölgeye geldi. Bu durum bölgede konsoloslukların açılmasına ve Avrupa devletlerinin nüfûzunun genişlemesine yolaçtı.

Bu araştırma da bu durumun doğruluğunu desteklemektedir: İtalya'nın emperyal sahaya girmesinin temel sebebi; tüm İtalya eyaletlerini tek bir çatı altında birleştirme çabalarının doğal neticesi olarak zuhur eden iç problemlerini çözme arzusuydu. Bu sırada Doğu Afrika'daki girişim ve projeleri için bölgede yerleşmeye çalışan Fransa'nın nüfuzuna darbe vurmaya amaçlayan İngiltere'den de destek bulmuştu. İtalya ise, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olağanüstü şartları, Kızıldeniz'in batı sahillerine inmek için iyi bir fırsat olarak gördü ve Musavva'yı 5 Şubat 1885'te işgal etti. Böylece İtalya'nın Kızıldeniz'in batı sahillerindeki nüfuzu, güneyde Assab'tan kuzeyde Musavva'ya kadar yayıldı.

İtalyanlar Doğu Afrika'da büyük bir sömürge imparatorluğu kurarak bölgedeki Osmanlı idaresini tasfiye etmek ve Mısır'ın etkisini kırmak suretiyle kendi siyasi etki alanlarını genişletmek için girişimde bulundu. Osmanlı Devleti'nin ise bu durumda İtalya ve diğer emperyalist Avrupa devletlerine karşı diplomasi yollarını kullanmak ve kendi idaresi altında bulunan bölgelere yapılan işgale karşı çıkarak protesto etmekten başka çaresi yoktu. Ama bu çabalar sonuç vermedi ve Batı Afrika'daki Osmanlı varlığı sona erdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Afrika'daki tarihinin son dönemi hak ettiği seviyede çalışma ve araştırmaya konu olmamıştır. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'nın doğu sahillerinde Avrupa devletleriyle yaşadığı hakimiyet mücadelesi konusu üzerine çalışmayı tercih ettim. Afrika'nın Osmanlı yönetimi açısından stratejik öneme sahip olması ve Habeş eyaletinin Kızıldeniz'de bulunan merkezi Musavva'nın da bu bölgede bulunması ve Musavva limanının önemi sebebiyle araştırmamı bu liman üzerine yoğunlaştırdım. Bunu yapmadaki amaç, Osmanlı Devleti'nin emperyalist Avrupa devletleri tarafından çok sert bir hücumla maruz kaldığı ve büyük sıkıntılara uğradığı bu dönemde yaşananların üzerine örtülen perdeyi kaldırmak ve anlaşılmayan noktalara açıklık getirmektir. Musavva, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olması, Osmanlı-Doğu Afrikası'nın ön savunma hattını teşkil etmesi ve Kızıldeniz sahili üzerine oldukça önemli stratejik bir konuma sahip olması nedeniyle emperyalist güçlerin dikkatini üzerine çekmekteydi.

Bu çalışma günümüz Osmanlı Devleti Doğu Afrikası tarihine dair yazılan eserlerdeki eksik kalan bazı noktaları tamamlamayı amaçlamaktadır. Bu tez, Osmanlı Devleti'nin geçirdiği zaafiyete rağmen topraklarını nasıl savunduğunu ve bölgedeki hâkimiyetini devam ettirmek adına elinde bulunan tüm imkânları nasıl kullandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırmanın temel kaynakları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ve bilhassa Mısır Milli Arşivi ile Yemen'de bulunan İtalyan Sefareti'ndeki Hariciye evrakından oluşmaktadır. Bunlarla birlikte incelememin eksik kalan kısımları için, dönemin kitabî kaynakları, günümüzde yapılan araştırmalar ve tezlerden faydalandım.

Doktora tezi giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte Musavva'nın Doğu Afrika'daki coğrafi konumu, iklim ve çevre şartları ele alındı; bölgenin coğrafi özellikler ve halkın durumu incelendi. Bu açıklama, Osmanlıların kendilerine nisbeten sert çevre şartlarına nasıl uyum sağladıklarını ve birçok yabancı geleneğe sahip, çeşitli kabile dilleriyle konuşan bölge insanıyla yaşamayı nasıl başardıklarını ortaya koymak maksadıyla yapıldı.

Birinci Bölümde, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Musavva'nın tarihi ve Osmanlı devleti için önemi üzerinde duruldu. Buradaki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından Hidiv İsmail Paşa'nın Mısır valisi olduğu dönemin başlarına kadar geçen süre ele alındı. Bu sırada Habeş valiliği görevi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya verilmişti. Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı sultanına karşı Şam bölgesinde giriştiği savaşların etkisi ve Avrupa devletlerinin Osmanlı-Mısır problemini çözmek için olaya müdahil olması, Mısır'ın Cidde vilayetiyle bağlarının kopuşu, Habeş vilayetinin tekrar Osmanlı Devleti'nin doğrudan idaresine geçmesi, Bâbîâli'nin Sevakin ve Musavva idaresini Mehmed Ali Paşa döneminde Mısır yönetimine havale etmesi gibi konular incelendi.

İkinci Bölümde, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Musavva ve Sevakin limanlarını tekrar Mısır'ın idaresine almak için Bâbîâli nezdinde gösterdiği çabalar ele alınmaktadır. Bu çabaların sebebi, Osmanlı Devleti'nin kuzeyde Albe Burnu'ndan güneyde Hafun Burnu'na kadar Kızıldeniz'in batı sahilleri boyunca hâkimiyet hakkının bulunmasıydı. Ayrıca, bayındırlık ve imar siyaseti perspektifinden de Mısır vilayetinin Musavva'yı yönetimi altına alması gerektiği iddia edildiğinden bu konular tartışıldı.

Üçüncü Bölümde, İngiltere'nin Mısır'ı işgaline (1882) kadar İtalyan sömürgesi olarak kalan Assab'ın tarihi ele alınmaktadır. İtalya bu süre içerisinde Assab'taki konumunu güçlendirme ve Kızıldeniz'in batı sahillerindeki işgal alanlarını genişletme fırsatı bulmuştu. Bu bölümde yine İngiltere'nin Assab Körfezi sahilindeki İtalyan etkinliğine karşı takındığı tavır ve İtalya'nın saha genişletme siyasetine Osmanlı Devleti'nin Assab Körfezi'nde sahip olduğu hakları öne sürerek nasıl karşı çıktığı anlatıldı. Fakat İtalya alan genişletmeye devam ederek Rehita bölgesini Assab ile birleştirdiğinden onu buna cesaretlendiren faktör İngiltere'nin Kızıldeniz'in batı sahilindeki İtalyan etkinliğine karşı siyasetini değiştirmiş olmasıdır.

Dördüncü Bölümde, İtalya'nın Musavva'yı işgali ve İngiltere'nin bunu hoş karşılaması, İtalya Dışişleri Bakanı Mançini'nin Musavva meselesinde taraflar arasında bir antlaşmaya gidilmesi için sarf ettiği çaba ve Osmanlı Devleti ile Mısır Eyaleti'nin İtalya'nın Musavva işgaline karşı sergiledikleri tavır ele alınmaktadır. Bunların yanı sıra İtalya'nın Kızıldeniz'in batı sahilindeki Osmanlı nüfuzunu nasıl ortadan kaldırdığı,

Musavva sömürgesinin sınırlarını kuzeyde kuzar Burnu`na kadar nasıl genişlettiği, sonra da Eritre sömürge yönetiminin kuruluşunu 1890 Temmuz'unun ilk günlerinde nasıl ilan ettiği ve son olarak Doğu Afrika'da Osmanlı varlığının nasıl nihayete erdiği incelenmektedir. Yine bu bölüm Eritre sınırlarının çizilme merhalesini ve İtalya'nın bu konuya dair İngiltere, Etiyopya ve Mısır ile imzaladıkları karşılıklı antlaşmaları değerlendirmektedir

Doktora tezim sırasında başından sonuna kadar beni teşvik eden, kıymetli mesailerini ayıran ve yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. İdris Bostan'a sonsuz ve en içten şükranlarımı sunarım. Çalışmam esnasında her türlü yardım ve alakayı gösteren başta Prof. Dr. Mahmut Ak olmak üzere Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalındaki hocalarıma, tez izleme komitesindeki hocalarım Prof. Dr. Ali Arslan ve Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeli ile İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü personeline, İSAM Kütüphanesi çalışanlarına, yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi uzmanı Fuat Recep beyefendiye, Osmanlı Arşivi uzmanı Dursun Küçükbaltaoğlu'na tezin Türkçe metninin gerekli düzeltmeleri yapan değerli arkadaşlarımdan Burcu Kurt ve Miraç Tosun'a İstanbul'daki araştırmalarım sırasında her zaman destiğini gördüğüm değerli arkadaşım Ebtisam Al-Gerafi'ye, işlerimi sabırla kolaylaştıran eşim Dr. Ahmed Almalsi'ye teşekkür ederim. Bunların yanında çalışmamın ve eğitim hayatımın tamamında sonsuz maddi ve manevi destek sağlayan ve ismini burada sayamadığım bütün dostlara, hocalarıma, büyüklerime kendileri ve destekleri olmaksızın asla bu çalışmanın ortaya çıkamayacağını ifade ile sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Nagwa Abdulatef Mutahar

İstanbul 2014

KISALTMALAR

A. e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
A. g. m.	Adı geçen makale
A. g. t.	Adı geçen tez
A. m.	Aynı makale
A.v.	Aynı vesika
A. y.	Aynı yer
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Aarşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
D.V.K.M	Daru'l-vasâiku'l-kavmiyeti'l-Mısriyye (Mısır Milli Arşivi)
Def	Defter
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
Mah.	Mahfaza
s.	Sayfa
V.	Vesika
t.y.	Tarih yok
telg.	Telgraf
y.y.	Yayın yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR	IX
İÇİNDEKİLER.....	X

GİRİŞ	1
MUSAVVA’NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ.....	1
Musavva’nın Coğrafi Konumu ve Önemi	2
a.Musavva Arazisi ve İklim Özellikleri.....	3
b. Musavva’da Nüfus ve Halkın Çeşitliliği.....	6
c. 19. Yüzyıla Kadar Musavva Tarihi	7

BİRİNCİ BÖLÜM	15
MUSAVVA’DA OSMANLI İDARESİ.....	15
1.1.Musavva’nın Osmanlılar İçin Önemi	15
1.2. Musavva’da Osmanlı idari teşkilatı.....	17
1.2.1. Musavva’da Mütessellimler ve Nâibler.....	19
1.2.2. Musavva’nın Cidde Eyaleti Dönem’indeki İbrahim Paşa ve MusavvaKaymakamlığı	22
1.2.3. Musavva Kaymakam ve Naib Yahya Bey Meselesi.....	23
1.2.4. Habeşlilerin Musavva’ya Saldırıları(1840-1845)	30
1.2.5. Musavva ve Sevakin’in Mısır Eyaleti’ne bağlanması (1846-1848).....	32
1.2.6. Musavva’nın Tekrar Cidde Eyaleti’ne Bağlanması (1849-1865).....	35
1.3. Avrupa Ülkelerinin Musavva’daki Osmanlı Varlığına Karşı Tutumu	42

İKİNCİ BÖLÜM.....	53
OSMANLI DEVLETİ’NİN MUSAVVA’YI MISIR’A BAĞLAMASI	53
2.1. Musavva ve Sevakin’in Mısır’a Yeniden Bağlanma Nedenleri.....	53
2.2. Hidiv İsmail Paşa’nın Musavva ve Sevakin’i Mısır’a Bağlama Teşebbüsü.....	53

2.3. Habeş Eyaleti'nin Mısır'a Bağlanmasına Cidde Valisinin İtirazları.....	56
2.4. Musavva ve Sevakın'ın Mısır'a Bağlanması İçin Çıkarılan Ferman	58
2.5. Mısır Yönetimi Döneminde Musavva ve Ona Bağlı Yerler	59
2.5.1. Musavva, Sevakın ve Take'ye Cafer Sadık Paşa'nın Kaymakam Atanması	59
2.5.2. Sudan'ın Birleştirilmesi ve Hasan Rifat Bey'in Musavva Muhafızı Olarak Atanması	61
2.5.3. Cafer Mazhar Paşa'nın, Musavva'yı Teslim Alması	62
2.6. Mısır'ın Musavva'yı Teslim Aldığı Dönemde Musavva'nın İçinde Bulunduğu Durum	64
2.6.1. Musavva'da Binaların Durumu	65
2.6.2. Sağlık Hizmetlerinin Durumu	66
2.6.3. Güvenlik ve Askeri Güçteki Zafiyet	67
2.6.4. Vergiler ve Tuz Yatakları.....	68
2.7. Musavva'da Hasan Rifat Bey Dönemi	69
2.8. Hacı Eman Ağa'nın Musavva'ya Yardımcı Olarak Atanması	76
2.9. Musavva Muhafızı Hasan Rifat Bey'in Azli	77
2.10. Rasih Bey Dönemi	80
2.11. Alaaddin Bey Dönemi	82
2.12. Sudan Yönetiminde Yeni Düzenlemeler ve Munzinger Bey'in Musavva'ya Muhafız Olarak Tayin Edilmesi.....	84
2.12.1. Musavva ve Sevakın'ın Birleştirilerek Munzinger Bey'in İdaresine Verilmesi	84
2.13. Musavva'nın Mısır'dan Ayrılması	88
2.14. Musavva'da Mısır Yönetiminin Islahatları	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	108
KIZILDENİZ SAHİLLERİNDEKİ İTALYAN FAALİYETLERİNE KARŞI	
OSMANLI'NIN TUTUMU (1838-1880)	108
3.1. İtalyan Sömürgeciliğinin Nedenleri	108
3.3. Doğu Afrika Sahillerinde İtalya'nın Ernox Projesi	127
3.4. İtalya Coğrafya Cemiyeti'nin Doğu Afrika Sahillerindeki Faaliyetleri	128
3.5. De Amizica'nın Assab'taki Misyonu	132
3.6. İngiliz Yetkililerin Aden ile İlgili Tutumları	137
3.7. Osmanlı Devleti'nin Kendi Haklarını Savunması.....	140
3.8. İtalya'nın Assab'daki Arazileri Satın Alma Hususunda Raheite Şeyhi ile Anlaşması (1880).....	144

3.9.İtalyan Assab Sömürgesinin Oluşturulması.....	149
3.9.1.Assab'ta İlk Olarak İtalyan Bianki'nin Siyasi Komiser Tayin Edilmesi	149
3.9.2. İtalya'nın Kızıldeniz'deki Faaliyetleri Karşısında Mısır Hükûmetinin Konumu	154
3.9.3. Assab Limanı'nda İtalya'nın Faaliyetleri Karşısında İngiltere'nin Konumu	157
3.9.4. Beylül Hadisesi (15 Nisan 1881).....	158
2.9.5. Raheite Savaşı (27 Ağustos 1881).....	167
3.9.6. Assab'a Karşı İngiltere Siyasetinin Değişmesi.....	171
3.9.7. Osmanlı Devleti'nin Assab'da İtalyan Varlığını Kabulü	174
3.9.8. Assab'ta İtalyan Müstemlekesinin Kurulması.....	184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM187

MUSAVVA VE ONA BAĞLI YERLERİN HUKUKEN OSMANLI DEVLETİ'NDEN AYRILMASI.....187

4.1.İtalyan Mancini'nin Musavva'yı İşgal Projesi.....	187
4.2. Assab Limanı'nın Ticari Olarak İç Bölgelere Bağlanması.....	191
4.3. Haziran 1884 tarihli Adva İttifakı ve Mısır Kuvvetlerinin Sudan'dan Ayrılması.....	196
4.4. Ebük'te Fransız Varlığı	203
4.5. Beylül'ün İşgali.....	207
4.6. İtalyan Seyyah Bianki'nin Öldürülmesi 8 Ekim 1884.....	217
4.7. Musavva'nın İşgali.....	223
4.8. Musavva'nın İşgaline Tepkiler	234
4.8.1. Kahire Hidivliğinin Tepkisi	234
4.8.2. Osmanlı Devletinin Tepkisi	235
4.8.3. Avrupa Devletlerinin Tepkisi.....	237
4.9. Musavva'da İtalyan Yönetim Politikaları.....	243
4.10. Musavva'ya Bağlı Bölgelerin İtalyanlar Tarafından İşgali.....	250
4.10.1. Arafli'nin İşgali (25 Mayıs 1885).....	250
4.10.2. Dahlek'in İşgali (5 Haziran 1885)	253
4.10.3. Denakil Sahili'nin İşgali (22 Haziran 1885)	254
4.11. Eritre'nin İtalyan Sömürgesi Olması.....	258

SONUÇ.....261

BİBLİYOGRAFYA	268
I. ARŞİV KAYNAKLARI	268
1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)	268
2. Dâru'l-vesâ'ıku'l-kavmiyeti'l-Mısriyye (Mısır Milli Arşivi) (DVKM)	272
3) Vesâ'ıku'l-hâriciyyetü'l-italî havle ihtilâli Eritriye.(Yayınlanmış Belgeler).....	273
II. Kaynak Eserler	274
IV. Yayınlanmamış Tezler ve İncelemeler.....	282
 ÖZGEÇMİŞ	 284
 EKLER.....	 285

GİRİŞ

MUSAVVA'NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

Kızıldeniz'in batı sahillerinde yer alan Doğu Afrika topraklarında bugün birçok Afrika ülkesi bulunmaktadır. Bu çeşitlilik daha sonra açıklanacağı gibi. Avrupa emperyalizminin doğurduğu bir sonuçtur. Doğu Afrika'da toprakları bulunan bu devletler Sudan, Eritre, Cibuti, Somali ve Kenya'dan oluşmaktadır.

Gerçekten adı geçen bu devletlerden her birinin tarihi konusunda ayrı ayrı araştırma yapılması gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu bu bölgeden sadece bir mıntıkeyi, üzerinde araştırma yapmak için seçtik. Burası eskiden Habeş Eyaleti olarak isimlendirilen ve bugün Eritre devleti sınırları içersinde kalan bölgedir. Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki hâkimiyeti sahiller ve özellikle siyaset, ticaret ve güvenlik açılarından büyük öne arz eden limanlar üzerinde yoğunlaşmış olması yani Kızıldeniz'in batı sahilinde bulunan en önemli limanlardan Musavva dışında Assab ve Edd gibi küçük limanları elinde tutması Eritre coğrafiyasının konumunu ve içinde bulunduğu şartları tartışmayı gerekli kılmıştır¹.

Bunun nedeni Osmanlıların İstanbul'dan uzak olan bu bölgelere nasıl ulaştıklarını, bu zor ve hiç alışık olmadıkları şartlara nasıl uyum sağladıklarını öğrenmek ve yine Musavva'da ikamet eden insanların yapılarını tanımak ve konuştukları dillere vakıf olmaktır. Böylece Osmanlıların Kızıldeniz'in batı sahillerine egemen olma yolunda karşılaştıkları zorlukları ve limanlarda yaşayan halkların gönül rahatlığıyla Osmanlı hâkimiyetini kabul etmelerine sebep olan yönetme biçimini ve politikalarını anlamak mümkün olmaktadır.

¹ Raşid Tefvik Atıf Ebu Zeyd, *Et-ticâre fi's-Sudan fi'l-karni't-tâsi' aşer, Basılmamış* Doktora Tezi, Cami'atü'l-İskenderiyye, 1989.s.32-33.

Musavva'nın Coğrafi Konumu ve Önemi

Musavva ve ona bağlı bölgeler, Arap Yarımadası'nın karşısında Kızıldeniz'in batı sahilinde, kuzey enlemi 15° ve 18° ile doğu boylamı 36° ve 43° arasında yer alır. Yaklaşık 50,000 km² bir alana sahiptir. Musavva kuzey ve batıdan Sudan'a, güneyden Etiyopya ve Somali'ye, doğudan yaklaşık 1000 km'ye ulaşan uzun deniz kıyısıyla Kızıldeniz'e hakimdir². Musavva limanı Kızıldeniz'in batı sahilindeki limanların en önemlilerinden sayılır. Bunu Musavva'nın güneyinde bulunan Assab limanı takip eder³.

Musavva, Ortaçağ'dan 16.yüzyıl başlarına kadar “sahil ülkesi” veya “denize hakim bölge” anlamına gelen Bahr Meder ve Meder-i Bahri isimleriyle bilinmekteydi. Yöneticisine “denize hakim bölgenin efendisi veya kralı” anlamına gelen “Bahr Neceş” lakabı verilmişti ve başkenti Deberva olarak isimlendirilmişti. Bu başkent günümüzde hala mevcut olup ancak Asmara⁴-Adi Ugri arasındaki dağ yolu üzerinde bulunan küçük bir köy halindedir⁵.

16. asrın başlarında bu ülkeye gelen Avrupalıların rivayetlerinden, Musavva ve ona bağlı bölgelerin bağımsız veya yarı bağımsız olduğu ve aynı zamanda Kızıldeniz yoluyla Etiyopya'ya gönderilen Portekiz misyonerlerinin Medr-i Bahri topraklarına geçmelerine izin veren bir ruhsatı Bahr Neceş'ten aldıkları sonucuna varılmaktadır. Örneğin, Portekiz misyoner De Lima 1520'de Habeş hükümdarı Lebena Dangel'le (1508–1540) görüşmek için yolu üzerindeki Musavva'ya ulaştığında Habeşistan'a Bahr Neceş üzerinden geçmesine izin verilmeden önce bir süre alıkonulmuştu⁶.

Osmanlılar 1557'de Özdemir Paşa zamanında Kızıldeniz'in batı kıyısında nüfuzlarını genişlettiler ve Musavva ve ona bağlı bölgelere hakim oldular. Ona “Habeş eyaleti” ismini verdiler⁷. 19. yüzyılın ikinci yarısında Mısır hükümeti buranın idaresini ele aldı ve burayı

² Casim Avcı, “Masavva” **DİA**, C.21, s. 73.

³ Es-Seyyid Receb Harraz, **El-usûl et-Târîhiyye li 'l-müşkileti'l -Eritriye**, Kahire 1977, s. 1-2.

⁴ Asmara, bugün Eritre'nin başkenti.

⁵ Es-Seyyid Receb Harraz, **Eritriya el-Hadîse 1557-1994**, Kahire 1974, s. 3.

⁶ Habeşistan her birinin iç yönetimi bağımsız olan krallıklara ayrılır. Her krallığa başkan veya Habeş kralı her küçük eyalet hükmeder. Her lider veya Habeş kralı hükümeti idare etmede bağımsız bir hakim olarak hizmet verir ve ülkenin işlerini istediği gibi idare eder. Başkanın görevi krallığa saldıran yabancılarla savaşımdır. Nitekim birbiriyle savaşan birçok başkan vardı. Bölge sakinlerine vergi koymak da başkanın hakkıydı ve bunun karşılığında Habeşistan imparatoruna yıllık vergi öderdi: Azmzade Sadık El-Müeyyed, **Habeş Seyahatnamesi**, İstanbul t.y., s. 49.

⁷ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti –Habeş Eyaleti**, İstanbul 1974, s. 44-45.

“Musavva ve ona bağılı bölgeler” diye isimlendirdi. Burası, kuzeyde Kasar burnundan, Bâbü’l-Mendeb Boğazına yakın Dumeira’ya kadar uzanmaktadır⁸.

İtalyanlar 1869 yılı sonlarında Assab’ı yerel kabilelerden satın aldı ve 1890’da Musavva limanını işgal ettiler. Böylece Kızıldeniz’in batı kıyısını bir koloniyle mülklerine dahil ederek oraya ilk defa “Eritre” ismini verdiler. Bu ad Romalı coğrafyacılar tarafından Kızıldeniz’e verilen eski Latince isimden türetilmiştir. Romalı coğrafyacılar, çoğunlukla kırmızı rengini alan ve onu su yüzeyine yansıtan yosunların ve deniz bitkilerinin çok olması sebebiyle ona Mare Erythraeum yani Kızıldeniz ismini vermişlerdi⁹. İtalya’nın Eritre’yi işgali İtalya Devleti’nin 1941 yılında Doğu Afrika’dan çekilmesine kadar yarım yüz yıl sürdü¹⁰.

a.Musavva Arazisi ve İklim Özellikleri

Kızıldeniz’in batı kıyı arazileri beş ayrı coğrafi bölgeye ayrılmaktadır.

Orta-güney platosu: Bu plato deniz seviyesinden 6.000 ila 8.000m. yükseklikte Eritre’nin kalbidir ve güneydeki yüksek platolar nedeniyle Etiyopya’daki Tigrey tepeleriyle birleşir. İklimi tüm yıl boyunca güzel, havası az tozlu ve yumuşak, güneşi parlak, rüzgârı ılımlıdır. Sadece yüksek zirvelerinde don olayı görünür. Mevsimleri arasında çok az fark vardır. Bundan dolayı İngiliz gezginlerden birinin oranın iklimini “sürekli bahar” diye nitilemesinde şaşılacak bir şey yoktur. Burada mevcut ağaçların çoğu çok dallı alev orbea (alev ağacı) türü, çam ve yabani zeytindir¹¹.

Kuzey yaylaları: Platolardan dar bir dağ silsilesi Sudan’a doğru gider ve bu yaylalar zayıf dikenli bitkilerin büyüdüğü dar vadilerin arasından geçer. Yaylaların zirvesinde küçük platolar vardır ve bu platolar, Rura Habab ve Rura Mariya örneklerinde olduğu gibi, orada yaşayan kabilelerin isimleriyle adlandırıldığı alaşılmaktadır. Vadilerin iklimi sıcak ve

⁸ Osman Salih Sebi, *Coğrafiyetü Eritriya*, Kahire 1983, s. 12.

⁹ Celal Yahya, *Sevâhilu’l-Bahru’l- Ahmer*, Kahire 1960, s. 22.

¹⁰ Sebi, *a.g.e* s. 12.

¹¹ Abdülbarî en-Necm, *Eritre, Şa’ben ve Kifâhen*, Bağdad t.y, s. 27.

kuru iken yaylaların iklimi ılımandır. Bitkilerinin çoğunluğu sakız ağacı ve tütündür. Aynı zamanda kahve de yetiştirilmektedir¹².

Birke Çöküntüsü: Kuzey yaylaları batıda yaklaşık 5.000 m. kadar düşerek Sudan sınırına uzanan çöl düzlüklerine ulaşır. Burada dikenli otlardan başka bir şey yetişmez Ancak bu uçsuz bucaksız çöl steplerinin merkezinde Havru Birke ve kolları sayesinde basit yaşamın renkleri bulunur. Öyle ki Havru Birke kenarında Sedir ağaçlarından ormanlar yetişir¹³.

Kaş – Sitit Çöküntüsü: Akarsuların güneydoğusunda bölge şaşkınlık uyandıran bir görüntüyle aniden çöl düzlüklerinden ormanlara dönüşür. Yağmur mevsiminde savana otları çoğalır ve bu ormanlarda kaplan, aslan ve fillerin yanı sıra birçok maymun türü, yabani domuz ve antilop sürüleri yaşar¹⁴.

Kıyı Düzlükleri - Ovalar: Doğuda platolar ve yaylalar sert bir şekilde Kızıldeniz’le paralellik gösteren sahil düzlüklerine doğru alçalır. Bu düzlük kuzeyde dar, güneyde genişliği 10 ile 50 m. arasında değişen kumlu bir düzlüktür. Doğusunda bir dizi dar kıyı resifleri bulunur. Bu resifler Musavva’nın güneyinde birkaç kilometre kuzeye uzanır ve güney tarafında yükseklik artar. Öyle ki Assab limanı yakınlarında yükseklik 6.700 metreye kadar ulaşır¹⁵.

Kış ve bahar aylarında kıyı iklimi ılımlı, yaz aylarında tahammül edilemez bir şekilde çok sıcak ve nemlidir. Kıyı hemen hemen kuzeyindeki düzlükleriyle, kıvrımlarının çokluğuyla, deniz burunlarıyla ve merkezdeki körfeziyle ayırt edilir.

¹²en-Necm, **Eritre, Şa‘ben ve Kifâhen**, s. 28.

¹³ Emel İbrahim Muhammed, **es-Sırâ‘û’d-düvelî fi‘l-bahri’l-Ahmer fi’n-nusfı’s-sânî mine‘l-Karni’t-tâsi‘-aşer**, San’a 1999, s. 54.

¹⁴Abdülbârî en-Necm, **Eritre**, s. 29.

¹⁵Sebi, **a.g.e.** , s. 15.

Kıyı önünde bulunan adalar ise, daha çok grup görünümüyle dikkat çeker. Mesela, bunlardan en büyük 126 adayla en çok adası olan Dehlek takımadaları, Denakil takımadaları ve Assab körfezinde bulunan adalar grubu dikkat çeker¹⁶.

Bu ada gruplarının dağılımında, adaların sahil çizgisinden kuzey kesimi önünde yani 16° 40' enlemi ile kuzeyin 18° çizgisinde kaybolduğu görülmektedir. Bu adalar Musavva limanı önünde görünmeye başlar, öyle ki "liman" ismiyle bilinen ada da burada bulunur. Musavva kendisini Musavva ve Tevlud adaları üzerinde geliştirmiştir ve bu iki ada kıyıya demir yolu ile bağlanır.

Kuzey enlemi 15° 25' ile 16° 38' arasında bulunan Dehlek takımadaları, Eritre sahili önünde bulunan ada grubunun ekonomik açıdan en önemlisi olarak kabul edilir. Bu adaların çevresindeki sular ve özellikle alan genişliği olarak takımadalarının ikincisi olan Nora adasının civarı inci bakımından zengindir. Bundan dolayı denizcilerin ve tarihçilerin birçoğu onu, Basra körfezindeki Bahreyn adalarına benzetmiştir. Bu adalar, özellikle iki büyük ada Dehlek Adası ve Nora Adası inci ve buna benzer zenginliklerin çıkarıldığı yerler olmuştur¹⁷.

Dehlek adası alan olarak grup adalarının en büyüğü sayılır. Hatta Kızıldeniz'deki adaların alan bakımından en büyüğüdür (800 km). Güney yönündeki ikinci ada grubu Ensoly körfezi girişindedir. Onu, küçük ve büyük Avde adalarının yanı sıra, Bori yarımadasından ve en büyük volkanik Deyzi adasından fay hatları ayırmıştır. Bu adaların tüm nüfusu Müslüman'dır. Volkanik yapısı nedeniyle içilebilir su bu adalardan sağlanır. Üçüncü grup ada Havakil takımadalarıdır ve aynı isimle bilinen körfezde bulunur. Bu da volkanik adalardandır, en yüksek zirvesi 240 m. yüksekliğe ulaşır¹⁸.

Güney yönünde kıyı şeridi boyunca Eritre sahili bulunur. Tam olarak kuzey enlemi 15° dir. Emfil körfezi girişinde küçük, volkanik adalar çoğalır. Bu tür adalar Beylül körfezi

¹⁶ Makavi, Fevzi, *El- Milaha fi 'l-Havzi'l- Cenûbi li'l-Bahri'l-Ahmer ve Esrarühâ fi't-târihi's-Siyasili'l Muntaka mine'l-Karni't-tâsi' M.O. ilâ El- Karni's- Sâbi' el-Milâdi*, Afrika, Kahire 1999. s. 46,

¹⁷ Harraz, *Tarihü Eritriya*, s. 5-7.

¹⁸ Fevzi Makavi, *Memleketü Aksüm*, Basılmamış Doktora Tezi, Afrika Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, Kahire Üniversitesi, 1999. s. 43-45.

ortasında da bulunur¹⁹. Hiç şüphe yok ki, Eritre sahilini ayırt edilir yapan adaların çokluğu Kızıldeniz kıyısındaki bu bölümün stratejik önemini attırmıştır. Bu adaların Kızıldeniz'in girişinde yakınlığı, yukarıda sözü geçen limanların korunması açısından büyük önem arz etmektedir.

Eritre'nin yüzey şekillerinin görünümünde yüksek dağlar, platolar, düzlükler ve derin çöküntüler olarak açık bir zıtlık görülmektedir. Bu formların her biri, orada yaşayan kabileler üzerindeki etkisinin yanı sıra, iklim ve bitki örtüsü gibi beşeri coğrafyanın tüm yönleri üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır²⁰.

b. Musavva'da Nüfus ve Halkın Çeşitliliği

Coğrafi konumu nedeniyle Kızıldeniz sahillerinin batı kesimi, tarihi çağlar boyunca çeşitli halkların büyük göç hareketleri için bir köprü oldu. Bu halklar orada yaşayan insanların hayatında açık izler bıraktı. Bu da oradaki Sami, Hami ve Zenci unsurlar arasında asırlar boyunca evliliklerin olduğunu gösteriyor²¹.

Yerli halkın ormanda yaşayan zencilerden ve Sudan'ın güney doğusundaki ormanların sık olması sebebiyle evlerinden Eritre platolarına göç eden Nil halkı olduğuna inanılır. Daha sonra Eritre, Sudan'ın kuzey çöllerinden zorla sürülen kırsal Hami kabilelerinin istilalarına maruz kaldı. Birke çöküntüsü ile kuzey yaylalarını işgal ederek, Nilli zenci nüfusunu kovdular ve Kızıldeniz'in batı sahili boyunca Somali topraklarına ulaşıncaya kadar yayıldılar²². Bunu, iklimi Yemen yaylalarına benzeyen Eritre ve Etiyopya platolarına yerleşmek için Kızıldeniz'i geçen Sebeli ve Himyerilerden oluşan Yemenlilerin göçü takip etti²³.

Gerçekte Yemenliler kendileriyle birlikte siyasi örgütlenmeyi ve gelişmiş tarım bilgilerini de getirdiler. Nitekim onların ticaret yapma ve uygar dünyayla ilişki deneyimleri

¹⁹ Sebi, a.g.e., s. 17.

²⁰ Mümtaz Ârif, *Eritre beyn ihtelaleyn*, Bağdad, s.24.

²¹ Davut Dursun, Eritre, *DİA*, C.11, s. 302.

²² Bazal Dafison, *Afrikiyya tahte Ezuâ-i Cedîde*, Çev, Cemal Ahmed, Beyrut 1965, s. 36. Şevgi El-Cemel, *Tarih Keşf Afrikiye ve İsti'mariha*, Kahira, s. 35-36.

²³ Cemal Zekeriya Kasım, "Er-revâbit el-Arabiyye el-İfrikiyye kable Hareketi'l-Kuşûf el-Coğrafiyye ve Bid'ü Hareketi'l-isti'mâr el-Urubbi fi karni'l-hâmis aşer "El- Alâkatü'l- Arabiyye el-İfrikiyye , Dirase Târihiyye li'L-âsâri's-Selbiyye li'L-isti'mâr.Ma'hedi'l-buhûs ve 'd-dirâsâtil-Arabiyye, 1970, s. 25.

vardı. Bu durum fiziksel ve kültürel açıdan nispeten yüksek düzeyde bir medeniyet kurmaları için yardım etti ve kendi kültür, yazı ve dillerini yaydılar²⁴.

Şüphesiz Ortaçağ boyunca batı sahiliyle doğu sahili arasını birleştirmek için Kızıldeniz'in batı sahiline Arap göçü devam etmiştir. Göçmenler ve Arap tacirler yerel halkla evlilik yoluyla karışıp birleşmiş, bundan dolayı Arap formu Eritrelilerin, genellikle kıyı sakinlerinde yani özellikle (Musavva, Assab, Edd) gibi yerlerde net bir şekilde ortaya çıkmıştır²⁵.

Bu göçlerin ve savaşların Eritre'nin ontolojik varlığı üzerinde izlerini bıraktığı apaçık ortadadır ve bu şekilde farklı insan gruplarından oluşan bir nüfus ortaya çıkmıştır. Hemen hemen her insani grup farklı coğrafi bölgeye sahiptir ve grup fertleri dil, din ve yaşam yolları gibi belirli özelliklerde bir şeyde ortaklırlar²⁶.

Bu kabilelerin çoğunluğu Tigre dilinin yanı sıra Arapça konuşan Beja kabilesiyle karışmış Arap kökenlidir ve aralarında Hristiyan azınlığın yayıldığı Mensa kabilesi hariç hepsi Müslüman'dır²⁷.

Amerikalı yazar John Gunther "Inside Africa" adlı kitabında Eritrelileri şöyle tavsif eder: "onlar Etiyopyalılardan çok daha hassas, zencilerle daha az evlenen, bazı bakımlardan daha gelişmiş, tabiatlarında kibir ve üstünlük olmayan, kemikleri ince, şekilleri düzgün ve kesinlikle zencilere benzemeyen bir halktır"²⁸

c. 19. Yüzyıla Kadar Musavva Tarihi

Milâttan önce III. bin yıldan itibaren Mısır'dan Kızıldeniz'e giden gemilerin Musavva adasına uğradığı ve bazı tâcir ve seyyâhların bölgeyi ziyaret ettiği bilinmektedir. İslâmiyetin ilk devirlerinde Musavva'nın bir sürgün yeri olduğu anlaşılmakta ve mesalâ içki müptelâsı şair Ebû Mihcen es-Sekaffî'nin Hz. Ömer tarafından bu adaya sürgün cezasıyla

²⁴ Brittin, H. & Ripley, P.J.G., *A Simple History Africa*, 1973, s. 23. Seyyid Mustafa Salim, *El- Bahrü'l-Ahmer ve'l-cüzürü l- Yemeniyye*, Sana'a, s. 14.

²⁵ Fethi gys, *El-islam ve El-habeşe*, s. 57.

²⁶ Mustafa Muhammed Msid, *El-islam ve En-nube fi El- Usûr i'l- vusta*, s. 30-23.

²⁷ Ahmed b. ALİ b. Abdülkadir el-Makrîzî, *El-ilmam bi-ahbâr men bi-arzi'l-Habeşe men Mulûki 'l-islâm*, Yayınlayan, D. Renk, 1995. s.18.

²⁸ John Gunther, *Inside Africa*, London 1955, s.34.

gönderildiği nakledilmektedir²⁹. Son Emevî Halifesi II. Mervân'ın öldürülmesinden sonra oğlu Abdullah'ın Cidde'ye kaçtığını oradan Badi'e ulaştığı kaydedilmektedir³⁰.

750 yılında Bece kabilelerinin eline geçen Musavva; 10. yüzyılda Kızıldeniz sahilleriyle birlikte Habeşistan'a bağlıydı ve zengin maden yataklarıyla ve büyük önem taşıyan limanı ile altın ticaretinde aktif rol oynamaktaydı. 7.-14. Yüzyıllarda Musavva kendilerine "Sultan" diyen Dehlek emîrlerinin hâkimiyetinde bulunmakta ve yerli bir nâib tarafından yönetilmekteydi. Ancak 13. Yüzyılda Yâkut el-Hamevî buranın harap bir vaziyette olduğunu kaydedilmektedir³¹. Aden'in 14. Yüzyılın sonunda yine Habeş topraklarına katıldığı, 16. Yüzyılda ise tekrar Dehlek'in himaye ve kontrolüne girdiği anlaşılmaktadır. O dönemde Gucerât dahil çeşitli bölgelerden gelen ticaret gemilerinin limana uğradığından söz edilmektedir³². Aynı yüzyılda Musavva Ümitburnu'nun keşfedilmesinden ve Portekizliler'in bölge ticaretini ele geçirme mücadelelerinden olumsuz yönde etkilenmişse de Etiyopya'nın başlıca limanlarından biri olarak önemini sürdürmüştür³³.

1520'de Musavva'a gelen Portekizliler, Etiyopya Kralı Lebna Dengel'le (II.David), yaptıkları anlaşma sonucunda halkının tamamı müslüman olan limanı teslim aldılar ve camisini kiliseye çevirdiler³⁴.

Bu arada Zeyla'dan Habeş dağlarına kadar uzanan bölgenin yöneticisi (1506-1543) ve merkezi Harar olan Müslüman devletinin sultanı Ahmed b. İbrahim, 1527'de Portekizlilerin teşvikiyle Müslümanlara karşı saldırganlıklarını artıran Habeş krallığına savaş ilan etti ve kısa sürede büyük bir başarı elde ederek ülkesinin sınırlarını Musavva ve Kızıldeniz'in batı sahilinin tümüne kadar genişletti. Habeş hükümdarı Lebna Dengel (II. David), bu durum üzerine, Lizbon'dan yardım talebinde bulunmak zorunda kaldı. Ahmedb.

²⁹ Taberî, Târîh (Ebu'L-Fazl) 2., s. 38.

³⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. El-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve 'l-Eşrâf*, s.330.

³¹ Şehabeddin Ebu Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1., 385.

³² Muhammed bin İyas, *Bedâiuz'zühûr fi vakâiud-dühûr*, kahire 1984,c.4, s. 109.

³³ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 32.

³⁴ Angelo Pesce, *Jiddah – Falcon*, Paris 1977, s.78.

İbrahim, Portekiz'in de doğrudan bu savaşa girdiğini öğrendiğinde, Yemen'deki³⁵ valisi aracılığıyla İstanbul'dan askeri yardım istemek zorunda kaldı³⁶.

Ahmed b. İbrahim'in bu talebine çok kısa bir sürede karşılık verildi. Yemen Beylerbeyi Mustafa Paşa, silah ve askeri teçhizatla donatılmış gemilerini ivedilikle Beylül limanına indirdi. Ahmed b. İbrahim de yerel Müslüman kuvvetleri hazırladı ve Osmanlı Devleti'nin yardımı sayesinde 1530'da Eyle, Fatagar ve Evfat bölgelerini kontrol altına aldı. Zaferlerini Doğu Afrika'da da sürdürdü; Davaro, Şuva, Amhare ve Lasta'yı hakimiyeti altına aldı. 1535'te de Tigre topraklarının tamamını ele geçirdi. Ahmed b. İbrahim, Portekiz ve Habeşlilere karşı elde ettiği bu zaferler nedeniyle Doğu Afrika'da 'el mücahid' lakabıyla bilindi³⁷.

Ahmed b. İbrahim'in Kızıldeniz'in batı sahilinde elde ettiği başarılar, Müslümanların Halifesi Kanuni Sultan Süleyman'ı çok mutlu etti. Öyle ki Ahmed b. İbrahim'e, kendisini onurlandırmak amacıyla bir mektup gönderdi ve ona Habeş eyaletinin hakimi Sultan Ahmed lakabını bahşetti³⁸.

Ne var ki, Ahmed b. İbrahim'in bu başarısı kısa ömürlü oldu. Zira 1543'te Vana Daga bölgesinde gerçekleşen savaşta Portekiz-Habeş ittifak güçleri karşısında yenilgiye uğradı ve bu savaşta öldürüldü. Habeş kralı (Glaudius), Ahmed b. İbrahim'in ölümüyle birlikte, onun hâkimiyeti altına almış olduğu tüm toprakları ve bölgeleri geri aldı ve eski sınırlarına geri getirdi. Bundan sonra Doğu Afrika'da yaşayan Müslümanlar din baskısı sebebiyle yaşamlarının tüm alanlarında pek çok problemle karşı karşıya gelmeye başladılar.

Osmanlılar, bu olanlar karşısında elleri kolları bağlı ve seyirci kalmadılar. İlki Piri Reis, ikincisi de Seydi Ali Reis liderliğinde iki deniz harekâtı düzenlediler³⁹. Ancak iki operasyon da hedefe ulaşmada başarısız oldu. Bu başarısızlığa rağmen, Osmanlı hükümeti Doğu Afrika'dan vazgeçmedi. Bilakis daha ciddi bir şekilde ilgilenmeye başladı. 1554 Nisan ayında, doğu ticaretinin Portekizlilerin eline geçmesinin önlenmesi ve tehlikenin

³⁵ Yardım Zebid'den gelen 500 tüfekli askerden ve yanlarındaki 10 büyük toptan oluşuyordu. Seyyid Mustafa Salim, *El-fethu'l-osmani-el-evvel li'l-yemen (1535-1538)*. Kahire 1992, s. 419.

³⁶ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.* s. 22-28. Markakis. John, *Ethiopia Anatomy of Traditional Polity*. s. 15 - 16.

³⁷ Uğurhan Demirbaş, *a.g.e.* s. 14.

³⁸ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.* s. 29.

³⁹ *A.g.e.* s. 175-176.

evlerinin içine kadar girdiği Habeş Müslümanlarına gerekli yardım ve desteğin sağlanması hususunda alınması gereken tedbirleri görüşmek üzere bölgeyi çok iyi tanıyan Yemen Beylerbeyi Özdemir⁴⁰ Paşa İstanbul'a çağırıldı⁴¹.

Yapılan görüşmeler sonunda, hükümet, Habeş'e Özdemir Paşa liderliğinde bir birlik göndermeye karar verdi. Özdemir Paşa, Mısır'a döndükten sonra sefer için hazırlıklara başladı. 1555 yılı ortalarında, Nil nehri yoluyla bölgeye ulaşmaya çalıştı. Ancak iklim koşulları nedeniyle bunu başaramadı ve Mısır'a oradan da İstanbul'a dönmek zorunda kaldı⁴². İstanbul'a ulaştıktan sonra, Habeş'in kontrol altına alınması amacıyla bir sefer düzenlenmesinin olabilirliğine ve Habeş eyaletinin kurulması ve tanzimine ilişkin bilgilerini sultana sundu. Bu görüşmeden sonra, Özdemir Paşa, 5 Temmuz 1555 tarihinden itibaren, yıllık bir milyon dört yüz bin akçe salyâne ile Habeş Beylerbeyliği'ne getirildi⁴³.

Özdemir Paşa, uzun bir yolculuktan sonra, 'Habeş Beylerbeyi' ünvanı ile İstanbul'dan Mısır'a ulaştı. Buradan üç bin asker toplayıp⁴⁴, yeterli miktarda teçhizat ve levazımı da alarak, Habeşistan'ın denizlerle bağlantısını sağlayan en önemli limanlardan biri olan ve o dönemde 1520 yılından beri ticaretle uğraşan bir Osmanlı ticari kolonisinin de bulunduğu Musavva limanını hedef aldı. 1557 Nisan ayında Musavva'yı kontrol altına alarak Kızıldeniz'in batı sahili üzerinde önemli bir konuma sahip olması nedeniyle burayı Habeş'in merkezi yaptı. Musavva'da kendisi için bir saray ve kendi ismini verdiği bir cami inşa ettirdi. Ayrıca tüm paşa divanı toplantılarının da bu sarayda yapılmasını sağladı. Paşa, bu toplantılar sırasında, tüylü kavuğu başında olduğu halde, divanda oturuyor, halkın şikayetlerini dinliyor, önemli davalara bakıyor ve anlaşmazlıkları adalet ölçülerinde çözümlüyordu. Bu sırada toplantıya katılanlar da eyaletle ilgili sosyal, ekonomik ve askeri

⁴⁰ Çerkez asıllıdır. Mısır bir Osmanlı Vilayeti haline gelince Özdemir Paşa Mısır'da Osmanlı Devleti hizmetine girdi. İlk üstlendiği vazife orduda üç akçe yevmiye ile gönüllü neferlik oldu. Daha sonar terakki aldı. Maaşı ve rütbesi yükseldi. Mısır nahiyelerinden birinde kâşif vazifesine getirildi. Bu vazifesi esnasında cesaret ve şecaati ve askerlik sanatındaki mahareti anlaşıldı. Özdemir Paşa fâzıl, âlim vera sahibi, savaş deneyimi olan harb sanatında uzman bir şahsiyet idi. Tatlı dilli, yeme ve içmede külfetsiz, mütevazı, zahid idi. Öyleki yaz ve kış değiştirmedeği kurtderisinden imal edilmiş bir kat elbisesi vardı. Devamlı onu giyiyordu. Sadece Mısır ekmeği ile karnını doyurup, kuru yerde yatarı. Devamlı surette atsırtında, savaşa hazırı. Saldırıları, çarpışmaları üç günü geçmezdi. Özdemir Paşa nesebi Hz. Abbas'a ulaşan bir hanım ile evlenmişti. Bu hanımdan Hima adlı bir kızı ve Osman isminde bir oğlu oldu. Kutbeddin Muhammed bin Muhammed el-Nehrevalî, **El-berku'l-yemani fi'l-Fethi'l-osmani**, Riyad 1967, s. 118.

⁴¹ 29 Zilhicce 961 (25 Kasım 1554), B.O.A. **Kamil Kepeci (Ruus Defteri)**, nr. 212, s.213.

⁴² 29 Zilhicce 961 (25 Kasım 1554), BOA. **K.K. Ruus**, nr. 211, s. 78.

⁴³ 29 Zilhicce 999 (18 10 1591), BOA. **K.K. Ruus**, nr. 123, s. 212.

⁴⁴ Purgstall von Hammer, **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, Çev: Mehmed Ata, İstanbul 1916, s. 363.

sorunların çözümü için birbiri ardına çözüm önerileri üretmeye çalışıyorlardı. Saray, Musavva limanında bina edildiği için, gümrük işlemleri için de kullanılıyordu. Musavva'dan geçen ticari gemiler limana yaklaşıp, ödemekle yükümlü oldukları vergileri ödüyorlardı⁴⁵.

O dönemde, Dehlek adası ve ona bağlı diğer adalar, Yemen eyaletine bağlıydı. Özdemir Paşa, bu adaları Yemen'den alarak, Habeş eyaletine dahil etti. Bu adalar, daha sonra Osmanlı kuvvetlerinin düzenlediği askeri harekâtlar sırasında önemli birer üs olarak kullanıldı. Özdemir Paşa, bu askeri operasyonlarda Arkiko limanını ele geçirdi. Böylece Osmanlılar, Habeşistan sahillerini fiilen hâkimiyetleri altına almış oldular⁴⁶.

Özdemir Paşa, Musavva'nın yakınındaki bölgeleri ele geçirerek Osmanlı idaresine dahil etmeyi sürdürdü. Kızıldeniz sahilinde yer alan Harkofa isimli beldeyi kontrol altına aldı. Burada güçlü ve müstahkem bir kale de yer alıyordu. Bunun için önde gelen ağa ve paşalar, diğer yerlerden ziyade burada kalmayı ve yaşamayı tercih ediyorlardı. Hatta Özdemir Paşa da, burada bir camii ve dervişler için yedi tekke yaptırdı. Özdemir Paşa ayrıca bir Hindiye şehrini, kalesini ve keza Beylül limanını da ele geçirdi⁴⁷. Özdemir Paşa, Afrika'nın doğusundaki bölgelere hakim olma sürecinde bilgece davranarak, coğrafi zorlukları önlemek ve Afrika'nın karmaşık çöllerinde ve ormanlarında kaybolmamak için yanına 'Hattab' ismiyle bilinen rehberi alıyordu. Rehberden aynı zamanda kabilelerin tabiatı ve onlarla iletişim kurma yollarına dair gerekli bilgileri de ediniyordu. Rehber, bu hizmeti karşılığında, Mısır'da gönüllü gedikrütbesine sahip oluyordu⁴⁸.

Zaferlerini sürdüren Özdemir Paşa, askeri harekâtının ikinci safhasında Habeşistan'ın Tigrey eyaletine yöneldi ve 1558'de bölgeye hakim oldu. Bunun ardından farklı bölgeler peş peşe düştü. Buri yarımadası 1559'de Osmanlı kuvvetlerinin eline düştü. 1559'da Debarva şehri ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girdi. Özdemir Paşa, bu kentin konumunun önemini hissetmiş olacak ki, burayı ileride yapılacak askeri operasyonlar için bir askeri üs haline getirdi. Burada müstahkem bir kale, büyük bir cami ve çok sayıda

⁴⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Mısır, Sudan, Habeş*, Ankara 1938, c.4. s. 940-945.

⁴⁶ Hilt, R, *Egypt in the Sudan, 1881-1820*, Oxford 1959. s.74.

⁴⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 950-951.

⁴⁸ BOA. *Mühimme Def*, nr. 2/1313.

mescit inşa ettirdi. Bölgede yaşayan pek çok Hristiyan ve Habeşli putperest, İslam diniyle şereflendi.

Özdemir Paşa, Doğu Afrika'da nüfuzu altına alabileceği toprakları ele geçirebilmek için tüm çabasını harcadı. Kuzeydoğuda Beja kabilelerinin yaşadığı, engebeli arazisi ve sıcak iklimiyle karakterize olan bölgeleri hedef alan bir askeri hareket başlattıysa da hareketi başarılı olamadı. Kötü iklim koşulları sebebiyle, birçok askeri gibi kendisi de hastalığa yakalandıktan sonra, harekâttan vazgeçerek Debarva'ya dönmek zorunda kaldı. Ancak yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 1560 yılında burada vefat etti⁴⁹.

Burada şunu söyleyebiliriz ki, Özdemir Paşa'nın Doğu Afrika ve güneyde Habeşistan önlerindeki fetihlerinin neticesinde, Habeşlilerin bayrağı altında zor şartlarda yaşayan Müslüman kabileler, birlik olma ve Osmanlı'nın itaatine girme hususunda cesaret kazanmıştır. Aynı şekilde çok sayıda Afrikalı putperest ve Hristiyan kabile de, Özdemir Paşa'nın siyaseti ve Debarva kentinde birçok mescit inşa ettirmesi sayesinde İslam'a girmiştir⁵⁰. Böylece Eritre ve Habeşistan'ın kuzeybatı bölgesi Osmanlı nüfuzu altına girmiştir.

Özdemir Paşa'nın vefatı, komutansız kalan Osmanlı askerleri arasında sıkıntı ve huzursuzluklara yol açtı. Bunu fırsat bilen Habeş kralı, Osmanlılara ve yerel müttefiklerine karşı saldırılar düzenledi. Bunun üzerine Osmanlı ordusu sahile doğru çekilmek zorunda kaldı. Habeş ordusu, Debarva kentini ele geçirerek yerle bir etti. Osmanlı ordusu, Musavva ve Arkiko'da toplanmak zorunda kaldı.

Osmanlı hükümeti, durumun akibetini öğrendiğinde, Özdemir Paşa'nın oğlu Osman Paşa'yı 1561'de Habeş eyaletine beylerbeyi olarak atadı. Osman Paşa, babasına fetihleri sırasında eşlik etmiş, bölgeyi ve halkını tanıma fırsatı bulmuştu. Nitekim Osman Paşa'nın tayini ordunun ve yerel yöneticilerin maneviyatı üzerinde olumlu bir tesir yaptı. Bilhassa 1562 Nisan ayında Tigrey topraklarında meydana gelen Enderta savaşında Habeş Kralı Minas'ı büyük bir yenilgiye uğratmasından sonra, babasının daha önceden ele geçirdiği toprakların tamamını geri alması uzun sürmedi. Bunun yanı sıra Osmanlı kuvvetleri ve yerel müttefikleri yeni yerlerde de hakimiyet kurdular. Daha önce fethedilmemiş yerlerde

⁴⁹ Orhonlu, **a. g. e.** s. 45-48.

⁵⁰ Orhonlu, **a.g.e.** s. 46-47.

Osmanlı yönetimi tesis edildi. Kısa sürede Habeş eyaletinde güvenlik ve düzeni sağlamayı başaran Osman Paşa beylerbeyliği görevini, 1568 yılı Ocak ayına kadar sürdürdü⁵¹.

Habeş eyaleti ekonomik açıdan öncelikli olarak Mısır'a bağlı olduğundan, 16. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ı vuran kuraklık ve kıtlıktan etkilendi. Ancak Rıdvan Paşa'nın beylerbeyliği döneminde (1573-1574) bu alanda yaşanan buhran atlatıldı. Fakat Habeş kralı ile savaş hali sona ermedi, aksine devam etti. Habeşliler, beylerbeyi değişimi sırasında yaşanan iktidar boşluğunu değerlendirdiler. Öyle ki Rıdvan Paşa eyalet topraklarından ayrılır ayrılmaz, Habeş kuvvetleri, Debarva şehrine bir kez daha saldırı düzenlediler ve şehri ele geçirdiler. Yeni beylerbeyi Ahmed Paşa 1577 Haziran ayında görevine başladıktan sonra Debarva'yı Habeşliler'den geri aldı ve şehrin etrafına bir sur, içine de hükümet için bir saray inşa ettirdi. Eyaletin sınırlarını da genişletti; Bûr, Hindibe ve Matrer vilayetini ele geçirdi. Ancak Ahmed Paşa, başarılarını uzun müddet sürdüremedi. Kuvvetleri, 1579'da meydana gelen muharebede, Portekiz tarafından desteklenen ve ateşli silahlarla donatılan ve böylece bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinden üstün hale gelen Habeş güçlerinden büyük bir darbe aldı. Ahmed Paşa, bu savaşta pek çok askeriyle birlikte hayatını kaybetti. Habeş güçleri, Debarva şehrine girerek, burada inşa edilen surları ve camiye yıktı. Osmanlı askerleri sahile doğru çekilmek zorunda kaldı. Aynı şekilde Musavva kenti de, burayı koruyan askerler savaşta şehit edildiğinden savunmasız kaldı⁵².

Nitekim 1579 savaşı sonrasında hükümet, Yemen eyaletinden takviye birlikler gönderdi. Bu sayede Musavva ve Arkiko, Habeş baskısından kurtarıldı. Aynı şekilde yeni beylerbeyi Hızır Paşa da (1579-1582), kısa sürede Musavva ve çevresini Habeşistan askerlerinden temizlemeyi başardı ve Debarva⁵³ dışında eyalet bölgelerinin kontrolünü yeniden ele geçirdi. Hızır Paşa ayrıca, askerlerden ve aşiretlerden topladığı 7000 savaşçıyı harekete geçirmeyi başararak, Habeş ordusunu Debarva tepelerinde yenilgiye uğrattı ve Tigrey bölgesini yeniden Osmanlı idaresine kattı⁵⁴.

⁵¹ Orhonlu, a.g.e. s. 48-50.

⁵² A.e. s. 25-60.

⁵³ Debarva, eskiçağlarda Bahr Neceş tesmiye edilen imaratü'l-bahr ülkesinin başkenti idi. Konumundaki stratejik önemden dolayı Osmanlılar onu Habeş saldırıları için askeri bir üs yaptılar. Ve orada bir kale inşa ettiler. Ve bu saldırı ve savunma merkezi sağlam üssünü korumak için etrafında surlar inşa ettiler. Abdülhamid Süleyman, *El-Mevânî'l-Mısıryye fi'l-asri'l-Osmânî Devruha es-Siyasî ve Nazmuhe'l-İdâriyye ve'l-Maliyye ve'l-İktisâdiyye*, Basılmamış Doktora Tezi, Câmî'atü Kahire 1992. s. 103.

⁵⁴ Orhonlu, a.g.e. , s.60- 63.

17. yüzyıl, Osmanlılar ile Habeşliler arasında bir sükunet haline sahne oldu. Her iki taraf da aralarında barışı sağlamaya çalışıyordu. Bunun ardında yatan neden, gümrük gelirlerinin azalmasının önlenmesi için limanların rolünün etkinleştirilmesi arzusuydu. Habeşlilerin bu hususta aldığı tedbirlerden biri de tüccarın, gümrük vergisi ödemeleri karşılığında, mallarını Osmanlı Devleti'ne bağlı limanlardan Habeşistan'ın içine taşımasına izin verilmesiydi. Buna karşılık, Osmanlı Devleti de Tigrey şehri üzerindeki hakkından vazgeçerek, burayı Habeşistan'a bıraktı. Bu şekilde Doğu Afrika'da ve bilhassa iç bölgelerde Osmanlı nüfuzu zayıflamaya başladı. Uzun zamandır Osmanlıların bölgedeki merkezi olan ve Musavva ile Habeşistan arasında önemli bir ticari merkez konumunda olan Debarva kenti Habeşlilerin eline geçti⁵⁵.

17. yüzyılın ortalarında Habeş eyaleti, Osmanlı Devleti merkezi nezdinde önemini yitirmeye başladı. Bu, muhtemelen Osmanlı varlığının sona erdiği Yemen'de Osmanlı idaresinin geldiği durumdan kaynaklanıyor. Bu yüzyılın sonlarında ise eyalet, mali krizlerle boğuşur hale geldi. Osmanlılar, 1698'den itibaren Musavva ve civarının idaresini de mahalli liderlere bırakmak zorunda kaldı⁵⁶.

Osmanlı'nın Doğu Afrika'daki varlığının tarihçesini araştıranlar, bu varlığın, Osmanlı Devleti'ne çok fazla can ve mal kaybıyla çabaya mal olduğunu görecektir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, merkezinden uzak bu bölgedeki varlığını yeniden gözden geçirmeyi asla düşünmemiş, bilakis, Afrika Boynuzu'na kadar olan Afrika sahilini korumayı, Hac yolunu Müslümanlar için güvende tutmayı ve de Portekiz sömürgesine karşı çıkmayı başlıca dini vazifelerinden kabul etmiştir. Bunun için de neye mal olursa olsun Habeş eyaletine asker gönderme hususunda bir an tereddüt etmemiştir.

⁵⁵ Orhonlu, **a.g.e.** s. 63.

⁵⁶ **A.g.e.** s. 84-92.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSAVVA'DA OSMANLI İDARESİ

1.1.Musavva'nın Osmanlılar İçin Önemi

Osmanlıların doğuya ve güneye yönelme sebeplerinden biri de sınırlarından tehlikeleri uzak tutmak, Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'yi dışarıdan gelen tehlikelere karşı korumaktır. 16. Yüzyıl başlarında bu bölgelerde tehdit unsuru olan güçlerin başında Hint Okyanusunu ele geçiren Portekizliler ve onlarla ittifak kuran Hristiyan Habeşistanlılar gelmekteydi⁵⁷. Bu yüzden Kızıldeniz üzerinde bulunan limanlar önem kazanmıştı.

Kızıldeniz hâkimiyeti için büyük öneme sahip olan Musavva'nın Mekke ve Medine şehirlerine yakın olması onun önemini daha da arttırmıştı. Musavva'ın stratejik konumunu Portekizliler de fark etmiş ve Musavva'yı işgal ederek Müslümanlar için tehdit unsuru olmuşlardı. Bunun için Musavva limanı o dönemde Hicaz'ın güvenliği için önemli bir konuma gelmişti⁵⁸. Musavva sadece Hicaz'ın güvenliği için değil, Mısır'ın güneyi için de önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden Musavva, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede ilhak ettiği stratejik ve önemi yüz yıllarca devam eden bir liman şehri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olan güçler, askerî açıdan önemi tartışılmaz olan Musavva'yı her zaman hedef almışlardır.

Musavva'nın önemi 1869'da Süveyş kanalının açılmasıyla ile daha da artmış, ve Kızıldeniz'deki deniz trafiği de yoğunlaşarak. Özellikle İngiltere ve İtalya, bu bölgeye askerî gücü ile yerleşmeye başlamıştır. Süveyş Kanalı'nın Fransa tarafından açılması ve

⁵⁷ Orhonlu, **Habeş Eyaleti**, s. 52.

⁵⁸ Ahmed Buşerb, **Musâhametü'l-vesâ'ik el-Burtukaliye fi kitâbeti Tarihi'l-Gazvi'l-Burtukali li-sevahili'l-Mağrib ve'l-bahri'l-Ahmer veHalici'l-Arabî**, Bahreyn 1987, s.175.

Fransa'nın bu bölgedeki faaliyetleri İngiltere'nin burada siyasî ve askerî durumunu güçlendirmek için önemli faaliyetlerde bulunmasına sebep olmuştur⁵⁹.

Coğrafi olarak Musavva limanı Süveyş'le Yemen arazında uzanan Kızıldeniz'in ortasında bulunmaktadır. Süveyş-Yemen arasında yolculuk yapan gemilerin düzenli olarak uğradığı bir liman durumundadır. Ayrıca Osmanlı topraklarının Kızıldeniz'in batısından olduğu Yemen'e kadar karışık bir durumda anlaşılmaktadır. Aslında bu karışıklığın kaynağını Yemen'de çıkan isyanlar kadar Hristiyan Habeşlilerin sınırlarında çıkan olaylar teşkil etmektedir⁶⁰.

Kızıldeniz'in batısındaki Osmanlı topraklarında bu dönemde sınırlar kesin olarak belli değildir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin Afrika toprakları üzerindeki sınırları net değildir. Bunun nedeni bu dönemlerde bu topraklarda yaşayanların Osmanlı Devleti'ne rakip olmamasıdır. Ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren sınırların belirlenmesi ihtiyacı başladı. Devletin yüksek makamlarında bu ihtiyaç tartışılmaya başlandı⁶¹.

Sadece sınır meselesi değil Kızıldeniz'deki önemli merkezlerin ve limanların durumu merkezden araştırıldı. Hatta bu sınırlara yakın olan Afrika'nın yerli devletleri ile ilişkiler kurulmaya başlandı.

Güçlü devletlerin burada rekabete başlamalarıyla Osmanlı Devletide bölgeye önem vermiştir. “*Yemen ve Sain'a havalisi ve Musavva Ceziresi ahval-i idaresine dair Cidde Valisi devletlü Paşa hazretlerinin tahrirât-ı müteaddidesi ile gelen evrak ve müşarünileyhin Musavva Ceziresi mevki-i coğrafisi ile ahvâl-i idaresi hakkında tahkikât-ı mütâlâtını şâmil tevârüd eden cevabnâmesi ana müteferri tercüme ve tahrîrât ve Meclis-i Vâlânın mazbata ve benadirleri Yemeniye'nin irsâl olunan haritası ile beraber cümleten manzûr-ı âli buyrulmak için irsal*”....⁶²Ve “*Bu müşârünileyh Cidde vâlisi'nin Habeş hakimi hakkında icrâ eylediği muâmele te minine ve şerif Hüseyin'in tatmin-i kalbi husûsunda tutduğu usûl maslahat olmasıyla hâkim-i mûmaileyhin bundan böyle dahi cânib-i seniyyü'l-cevânib-ı*

⁵⁹ Ancelo, Samarko, *El-Hakîka fî Mes'elet-i Kanâtî's-Süveys*, Çev. Taha Fevzi, Kahire 1960. s. 76.

⁶⁰ A.e., s. 78.

⁶¹ Ceyyan, *Vasâiku Târihiyye ve Coğrâfiyye an- Şark-ı İfrikiyye*, Çev. El-Emir Yusuf Kemal, Kahire,

⁶² 9 Safer 1266, BOA, İ. MTZ (05), nr.13/425, belge 13.

Hazret-i hilâfet penâhiye râbıta-ı tabiyyenin kuvvetendirilmesi”⁶³ şeklinde Osmanlı idarecileri bölgeye bu şekilde emirler göndermekteydi.

Ayrıca Habeş Eyâleti’nin ticarî bakımdan da önemi devam ediyordu. Çünkü İstanbul’da yeni inşa edilen camiler ve türbeler için istenen bazı malzemeler Sevakın ve Musavva taraflarından temin edilmekteydi. Bu çeşit malzemelerin başında süslü olarak fildişi ve yerel ahşaptan siyah çeşitli abanoz ahşabı ve sedef gelmekteydi.⁶⁴

Osmanlı Musavva idaresine bu kadar önem vermelerinin nedeni Kızıldeniz’de hâkimiyeti sağlanmak ve buradan Avrupa tüccarlarının seyahat ve ticaretlerini kontrol etmektir.

1.2. Musavva’da Osmanlı idari teşkilatı

Bilindiği gibi Osmanlı taşra teşkilatının temel idarî birimini eyaletler ve eyaletlere bağlı sancaklar teşkil etmekte idi. Sancak terimi Osmanlı Devleti’nde 16.Yüzyıla kadar çeşitli manalarda kullanılmakta idi. Livâ kelimesi ile aynı manada olan sancak, büyük ebatta bayrak demektir. Bu kelimenin geminin sağ tarafı gibi manaları olması yanında, Osmanlı Devleti’nin temel idarî birimlerinden olan eyaletlerin alt birimi anlamı da vardı. Sancağın idarî yönden yetkili âmiri sancakbeyi ya da mir-i livâ olarak bilinirdi.⁶⁵ Osmanlılarda sancak hem idarî hem malî ve hem de askerî sistemin temel birimi idi. Nitekim Osmanlılarda thrir defterlerinin düzenlenmesinde ve kanunnamelerin tanzim edilmesinde sancak birimi esas alınmıştı. Askerî bakımdan ise her sancakbeyi, emrindeki askerlerle beraber bağlı bulunduğu beylerbeyinin emri altında idi.

Nitekim Osmanlıların güney siyaseti çerçevesinde, Mısır ve Hicaz bölgelerinin idarî yapısı yeniden düzenlendiğinde Musavva da bu düzenlemenin içinde yer almıştır. Daha sonra işaret edeceğimiz gibi, daha ilk zamanlarında, Kanuni döneminde Habeş Eyaleti içinde bazen bir sancak olarak bazen de eyaletin merkezi olarak var olmuştur. Fakat zaman içinde bu düzenlemelerin devam etmediği bilinmektedir. Aslında bu uç eyaletine atanan

⁶³ Aynı belge.

⁶⁴ BOA, KK, nr. 70, 44/2.

⁶⁵ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 15.

beylerbeyilerin eyaletin merkezinde ikamet etmeyi tercih etmediği de belgelerden anlaşılmaktadır; Kahire’de ya da Cidde’de ikamet etmeyi tercih etmişlerdir⁶⁶. Bunun önemli bir sebebinin de muhtemelen zor hayat şartları olduğudur. Daha ziyade 17. Yüzyıldan sonra bu eyalet ehemmiyetini kaybetmeye başlamıştı. Bunun yanında eyaletin iç kısımlarının idaresi lokal idareciler ve mahalli kabilelerin reislerine devredilmişti⁶⁷.

Askeri açıdan ise, Habeş eyaletinin büyük şehirleri olan Musavva ve Sevakin’in başkent Cidde’deki mühimmat merkezinden uzak oluşu raporların ve gereksinim duyulan askeri mühimmatın bölgeye gönderilmesini güçleştiriyordu. Ayrıca mektuplar da Musavva’dan iki ayrı yolla gönderiliyordu; ya Süveyş’ten İskenderiye’ye ve oradan deniz yolula İstanbul’a veya İskenderiye’den Antalya’ya ve oradan kara yolula İstanbul’a ulaşıyordu. Ancak bu, aylarca sürebilen uzun bir zaman alıyordu. Oysa o dönemde, eyaleti kontrol altında tutan askeri kuvvetlerin, savaş ve barış durumunda görevini sürdürebilmesi için, takviye edilmesi gerekiyordu. Bunun için, Yemen beylarbeyine bir padişah ferman gönderildi. Bu fermanda Habeş beylerbeyi Hüseyin Paşa’nın çok acil olarak askere ihtiyacı olduğu ve güvenliğin sağlanması ve eyaletin Habeşistan krallığının saldırılarından korunması için askerlerin çok çabuk ve süratle gönderilmesi gerektiği bildirilmekteydi.⁶⁸

Habeş Eyaleti merkezinin Cidde’ye taşınmasından sonra askerî alanda da yeni bir yapı oluştu. 19. yüzyıl başında her yıl Cidde’den yeni bir ağa Musavva ‘ya gönderilmekteydi ve 5 - 6 kişilik asker gruplarının maaşları ağa tarafından ödenmekte idi.

19. yüzyıl başlarına gelindiğinde Habeş Eyaleti daha çok mali idareciler tarafından yönetildi. Bu tarihlerde Sudan’ı ziyaret eden Henry Salt, Musavva limanının mülkiyetinin Cidde Sancak Beylerine ait olduğuna işaret etmektedir. Yani bu dönemde Musavva , Sevakin’e bağlı bulunmaktadır.⁶⁹

Askeri durumun yanı sıra Osmanlı devleti için bir diğer önemli husus bölgeden tahsil edilen gümrük vergileri idi. Musavva’daki gümrük vergisi Osmanlı devleti için önemli bir gelir kaynağı teşkilediyordu. Burada gümrük emini görev almaktaydı. Bu dönemde Musavva’dan Cidde’ye gönderilen deniz gümrük hâsılatı yaklaşık 3200 Frenk idi.

⁶⁶ 29 Zilhicce 992 (1 Ocak 1585), BOA. **MD**, nr. 44, 130/239.

⁶⁷ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 131-135.

⁶⁸ 29 Zilhicce 976 (14 Haziran 1569), BOA, **MD**, nr,7, 90/198.

⁶⁹ Henry Salt, **A Voyage Abyssinie, in the years 1809-1810**, London 1967. s. 204-216.

Musavva'ya ithal edilen mallar arasında Hint emtiası ve baharat da bulunmaktaydı. Bunların yanında Doğu Afrika karayolu vasıtası ile et, tütün gibi mallar gelmekte ve esir ticareti yapılmaktaydı⁷⁰. Bu dönemde esir başına 2 Frenk, at başına 3 Frenk alınıyordu⁷¹.

Gümrük vergilerinin bu denli önemli olduğu Musavva'da, 19. yüzyılın başlarında halk, daha çok ticaret ile geçimlerini sağlıyorlardı. Bu ticaretin çoğu Afrika ve Sudan içinden kara yollarıyla gelmekte mallar Hicaz sahillerinde bulunan Cidde'ye ve Yemen sahillerindeki Moha ve Hudeyde'ye Mısır'da İskenderiye limanlarına ihraç ediliyordu⁷². Musavva tüccarları Cidde ile olan ticaretlerinde büyük kazanç elde etmiş ve Cidde şehrinde kendileri için özel bir mahalle kurmuşlardı.⁷³

1.2.1. Musavva'da Mütesellimler ve Nâibler

Osmanlı Devleti'nin muhtelif cephelerde meşgul olmasının bir sonucu olarak, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki nüfuzunun zayıflama olmuş, Osmanlı otoriteleri, bir yerel liderden, kıyı bölgesi ve Harkiko'da kendilerinin temsilcisi olması ve Musavva'daki yönetim ve idare çalışmalarına yardımcı olması talebinde bulunmuştu. Tayin edilen Naibe, -Musavva'ya Harkiko kuyularından taze su tedarik etmesi ve adadaki Osmanlı garnizonunun ihtiyaçlarını karşılaması karşılığında aylık maaş ve Musavva gümrük gelirlerinden belirli bir meblağ tahsis edilmişti. Musavva Naibi, Cidde valisi vasıtasıyla tayin ediliği gibi tayin fermanında her yıl yenileniyordu⁷⁴.

Şunu da belirtmek gerekir ki; naibler ailesi aslen Habeş Tigrey krallığından gelmişti ve Habeşistan'da yaşıyorlardı. Ancak İslam'ı kabul ettikten sonra zamanla sahil bölgesi olan Musavva'ya yerleşmeye başladılar. Bu ailenin otoritesi Semhar bölgesinde giderek güçlendi. Bu bölge, Musavva, Harkiko ve buraları çevreleyen ve içerilere, tepe eteklerine ve Musavva'nın kuzey ve güneyine elli mil uzaklıktaki sahile kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Naibler ailesi, Semhar bölgesinde yaşayan Beja halkından olan Beli kabilesinin reisliğini üstlendi. Osmanlılar Musavva'yı ele geçirdiğinde, Beli kabilesi onlara

⁷⁰ Mehmet Mihri, **Sudan Seyahatnamesi**, İstanbul 1326, s. 19.

⁷¹ John Lewis Burckhardt, **Travels in Nubia**, London 1822, s. 396- 397.

⁷² 1273 / 1857), BOA, **HR. MKT.** 220/19, 221/20, 225/29, 225/48, 291/50, 293/12.

⁷³ Burckhardt, **a.g.e.** s. 394.

⁷⁴ W, Plowden, **Travels in Abyssinia and the Galla Country**, London 1968, s.2-3.

karşı savaşıma dı. Bilakis Musavva adasını Osmanlılara bırakarak, Musavva'yı çevreleyen bölge ile yetindi⁷⁵.

16. yüzyılın sonlarından itibaren naiblerin mensup olduğu aileler, Hasan ailesi ve Osman ailesi adıyla iki rakip kola ayrıldı. İlkinin merkezi Harkiko köyü, ikincisinin merkezi ise iç kısımlarda yer alan Otomlo ve Monkono köyleriydi. Her iki kol da, güçlerine ve Musavva'daki Osmanlı valisi ve yeniçeri garnizonunun desteğine göre, dönüşümlü olarak bölgeye naiblik yaptı.⁷⁶ Osmanlı otoritelerinin bu bölünmeyi memnuniyetle karşıladığı ve desteklediği kesindir. Çünkü bu bölünme, Osmanlıların iki kolu da kontrol altında tutabilmesini kolaylaştırdı ve iki tarafın da kendisine başkaldırmasını engelledi.

Naibler, Semhar bölgesinde yaşayan kabilelerden ve aynı şekilde Saho ve Habab çobanlarından resmi vergileri ve zekât adı altında toplanan vergileri tahsil etmekle yükümlüydü. Bunun yanı sıra Habeşistan'a giriş çıkış yapan yolcu ve kabilelerden geçiş vergilerini toplamakla da yükümlüydü. Naibin görevi yalnızca vergi toplamakla sınırlı değildi. Naib aynı zamanda, Semhar bölgesindeki kabilelerden de sorumluydu. Kabileler arasında çıkan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturuyor ve her bir kabileye çobanlık etmeleri için belirli birer bölge tahsis ediyordu. Bu şekilde naib, kuzeyde Akik körfezinden güneyde Zula taraflarına kadar uzanan Semhar bölgesinde fiili egemenliğin sahibi olurken, Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki otoritesi ise neredeyse sembolik bir hale geldi.⁷⁷

Osmanlıların, Musavva ve Sevakın hariç, Kızıldeniz'in batı kıyısındaki nüfuzları epey azalmasına rağmen, 19. Yüzyılın sonlarına kadar Habeşistan da dahil olmak üzere bu sahilin kendilerine bağlı olduğunu varsaydılar. Bunda şu iki esasa dayanıyorlardı:

Birincisi, Habeşistan'ın Kızıldeniz'e ve dış dünyaya çıkış yolu olan Musavva limanını kontrol altına almalarından dolayı Habeşistan'a giriş çıkış yapan yolculara geçiş vergisi uygulama hakkına sahip olmaları.

İkincisi, Mısır'daki Markos kilisesi patriğinin, -Habeşi Mısır kilisesi sistemi uyarınca- Habeşistan piskoposunu tayin eden kişi olmasıydı. Bu da ancak 1517 yılından

⁷⁵ Plowden, **a.g.e.** s. 5-6.

⁷⁶ Burckhardt, **Travels**, s. 65.

⁷⁷ Harraz, **Eritriya el-Hadise**, s. 34.

itibaren Mısır'a hakim olan otoritenin yani Osmanlı padişahının onayı ile mümkün olabiliyordu.⁷⁸

Her halükarda Habeş bölgesi Tigrey'in hükümdarları, naibi -önemli idari konumu ve mallarının limandan geçişini kolaylaştırması sebebiyle- hediye ve para yağmuruna tutuyorlardı. Aynı hizmetler karşılığında başka Habeşli yetkililerden de benzer mükafatlar alıyordu. Bu naib, bölgesinin idaresini yönlendirmede, çoğunluğunu Çerkezlerin oluşturduğu, 'Serdar' lakaplı bir subayın komutasındaki Osmanlı gücüne, iç güvenlikten sorumlu askeri güce dayanıyordu.⁷⁹

Dante Odoritsi'nin şu sözleri bunu doğruluyor: "Amir'in otuz yıl süren naiblik döneminde Osmanlılar, kuvvetlerini Musavva'dan çektiler ve şehirde gümrük idaresinden ve az sayıda polis memurundan başka bir şey bırakmadılar. Osmanlı ordusunun yerini, Osmanlılardan ve Araplardan oluşan milisler aldı. Bu milis güçler, Babıali'ye bağlı bir temsilci mesabesinde olan ve milis güçlerine harcamak üzere ihtiyaç duyduğu meblağı Musavva'nın gümrük gelirlerinden alan naibin emrine verildi."⁸⁰

Böylece, bu bölgeler sürekli bir çatışma içinde kaldığından ancak güçlü olanlar kendini koruyordu. Osmanlılar ise Musavva üzerindeki otoritesini sürdürdü. Beldenin iç idaresi; vergilerin toplanması, kabileler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi ve benzeri idari usülleri, naib Harkiko'ya verildi. Harkiko ve Musavva kaymakamının tayini, -İbrahim Paşa'nın Vehhabiler'e karşı zafer kazanıp, Cidde eyaleti ile eyalete bağlı bölgelerin (Musavva ve Sevakın) kendisine bağlandığı döneme kadar- Cidde valisinin fermanı ile gerçekleşiyordu. Ancak İbrahim Paşa'nın yönetimi döneminde Musavva kaymakamlığının durumu değişti.

⁷⁸ A.e. s. 32-35.

⁷⁹ Mümtaz El-arif, *Eritre beyne'l-ihtilâleyn*, Bağdad 1979, s. 72.

⁸⁰ Dante Odoritsi, *El-müstameratü'l- Eritriyye, Mufavvazıyyet Musavva El-iklimiyye*, Çev. Cabhetü't- Tahrir el-Eritriyye, Asmera 1999, s. 100.

1.2.2. Musavva'nın Cidde Eyaleti Dönem'indeki İbrahim Paşa ve Musavva Kaymakamlığı

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile beraber Habeş Eyaleti zamanla ehemmiyetini kaybetmeye başladı. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı'nın Güney sınırlarındaki Mısır, Hicaz ve Habeş Eyalet'nde ekonomi durgunlaşıp masraflar arttığı için Osmanlı taşra teşkilatında değişiklik yapıldı. Bu değişiklikler neticesinde Habeş Eyaleti ve Cidde Sancağına bağlandı.⁸¹

19. yüzyıl başlarında ise Osmanlı Devleti'nin güney eyaletlerinde çıkan olaylardan dolayı, bu eyaletlerde hem siyasî hem de idarî bakımdan önemli değişiklikler yaşandı. Osmanlı ve İngiliz müttefik donanmas Fransa'yı Mısır'dan uzaklaştıktan sonra İngiltere'nin Mısır'da nüfuzu arttı ve daha sonraları burada Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın güç kazanması ile durum daha da karıştı. Bundan sonra Mısır yönetimi Osmanlıların güney eyaletleri üzerindeki etkisini artırarak Osmanlı merkezine karşı alternatif bir güç olarak ortaya çıktı.

Bu arada Hicaz topraklarında Vehhabilik hareketi ortaya çıktı ve Hicaz Vehhabilerin eline düştü. Osmanlıların egemenlik hakları kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Vehhabiler, 19. yüzyılın başlarında Kızıldeniz'deki ticari hayatın can damarı haline gelen Musavva sahili için bir tehdit oluşturmaya başladı. Mekke valisi Şerif Galib, Musavva'yı yönetimine boyun eğdirmeye çalıştı. 1808'de planını uygulamak için bir askeri birlik gönderdi; ancak kuvvetleri, Musavva naibinin güçleri tarafından yenilgiye uğratıldı.

1811'de ise Vehhabiler, Musavva ve sahillerini istila etmeye çalışarak Musavva'ya küçük bir filo gönderdiler. Ancak bu girişimde en ufak bir başarı elde edemedi. Akıbeti, hezimet ve başarısızlık oldu. Böylece, halk Harkiko naibinin liderliği altında, beldelerini ele geçirmeye çalışan tüm girişimlere karşı bağımsızlıklarını muhafaza ettiler.⁸²

⁸¹ BOA, HH, nr. 13312.

⁸² Osman Salih Sebbî, a.g.e. s. 145-146.

Vehhabilerin bu girişimi, Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı, Hareameyn-i Şerife'ni kurtarması ve Vehhabi hareketini yok etmesi için, Hicaz topraklarına askeri birlikler göndermekle görevlendirmeye sevk etti. Zira Vehhabiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü parçalayan bir unsur haline gelmişti.⁸³ Aynı zamanda devletin Şam ve Irak'taki valilerinin, harekete karşı koyma hususundaki acizlikleri de net bir biçimde ortaya çıkmıştı.⁸⁴

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin emrine uyararak, Vehhabi hareketinin ortadan kaldırılması için Hicaz'a ilk olarak oğlu Tosun Paşa'yı göndererek bu isyanı bastırmıştır. Bu isyanın bastırılmasına karşılık olarak Osmanlı Hükümeti, Tosun Paşa'ya 1813'de Hicaz ve Habeş Vilayeti ve Şeyhü'l-haremlik vererek ödüllendirmişti.⁸⁵

Kavalalı Mehmed Ali Paşa Tosun Paşa'nın Hicaz'da hastalanarak ölmesi üzerine diğer oğlu İbrahim Paşa'yı Vehhabiler üzerine göndermiş o da onlara karşı zafer kazanarak, Osmanlı Devleti'nin Hicaz üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmişti.⁸⁶ II. Mahmud(1808-1839), paşayı Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmetlerden dolayı Cidde ve Hicaz valiliğine tayin ederek ödüllendirdi. Osmanlı Habeş eyaleti, yani Sevakın ve Musavva li etrafına çevreleyen topraklar, Cidde vilayetine bağlı olduğundan, İbrahim Paşa'nın resmi lakabı "Cidde ve Habeş'in mutasarrıfı" yani "Cidde ve Habeş eyaletinin valisi" oldu.⁸⁷

1.2.3. Musavva Kaymakam ve Naib Yahya Bey Meselesi

Habeş eyaletinin İbrahim Paşa'ya devredilmesi, eyaletin yönetiminde bir dönüm noktası oldu. Musavva kaymakamlığına, etkin ve aktif altı yüz kadar askerden oluşan bir askeri kuvvetin başında yeni bir yönetici olan Abidin Bey'i gönderdi. Dolayısıyla bu da, durumun "bölgenin naibi" açısından değişmesine yol açtı. Zira naib, daha önce garnizonun ihtiyaçlarını karşılamak için aldığı aylık maaşı artık alamaz oldu. Ayrıca artık

⁸³ BOA, HH, nr. 19635. Muhammed Fuad Şükü, *Mısır fi matla'i'l-karnit-tâsi aşar*, Kahire 1985, s. 140.

⁸⁴ Es-Seyyid Muhammed Ez-zegn, *a.g.e.* s. 87.

⁸⁵ 5 Receb 1228 (4 Temmuz 1813), BOA, HH, nr. 19635.

⁸⁶ BOA, HH, nr. 23763.

⁸⁷ BOA, HH, nr. 23763.

Musavva'daki hükümet ve yönetim işlerine de iştirak edemiyordu. Bu da nüfuzunun giderek azalmasına neden oldu.⁸⁸

Tabi ki bu durum, Naib Yahya'yı hoşnut etmedi. Üstelik İbrahim Paşa, naibin yetkilerini azaltmakla yetinmemiş, onu görevinden azlederek yerine naib Osman'ı atamıştı. Bu durum, naib Yahya'yı yeni yönetime karşı, kaos ve istikrarsızlığa yol açacak bir dizi eylem yapmaya sevk etti. Musavva'ya kaymakam olarak atanan Abidin Bey, sorumluluğuna bırakılan işleri düzenleyip yoluna koyar koymaz, eski naib Yahya, naiblik görevini yeniden ele geçirmek umuduyla, Harkiko halkından altı yüz kişiyi silahlandırdı. Bu silahlı kişiler, Musavva gümrüğüne baskın yaparak, Musavva Kaymakamı Abidin Bey'nin iki adamını öldürdüler ve gümrüğü üç gün kuşatma altında tuttular⁸⁹.

Eski naibin bu tasarrufu, İbrahim Paşa'nın Musavva'da uygulamak istediği yeni yönetim sistemi ile tamamen çelişiyor ve varlığını tehdit ediyordu. Bunun için, Cidde gümrük Emni Binbaşı Rüstem Efendi, Babıali'ye, içinde Yahya'nın yaptıklarını açıklayan ve cezalandırılması talebini dile getirdiği bir arzuhal gönderdi. Bu arzuhalinde düzenin tesis edilmesi ve devletin otoritesine saygının temin edilmesi için bir miktar asker gönderilmesini ve elli adam ile bir bölükbaşının Musavva'ya yerleştirilmesini talep ediyordu. Ancak Babıali, Cidde Gümrük Emni Rüstem Efendi'den, Yahya ve adamlarının cezalandırılması talebinden vazgeçmesini istedi. Bunun sebeplerini ise kendisine gönderdiği mektupta şöyle açıkladı: "Rum taifesinin bu topraklardaki kötülükleri ve Acemlerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı bizi meşgul etti. O toprakların düzeniyle ilgilenmeyi sonraki bir zamana erteledik. Zamanına bıraktık." Ve Rüstem Efendi'den cezalandırma meselesinden vazgeçmesini ve "mümkün olan vesilelerle Musavva'nın idaresi için gerekli tedbirleri almasını" talep etti.⁹⁰ Eski naib Yahya da bunun üzerinden çok geçmeden, Musavva'daki İbrahim Paşa yönetimine düşmanca tavır izlemeyi bıraktı. Bunun üzerine İbrahim Paşa, onu affetti ve kendisine karşı yaptığı anarşi eylemlerini görmezden geldi. İbrahim Paşa, Babıali'ye Yahya'nın bu tutumunu bildirdi. Babıali de Yahya'nın affedildiğine dair bir ferman yayınladı.⁹¹

⁸⁸ BîrKirabits, **İbrahim Paşa**, Çev. Muhammed Bedran, Kahire 1937. s. 66.

⁸⁹⁸⁹ 92 C 1248 (24 Aralık 1832), BOA. **A.} M**, 26/40.

⁹⁰ DVKM, **Ebhâsü's-Sudan Def**, nr.10. belge, nr. 456.

⁹¹ DVKM, **Ebhâsü's-Sudan Def**, nr.10. belge, nr. 460.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bu sahillerin bağlı olduğu Cidde eyaleti, İbrahim Paşa'nın yönetimi altında olmasına ve Mısır'ın hakimiyetinde olmamasına rağmen, sonraki senelerde Habeşistan ve Kızıldeniz'in batı sahilleri üzerinde nüfuzunu genişletmeye çalıştı. Bir ordu hazırladı ve Senhit bölgesini fethetti. Ancak Habeşistan'ı fethetme girişimi, çok geçmeden İngilizlerin -özellikle de uzun süredir Habeşlilerle dostane ticari ilişkiler kurmaya çalıştıklarından- korku ve endişeye kapılmasına yol açtı. Bunun üzerine İngiliz hükümeti, derhal harekete geçerek, -o dönemde- Mısır'daki büyükelçisi Henry Salt aracılığıyla Mehmed Ali Paşa'yı birliğini Habeşistan'a iletmemekten vazgeçirmek için çaba harcadı. İngiltere hükümeti şu uyarıda bulundu: "Genel olarak Avrupa devletleri ve bilhassa İngiltere, Mısır valisi, Hristiyanlığını korumuş tek Afrika ülkesi olan Habeşistan'a saldırmaya karar verirse, elleri kolları bağlı durmayacaktır".⁹² Nitekim Mehmed Ali Paşa, kuvvetleri 1823 yılında Agordat şehrine ulaşmış olmasına rağmen Habeşistan'ı ele geçirmekten vazgeçti. Bunun yerine Kızıldeniz sahilinde otoritesini kurmaya çalıştı ve 1826'da bölgeye gönderdiği askeri kuvvetler Musavva'yı işgal etmeyi başardı.⁹³

Mehmed Ali Paşa'nın Musavva'yı işgal etmedeki amacı, Mısır'ın Osmanlı bağımlılığı altında kalmasını temin ederek Habeşistan ve Kızıldeniz'in bütün Afrika sahili üzerindeki nüfuzunu genişletmekti. Ancak Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa'nın niyetinden şüphelenmeye başladı ve Kızıldeniz'in Hicaz'daki mukaddes beldelere bakan batı kıyısında -Arap yarımadasını tehdit etmemesi için- nüfuzunun yayılmasını reddetti ve bunun üzerine Paşa, kuvvetlerini Musavva'dan çekmek zorunda kaldı.

Bütün bunlara rağmen Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Hükümeti kendisine, Sevakin ve Musavva'yı ele geçirmesine izin verene kadar, girişimlerde bulunmaya devam etti. Kavalalı Mehmed Ali'nin bu girişimleri İngiltere'nin bir kez daha endişeye kapılmasına yol açtı. İngiltere, 1838'de Mısır'daki konsolosu Albay Campbell'e talimat göndererek, ilk fırsatta Mısır Paşası ile görüşmesini ve Paşa'ya İngiltere ve Hindistan'ın, kuvvetlerini Kızıldeniz'in batı kıyısını işgal için harekete geçirmesine hoşnutlukla bakılamayacağını ve bu tür bir

⁹² J. Spencer Trimingham, **Islam in Ethiopia**. London 1952. s.115.

⁹³ Cengiz Orhonlu, **a. g.e.**, s, 144-145

eylemin kendisi ile İngiltere hükümeti arasında tartışmaya yol açacağını bildirmesini istedi.⁹⁴

Mehmed Ali Paşa'nın Şam'da Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği yayılmacı ilerleyişinin ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Mısır meselesini 1840 Londra antlaşmasında çözüme kavuşturmak için araya girmesinin akabinde Kavalalı Mehmed Ali, Arap Yarımadası'nı boşaltmak zorunda kaldı ve 1840 yılında kuvvetlerini buradan çekti. Cidde eyaleti ile ilişkisi kesilmesi üzerine Babıali, Afrika ve Asya kıyılarında, Kızıldeniz'e bakan bölgelerdeki yetkisini geri almış oldu.

Böylece Sevakin ve Musavva'nın idaresi, eski durumuna geri döndü; naib önceden sahip olduğu yerel nüfuz ve özerkliği tekrar elde etti. Osmanlı Devleti'nin burada yeni bir düzenleme yapması gerekiyordu. Bu sırada Hacı Nuri Paşa Cidde valiliğine getirilerek idari yapılanmada değişikliğe gitmiştir. Buna göre Hicaz bölgesi, Mekke ve Medine'nin Şeyhü'l-Haremliği ile Hareameyn emir ve kaymakamlığı, Cidde, Yenbu ve Kurfude limanlarının idaresi, bu bölgelerin askerleri ve mahalli idarecileri olan Şeyhu'l-Arapların yönetimi ve ayrıca daha önce Habeş Eyaletine bağlı durumda olan Musavva ve Sevakin kaymakamlığı Cidde Eyaleti yönetimine alınmıştır. Bütün bu sayılan yerlerin yönetimi ile asker ve idarecilerin gelir ve gider yönetimi de Cidde Valisi'ne verilmiştir.⁹⁵

Yeni Cidde Valisi Nuri Paşa, uhdesine verilen bu geniş toprakların idaresini yeniden düzeltmek amacıyla planlar hazırlandı. Hazırladığı planlar içinde askerî, malî, idare teşkilatı ve mimarî hususlar yer almaktaydı. Nitekim bu planlar içinde vardı ve böylece yeni bir dönem başladı.

Bu dönemde oluşturulan Cidde Eyaleti idari teşkilatında kaymakamlıklar yer almaktaydı. Bu makama gelen idarecilerde hem askerî hem de idarî hüviyet aranırdı. Musavva şehri bu dönemde bir kaymakamlık haline dönüştürülmüştü. Bu dönemde Musavva'da bulunan kaymakama Arap dilinde 'muhâfız' denilirdi ve "Kaymakam" ile aynı anlamda kullanılırdı. Musavva kaymakamlığına atanan kişiler, Cidde Valisi'nin tavsiyesiyle merkezden görevlendirilmekte idi. Ayrıca kaymakamlıkta gümrükçüler, eminler, kale muhafızları, dizdarlar ve muavinler bulunmaktaydı. Göreve atanan kişilerin

⁹⁴ Muhammed Fuad Şükü, **Mısı ve's-Siyâde ala's-Sudan**, s. 25-26.

⁹⁵ 19 Şa'ban 1259 (14 Eylül 1843), BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, nr. 86/2436.

bölgenin gelenek ve göreneklerini bilmesi, dilini anlaması ve hoşgörülü bir kişiliğe sahip olması isteniyordu⁹⁶.

Osmanlı Devletinin Cidde Valisi ile Mısır Valileri arasında Hartum üzerinde nüfuz mücadelesi vardı. Mesela, Cidde Valisi Padişah iradesi ile hareket ederek Sudan Valisi'ne 1843'te bir mektup yazarak Musavva ve Sevakin'e müdahale etmemesi hususunda uyarmıştı. Bunun üzere Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Sevakin ve Musavva'nın yakınında yaşayan kabilelerin Osmanlı idaresine dahil olmasına rağmen hiçbir zaman inzibat altına alınmadığını söylemişti⁹⁷. Mehmed Ali Paşa'ya göre incelenen defterlerde görüldüğü üzere, Kabileler eyalete bağlı kalmamışlardı. Bu kabileler ne kendisinin ideresi altında bulunan Sudan'a ne de Osmanlı Devleti'ne tabi Cidde eyaletine hiç bir zaman vergi vermemişlerdi. Bundan dolayı Sudan'ın doğusunda Mısır Eyaleti altında yeni kurulan Taka Müdüriyeti de kabileleri kendi idaresine bağlamak istemişti. Mısır Valisi getirdiği savunmada, bu kabilelerin aslında Cidde Eyaletine bağlı olmadığını, fakat bu bölgede Mısır askerî kuvvetlerini gördüklerinde Tâka Müdürlüğüne bağlanmamak için, kendilerinin Cidde Eyaleti'ne bağlı olduklarını söylemişlerdir. Bu belirsiz durumun Tâka Müdürlüğü'ne huzursuzluk getireceği belirtilmişti. Bu kabilelerin Mısır Eyaleti'ne bağlanması yalnızca kendisine menfaat sağlamayacak, ayrıca Osmanlı Devleti'ne bağlı bu taraflarda huzuru sağlayıp gelirlerin artmasına yardımcı olacaktı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bu bölgenin Cidde Eyaleti'nden idare edilmesi halinde Osmanlı Devleti için daha masraflı olacağını ifade etmişti.⁹⁸

Mehmed Ali Paşa Sevakin ve Musavva limanlarında bulunan idarecilerin hem tüccar olduğuna ve taifesinden hem de yeteneksiz yöneticiler olduğunu işaret etmişti. Mehmed Ali Paşa, bu bölgelerin kendi iradesine bağlansız halinde buralar daha kuvvetli bir şekilde yönetilecek ve bu taraftan Osmanlı Devleti'ne verilen vergiler iki kat arttırılacağını vade etmişti. Mehmed Ali Paşa'ya göre Musavva ve Sevakin'den oluşan bu iki limanın yıllık geliri ancak 18 ile 22 bin Fransız frankı idi. Eğer bu limanların Sudan'daki memurları

⁹⁶ 21 Zilka'de 1260, BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, nr. 86/2438, belge.1.

⁹⁷ 18 Zilka'de 1259, BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, nr. 86/2435, belge, 1.

⁹⁸ 18 Zilka'de 1259, BOA, **İrade Mesail-i Mühimme**, nr. 86/2435, belge, 1.

tarafına idare edilmesi haline gelir artırılabacak ve bu de Cidde Eyaleti'nin idaresine kolaylık sağlayacaktı.⁹⁹

Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ın doğusu diye adlandırılan Tâka bölgesinde yetiştirilen hayvanların Mısır'a ve diğer Osmanlı bölgelerine gönderebilmesi için Musavva ve Sevakin limanlarına ihtiyacı vardı. Çünkü bu hayvanların karayolu ile Mısır'a gönderilmesi halinde hem uzun zaman alacak ve hem de hayvanların sağlık durumları tehlikeye sokulacaktı. Ayrıca diğer taraftaki saldırgan kabilelerin zapt u raptı altında alınması için de limanların Sudan idaresine devredilmesini savundu¹⁰⁰. Sudan'ın iç bölgelerine hakim olan Mehmed Ali Paşa, Sudan'ın Kızıldeniz taraflarına sahip olmak istiyordu.

Mehmed Ali Paşa, 1843 yılında Mısır'da hayvancılık sektöründe bulaşıcı bir hastalığın söz konusu olduğunu İstanbul'a bildirip hayvan ihtiyacını, hayvancılık konusunda zengin olan Tâka Müdürlüğü'nden temin edebilmek için Sudan memuruna 80.000 hayvana ihtiyacı olduğuna ve bunun vaktinde gönderilmesini istemişti. Bu hayvanların karayolu ile getirilmesinin mümkün olmadığından ancak, Taka Bölgesi'ne yakın olan Musavva ve Sevakin limanları aracılığı ile hızlı bir şekilde Mısır'a ulaşabilecekti. Mehmed Ali Paşa, bu limanların Cidde Eyaletine bağlı olduğu ve de Cidde idarecilerinin adamlarında "zulü ve teaddi" yaptıklarını belirtmişti. Bu dönemde Cidde valiliğine atanan valiler Musavva ve Sevakin'de küçük tüccarlardan birer temsilci tayin ediyorlardı. Bu limanlarda yoksuzluk ve rüşvet oldıkları yaygındı. Bu limanları Sudan'a bağlamak Mısır Eyalet'i içinde çok karlı olacaktı. Mısır idaresi tarafından bu limanlara birer binbaşı atanabilirdi. Bu şekilde hem iyi idare edilir, hem de Cidde Eyaleti'ne bu limanlardan ne kadar vergi veriliyor ise onun iki katı kadar vergi verilebilirdi. Ayrıca, Tâka Müdürlüğü'nden gelen hayvanlar ve malları Musavva ve Sevakin'e sevk edilerek, deniz yolu ile asir kusoyn ve Süveyş limanlarına daha hızlı aktarılması sağlanacaktı.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya göre, Musavva ve Sevakin limanlarına yönetici olarak gönderilen memurların, daha önceki görevlerinden uzaklaştırılmış ve atılmış kişiler

⁹⁹ Aynı belge

¹⁰⁰ Aynı belge

olduğunu, liman yöneticiliklerinde de başarısız oldukları ve bu yüzden de liman gelirlerinin ancak 18.000-20.000 Fransız frankı gibi düşük rakamlarda olduğunu ifade etmişti.¹⁰¹

Mehmed Ali Paşa'nın Musavva ve Sevakin'den 40 bin Fransız frankı kadar verebileceği konusu Osmanlı Devlet'nin en yüksek makamı olan Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da müzakere konusu olmuştu.¹⁰²

Cidde Valisi, Musavva ve Sevakin limanlarından kendisinin elde ettiğinden daha fazla vergi alınabileceğini duyunca şaşırılmıştı. Meclis-i Vükelâ'dan çıkan kararda, Cidde Valisi Musavva ve Sevakin limanlarının idaresine daha çok dikkat etmesi konusunda uyarılması yönünde olmuş ve meclisin tavsiyesi doğrultusunda padişah iradesi çıkmıştı.¹⁰³

Konunun Musavva ve Sevakin limanlarına getirilmesinden anlıyoruz ki Mehmed Ali Paşa'nın asıl maksadı buraları idaresi altına almaktı. Gerçek maksat kabileleri idaresi altına almak istemesi olsaydı bunu oğlu Hicaz Valisi iken yapması mümkündü. Mehmed Ali Paşa, Hicaz tarafından kaybettiği toprakları Kızıldeniz limanlarını idaresini altına alarak telafi etmek istemişti. Bunu yanında Sudan'daki altın yataklarından umduğunu bulamayan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, amacını Afrika ticaretine hakim olma yönüne çevirmiştir.

Bu dönemde Sudan Valisi Ahmed Paşa özellikle Sudan'ın doğusunda bulunan sınırları genişletmiştir. Fakat Habeşistan'a yönelik bu fetih hareketleri İngilizler tarafından önlenmiştir. Ahmed Paşa tarafından yönetilen Sudan zanginleşmiş ve idaresi düzgün hale gelmiştir. Sudan'ın Mısır'dan ayrılarak mütakil bir eyalet haline getirilebileceği düşüncesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı endişelendirmişti. Bu durum Ahmed Paşa'nın Mehmed Ali Paşa tarafından zehirlenerek öldürüldüğünde iddialar ortaya çıkarmıştı. Özellikle Ahmed Paşa'nın vefatından sonra, Sudan'ın parçalanması, küçük idarelere ayrılması, bu idarî bilrimlerin doğrudan Mısır'a bağlanması ve Sudan'daki güçlü yönetimin bir şekilde sonlandırılması bu öldürme düşüncesini daha da güçlendiriyordu.¹⁰⁴

Mehmed Ali Paşa'nın Musavva ve Sevakin 'in Sudan'a bağlanması talebi üzerine toplanan Meclisi Hass-ı Vükelâ, bu limanların Sudan'a bağlanmasına karar vermişti. Fakat

¹⁰¹ 19 Şa'ban 1259 (14 9 1843), Sadaretten Padişaha, **BOA, İ.MSM.** nr. 2434, belge 1.

¹⁰² Aynı belge.

¹⁰³ 19 Şa'ban 1259, Sadaretten Padişaha, **BOA, .MSM.** nr. 2434, belge 1.

¹⁰⁴ 18 Zilka'de 1258 (21 Aralık 1842), BOA, **İrade-ı Mesâil-i Mühimme**, nr. 2435, belge.2.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın da üzerine gidilmemesi ve konunun kapatılması kararlaştırılmıştı. Meclisi Has; "...İskelelerin ber- vech-ı iltimâs hükümet-i mezbûreye ilhâki tecvîz olunmayacağı misillü vâli-i müşârûnileyh hazretlerine def'ten cevâb-ı kâfî i'tası dahi gerginliği davet edeceğini ve bu dahi münâsib ve maslahat muvafık olmayacağına ve'l- hâzır kendüsüne meşrut olarak yazılmış olmasına nazaran ihalesi üzerine gidilerek ve mahale-i mezkûrenin ihâlesi şekil-i kavime yedilerek tefsilât inahsından bahs olunmayup ve müşârım-ileyh Osman Paşa şöyle böyle taâhud eder ve sened i'tâ edilirse mah-ı merkûmde olan askerî kaldırım istilâm olunsun ve ma'dâsında irâd ederek bi'l-'âde gösterilen fakraten tahmi-i nâti ele alınıp kendüye yazılarak cevab nâme..." cevap yazılması sonuna vermişti.¹⁰⁵

Musavva ve Sevakin'i kendisine bağlamak isteyen Mehmed Ali Paşa, Sudan'daki adamlarına paşalık statüsü verilmesini istiyordu. Osmanlı Devleti Kavalalı'nın bu teklifini kabul ediyor, ancak bu paşalık statüsünün kişilerin görevleri sonraerdiğinde paşalık unvanlarının da sona ermesi gerektiğini belirtmişti. Şöyleki; "...Zıkr olunan müdürliklere tertib olunan ümerâyâ Paşalık unvânının i'tâsı bîr güne mahzûru müstelzim olmayup ancak ümerâyı umûr-ı mülkiyede istihdam olunacaklarından ve ba'de izin umûr-ı mülkiyede kulanacak memuruna rutbe-i askeriye tevcih olunması nizâmi iktizasından bulunacak bu cihetle takrîr mezkûrun taraf devletine ihalesi icâb etmeyecektir... ".¹⁰⁶

Osmanlı Hükümeti, Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'da yapmak istediği değişiklikleri kabul ediyordu.

1.2.4. Habeşlilerin Musavva'ya Saldırıları(1840-1845)

Habeşliler, özellikle kendi ülke sınırları içinde bağımsız olduklarından ve Osmanlı Devleti, üzerlerinde fiili bir kontrol uygulamadığı için, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı padişahı arasındaki ilişkilerin gerilmesini fırsat bilerek Kızıldeniz'in Afrika kıyısı üzerindeki egemenlik haklarını kendilerine çekmek için istediler.

¹⁰⁵ 19 Zilka'de 1258 (22 Aralık 1842), BOA, **İrade-ı Mesâil-i Mühimme**, nr. 86/2435, belge. 2.

¹⁰⁶ Cumâdeevvel sene 1259 (Haziran 1843) tarihli irade, BOA, **İ.MSM.**, nr. 86/245, belge. 4.

1840'ta Kızıldeniz'e en yakın Habeş bölgesi olan Tigrey'in yöneticisi reis Obi, Fransız seyyah Favre'ye Anfilla körfezini Fransa'ya bırakmayı teklif etti. Ancak Fransa hükümeti, Tigrey yöneticisinin sahil üzerinde iddia ettiği egemenlik haklarından şüphe duyduğu ve Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'in batı kıyısı üzerindeki haklarını bildiği için bu teklifi reddetti. Aynı şekilde Nantes Bordeaux şirketinin takriben Musavva ve Babü'l-Mendeb'in ortasında yer alan Edd bölgesindeki geniş topraklardan -ki 90 mil uzunluğunda ve 9 mil genişliğinde büyük bir bölgedir- feragat etmesini de kabul etmedi. Fransız seyyah Combes, bu toprakları 12 Eylül 1840'ta Bordeaux şirket adına Habeşlilerden satın almıştı. Louis Philippe hükümeti, Fransız şirketinin bu bölgeden feragat etmesini kabul etmedi. Çünkü Fransız hükümeti, Combes'in bu bölgeyi Amfella emirliğinin meşru egemenliğinin sahibi olan, Edd emirinin kız kardeşi Prenses Aliye Adva'dan -ki bu ikisi emirliklerini Harkiko naibinin himayesi altında yönetiyorlardı-satın aldığını düşünmüyordu.¹⁰⁷

Çok geçmeden, Habeşistan kilisesi piskoposu Yakob, Tigrey reisi Obi'yi, Fransa'dan kendisini himayesi altına girme konusunda teşvik etti. Obi, bu piskoposun teşvikine uyarak, Haziran 1845'te, Fransa'ya, -Musavva körfezini de içine alan Harkiko bölgesinin daima Habeşli liderlere bağlı olduğunu, Osmanlıların yalnızca Musavva adasına sahip olduğunu iddia ederek- Harkiko körfezinden ve tüm kıyı bölgesi ticaretinden feragat etmesi karşılığında, kendisini himayesi altına almasını teklif etti. Ancak tüm bunlara rağmen, Fransa hükümeti, Habeşlilerin bu bölge üzerindeki haklarına ilişkin şüpheleri sebebiyle Obi'nin teklifini geri çevirdi.¹⁰⁸

Reis Obi, 1844 Eylül ayında, sahilde nüfuzunu genişletmeye ve bizzat Musavva adasını işgal etmeye çalışmış, bunun için kuvvetleri Semhar bölgesinin içlerine ilerleyerek yirmi kişiyi öldürmüş ve yüzden fazla inek çalmıştı. Bu sırada Harkiko bölgesinin Yahya isimli naibi de ölmüş ve Osmanlılar onun yerine kardeşi Hasan'ı getirmişti. Ancak vefat eden Yahya'nın destekçileri, naib Hasan'a itaat etmeyerek taze içme sularını kıyı bölgesinden alan ada sakinlerine rahatsızlık vermek için Musavva'ya olan ulaşımı kestiler. Musavva'nın yöneticisi, bir taraftan Tigrey reisi Obi, diğer taraftan da Harkiko naibi tarafından tehdit edilmeye başlayınca, Cidde valisinden yardım istedi. Osmanlı kuvvetleri Musavva'ya ulaştığında, Obi, -kuvvetleri sahil bölgelerini yağmaladıktan sonra- Semhar

¹⁰⁷ Longrigg, *Short History of Eritrea*, s. 86.

¹⁰⁸ A.e. 88.

bölgesinden ayrılarak, Adva'ya dönmek zorunda kaldı. Kasım 1845'te Musavva beyi Rüstem Bey, Harkiko'nun yönetimini, yolculardan ve kabilelerden alınan vergileri teslim edeceğini vadetmesine rağmen, sonra sözünden dönen naib Hasan'dan alarak naib Muhammed'e verdi¹⁰⁹.

Rüstem Bey, Musavva garnizonunun komutanını da yüz yirmi askerle birlikte Harkiko'ya giderek hasmı naib Hasan'ı tutuklayıp kelepçeleterek kendisine getirmekle görevlendirdi. Ancak Beli kabileleri Osmanlı kuvvetlerinin yoluna çıktılar ve -Osmanlı kuvvetleri komutanının Osmanlıların bundan sonra asla kıyı bölgesine ayak basmayacağını taahhüt etmesinden sonra- onları geldikleri yere geri çekilmeye zorladılar¹¹⁰. O vakte kadar birbirlerine güçlü bir düşmanlık besleyen temsilciler ailesinin iki kolu, aralarındaki anlaşmazlığa son verip, ortak düşmanları Osmanlılara karşı birleşmenin akıllıca olacağına karar verdi ve 1846 yılı Kasım ayı sonu Ocak ayı başlarında kadar Harkiko'nun Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan ettiler.¹¹¹

Rüstem Bey'in yerine Musavva'ya yönetici olarak tayin edilen. Cidde valisi Arif Bey, Osmanlı hükümeti ile Harkiko arasındaki ilişkileri ıslah etmeyi başardı, ancak Semhar'ı Etiyopya'dan ayıran sınır bölgesi, geçmişte olduğu gibi, yine aynı saldırı ve soygun olaylarına sahne olmaya devam etti.¹¹²

Kavalalı Mahmed Ali Paşa, Musavva ve Sevakın'de nüfuz sahasını hızla genişletmek için şartların müsait olduğunu, çünkü Osmanlı Devletinin Kızıldeniz'in batı sahillerinde süregelen Habeş hücumlarına karşı bölgeyi daha fazla koruyamayacağını görüyordud.

1.2.5. Musavva ve Sevakın'ın Mısır Eyaleti'ne bağlanması (1846-1848)

Musavva ve Sevakın limanları meselesi üç yıl devam etmiştir. Osmanlı yönetimi bu üç yıl içinde bu konuda devam eden yazışmalarda meseleyi sükûnet içinde halletmeye çalıştı. Ancak Mısır Valisi bu süre içinde her iki limandan da vazgeçmeyeceğini gösterdi.

¹⁰⁹ Richard Hill, *Egypt in Sudan, 1820-1881*, s.74-75.

¹¹⁰ 15 Cemaziyelahir 1276 (10 Ocak 1860), BOA, A.} MKT. NZD. 310/36. 213/42.

¹¹¹ Marston, Thomas E, Britain's İmperial Role in The Red Sea Area 1800 – 1878, America 1961. s. 184.

¹¹² A.e, s. 185

Mehmet Ali Paşa buradan hayvan ticaretinin yapılması için Sevakin ve Musavva'nın önemli Bir merkez olduğunu düşünüyordu.

Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne sunduğu bu tekliflerden biri de, Kavala kalesinin tamirini yapmak, sahilhane inşa etmek, Sevakin ve Musavva limanlarının idaresini düzeltmekti. Teklifinde limanlardan Osmanlı Devleti ne kadar kazanıyorsa o gelirin yüzde elli daha fazlasını vereceğini ifade etmişti. Limanların idaresi içinde buralara binbaşı rütbesinde iki memur atayacağını ve bu limanlardan bir menfaat beklemeyeceğini işaret etmişti. Böylece hem Taka Bölgesi korunacak hem de Arap göçmenleri kontrol altına sokularak onlardan vergi alınacaktı. Bu tekliflerini Mehmed Ali Paşa, Padişah'a: "...*Cidde eyaleti mülhakatından Sevakin ve Musavva iskelelerinin el-haletü hazihi gümrük ve avâ'idinden Cidde hazinesine ne mikdâr şey hâsıl olmakda ise yüzde elli zammıyla hazine-i mezbûreye i'ta olunmak üzere emr-i idareleri için mezkûr iskelelere nasbı icab eden Binbaşı rütbesinde iki nefer memur bu taraftan Cidde'ye bi'l-isrâ nasb ve ikametler ... Müstağni-i beyân olduğu üzere iskeleteyn-i merkûmeteynin iltimâs maddesi bir gün ticaret ve cerr-i menfeata mebni olmayup ancak Tâka Müdürlüğü'yle hemhudüd bulunmasından dolayı seb-kesran urbanının vergi ifâsından ibâen ilticâ-ı nabı'asından ...*".¹¹³ olduğunu arz etmişti.

Osmanlı Hükümeti, Kavala Mehmed Ali Paşa'nın bu son isteği üzerine, Musavva ve Sevakin Limanlarını Mısır'a bağlanmasını ve oraya gönderilecek memurların maaşlarının Mehmed Ali Paşa tarafından ödenmesini kabulti. 1843 1258'ten itibaren Sevakin ve Musavva limanlarının yönetiminine bağlanmasını isteyen Mehmed Ali Paşa'nın, bu amacına ancak 1864 senesinde ulaşıldı. Aslında Mehmed Ali Paşa'nın bu limanların ticaret ve menfaat için olmadığını ifade etmesinin.¹¹⁴ doğru olmadığı ve bunu kendi çıkarları için istediği kısa bir süre içinde anlaşılacaktır.

Sevakin ve Musavva, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ısrarlı talebi üzerine Osmanlı padişah fermanı ile Mısır Valiliği'ne bağlanmıştı. Buna göre Musavva'a atanan kaymakam ve ona bağlı idareciler Mısır Eyaleti'ne bağlı olacaklardı.

¹¹³ 9 Cemaziyilevel 1262 (6 Mayıs 1846)tarihli Mısır Vailisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın padişaha gönderdiği şukka, BOA, İ. MTZ (05), nr. 12/330, belge.1.

¹¹⁴ 24 Cemaziyilevel tarihli Sadarettin Padişaha, BOA, İ. MTZ (05), nr.12/330, belge 2.

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bahanesi güçlüydü. Diğer taraftan Bâbîâlî de, Osmanlı Devleti'nin – Mısır Valisinin talebi yerine getirilmezse- Habeşlilerin tekrarlayan saldırıları sebebiyle, Sevakin ve Musavva limanlarını koruyamayacağından emindi. Üstelik Osmanlıların bu limanları koruyamaması Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki egemenliğini kaybetmesine de yol açacaktı¹¹⁵. Bunun için Bâbîâlî, 1846 Eylül ayında, Sevakin ve Musavva limanlarının, yıllık 5000 kese tutarında kira karşılığında, yaşamı boyunca Mehmed Ali'nin idaresine verilmesini kabul etti.¹¹⁶

Mehmed Ali Paşa, Tâke'nin yöneticisine gönderdiği mektupta, iki limanın 25 Kasım 1846'da (6 Zilhicce 1262) kendi idaresine bırakıldığını bildirdi ve ona bu iki limanı teslim alması ve idarelerini tertip etmesi emrini verdi. Mektubunda Take yöneticisine hitaben şöyle dedi: “Bulunduğun yerden kalk ve bu iki beldeye git ve buralar için gerekli asker ve subayları maiyetindeki asker ve subaylardan ayarla ve düzenlemeleri yaptıktan sonra bize neler yaptığını bildir¹¹⁷”

Mehmed Ali, daha sonra, Cidde valisine de bir mektup yazarak, elde ettiği muvafakati ve Binbaşı İsmail Hakkı Efendi'nin Musavva'ya, Muhammed Emin Efendi'nin de Sevakin'e müdür olarak atandığını bildirdi. Validen, İsmail Hakkı Efendi'ye ve Muhammed Emin Efendi'ye tayin emrini vermesini ve görev yerlerine ulaşmalarını kolaylaştırmasına istedi¹¹⁸.

İsmail Efendi, 1847 Mart ayında, Musavva'nın idari işlerini düzenlemek ve Habeşlilerin saldırılarına karşı koymak için Musavva'ya ulaştı. Aynı şekilde, İlyas Bey de garnizon askerlerinin başında Musavva'ya geldi ve hemen Fransa hükümetinin Musavva'daki konsolosu Degoutin'a Mehmed Ali'nin kendisini, Kızıldeniz'in, Yemen'deki Babü'l-Mendeb Boğazı'na kadar uzanan Afrika sahillerindeki durumları teftiş etmekle görevlendirdiğini bildirdi. Bu esnada İsmail Hakkı Efendi de Kızıldeniz'in batı sahilinde Ra's Guardafui'e kadar yayılmış olan kabilelerin sayım çalışmalarına başladı. İsmail Hakkı Efendi, Ra's Guardafui'e kadar tüm sahili Mısır valisi adına dahil etme sürecinin ilk

¹¹⁵ Abdurrahman er-Râfiî, **Asru Muhammed Ali**, Kahire 1951. s. 206.

¹¹⁶ 21 Zilkada 1260 (2 Aralık 1844) Sadarettin Padişaha, BOA, **İ.MSM.**, nr,68/2438, belge 1.

¹¹⁷ DVKM, **Divan Def.** nr. 408, belge. 405.

¹¹⁸ Muhammed Rıfat Ramazan, **Vaz'u's-Sudan fi nitâkı'l-ıalâkât beyne Mısır ve el-devleti'l-Osmaniyye hattâ âm 1863**,s. 29-31.

aşaması olarak, Kızıldeniz'in Berbera ve Sevakin arasındaki batı sahili boyunca dağılmış kabileleri, takribi sayımlarını yapmak amacıyla teftiş etmeye başladı. Ancak çok geçmeden Mehmed Ali Paşa'nın yayılmacı projeleri, beklenmedik bir anda 2 Ağustos 1849 yılında ölmesiyle yarıda kaldı.

Şunu belirtmek gerekir ki, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın idaresi döneminde, Kızıldeniz'in batı sahillerinin tamamında güvenlik hakim oldu. Ticaret canlandı ve genişledi. Musavva limanının nüfusu iki binden beş bine yükseldi. Hicaz ile ticari ilişkiler güçlendi. Zira Hicaz'a -Musavva'ya Habeşistan'ın içinden gelen- altın, fildişi, misk ve tarım ürünlerinden muazzam miktarlarda taşındı¹¹⁹. Dolayısıyla bu da, o dönemde halkın durumunun ekonomik açıdan iyileşmesine yol açtı.

Batılı yazar Gabriel R. Warbourg'un Sudan hakkında yazdığı makalede Mehmed Ali Paşa'nın çalışmalarına dair sadece Kızıldeniz'in tümünü ele geçirmeye çalıştığı, ancak Sevakin ve Musavva limanlarını kontrol edebildiği ibaresi yer almaktadır. Fakat Sevakin ve Musavva Limanları Mehmed Ali Paşa'ya geçtiği halde Kızıldeniz hakimiyeti hala Cidde Valiliğine bağlı görünmektedir.¹²⁰ İdarî bakımdan bir düzenleme yapılmayan Musavva, askerî bakımdan takviye edilmişti. Mehmet Ali Paşa Kızıldeniz kıyılarında ve Doğu Afrika topraklarında hâkimiyet sağlamak için Sevakin'e askerî birlikler göndermiştir.

1.2.6. Musavva'nın Tekrar Cidde Eyaleti'ne Bağlanması (1849-1865)

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın vefatından sonra, Kızıldeniz'in batı sahillerinde bulunan Sevakin ve Musavva limanlarının eskiden olduğu gibi tekrar Cidde Eyaleti'ne bağlanması gündeme geldi. Bu dönemin emperyalist güçleri, Osmanlı topraklarına ve özellikle Afrika'ya yönelik yoğun bir hareket başlattıkları anlaşılmaktadır. Bu sümürgecilik harekâtının öncüleri arasında İngiltere ve Fransa ile bunlara yeni katılan İtalyan bulunmaktaydı. Bu hareketin farkında olan Cidde Valisi Mehmet Es-seyyid Hasib bu durumu merkeze bildirmişti. Cidde valisi, bu konuda gönderdiği yazılarda Kızıldeniz ve Yemen limanlarında neler yapılması gerektiği hakkında tekliflerde bulunmuştu.

¹¹⁹ Osman Salih Sebbi, **a.g.e.** s. 145.

¹²⁰ Gabriel R. Warburg, "**Turko-Egyptian Rule in Sudan**", **Belleten**, LII, Say.207-208, TTK, Ankara 1989, s.781-782.

Bu teklifler arasında Habeş Eyaleti'nin eskiden olduğu gibi Cidde Eyaleti'ne bağlanması vardı. Çünkü bu dönemde Fransa, bu eyalete bağlı kabilelerden Habeş Kutan kabilesini himaye altına almıştı. Doğu Afrika'da Osmanlı Devleti'ne bağlı olan toprakların ve kabilelerin iyi idare edilebilmesi için Musavva'nın eski kaymakamı Halil Bey'e bir layiha hazırlanmıştı. Bu layiha, Cidde Valisi'ne takdim edilmiş ve Cidde Valisi de bu layihanın verdiği bilgileri İstanbul'a göndermişti.

Yapılan yazışmalardan ve Muharrem 1265/ Aralık 1848 tarihli mektuptan anlaşıldığına göre Sevakin ve Musavva limanları kesin olarak Cidde Eyaleti'ne yeniden bağlanıyordu. Bu emirlerde açıkça Mısır Eyaleti idaresinin Sevakin ve Musavva'dan çekilmesi istenmişti. Mısır Valisi'ne yazılan mektupta: *"Musavva ve Sevakin giimrükleriyle müteferriât-ı sâiresinin işbu sâl-i hâl Muharremi guresinden itibâren idaresinden keff-i yed ve kemâkân Cidde Eyaleti'ne terk buyurularak iskeleteyn-i mezkûre teyde bulunan memurların avdet eylemesi içintaraf-ı sâmillerinden tahrîrât-ı mahsûsa tesyâr buyurulmuş olduğu atûfetlü Mazlûm Bey Efendi sana verdikleri tarafından fi 15 Cemaziyelahir 1265 tarihiyle mu'errah olup fi 9 Receb sene 1265 tarihinde vasıl-ı dest-i âcizî olan tahrîrât dan ma'lûm-ı âcizânem olmuş ve ol-vechile icâbına ibtidâr olunarak iktizâ eden memûrların ta'yîn ve ikâmesiyle hâsîlat-ı vakiasının gurre-i şehri merkûmdan itibâren devr ve teslim etdirilmesi der-dest-i icrâ olunmakta bulunmuş ve sevâhil-i mezkûrelerden Musavva'nın umûr-ı zabtiyesinde olan miralay Halil Bey bendelerinin zîr-i idâre-i kumandasında bulunan bir tabur asker-i Mısıriye'nin dahi mahallerine 'avdetiyle yerlerine asâkir-i nizâmiye-i şâhânedan de bir taburun ta'yîn ve irsalleri lazimedan"*¹²¹ olduğu bildirilmişti.

Mısır Valisi'ne, verilen bu emirde 1265/1849 yılı başından itibaren Sevakin ve Musavva'da ona ait bulunan idareciler bu taraftan çıkmaları gerekiyordu. Bunun yanında iki sene içinde yerleşen askerlerin de bölgeden çıkması gerekmekteydi¹²².

Bu şekilde Musavva için Cidde Eyaleti'ne bağlı olarak yeni bir dönem başlamaktaydı. Bu mektuplara göre Mehmed Ali Paşa'ya 1262 (1846) senesi sonu ile 1264(1848) senesi başında verilen Sevakin ve Musavva Cidde memurları Muharrem

¹²¹ BOA, İ. MTZ (05), nr. 13/401. belge 1.

¹²² 29 Cemaziyelahir 1265 (23 Mayıs 1849) BOA, İ. MTZ.(05), nr. 13/401. belge 2.

1265(1849) tarihinden sonra tamamen ayrıldı anlaşılmaktadır¹²³. Böylece Mısır Valileri'nin bu taraflardan ellerini tamamen çekmesi ve bu taraflara müdahalede bulunmamasını istendi.

Sevakin ve Musavva idaresini Mısır'a devr etme, herhalde sadece Mehmed Ali Paşa'yı küstürmemek için yapılmıştı. Çünkü bu iki yılın sonunda Mısır'a bağlı olduğu sıradaki gelişmeler değerlendirilmeden Sevakin ve Musavva'nın Cidde Eyaleti'ne iade edilmesi emredilmişti. Aslında, bu dönemde Cidde Eyaleti'nde bu yerlerin muhafaza edilebilmesi için yeterli asker olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu dönemde Yemen'de çıkan olaylar için Cidde askerlerinin büyük bir kısmı oraya gönderilmişti. Bu sebeple Cidde Valisi Sevakin ve Musavva idaresini Cidde'ye yeniden devredildiğinde ellerinde yeterince asker olmadığı için bu Mısır'a ait askerlerin bir müddet daha Sevakin ve Musavva'da kalmasını istemişti. Buna rağmen Sevakin ve Musavva idaresinden vazgeçilmemişti.

Cidde Valisi merkeze bir yazı yazarak Musavva ve Sevakin limanlarının muhafaza görevinde bulunan Mısır askerlerinin mahallerine gitmeleri ve bunların yerine asakir-i nizamiye-i şahaneden bir tabur asker ve gerekli olan başıbozuk ve piyade askerlerinin gönderilmesini talep etmiştir. Ancak bu sırada Yemen'de bazı olaylar olduğu için nizamiye askerinin yarısının buraya gittiği gerekçe gösterilerek geriye kalanının da buraya gönderilmesi durumunda Hicaz bölgesinin güvenliğinin tehlikeye gireceği düşünülmüştür. Sonuç olarak Mısır askerinin bu iki iskelede geçici olarak ve nizamiye askerlerinin de görevleri başında geçici olarak kalmalarına karar verilerek bu durum valiye bildirilmiştir¹²⁴.

Bu talep Sadarete müzakere olundu. Bu teklife olumlu bakan sadrazam durumu padişaha sunmuştu. Padişah, sadareten gelen tahriratı inceledikten sonra yapılan teklifi kabul etmiş ve iradesi sadır olmuştu. Bu şekilde Sevakin ve Musavva Cidde Eyaleti'ne

¹²³ 3 Zilhicce 1265 (8Kasım 1849) BOA, A.} AMD. 11/86.

¹²⁴ 15 Rebîülevvel 1265 (9 Şubat 1849) tarihli Cidde Valisi Muhammed el-Seyyed Hasib'in Sadarete yazısı, BOA, İ. MTZ (05), nr. 200, dosya 33., belge. 3.

bağlanmasına rağmen, buraların muhafaza edebilmesi için Mısır askerleri geçici olarak bu taraflarda kalmasına izin verildi.

Cidde Valisi'nin bulunduğu bu talepte Mısır'ın yeni valisi olan 1. Abbas Paşa ile hassasiyet göstermemişti. Sevakin'in Mısır'a bağlanmasında yaşanan olaylara kıyaslandığında bu dönemde bu komşu eyalet arasında yeni bir iyi ilişki olduğu görülmektedir. Burada Osmanlı topraklarının muhafazasının ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Böylece Sevakin yeni bir döneme girilmişti.

Aslında, Mehmed Ali Paşa isyanı ile gelen şüpheler bu dönemde ortadan kaldırılmaya başlandı. Bundan dolayı Mısır, eskiden olduğu gibi, bir Osmanlı eyaleti konumuna yavaş yavaş dönmeye başlamıştı. Onun sebebi, belki Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'nın vefatları ve yeni gelen Valinin daha yumuşak şekilde davranmaya başlamasıydı. Onun yanında Osmanlı topraklarını istila etmek isteyen emperyalistlerin farkında olan bu yeni vali de bir neden olmuştu. Bunun için bu dönemde Yemen'de çıkan problemler üzerine Cidde Eyaleti'nden istenen askerî kuvvetlerin Mısır'dan temin edilmesi istenmişti. Şöyleki Sadaret; *"el-hâletû hazihi orada mevcud olan başıbozuk askerler üzerine muvakkaten bin beşyüz nefer başıbozuk asâkiri daha tahrîr ve ilâve kılınmış veşû kadar ki ol havalide başıbozuk askerler bulunamayıp emsâli gibi Mısır tarafından celb ve tahrîr olunmak lâzım geleceğinden bu mikdâr askerinin irsaline Mısır Valisi Fahametlu Devletlü Paşa Hazretleri tarafından muavenet-i icâbiyenin icra olunması..."*¹²⁵ gerektiğini belirtmişti.

Bu dönemde karşılaşılan problemleri Cidde Valisi şu şekilde özetlemişti: *"Habeş Eyaleti, Cidde Eyaleti'nin mülhakatından ve Memâlik-i Mahrûse-i Şahane'den olup fakat mukaddemce bi'l-etraf iş'âr kılındığı ve bu defâ Musavva muhafız-ı sâbıkı rifatlü Halil Bey bendeleri marifetiyle bi 't-tahkik kaleme alınarak leffen takdim edilen on bendi şâmil bir kıt'a layihanın üçüncü bendinde bi't-tafsil arz ve-beyan olunduğu vechile eyalet-i mezkûre Fâtih-i Yemen Sinan Paşa müddetinde feth olunmuş ve ahalinin sülûs mikdârı elyevm ehl-i islâm olup ma'adâsı kıbtî mezhebinde ise de havâli-i mezkûre bir müddetden berü gerek*

¹²⁵ 6 Şaban 1265 tarihinde Sadarette'ten Cidde Valisi'ne ve Maliye Nazırı'na gönderilen ferman, BOA, A.İKT, nr. 210/24.

taraf-ı Devlet-i Aliyyden ve gerek memûrin-i saltanat-ı seniyye tarafından aranılıp sorulmayup eyâlet-i mezkûre taht-ı hükümetden çıkmış ve ekseri mahsûlleri elyevm Habeş hükümdârı bulunan Reis Ali'nin yedinde, [kendi] karışık, validesi müslime olup kendisinin dahi izhar-i din-i mübin eylemiş olduğu mukaddema vaki' olan tahkikat üzerine tarafı Çakerinden mektub tahririyle evvel emirde te'dib ve telîfine bakılması mutâla'a olunarak yazılacak mektûbun müsveddesi takdimiyle fî 27 Cemaziyelevvel 1265 tarihinde istizan olunmuş ise de, olbâbde ne vechile tensib ve irâde-i seniyye buyurulduğuna dair bir gûne emirnâme-i seniyyeleri zuhûr etmemiş ve zikr olunan Habeş Kutan kabilesi mukaddemen sâlif-i çakeri ifadesi üzerine Fransa himayesine girmiş deyü eğerce işâr olunmuş ise de muahharen ve bu def'a vâki olan tahkikatıma göre Fransa ve İngiltere devletleri tarafından himâyelerine çalışılmış ve çalışmakta iseler de, müşarûn-ileyh kabul etmemiş ve mevki-i cihetine dahi düvel~i müşarûn-ileyhimâ ile münâsebeti olmadığı ve Eyâlet-i Habeş'in hududu ve sınırı mukaddemâ ve bu defa takdîm kılınan lâyihalarda gösterilmiş ve harîta-i mezkûrede dahi işâret olunmuş ve eyâlet-i mezkûre memalik-i saltanat-ı seniyyeden olup Cidde Eyâleti'ne beraber tevcih olunarak fermân-ı alî-i şâhanede dahi musarrah bulunmuş olmağla icrâât-ı iktizâsı re'y-i rezin-i isâbet-karîn-i Hazret-i vekâletpenahilerine menût ve mutavakkıf mevaddan olduğu ¹²⁶.

Bu layihaya göre 1265(1849) Habeş Eyaleti Cidde'ye bağlı olduğu belirtilmişti. Ayrıca Cidde Valisi Mehmed Es-Seyyid Hasib bu tarafların tehlikelerden koruması için bu bölgede daha önce çalışan ve iyi bilen şahıslardan da istifade etmişti.

Bu bölgede bulunan Sevakin'in de emperyalist güçlerin saldırısına maruz kalacağından endişelenen Cidde Valisi alınacak tedbirler şu şekilde açıklamıştı: "Musavva ve Sevakin iskelelerine canib-i ecânibden bazı gûne tasalut vuku'una dâir alınan havâdisin tahkîk ve istinkâhiyle olbâbda ba'z erbâb-ı vukuf tüccâr tarafından verilüp takdîm-i hakipây-ı sâmi-i Hidivleri kılınan varaka tercümesine göre Aden memûru cânibinden Berbera iskelesine ba'zı mertebe müdâhale vuku' bulmuş ise de muahharen taarruzdan keff-i yed edilmiş ve Muha benderi pişgâh ve sevâhilinde vâki bazı mahallerde birkaç kıt'a palanga ve tabya inşâsıyla toplar vaz' olundu ve mikdâr-ı kifâye topçu nefarâtı ta'yîniyle

¹²⁶ 15 Zilka'de 1265 (1849) tarihli Cidde Valisi'nden Sadarete gönderilen mektub, BOA, İ. MTZ (05), nr.14/425, belge. 2.

istihkâm verildiği halde ol havâlinin Yemân ve yeşârında olan mahal ve iskeleler ile cezâirin muhâfazasını mûcib olacağı mukaddemce taraf-ı çâkeriden arz ve beyan olunmuş ise da tayin olunacak nefarâtın mikdârı ve ne makûle asker vaz' olunması lâzım geleceği ve keyfiyât-ı (...) lâyıkıyla açılmamış ve yazılan yerlerin elhâletu hâzihî idâre-i hâzırasına ne taraftan icra olunmakta olduğu bildirilmemiş olduğuna ve böyle iş'ârât-ı sathîye üzerine tedâbir-i lâzime icrâ olunamayacağına binâen buralarının bi'l-etrâf iş'ârıyla beraber Fransa himayesine girmiş olan Habeş Kutan kabilesi Afrika sevâhilinin neresinde sâkindir ve himâyet maddesi ne vakitten beril câridir bilinmek iktizâ edeceğinden buralarındahi bi't-tahkîk arz ve iş'ârını ve husûsât-ı sâireyi mutazammın raha pirâ-yı zîb-i tekrîm ve ibcâl olan bir kıt'a emirnâme-i sâmi-i Hazret-i Hidivîleri meâl-i âlisi harf be-harf rehin-i îkân-ı çâkeri olmuş ve sâlifü'l-beyân tabyaların ve Bâb-ı Mendeb'in mevâki ve mevâki-i sâire bi'l-etrâf ma'lûm-ı sâmi-i Vekalet-penahileri buyurulmak üzere harita bahriyeden bir kıt'a harita buldurularak lâzım olan mahallesürhile işâretle leffen takdim kılınmış ve salîf'iz-zikr Bâb-ı Mendeb Yemen Eyâleti dâhilinde Muha ile Aden benâdiri mâbeyninde Bahr-i Süveyş'in nihâyeti ve Bahr-ı Muhit'in ibtidâsı demek olup bahreyn-i mezkûreteyne kıyâsen bir boğaz olup buruna tesaddûf etmiş ve mevki' münâsebetiyle icâb eden mahalline bir kıt'a ve karşısında bulunup Mebyon? tabîr olunan cezireye dahi diğer bir kıt'a tabya inşâsıyla Bâb-ı mezkûr tab olan kıt'a top vaz'ıyla yüz nefer topçu ve muhâfaza-ı lâzimesiyçin dahi yüz nefer başıbozuk piyâde asâkiri ve cezîre-i mezkûr tabasına dahi beş altı kıt'a top vaz'ıyla yalnız elli altmış nefer topçu asâkiri tayîn ve ikâme olunduğu hâlde her vechile muhassnât-ı adîde ve ol havâlice fevâid-i kesîreyi mûcib olacağı ta'rif ve tekrardan müstağni bulunmuş olmağla ber vech-i muharrer tabya -i mezkûrelerin inşâsıyla ol mikdâr top ve askerinin tayîn ve ikâmesi hakkında ne vechile tensîb ve irâde buyurulur ise icrâ-yı iktizâsı mücerred re'y-i âliye menût idüğü¹²⁷.

Cidde Valisi, Kızıldeniz sahillerini ve özellikle Afrika'daki eski Osmanlı toprakları ve ona bağlı müslüman halkları korumak amacıyla harekete geçmiş ve Osmanlı hükümetini ikaz etmişti. Ayrıca yapılan planları yerine getirebilmek için Mısır Hidivi ile bir problem yaşamamak için merkezden bu konuda tedbirler alınmasını bekledi. Ona göre Afrika'dan gelen haberler ve özellikle Fransa ve İngiltere taraflarından yapılan

¹²⁷ 15 Zilka'de 1265, BOA, İ. MTZ (05), nr.425, belge 3.

sömürgeleştirmenin başlangıcı olan himaye altına alınma teşebbüsünün karşısına durmak için Osmanlı Hükümeti'nden bu şekil himayelere de açıklık getirmesini istedi.

Bu taraflarda başlayan sömürgecilik hareketleri Osmanlılara bağlı olan kabile ve kavimleri devlete karşı kışkırtmaktaydı. Bu dönemde Yemen ve Afrika'daki mahalli kabilelet arasında bu tür teşvikleri tespit etmek mümkündür. Bunun için, hem Cidde Valisi gayretiyle hem de Bâbiâli, emperyalist devletlere karşı bu konuda önlem almaya başladı.

Görüldüğü gibi, bu dönemde Mısır Eyaleti değil, Cidde Valiliği ön plana çıkmış ve sınır tespiti için harekete geçmişti. Bunun için Cidde Eyaleti'ne eklenen Habeş Eyaleti'nin arazisi de yeniden tespit edilmeye başlanımdı. Bu şekilde Musavva ve Sevakın limanları da yeniden gündeme gelmiş oldu.

Nitekim Afrika'da Osmanlılara ait olan topraklardan Musavva kaymakamlığı hakkında hükümet ve Meclis Vâlâ'da müzakereler yapıldı. Bu görüşmelerde Sevakın sınırının belirlenmesi için emirler gönderildi. Sınır tespiti yanında Musavva'ya bağlı olan yerlerde bahis konusu olmuştu. Bu görüşmelerin neticesi olarak Cidde valisine özel bir memur gönderildi.

Musavva limanı sınırının tespiti ve Mısır'a bağlı Sudan idaresinden ayrılarak Cidde'ye bağlanması teşebbüsünde bulunan Osmanlı merkez idaresinin amacı bu dönemde Afrika'da emperyalizm tehlikesinden bölgeyi korumaktı. Ayrıca Cidde'ye bağlı Hicaz tarafından çıkacak isyanlarında önlenmesi gerekiyordu.

Cidde Eyaletine bağlı Sevakın limanı, Cidde limanı ve Haremeyn Şerifeyn'e olan bağlantıları ile İslam tarihi boyunca Afrika'dan gelen hacıların güzergâhı olmak yanında, ticaret ilişkileri için de Sevakın'ın düzgün bir şekilde idare edilmesi gerekmektedir. Bu nedenlerle Cidde Valisi, Sevakın'ın sınırının tespiti ve aşiretlerin iyi idare edilmesi için çaba sarf etti.

1.3. Avrupa Ülkelerinin Musavva'daki Osmanlı Varlığına Karşı Tutumu

Avrupalı devletlerin, özellikle de İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlıların, Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki egemenlik haklarına ilişkin tutumu iki aşamadan geçmiştir:

Birinci aşama: 1848-1854 yılları arasındaki dönemde, hiçbir Avrupa devleti, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına karşı çıkmamıştır. Abbas Paşa'nın vuku bulmasını beklediği sürtüşme, onun Sevakın ve Musavva limanlarından vazgeçmesinin en önemli sebeplerinden biri olmasına rağmen, Musavva'da hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın Osmanlıların Kızıldeniz'in Afrika kıyıları üzerindeki egemenlik haklarını desteklediğini kanıtlayan olaylar yaşanmıştır¹²⁸.

1849 Ocak ayında, yani Sevakın ve Musavva'nın Osmanlı Devleti'ne iadesinden önce, Tigrey bölgesinin yöneticisi reis 'Obi', Habeşistan'a gelen tüccar ve turistlere iyi muamele edeceğini taahhüt etmesi karşılığında Harkiko naibine her zaman ödemekte olduğu parayı ödemekten kaçınmaya karar verdi ve çok geçmeden, on bin savaşçıdan oluşan bir orduyu Semhar bölgesine sürdü. Mısır kuvvetlerinin Harkiko'dan tahliye edilmesini istedi ve Musavva valisine cizyeödedi. Musavva valisi, bu talebi reddedince Obi, Munkulu'ya yönelerek burayı ele geçirdi ve ateşe verdi. Sonra Harkiko beldesini yağmaladı. Bu, Obi'nin gazabından korkan ve sayıları on beş bine ulaşan Semhar bölgesi halkını Musavva'ya sığınmaya sevk etti. Musavva valisi, kendisine on iki bin riyal tutarında bir meblağ ödemeyi kabul etmekten başka çıkar yol bulamadı. Reis Obi, Harkiko'ya düzenlediği saldırının başarıyla sonuçlanmasından sonra, Avrupa devletlerinin, kendisinin Semhar bölgesi üzerindeki haklarını tanıması için uygun bir fırsat yakaladığını düşündü ve bu hususta büyük çaba harcadı; ancak tüm çabaları boşa çıktı.¹²⁹

Obi, Kraliçe Victoria'ya da 3 Mart 1849 tarihinde Plowden vasıtasıyla bir mektup gönderdi. Mektubunda majestelerinden, 'selefinin önceden Kızıldeniz'in tüm Afrika sahiline ve Musavva adasına sahip olmuş olması hasebiyle kendisinin Kızıldeniz sahilleri üzerindeki haklarını desteklemesini talep etti. Obi'nin mektubunda kullandığı ifadelerden biri de şöyleydi: "Bu yıl kuvvetlerimi gönderdim ve Osmanlıları Musavva adasından dışarı

¹²⁸ 5 Haziran 1854, BOA, HR. SYS. 102/7. belge 3.

¹²⁹ J. Lwarson, **İslam in Eritrea and Abyssinia**, y.y, 1928, s. 356-360.

attım”. Sonra da mektubunda, kraliçenin teveccühünü kazanmak için, ona “Hıristiyan kraliçe, Hıristiyanların dostu, güçlü kraliçe” sözleriyle hitap ederek ondan yardımını ve dostluğunu ve de Müslümanların, müstemlekelerini tahrip etmesine izin vermemesini talep etmiştir.¹³⁰

Plowden, reis Obi’nin talebini desteklemesine rağmen, İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, o vakit, bu meseleye müdahale etmenin akıllıca olmadığını düşündü. Bunun akabinde bu iki limanın idaresi Osmanlı Devleti’ne geri döndü ve Mısır kuvvetlerinin 1849 yılında Sevakin ve Musavva’dan ayrılmasıyla birlikte, Cidde valisi onların yerine Osmanlı kuvvetleri gönderdi.¹³¹

Tigrey bölgesinin reisi Obi, İngilizleri kendi çıkarı için araya sokma çabaları başarısız olunca, Fransa’ya yöneldi. Fransız hükümetinden, Babiâli ile arasında aracılık yapmasını, kendisinin Kızıldeniz’in batı sahili üzerindeki haklarını desteklemesini talep etti. Daha sonra 1849 yılı Ekim ayı başında, Musavva’daki Fransız konsolosu ‘Roland’ ile Fransa’nın belirleyeceği limanları kendilerine verme karşılığında bir himaye anlaşması yaptı. ‘Roland’ Fransız hükümetinin, Babiâli ile Obi arasında Kızıldeniz’in batı sahili üzerindeki sahiplik konusuna ilişkin mevcut olan anlaşmazlığı Obi lehine sonuçlanması için çaba göstereceği konusunda taahhüt verdi.¹³²

Roland, reis Obi ile bu anlaşmayı Fransız hükümetine danışmadan yapmıştı. Bu davranışını hükümetine haklı göstermek için, Fransız Dışişleri Bakanı’na gönderdiği mektubunda şu gerekçeleri öne sürdü: “Kızıldeniz’de bir geçit Habeşistan için elzemdir. Biz er ya da geç Süveyş’te bir kanal inşa edilmesini umut ediyoruz. O vakit, Kızıldeniz çok büyük bir öneme sahip olacak. Onun için siz sayın bakanımız da şüphesiz dünyanın bu bölgesinde ülkemiz için ticari ve siyasi bir sömürge temin etmek istersiniz. Bunun için bu büyük kıtada gemilerimizin demirleyeceği bir limana, ticari gemilerimize kömür sağlayacak bir depoya, ticaretimizin ve akabinde kültürümüzün yayılacağı bir ticari istasyona sahip olmamız gerekmez mi?” Roland anlaşmayı son derece ısrarla savunmasına rağmen, Fransız hükümeti, bu anlaşmayı onaylamayı reddetti.¹³³ Çünkü o dönemde

¹³⁰ Harraz, **Et-tevessü’ü’l-İtali**, s.72

¹³¹ Harraz, **Eritriya el-Hadise**, s.48-47.

¹³² Harraz, **a.g.e.** s.73.

¹³³ 8 Ramazan 1270 (5 Haziran 1854) BOA, **HR. SYS.** 102/7.

Babıali'nin Kızıldeniz'in batı kıyısı üzerindeki egemenliği, Fransız hükümeti nezdinde şüpheyne mahal vermeyen bir gerçektir.

İngiltere ve Fransa hükümetinin, Osmanlı'nın Kızıldeniz'in batı kıyısı üzerindeki egemenliği meselesine ilişkin tutumu bu yöndeydi. İki ülke bu tutumlarını yaklaşık 50'li yılların ortasına kadar sürdürdüler.

Plowden, 2 Kasım 1849'da Gondar üzerinde fiili hakimiyet sahibi olan reis ile bir dostluk ve ticaret anlaşması yapmış, bu anlaşmada Habeşistan ticaretinin Musavva yerine Amfella yolundan geçmesini önermişti. Ancak, Musavva'nın yaklaşık elli mil güneyinde bulunan Amfella mevkiini incelemek üzere bilimsel bir heyet gönderen İngiliz-Hint hükümetinin, Plowden'ın bu teklifini reddetmesi hiç vakit almadı¹³⁴.

Aynı şekilde Fransa'nın Musavva'daki eski konsolosu Degoutinda 1850 yılı sonlarında, Mısır'daki İngiliz başkonsolosu Murray'a Fransız şirketi Nantes-Bordeaux'nun 1840 yılı Mayıs ayında bölgenin sultanından satın aldığı, Amfella'nın güneyindeki Edd¹³⁵ bölgesini -Degoutin, şirket tasfiye edildiğinde, şirketin bölgedeki haklarını 25 bin Frank karşılığında almıştı- İngiliz hükümetine satmayı teklif etti. Ancak, Palmerston, 20 Ocak 1851'de Plowden'a yazarak, bu teklifi görmezden gelmesini ve önemsememesini emretti.¹³⁶

Bunlardan da anlaşılacağı gibi, bu dönemde, Abbas'ın beklediğinin aksine, Osmanlı otoriteleri ile Avrupa devletleri arasında herhangi bir sürtüşme yaşanmadı. Ancak Tigrey bölgesinin hakimi Reis Obi ile Musavva'daki Osmanlı otoriteleri arasında tekrar bir anlaşmazlık meydana geldi. Obi, 1850 Ocak ayında, Musavva'nın yeni kaymakamı Ömer Bey'e bir mektup yazarak, Harkiko naibinin daha önce Musavva yetkililerine ödemekte olduğu bin riyal tutarındaki vergiyi kendisine teslim etmesini istedi¹³⁷. Kaymakam, Obi'nin ulaşımını, bazı hediyelerle birlikte, kibarca geri gönderdi. Ancak Obi, iki ay sonra kaymakamdan, geçen dört seneden kalan vergi borçları olduğunu iddia ederek, tekrar dört

¹³⁴ Halef Abdülazim Seyyed El-Mirî, *Târihü'l-Bahriyye et-Ticâriyye*

Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Câmî'atü Aynü's-Şems, 1993. s. 20-21.

¹³⁵ Edd kızıldeniz'in batı sahilinde Musavva ile Babü'l-Mendeb'in tam ortasında yer alır. Burada taştan yapılmış, hiçbir bina olmayıp ağaçtan imal edilmiş, takriben 100 kader kulübe bulunur. Aynı şekilde buradaki nüfus da aşağı yukarı 300 kişi civarındadır.

¹³⁶ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s. 50.

¹³⁷ 20 Cemaziyevvl 1267 (24 Mart 1851) BOA. A.}AMD, 30/37.

bin riyal tutarında bir meblağ talep etti. Aynı zamanda, talebi yerine getirilmezse, bölgeyi yağmalayıp ateşe vermekle ve halkını öldürmekle tehdit etti. Bu, Obi'nin zulmünden korkan tüm Semhar halkını, Musavva'da toplanmaya sevk etti¹³⁸. Bu kriz, ancak Cidde'den iki yüz askerden oluşan düzensiz birliklerin -başka iki yüz askerin daha gelmesi de bekleniyordu- bölgeye ulaşmasıyla sona erdi. Nitekim Obi, anlaşmazlığın barışla sona erdirilmesini -zorla-kabul etmek zorunda kaldı.¹³⁹

1853 yılı başında, Musavva kaymakamı, bölgedeki Osmanlı nüfuzunu güçlendirmek amacıyla, Amfella'ya karşı karadan ve denizden hareket düzenlemek için birlikler hazırladı. Ancak Saholar bunu öğrendiklerinde, kendileri de üç bin savaşçıyı bir araya getirdiler ve Musavva yetkililerini¹⁴⁰, Osmanlı askeri birliği Amfella'ya ayak basar basmaz, Semhar bölgesine saldırmakla tehdit ettiler. Saholar, bu isyan ve tehditlerine ancak Musavva'daki Osmanlı otoriteleri kendilerini Amfella'ya askeri birlik göndermekten vazgeçtikleri hususunda temin ettikten sonra son verdiler.¹⁴¹

Reis Obi, 30 bin savaşçıdan oluşan bir ordu topladı ve hazırladığı bu orduyu Musavva'ya saldırarak gümrüğünü ele geçirmeleri için iki oğluna (Şito ve Kongol) teslim etti. Ancak Musavva kaimmakamı gerekli tedbirleri almış; askerleri toplamış, Habeşlilere karşı koymak için hazırlanmıştı. Ancak Habeşliler ertesi günün sabahı, sadece dört bin savaşçı ile Musavva'ya saldırdılar. Bunun üzerine Osmanlılar top ateşi ile karşılık verdi. Bu top atışları sonucu Habeşliler geri köylere kaçtılar ve Osmanlı'ya bağlı köyleri yakmaya kalkıştılar¹⁴². Bu dönemde (1848-1854) Musavva'daki Osmanlı otoriteleri ile Habeşli liderler -bilhassa Reis Obi- arasında Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki egemenlik hakları hususunda meydana gelen çekişmelere rağmen, Avrupalı devletler, özellikle de İngiltere ve Fransa, Osmanlıların Kızıldeniz'in batı kıyısı üzerindeki egemenlik haklarına itiraz etmek istemedi ve Habeşlilerin, Babıâli'nin egemenliğinde olan bölgeler üzerinde tasarruf hakkı olduğunu tanımayı reddetti.¹⁴³

¹³⁸ 10 Safer 1268 (4 Aralık 1851) BOA, A.} DHM, 9/37.

¹³⁹ 9 Şaban 1267 (10 Haziran 1851) BOA, A.MKT. UM. 62/98.

¹⁴⁰ 24 S 1268 () BOA. A.} AMD, 34/53.

¹⁴¹ Harraz, *Et-tevessü'ü'l-İtali*, s. 77.

¹⁴² 7 Şaban 1265 (28 Haziran 1849) BOA, İ. MVL. 144/4057.

¹⁴³ 5 Haziran 1854, BOA, HR. SYS., 102/7. belge 4.

İkinci aşama: (1855-1863). Bu dönemde, Avrupa devletlerinin, özellikle de İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'in batı kıyısı üzerindeki egemenlik haklarına ilişkin tutumu değişmiştir. Bunun sebebi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iki ülkenin siyasetinde gözlenmeye başlanan değişme ve Kızıldeniz'in Afrika sahillerine komşu bazı adaları elde etme yönündeki eğilimleridir. Bu eğilime, İngiliz konsolos Plowden'in Habeşistan İmparatoru Theodore'u (1855-1865), Habeşistan imparatorluğunun topraklarını genişletmesi yönünde sürekli teşviki de eşlik etmiştir. Zira 1855 yılından önce, Habeşistan'da krallar kralı olduğunu iddia ederek tahtta oturan tek bir imparator yoktu. Aksine ülkeyi birden fazla prens paylaşıyor ve her biri bir veya daha fazla bölgede kendi hakimiyetini kurmaya çalışıyordu.¹⁴⁴

19. yüzyılın başlarından itibaren, Etiyopya, sayıları altıyı bulan önde gelen Habeşi liderler arasında çekişme ve kavgalara sahne oldu. Öyle ki, İngiliz hükümetinin Habeşistan'daki temsilcisi Henry Salt (1809-18011), Kral III. George'un gönderdiği hediye ve mesajları hangisine vereceğini şaşırıyordu. Çünkü Etiyopya'da güç ve otorite bu altı hükümdar arasında dağılmış durumdaydı. Salt, merkezi otoritenin merkezi konumundaki Gondar'a girmeyi başaramadığında, Kral George'un hediye ve mektuplarını Tigrey reisine bırakmıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında ise Habeşi liderlerin sayısı dörde düştü.¹⁴⁵ Tigrey'da reis Obi, Amhara'da hükümdar Ali, Gojam'da hükümdar Goshuve Shoa'da kral Sahle Selassie. Amhara lideri Ali ve Tigrey Reisi Obi, her biri kendisinin Süleyman tahtının gerçek varisi olduğunu ispatlayan belgeler uydurmaya çalıştı. Fransa, Reis Obi'yi tanıyıp, dostluk anlaşması yapmak üzere resmi bir heyet gönderirken, İngiltere Sahle Selassie'yi tanıdı ve ona heyet gönderdi.¹⁴⁶ Ne var ki, sonunda Gondar tahtını kazanan, göz önünde olmayan, Etiyopyalı liderler arasında süregelen savaştan istifade eden, maceracı bir şahsiyet oldu. Hükümdar Ali'nin damadı Kasa, rakiplerin tümüne galip geldi.

1853 yılında, Gondar'ın sahibi hükümdar Ali ile Tigrey'in sahibi hükümdar Obi arasında bir savaş meydana geldi. Ali, Gondar'da Obi'ye karşı kesin bir zafer elde etmeyi başardı ve şehre hakim oldu. Hatta Mısır'a bir mesaj göndererek, piskoposun kendisine gönderilmesini istedi. Ancak zafer sevinci uzun sürmedi. Zira Kasa, Gojjam hükümdarı

¹⁴⁴ Jones & Nonroe, **History of Abyssinia**, s. 129.

¹⁴⁵ Harrâz, **El-tevessü'el-îtalî**, s. 78.

¹⁴⁶ Zahir Riyad, **Tarih Etyopya**, s. 110.

Goshu'ya karşı zafer elde eden(lere) saldırdı. Özellikle Galla kabileleriyle savaşıp onları otoritesine boyun eğdirmesinden sonra, bölge kralları paniğe kapılarak onun egemenliğini tanıdılar ve ona 'Krallar Kralı' adını verdiler.¹⁴⁷ Aksum şehrinde, 'Habeşistan Kralı Theodore' ismiyle bir imparator olarak ve -bu isimde bir kralın Etiyopya tahtına oturacağını ve bir gün İslam'ı yok edeceğini, Mekke'yi yıkacağını, Kudüs'ü fethederek Müslümanların elinden kurtaracağını ve Süleyman'ın tahtına yerleşeceğini! anlatan-Habeşistan efsanesini gerçekleştirmeyi umarak tacını giydi.¹⁴⁸

Modern Etiyopya'nın kurucusu olarak İmparator Theodore sayılır. İmparator daha önce mevcut olmayan; ancak yeni devletin konumunu güçlendiren sınırları belirlemiştir.¹⁴⁹ İngiliz konsolosu Plowden, 'Etiyopya'nın seçilmiş adamı' olması itibariyle imparator Theodore'a büyük umutlar bağladı. Theodore'u İngiltere'nin destek ve dostluğuna layık kılan da Etiyopya'nın seçilmiş adamı olması oldu. Plowden, 1849 yılında, İngiltere adına hükümdar Ali ile Gordon'da yaptığı ticaret anlaşmasını yeniden canlandırmak için Theodore'a yakınlaşmayı sürdürdü. Ona Musavva'ya sahip olanın tüm Habeşistan ticaretini kontrolü altında tutacağını ve Osmanlılar Habeşistan'a ulaştıran limanlara hakim olduğu müddetçe kendisiyle İngiltere arasında yakın ticari ilişkiler kurulmasının imkansız olacağını söyleyerek ürkütmeye çalıştı. Theodore, o andan itibaren, Plowden'in görüşlerini uygulamayı aklına koydu. Bundan sonra politik planının hedefi, Sennar'a kadar uzanan kuzey sınırları üzerinde yer alan Arap krallıklarını ilhak etmenin yanı sıra, Musavva'yı, Bogos tepelerini, Mensa ve Habab'ı vb. ele geçirmeye çalışarak Etiyopya imparatorluğunun topraklarını genişletmek oldu.¹⁵⁰

İngiltere hükümeti, Theodore'un yayılmacı planlarına muvafakat göstermemekle beraber, İstanbul'daki sefirini, Babıali ile görüşüp, Musavva limanını Habeşlilere bırakmasını tavsiye etmekle görevlendirdi. Ancak Osmanlı Sultanı, Habeşliler için Musavva'dan feragat etmeyi reddetti ve kulaklarını İngiliz siyasetçilerin tavsiyelerine kapadı.¹⁵¹

¹⁴⁷ Pols Müsid, *El- habeşe fi münkalib min tarihihâ*, Kahire 1935, s. 143.

¹⁴⁸ Harraz, *Eritriya el-Hadîse*, s. 53

¹⁴⁹ Fathi Gays, *El-islâm ve 'l- habeşe abra't- tarih*, s. 312.

¹⁵⁰ Muhammed Fuad Şükrü, *Mısır ve 's-Sudan, vahdet vadi'n- nîl es-siyasiyye fi 'l- karni't-tâsi aşar*, Mısır, 1963, s. 75.

¹⁵¹ BOA, Cevdet Hariciye,(C.HR.) nr. 157/7811.

Çok geçmeden, Habeşistan'ın "yerel" siyaset sahnesinde, Negussie isimli yeni bir lider ortaya çıktı. Negussie, Theodore tarafından Tigrey bölgesine atanan hükümdar Arya'yı kovmayı başarıp, bölgenin bağımsızlığını ilan etti. Yeni isyancı, Theodore karşısında, kendisini destekleyecek ve cesaretlendirecek güçlü bir Avrupa devletinin yardımı olmaksızın, tek başına durmasının imkansız olduğunu gördü. Bunun için, Fransa ile irtibat kurmaya karar verdi. 6 Haziran 1856'da imparator Üçüncü Napolyon'a bir mektup göndererek, ondan kendisini himayesi altına almasını istedi ve Katolik piskoposu 'Jacob'u Habeşistan'a piskopos olarak atamasını önerdi. 'Negussie', Fransız hükümetinin kendisine cevap vermeyi ağırdan alması neticesinde, çok geçmeden Roma ve Paris'e aracılar göndererek, Papa'ya, ondan kendisini Katoliklerin yandaşı olarak kabul etmesini talep ettiğini, Fransa'dan da kendisini müttefiki olarak kabul etmelerini ve düşmanı Theodore'a galip gelebilmesi için Paris hükümetinin kendisine silah ve kuvvet göndermesini istediğini iletmelerini istedi.¹⁵²

Şunu da söylemek gerekir ki; Fransa hükümetinin Kızıldeniz'in batı sahillerine yönelik ilgisi III. Napolyon döneminden itibaren, yani 1858'den itibaren artmıştır. Fransa, o dönemde, Süveyş kanalını açmayı düşünüyordu. Bunun için de Kızıldeniz sahilinde¹⁵³, hem ikmal istasyonu ve hem de ülke içindeki üretim fazlasını sürebileceği bir dış pazar niteliğinde bir üsse sahip olmayı çok istiyordu. Özellikle Tacura sultanı 'Şeyh Ebu İbrahim', Fransa'ya, beş bin frank karşılığında, 'Ra's Ali' ve Uveynu 'daki topraklardan feragat etmeyi teklif etmişti. Fransız politikacıları, reis Negussie (Neguse) ya da başka bir liderin sahilde bir toprak parçasını Fransa'ya bırakması durumunda, bu feragata dayanarak o topraklar üzerinde egemenliklerini genişletebileceklerini düşünüyorlardı. Bunun için, Fransa hükümeti, 1858 yılında, Licini firkateyninin kaptanı, yüzbaşı 'Stanislas Russell'ı Kızıldeniz bölgesine gönderdi. Russel, Musavva ve Kubbetu'l Harab arasında yer alan bölgedeki Afrika sahillerini kontrol ve keşif vazifesiyle ve Habeş Kıralsi ile müzakerelere başlamakla görevlendirilmişti.¹⁵⁴

¹⁵² H.Rassam, **Narrative of the British Mission to Theodore**, C.1, s. 39.

¹⁵³ Bilhassa Fransa, rakibi İngiltere'nin 1857 yılından beri Perim adasında bulunduğunu görmüştü. Harrâz **Eritre El-hadise**, s. 55.

¹⁵⁴ Harraz, **a.g.e.**, s. 56.

Russell, sahillerin ve bilhassa Adulisbölgesi, Deysek adası, Edd limanı, Ra's Ali ve Uveynutopraklarınıninsiyaset, ticaret ve denizciliği hakkında gerekli bilgileri toplamakla yükümlüydü. Ayrıca anlaşmaları imzalama yetkisi vardı¹⁵⁵. Ancak gizli çalışması ve İngilizlerin dikkatini çekmemek için ticari gemilerden biriyle yola çıkması gerekiyordu¹⁵⁶. Russell, Berbera ve Zeyla bölgelerini, Musa, Tacura, Perim, Moha ve Hodeйда adalarını, Hanfeli körfezini ve Dehlek, Musavva ve Cidde adalarını ziyaret etti. Sonrasında Aden'de yolculuğuna ilişkin bir rapor yazdı ve bu raporu 28 Aralık 1859'da Fransa'daki Cezayir ve Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdi¹⁵⁷.

Russell, raporunda, Zula¹⁵⁸ kentinin ve Dessie adasının -bilhassa Kıral Negussie'nin tutumu daha da kötüleştiğinden- mümkün olduğunca çabuk istila edilmesini tavsiye etti. Russell, Musavva'ya ulaştığında piskopos Yakob ve reis Negussie'nin güvenilir yardımcısı olan Katolik papaz Abba Emnata (Imnetu) ile görüştü. Zula, Adulis körfezi ve Dessei adasını keşfe çıktı ve sonrasında, isyancı reis ile görüşmek üzere içeriye, Tigrey'a doğru ilerledi. Ancak Theodore ile Negussie arasında doruk noktasına ulaşmış olan savaş, Russell'ın hedefini gerçekleştirmesini engelledi. Bunun üzerine Musavva'ya dönmek zorunda kaldı. Musavva'da "Imnetu" ile, Tigrey kralı Negussie adına, bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Negussie, Fransa'nın, Kızıldeniz'in Zeyla kıyılarına kadar uzanan krallığını koruması ve kendisine silah yardımı yapmayı taahhüt etmesi karşılığında, ülkesinin Gadam ovasından başlayıp, Zula düzlüğünden geçerek ve Adulis körfezini de kapsayarak 'Awda' ve 'Dessie' adalarına kadar uzanan tüm bölümünü Fransa imparatoruna verdi. Negussie, kendisinin, haleflerinin ve halkının bu anlaşmayı yerine getireceğini ve Fransa imparatorunun onayı olmadan ülkesinin hiçbir toprağını hiçbir Avrupa ülkesine vermeyeceğini taahhüt etti. Son olarak Fransa imparatorunun kendisini Habeşistan'ın meşru kralı olarak tanımasını talep etti.¹⁵⁹ Aslında bu anlaşma faydasızdı. Çünkü Theodore

¹⁵⁵ Abdulhalim, Receb Muhammed, **El-Alâkâtü's-siyâsiyye beyne Zeyla ve Nasara**

¹⁵⁶ Celal Yahya, **Mısırü'l-İfrikıyye ve'l- atmâ el-isti'mâriyye fi'l- karni't- tâsi aşar**. s. 102.

¹⁵⁷ Celal Yahya, **a.g.e.**, s.97-106.

¹⁵⁸ Zula şehri, Antik Adolis kenti harabeleri yakınlarında kuruludur. Verimli bir arazi olup içmede ve sulamada kullanılan bol suyu vardır. Ticari açıdan ise Adulis körfezi büyük gemilerin yanaşabileceği tabii bir limana sahipti. Yıl boyu sakin , dalgasız bir denizi vardı. Sahile yakın Deysek Adası ise, Hâsil'in belirttiğine göre, ağaçlarla kaplı tepeleri, ziraata elverişli ovaları, gemilerin demirleyebileceği sahilleri ve kolaylıkla savunulabilme özelliği ile kolaylıkla askeri bir merkeze dönüşebilir tarzdaydı. Celal Yahya, **a.g.e.**, s.102.

¹⁵⁹ **A.e.** s.102-103.

ezeli rakibine karşı zafer elde etmiş ve onu Tigrey'dan kaçırarak Semin dağlarına yönelmeye zorlamıştı. Nitekim Theodore'un askerleri Negussie'nin peşinden gitmeyi sürdürerek sonunda onu yakalayıp esir aldılar.

Diğer taraftan İngilizler, Fransızların Kızıldeniz'deki hareketlerinden şüpheye düştüler. Ancak o dönemde, uluslararası tutum sebebiyle, İngilizlere karşı açıktan düşmanlık göstermeleri mümkün değildi. Bunun yanı sıra Kiral 'Negussie' otoritesinin yıkılması da Fransız hükümetini dikkatli olmaya ve ihtiyatlı davranmaya sevk etti¹⁶⁰.

Gerçekte, Fransa'nın Habeşistan'ın iki hükümdarı (Theodore ve Negussie) arasındaki rekabet karşısında teyakkuza halinde bulunmasının arkasında yatan Avrupa devletleri arasında bulunan rekabette gizliydi. Zira, İngiltere, Gondar'daki konsolosu Plowden vasıtasıyla Theodore'u destekliyor, aynı şekilde Aden'deki İngiliz siyasi temsilcisi de Fransız kaptan 'Russell'ın Kızıldeniz'deki hareketlerini şüpheyle izliyor, Fransızların, Russell'ı Kızıldeniz sahillerine göndermesinin ardındaki hedeflerini anlamaya çalışıyordu. Russell'ın ülkesine döndüğünü görür görmez, Fransızların Dessei adasını ele geçirmesini engellemek ve bölge halkını, Valencia'nın yolculuğu zamanından kalma, adanın İngiltere'ye bırakıldığını gösteren eski anlaşmayı göstermeleri hususunda ikna etmeye çalışmak için, 'Lady Canning' gemisini adaya gönderdi¹⁶¹.

İngiltere, Fransa'nın Dessie adasını istila etmesini engellemek üzere dönüş yolunu kesmek istediğinde, Babiâli'ye giderek, dikkatini Fransızların Kızıldeniz'deki hareketlerine çekti¹⁶² ve Babiâli'ye Musavva ve Zeyla ile Munkuluve Harkiko çevresindeki topraklar üzerindeki haklarını göstermesini ve vurgulamasını salık verdi. Aslında Kızıldeniz'in batı kıyısı ve Doğu Afrika'daki Avrupalı devletlerin-İngiliz Fransız- sömürge yarışı, o bölgeler üzerindeki meşru egemenliğin sahibi olan hilafet devleti Osmanlı'nın mülkiyetine bariz bir saldırı niteliğindedir. Bunun için Babiali, bu Avrupalı sömürge hareketine derhal bir sınır koydu ve Musavva'nın yöneticisi kaymakam 'Pertuv Efendi'ye şiddete başvurmada, Kızıldeniz'in batı sahiline sahip olmaya çalışması yönünde talimat gönderdi¹⁶³.

¹⁶⁰ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s. 57

¹⁶¹ Celal Yahya, *Mısru'l-İfrikayye*, s.104.

¹⁶² *A.e.*, 106.

¹⁶³ 16 Cemaziyelahir 1277 (30 Aralık 1860), BOA, A.} **MKT.MHM.** 204/35.

Kaymakam Pertuv Efendi, bu amacı gerçekleştirmek üzere, Osmanlı'nın Kızıldeniz'in batı kıyası üzerindeki egemenlik haklarını tekit etmek amacıyla, kendisine yardımcı olmaya hazır olduğunu ifade eden, temsilciler ailesinin 'Ahmed Aray' isimli ferdinden yardım istedi. Ahmed Aray, bölge halkını, Babıali'ye bağlılıklarını ilan eden dilekçeler imzalamaları yönünde ikna etmeye çalıştı. Aynı zamanda, onları tüm sahil limanlarına Osmanlı bayrağı çekmeleri yönünde teşvik etti.¹⁶⁴

Osmanlı bayrağı çekmeyi ve toprakları üzerinde Osmanlı himayesini -28 Mart 1862'de- kabul edenlerden biri de (Amphila) Amfella'yı yöneten Prenses 'Aliye Adva' oldu. Musavva kaymakamı 'Pertuv Efendi', ona bir Osmanlı bayrağı verdi ve Amfella körfezinde Hristiyan gemileri görüldüğünde bu bayrağı çekmesini emretti.¹⁶⁵

Böylece Musavva kaymakamı Pertuv Efendi, Ahmed Aray'ın yardımıyla Aralık 1861'de kayda değer herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmaksızın Zula ve Ayit sahilleri boyunca uzanan topraklarda ve Dahlak ve Dessie adalarında Osmanlı bayrağının çekilmesini başardı. Ayrıca bölge halklarının Osmanlı padişahının içeride Sehlülmilh kadar olan sahiller üzerindeki egemenliğini tanımasını sağladı¹⁶⁶. Aynı şekilde, Musavva ile Babü'l-Mendeb'e eşit uzaklıkta yer alan Edd bölgesinin -ki burası uzunluğu 90 mil, genişliği de 9 mil olan geniş bir bölgedir- sultanı da Osmanlı'nın toprakları üzerindeki egemenliğini tanıdı. Böylece bölgede çekilen Osmanlı bayraklarının sayısı yediye yükseldi. Ahmed Aray da bölgede asayiş bozan gruplara-ki en tehlikelileri, Zula topraklarında terör estiren Bilal isimli bir eşkıyaydı- karşı verdiği başarılı mücadeleler ve bölgenin güvenliğini sağlaması ile konumunu güçlendirdi¹⁶⁷. Böylece Osmanlı Devleti, bu başarılı plan yedi bölgeye daha sancağını asmak suretiyle idaresi altına almış oldu. Avrupalıların -İngiliz ve Fransızların- Kızıldeniz'in batı sahillerine ve Doğu Afrika'ya izinsiz girmelerini bir müddet engelledi¹⁶⁸.

Diğer taraftan Babıali'nin, 19. yüzyılın altmışlı yıllarında Kızıldeniz'in doğu Afrika kıyılarında gösterdiği etkinlik, Habeş Kıralsi İmparator Theodore'n telaşa kapılmasına yol açtı. Theodore, selefi Plowden'ın öldürülmesinden sonra göreve gelen, Etiyopya'daki yeni

¹⁶⁴ Harraz, *El-tevessü'el-îâtî*, s. 84

¹⁶⁵ 25 Zilhicce 1278 (28 Mart 1862) BOA, *İ.MVL.* 467/21134.

¹⁶⁶ Evsa Sultanlığı'na bağlılıklarını ilan eden Beylül ve Rahita haklarından başka diğer kabilelerin Osmanlı'ya bağlılıktan vazgeçmediği bilinmektedir. Osman Salih Sebbî, *Tarihu Eritre*, s. 150.

¹⁶⁷ Sebbî, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁶⁸ *A.e.s.* 150-151.

İngiliz konsolosu ‘Cameron’ ile arasında geçen görüşmede, öfkelerini ve rahatsızlığını ifade etti. Theodore, Ekim 1862’de Gojam bölgesinde gerçekleşen bu görüşmede İngiliz konsolosu ‘Cameron’a, ‘dini ve ülkesi tehlikeye maruz olduğundan Osmanlılara karşı savaşmayı hedeflediğini, dinini ve ülkesini savunmak için ölene kadar Osmanlılarla mücadele edeceğini’ söyledi. Theodore, Osmanlılar’ın sahillere diktiği ‘yedi bayrak’tan da söz etti. Bu konuşmasında -iddiasına göre- topraklarını ihlal ettikleri gerekçesiyle Osmanlılara ağır sözler söyledi¹⁶⁹.

Musavva hakimi ‘Pertuv Efendi’ ise, Theodore’un, sahiller üzerindeki Osmanlı egemenliğini kırmak amacıyla sahile baskın düzenleyeceği yönündeki tehditleri karşısında, Habeşi hükümdar ile bir anlaşmaya veya uzlaşmaya varmanın akıllıca bir davranış olacağını düşündü.¹⁷⁰ Zira Theodore ile Musavva’daki Osmanlı yetkililer arasındaki ilişkilerin iyileşmesi, Osmanlı otoritelerinin kendilerine bağlı bölgeleri idaresini kolaylaştıracaktı. Bunun için kaymakam Pertuv Efendi, Harkiko naibi ‘Muhammed Abdurrahman’ı, kendisini temsilen Gondar’daki Theodore’a gönderdi. Ancak Habeşistan kralı, Mart 1863’te Harkiko naibinin tutuklanarak zincire vurulmasını emretti ve onu tam bir ay hapsedti.¹⁷¹

Hidiv İsmail, 1863’te Mısır valiliğine getirildiğinde, Musavva’daki durum, patlamaya hazır bir volkan haline gelmişti. Habeşistan ile Musavva’daki Osmanlı yetkilileri arasındaki ilişkiler, her zamankinden daha fazla gerilmiş, Musavva ve Semhar bölgesi ise, Habeşistan ve Osmanlı Devleti’nin koparmak için birbiriyle çekiştiği bir meyve haline gelmişti¹⁷².

¹⁶⁹ Pols Müsid, *El-habeşe fi münkalib min tarihihâ*, Kahire 1935. s. 243

¹⁷⁰ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 149. ve 261.

¹⁷¹ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s. 58-59.

¹⁷² Harraz, *El- usûlü’t- tarihiyye*, s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NİN MUSAVVA’YI MISIR’A BAĞLAMASI

2.1. Musavva ve Sevakin’in Mısır’a Yeniden Bağlanma Nedenleri

Mısır Eyaleti’nin başına gelen İsmail Paşa’nın (1863-1879) Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1805-1848) ile benzerlikleri vardı. Her ikisi de eyaletlerini geliştirmek için çalışmıştı. Nitekim İsmail Paşa’nın izlediği siyaset Mısır sınırlarını genişletmeye dayalıydı. Ayrıca bu genişlemede Afrika’daki diğer Osmanlı topraklarına da göz dikmişti. Bu şekilde Osmanlı Devleti’nden daha fazla avantajlı bir konuma gelmeyi hedefliyordu.

Süveyş Kanalı meselesi daha önce Said Paşa döneminde ortaya çıkmıştı. İsmail Paşa ise; Avrupa devletlerinin dostluğunu kazanmak için bu projeyi gerçekleştirmeye çalıştı. Bu amaçla 1863’te yeni bir şirket ile anlaşma imzaladı. Bu projeyle birlikte Kızıldeniz limanları arasındaki Musavva ve Sevakin daha çok önem kazanacaktı. Bunun yanında İsmail Paşa, Afrika’daki topraklar için de harekete geçerek Doğu Afrika’da bulunan Musavva ve Sevakin eyaletlerini topraklarına bağlamak istedi¹⁷³.

2.2. Hidiv İsmail Paşa’nın Musavva ve Sevakin’i Mısır’a Bağlama Teşebbüsü

Hidiv İsmail Paşa’nın Musavva ve Sevakin’i yeniden idaresi altına almakla ilgilenmesi doğal bir durumdu ve dedesi Mehmed Ali Paşa’nın Afrika’da elde ettiği yüksek mertebelere yeniden hayat verme ümidi ve arzusunu taşıyordu. Bu da Afrika’da 1840 Londra antlaşmasının şartlarından tamamen uzak olan bir Mısır İmparatorluğunun kurulmasıyla olacaktı¹⁷⁴. Yine Mısır’ın geleceği Afrika’dadır diyen İbrahim Paşa’nın

¹⁷³ Süleyman, Abdülhamid, El-Mevâniü’l-Mısıriyye fi’l-asri’l-Osmânî Devruha es-Siyasî ve’l-Maliyye ve’l-İktisâdiyye, Basılmamış Doktora Tezi, Câmi’atü Kahire

¹⁷⁴ Abdurrahman el-Rafii, **Asr İsmail**, Kahire 1987, s. 94.

istegini yerine getirmek için bunu yapacaktı. Bütün bu nedenlerle Afrika'nın Mısır'ın doğal sahası olduğu görüşünü merkeze alan babasının siyasetini uygulamaya çalıştı¹⁷⁵.

Hidiv İsmail'in Afrika stratejisine yönelik attığı ilk adım Musavva ve Sevakin'e uzanmak oldu. Bu, Musavva ve Sevakin'i Osmanlı'dan alarak Mısır vilayetine ilhak etme talebine dayanıyordu. Bu sebeple Hidiv İsmail Paşa İstanbul'daki (Kamil Bey'e) gönderdiği bir mektupta dedesi merhum Mehmed Ali Paşa zamanında Musavva ve Sevakin limanlarının Take idaresine verildiğini fakat Abbas Paşa zamanında her iki limanın da Cidde eyaletine ilhak emrinin verildiğinden bahsetmiştir. Bundan dolayı, bu limanların Mısır'a iade edilmesi ve Take idaresine ilhak edilmesinin herkesin menfaati için zaruri bir durum arzettiğini söyledi¹⁷⁶. Her iki limanın da kendilerine verilmesini gerekli kılan sebeplerden biri olarak Take idaresine bağlı Arapların kendilerine yüklenen vergilerden ötürü sürekli olarak Sevakine kaçmalarını göstermiştir. Yine bahsi geçen bu limanlara bağlı olan Araplar kendilerine yüklenen vergilerin ağırlığını hissedince sığınacakları barınaklar edinmeye çalıştılar. Take idaresi ile bu iki liman arasındaki boş yerlerle Habeş sınırlarına kaçıyorlardı. Bu Araplar, hükümet için istenen vergileri ödemedikleri için hükümet bütçesi büyük zarara uğruyordu.

Arapların kendi hallerine bırakılmasının Habeş kükümeti gibi hükümetlere onları bölgede karışıklıklar çıkarmak için kullanma fırsatı vereceğinden söz edilerek bunların tek bir idare altına alınarak Take'nin idaresine atanan Mısırlı memurların gerekli denetimleri yapmaları halinde fitneye sebep olup emniyeti tehdit eden şeylere son verilmiş olacaktır.

Hidiv İsmail bahsi geçen mektubunda Sudan'ın ancak Sevakin ve Musavva limanlarının kendi idaresi altına girmesi halinde düzeltilebileceği hususu da yer almıştır. Bunun sebebi olarak da her iki limanın köle ticareti merkezi haline gelmesi, tüccarın köleleri bu limanlara getirip herhangi bir kontrol olmaksızın Mısır eyaletinin istedikleri herhangi bir yerinden Mısır'a geçirmeleri olduğu gösterilmiştir. Bu limanların kendi idarelerine verilmesi halinde Sudan halkının refah seviyesinin artıp medeni bir düzeye ulaşacakları sözü verildiği. gibi köle ticaretini tamamıyla yasaklanacağı, yabancı veya yerli ticaret yapmak için Sudanlıları çeşit çeşit hilelerle alıkoyup esir alanlara engel olunup köle

¹⁷⁵ Muhammed Sabrî, **Mısır fî Afrika eş-Şarkıyye**, Kahire 1939, s. 13.

¹⁷⁶ Hidiv İsmail Paşa'dan İstanbul'daki adamı Kamil Bey'e gönderilen 17 Ramazan 1281(13 Şaban 1867) tarihli mektup: DVKM, **Abidin Defteri**, nr,21/59.

ticaretine son vereceği sözü de verilmiştir¹⁷⁷. Sudan halkına bu çirkin davranışları reva görenlerin Osmanlılardan başkası olmadığını telkininde bulunup böylece Osmanlılara karşı nefret ve düşmanlık duyguları uyandırılmasına da asla izin vermeyeceği zikredilmiştir.

Hidiv İsmail Sevakin ve Musavva limanlarının kendi idaresine verilme arzusunu gerçekleştirmek için bu hedefe kefil olacak vesileleri elde etmek için yoğun bir çaba sarfetti. Bu konuda ona yardım eden kişi, Sultan Abdülaziz'e (1861 – 1876) Mısır'ın her iki limanının Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde olduğu gibi tekrar Mısır idaresine verilmesi isteğini arzeden İstanbul'daki temsilcisi Kamil Bey olmuştur. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz Mısır'ın bu isteği ile ilgili bir araştırma yapılması ve konuyla ilgili olarak gerekirse Hicaz Eyaleti'nden bilgi alınması için Meclis-i Vükela'da alanankarara göre sadrazam Fuad Paşa birini görevlendirdi¹⁷⁸.

Hidiv İsmail, İstanbul'daki vekili aracılığı ile kendi isteğinin Meclis-i Vükela'ya arzedildiğini öğrenince hemen İstanbul'daki Kamil Bey'e bir mektup göndererek yaptıklarından dolayı teşekkür ederek işin Mısır'ın isteğine uygun bir biçimde neticelenmesi için çaba harcamasını rica etti.

Hidiv İsmail'in hedefine çok yaklaşması ve Sultanın Mısır'ın talebinin Meclis-i Vükela'da araştırılması için irade buyurmasının bir zafer sayılmasına rağmen, bu istekle ilgili bazı meseleler hakkında Hicaz Eyalet'inden bilgi alınana kadar bu meselenin askıya alınması hidivi oldukça tedirgin etmiştir.¹⁷⁹

Hidiv İsmail diğer taraftan önergesinin Meclis-i Vükela'da desteklenmesi için İstanbul'da nüfuz sahibi olan kişi ve devlet adamlarından destekçiler ediniyordu. Bunların başında Sadrazam Fuat Paşa ve Mabeyn Başkatibi gelmekte idi¹⁸⁰.

Mekke müdürünün konuyla ilgili cevabı Hidiv İsmail'in isteğine uygunluk arz ediyordu. Bunun üzerine Mısır Paşası ona takındığı bu tavırdan dolayı bir mektup

¹⁷⁷ 10 Muharrem 1281 (14 Haziran 1864), BOA, İMTZ.(05), 20/794.

¹⁷⁸ Hidiv İsmail Paşa'dan Sultan Abdülaziz'e gönderilen 27 Receb 1281 (26 Aralık 1864) tarihli mektup: BOA, İ.DH, nr. 787/1.

¹⁷⁹ BOA, İ.DH, nr. 787 / 1

¹⁸⁰ 14 Şaban 1281 (12 Ocak 1865), BOA, İ. MTZ. (05), nr. 20/787.

yazarak teşekkür etti¹⁸¹. Aynı şekilde Vecihi Paşa'ya ve Cidde'ye de iki limanın Mısır'a ilhakına verecekleri destekten dolayı teşekkürlerini sunduğu birer mektup gönderdi.

Hidiv İsmail Paşa, bu talebini desteklemeleri için Osmanlı Devleti'ne Sevakın ve Musavva limanlarının Mısır'ın idaresinde olmadıkları takdirde yabancı unsurların bu iki limana müdahil olmalarının uzak bir ihtimal olmadığını tekrar beyan etti. Bu görüşlerini de yabancıların bu bölgelere müdahil olmak için kullandıkları argümanlara dair bir kaç örnek sunarak pekiştirmek istedi Mesela; mahkumların serbest bırakılması girişimleri ve dini etkinlikler düzenleyerek dini yayma adı altında siyasi faaliyet yaparak din adamlarının hükümet işlerini müdahale etmesi gibi. Tüm bu problemlerin bahsi geçen iki limanın idaresinin Mısır'a havale edilmesiyle çözümlenebileceğini beyan etti¹⁸².

2.3. Habeş Eyaleti'nin Mısır'a Bağlanmasına Cidde Valisinin İtirazları

Cidde valisinin Musavva, Sevakın ve onlara bağlı yerlerin Mısır'a havale edilmesi konusunda Meclis-i Vükelâ'nın bir takım eleştirileri olmuştur. kendisine yönelttiği soruya verdiği cevapta Buna göre atanmak için tesbit edilecek iki kişinin isim ve ünvanlarının kaymakam rütbesinde mi yoksa müdür rütbesinde mi olacağının belirlenmesi gerekmeştir. Yine eğer bu iki limana sadece bir kişi tayin edilecekse atanmasına hükmedilen kişinin görev yerine gitmeden önce atanmasının tescili için Cidde'ye gitmesinin gerekeceği belirtilmiştir. Aynı zamanda herhangi bir azil durumunda yeni atanan kimse için de aynı uygulamanın yapılmasının gerekeceği zikredilmiştir¹⁸³.

Yine bu mutalaada Cidde Gümrüğü'nün Hint ticareti cihetinden büyük zararlara maruz kalabileceği belirtildikten sonra, özellikle Sudan'da yapımı devam edlen demir yolunun, şirketin bilgisi dahilinde durdurulmasıyla Hint gemilerinin Kızıldeniz'in bir çok limanına ve Aden körfezine uğraması için fırsat verebileceği belirtilmiştir. Hatta bu ticaret gemileri Muha ve Maskat sahillerine giderek buralardan Musavva ve Sevakın limanlarına mal aktarımı kolaylaşacağından gümrük gelirleri bu limanlara gidecek, dolayısıyla Cidde

¹⁸² Hidivi İsmail Paşa'dan Emir Mekke'ye, gönderilen 7 Zilkade 1281(4 Nisan 1865) tarihli mektup: DVKM, **Abidin Defteri**, nr,21/274 .

¹⁸³ Hidivi İsmail Paşa'dan Hicaz Valisi'ye gönderilen 2 Zilkade 1281(29 Mart 1865) tarihli mektup: DVKM, **Abidin Defteri**, nr,21/274.

Gümrüğü gelirlerinde büyük kayıplar söz konusu olacağı gibi Hint gemilerine satılan tuzdan elde edilen paraların da kaybedileceği zikredilmiştir. Bu sebeple Mısır hükümeti birkaç sene içinde çok karlı bir duruma geçecek bune mukabil Cidde ve Yemen'deki resmi dairelerden elde edilen ücretler 26 bin keseye ulaşan hazine gelirlerinde büyük bir azalma söz konusu olacaktır¹⁸⁴. Bütün bu gerekçelerle gümrük gelirlerinin Mısır'a bırakılmaması istenmiştir¹⁸⁵.

Çok geçmeden Hidiv İsmail İstanbul'daki vekiline ve Hicaz'a, Cidde mutasarrıflığınca öne sürülen bu iddiaları yalanlayan bir mektup gönderdi. Bu mektubunda demir yolunun tamamlanarak Musavva ve Sevakin limanlarına kadar uzatılmasının dört beş sene zarfında gerçekleşmesi durumunda bu limanların karadan Mısır'la birleşecekleri ve Cidde ile aynı sahilde bulunmadıkları için böyle bir durumun olmayacağından bahsederek Cidde'nin Hicaz topraklarında ve başka bir sahilde bulunduğu göz ardı edilmemesi görüşüne yer verildi. Hicaz'a aktarılacak istenen mallar Hint, Basra Körfezi ve Yemen sahillerinden gelen gemilerle taşınıyor ve doğrudan Cidde'ye getiriliyordu. Mısır'a aktarılacak için bu cihetlerden gelen mallar ise Cidde limanından geçmeye gereksinim olmadan ya Süveyş Limanı'na ya da Musavva ve Sevakin limanlarına getiriliyordu¹⁸⁶.

Hidiv, gelirlerden Cidde vilayetine senelik olarak aktarılacak olan miktarın %50 artmasına itiraz etti. Böyle bir olay Mhemed Ali Paşa zamanında da yaşanmıştı. O zaman buraların Mısır'a verilmesi belirli bir zamanla sınırlandırılmamıştı. Hidiv İsmail o zaman olduğu gibi bu iki limanın Mısır'a verilmesinin belirli bir zaman şartına bağlanmamasını talep etti¹⁸⁷.

Bu limanların Mısır'a direkt olarak ve koşulsuz bir biçimde ilhak edilmesi talebinin görüşülmesi için Meclis-i Vükela heyeti toplandı. Yapılan müzakereler neticesinde Cidde valisinin eleştirileri dikkate alınmaksızın vergi ve diğer gelirlerin yarısının kararlaştırılan

¹⁸⁴ Hidiv İsmail Paşa'dan Hicaz Valisine gönderilen 2 Zilkade 1281(29 Mart 1865) tarihli mektup: DVKM, **Abidin Defteri**, nr.21/274.

¹⁸⁵ (1281/1865), BOA, **İMTZ(05)**, 791/25.

¹⁸⁶ 20 Zilhicce 1281 (15 Mayıs 1865) BOA, **A, DVN, NMH**, 16/17.

¹⁸⁷ Hidivi İsmail Paşa'dan İstanbul'daki adamı Kamil Bey'e gönderilen 28 Zilkade 1281(13 Nisan 1865) tarihli mektub (DVKM, **Abidin Defteri**, nr.21/102).

mikdara eklenmesiyle birlikte Sevakin, Musavva ve bunlara bağlı yerler üç seneliğine Mısır'a bağlanmasına karar verildi. Bu karar Osmanlı padişahı tarafından da onaylandı¹⁸⁸.

2.4. Musavva ve Sevakin'in Mısır'a Bağlanması İçin Çıkarılan Ferman

Mayıs 1865 (Zilhicce 1281) tarihinde Sultan Abdülaziz Sevakin ve Musavva'nın Mısır idaresine ilhakı hususunda Hidiv İsmail'e hitaben bir ferman yayınlamıştır. Bu fermana göre, Mehmed Ali Paşa zamanında Take idaresiyle birlikte Musavva ve Sevakin'in yönetimi Mısır'a bırakıldığı gibi şimdi de Hidiv İsmail Paşa'nın yönetimine verildi. Bu durumda o bölgelerde refah sağlanacak, köle ticaretine de son verilmiş olacaktı. Fakat her iki bölgenin idaresinin babadan oğula geçtiği bir sisteme dönüşmemesi hususu şarta bağlandı¹⁸⁹.

Yine bu fermana göre, Mısır Cidde hazinesine senelik 7500 kese verecek ve ilerde Cidde gelirinde oluşacak bir azalma ve Musavva ve Sevakinin gelirlerinde bir artış olursa ortaya çıkacak eksilmeyi gidermek için her üç senede yeni bir düzenlemenin yapılarak Musavva ve Sevakinin gelirinden Cidde gelirindeki açık kapatılacaktır. Bütün bunların yanı sıra fermana Sevakin ve Musavva'da köle ticaretinin engellenmesi ve refah seviyesinin yukarıya çekilmesi için çaba harcanmasının gerekliliğine de işaret edilmiştir¹⁹⁰.

Hidiv İsmail Paşa, Musavva ve Sevakin limanlarının Mısır'a bağlanması konusunda karşılaşılan zorlukları aşmada kendisine katkı sağlayan ve onun bu taleplerine destek veren Fuat Paşa Sadrazam ve diğer yönetici verdiği sözü yerine getirdi. 30 Mart 1865/ 6 Rebiülevvel 1282 tarihinde İsmail Kamil Bey'in 3000 Osmanlı cüneyhi ile ödüllendirilmesi için emir verdi. Bunun gibi 15 Eylül 1865 /13 Rebiülahir 1282 Sarraf Kegork Bey'e, Fuat Paşa'ya 3000 kese ve Âli Paşa'ya 1000 kese vermesi için direktif verdiğini Kamil Paşa'ya yazdı. Hidiv İsmail Paşa, sadrazam Fuat Paşa ve Âli Paşa'ya verilen bu meblağları kabul

¹⁸⁸ Nasr, es-Seyyid Yusuf, *El-Vucûdü'l-Mısırî fî Afrika fi'l-Fetret Mâ-beyne 1830-1899*, Kahire 1981. s. 65.

¹⁸⁹ 2 Zilhicce 1281(27 Mayıs 1865) tarihli hokum, BOA, *Mühimme-i Mısır*, nr. 15, s. 53/27“....ve Kemakan veraset dair-i imtiyaziyesinin haricinde tutmak ve mezkûr memleketler ile oralar gümrüklerinin usûl-I muttahaze-I inhisariye tevfiken idaresi için bulunacak memura ta'limat-I mahsusa verilmeküaere zikr olunan iskelerin maâ tevabi'istisnaen ve maktuan 'uhde istihlaka tefviizi hususuna irade-I seniyye-i şehriyâraneme ta'likıyla emr-I hümayûn 'inayet-makrûn-I padişahanem şeref-sünuhve sudûr olmuş...”

¹⁹⁰ 2 Zilhicce 1281(27 Mayıs 1865) tarihli hokum, BOA, *Mühimme-i Mısır*, nr. 15, s. 53/27.

edilmesinden duyduğu minnettarlık ve sevinci belirterek bu tutumun birbirlerine olan karşılıklı sevgi ve sadakatin nişanesi olduğunu belirtti¹⁹¹.

Bu şekilde, Musavva ikinci defa Tâke Müdürlüğü'ne ilhak ederek, Sudan'daki Mısır idare teşkilatına dahil edilmişti. Ayrıca bu defa fermana göre Hicaz Valisi, Tâke Müdürlüğü'nde bulunan Sevakın ve Musavva'ya atanacak, memura müdahale hakkına sahipti¹⁹². Bunun yanında bu limanların geliri ile de ilgilenmekteydi. Bu düzenlemelerden Musavva mutlaka bir şekilde Mısır'a bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

2.5. Mısır Yönetimi Döneminde Musavva ve Ona Bağlı Yerler

2.5.1. Musavva, Sevakın ve Take'ye Cafer Sadık Paşa'nın Kaymakam Atanması

Musavva ve Sevakın'ın Mısır idaresine ilhak edilmesi neticesinde Sudan'a bağlı bölgelerin sınırları genişledi. Bunun üzerine Mısır idaresi Sudan için tek bir hükümdara bağlı olmayan yeni bir düzenin kurulması gerektiğine karar verdi. Böylece 4 Haziran 1865 / 9 Muharrem 1282 tarihinde Sudan'ın üçe bölünmesi ve her bölgeye bir idareci atanmasına yönelik emir verildi. Birinci bölge: Take, Sevakın, Musavva ve onlara bağlı birimler. İkinci bölge: Hartum Adası'nın batısında bulunan Beyaz Nil'in çevresiyle birlikte adanın her tarafı. Üçüncü bölge: Kordofan, Dongola, Berber ve Beyaz Nil'in batı kıyılarından oluşuyordu¹⁹³.

Her idareci sadece üç sene görev yapma hakkı tanındı. Bir idareci görev süresi bitmeden önce Mısır'a dönmek isterse başka bir kişinin atanabilmesi için üç sene dolmadan altı ay önce bunu Kahire hükümetine bildirmesi gerekiyordu.

Bu idari sistemde bizim konusu olan Musavva bölgesi birinci bölgedir. Bu bölgeye Kible cihetinin İstinaf Meclisi'nin eski Başkanı Cafer Sadık Paşa kaymakam olarak atandı. Onun bu bölgeye atanma sebebi olarak kendisinde müşahede edilen samimiyet ve doğrulukla turizm ve ticaret açısından bu bölgenin sürekli gelişen bir yer olmasıydı.

¹⁹¹ BOA.İ.MTZ(05), nr. 20/794.

¹⁹² Alakâtü Mısır bi-Türkiye fi Ahdi'l-Hidiv İsmail M. 1863-1879, Kahire 1967. s. 84.

¹⁹³ İrade Seniyye'den Cafer Paşa'ya gönderilen 9 Muharrem 1282 (4 Haziran 1865) tarihli mektup: DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 537/60.

Musavva ve Sevakın'ın Sudan'ın iki limanı olması ve Take'yi Habeşten ayıran bir konumda olması sebebiyle önemli gümrük gelirlerine sahip stratejik bir yer olduğu ifade edilmiştir. Cafer Paşa'dan bu bölgeyi ıslah ve tanzim etmesi, bölge idaresi için gerekli olan memur ve hizmetkarları ataması, bölgeye gelip gidenlere iyi davranması, bölgenin kalkınmasını sağlaması, kanunun gerektirdiği şekilde insaf ve adaletle hükmetmesi, halk arasında güven ortamını oluşturması, yollar ve ulaşım ile ilgili gerekli çalışmaları yapması, su bulunan yerlere konaklar inşa etmesi, diğer bölgelerdeki hükümdarlarla görüşerek yeterli asker sayısının belirlenmesi konusunda iletişime geçip istişarelerde bulunması, hükümdarlığını en iyi bir şekilde idare etmeye özen göstererek sorunları çözmesi istenmiştir. Aynı zamanda diğer hükümdarlara yapılacak olası saldırılara karşı onlara yardımcı olması da emredilmiştir¹⁹⁴.

Bu durumda kendimize Kahire'yi Sudan'ı üçe bölme ve her bölgeye bağımsız bir hükümdar tayin etmeye iten asıl sebebin ne olduğunu sorgulamak durumunda buluyoruz. Gerçekten bunun sebebi Hidiv İsmail Paşa'nın söylediği gibi Sudan'ın bir hükümdarın idare edemeyeceği kadar genişlemiş olması mıydı? Yoksa ilan edilmeyen başka bir sebep mi vardı? Kanaatimizce bu sebep Kahire yönetiminin bu kadar geniş bir bölgeyi tek bir kişinin idaresine vermekten duyduğu korku ve çekinceydi. Zira böyle bir durum o idareci'yi Kahire'den ayrılma düşüncesine sevk edebilirdi.

Bu sebebin daha anlaşılır olduğunu düşünüyorum. Çünkü Mısır hükümeti'nin Sudan'ı bölme düşüncesi ilk değildi. Daha önce de Said Paşa Sudan ziyaretinden sonra 1855/1272 Sudan'ın mali¹⁹⁵ ve idari hususlarda Mısır'a bağlı olan beş bağımsız idareye bölünmesini önermişti. Fakat bunun faydasızlığı anlaşılınca kısa sürede bundan vazgeçilerek Sudan tekrar bir idare altına girmiştir¹⁹⁶.

¹⁹⁴ 2 Şaban 1282, BOA, **İ.MTZ(05)**, nr. 20/787.

¹⁹⁵ 4 Cemaziyelahir 1272 (13 Ocak 1856) BOA, **A.}DVN**, 110/63.

¹⁹⁶ Mekki Şibîke, **Es-sudan fi Karn 1819-1918**, Kahire 1947, s. 143-144.

2.5.2. Sudan'ın Birleştirilmesi ve Hasan Rifat Bey'in Musavva Muhafızı Olarak Atanması

Çok geçmeden Hidiv İsmail Paşa, Sudan'ı bölme fikrinden vazgeşti ve Sudan'ı yeniden tek bir yönetim idaresinde birleştirmeyi kararlaştırdı. Bu 19 Haziran 1865 /24 Muharrem 1282 tarihinde yani bölme kararından sadece 15 gün sonra vuku buldu. Bu kararını Şerif Paşa'ya gönderdiği mektubunda açıkladı. Bu mektupta; Sudan'ın bölünmesini müteakip yaşanması olası görüş ayrılıklarından bahsettikten sonra her idarecinin kendine has uygulamalar yaparak yine kendine has kanunlar ortaya koyması ve neticede sınırlarda sorunlar çıkmasından korktuğunu ifade etti¹⁹⁷.

Tüm bu sebeplerden ötürü Hidiv İsmail Sudan'ı tek bir hükümdarın idaresi altında birleştirme kararı aldı. Bu makam için önceden Take, Musavva ve Sevakin'e kaymakam olarak seçilen Cafer Sadık Paşayı seçti. Cafer Mazhar Paşa ise kaymakam vekili olarak seçildi. Meclis-i Vâlâ Reisi olan Şerif Paşa'ya gönderilecek olan mektuba iki emir ekleyerek en kısa zamanda kaymakam ve vekilinin atanması ve vazife mahallerine ulaşmaları için gerekli yolculuk hazırlıklarının yapılmasını emretti¹⁹⁸.

Mısır idaresine ilhak edilmelerine dair ferman verilen Musavva ve Sevakin limanlarına gelecek olursak; Hidiv İsmail her iki limanda Sudan'a bağlı bir merkez oluşturmaya karar verdi ve Sevakin'de ikame eden Mümtaz Efendi Sevakin'e muhafız olarak atandı. Mısır zabtiyesinde hizmet veren Hasan Rifat Efendi ise Musavva muhafızı olarak tayin edildi. İkisini de beylik rütbesiyle verilerek Şerif Paşa'dan onlar için bey ve paşa rütbesinde olan vekillerle gerekli olan diğer memurların atamasını talep etti.

Müdür ve memurların yaptıkları işlerde doğrudan Kahire vilayetine karşı sorumlu olması şartı ile Kahire yönetimi uygulamaların hızlı bir biçimde işlemesi ve her meselede Kahire'ye müracaat edilmemesi için Sudan idarecisine geniş yetkiler verdi. Hatta ona memur ve müdürleri azletme veya değiştirme yetkisi dahi verildi. Fakat bu yetkilerin

¹⁹⁷ İsmail Paşae'dan Şerif Paşa'ya gönderilen 24 Muharrem 1282(19 Haziran 1865) tarihli mektup: DVKM,Defter,**Maiyye Türki**, nr. 537/129.

¹⁹⁸ Aynı belge.

kötüye kullanılması endişesinden dolayı hükümdarın aldığı kararları, sebepleriyle birlikte Kahire'ye bildirmesi mecburiyetini getiriyordu¹⁹⁹.

Sudan hükümdarı Cafer Sadık Paşa hastalığından ötürü Sudan'da yedi aydan fazla kalamadı ve Mısır'a döndü. Bu süre içinde yaptığı en önemli iş, Kessele'da Sudan askerleri arasında çıkan isyanı vekili Cafer Mahzar Paşa aracılığı ile bastırması olmuştur.

9 Ocak 1866 /21 Şaban 1282 tarihinde Mısır hükümeti Sudan yönetiminin Cafer Mazhar Paşaya teslim edilmesine dair bir ferman çıkardı. Bu fermanda doğru dürüst bir biçimde kendisine tevdi edilen işleri yerine getirmesi, halkın rahat ve refahını önemsemesi, şartlara riayet etmekle birlikte kanun ve mevzuatlara uymak suretiyle adaletle muamele yapması tenbihlenerek Sudan'ın tüm bölgeleriyle Sudan'a yeni katılan Musavva ve Sevakin cihetlerinin yönetiminin Cafer Mazhar Paşa'ya verildiği belirtildi. Cafer Mazhar Paşa'nın hükümdarlığı 1866 senesinden 1871 senesine kadar devam etti²⁰⁰.

2.5.3. Cafer Mazhar Paşa'nın, Musavva'yı Teslim Alması

Musavva ve Sevakin limanlarının Mısır idaresine ihale edilmesini emreden fermanın çıkmasıyla birlikte Mısır Paşası 19 Haziran 1865 /24 Muharrem 1282 tarihinde bir emir çıkararak Cafer Mazhar'dan Musavva ve Sevakin'i Cidde valisinden teslim alarak Sevakin'e dönmesini oradan da Take yolundan vazife mahalline gitmesini istedi: "Sevakin ve Musavva'da yeni kurulan iki yerleşkenin muhafızlarına gerekli olan talimatların verilmesinden sonra"²⁰¹

Aynı şekilde Mısır Paşası Cidde valisine de bir ferman çıkararak bu iki limanın Sudan Hükümdarlığı Vekili Cafer Paşa idaresine teslim edilmesi görevinin verildiğini bildiren bir yazı göndererek Cafer Paşaya en kısa zaman da asli mahalline geri dönmesi için gerekli kolaylığın sağlanmasını da talep etti²⁰².

¹⁹⁹ İsmail Paşa'den Sudan yönetiminin'ye gönderilen 22 Rebâülevvel 1282 (15 Ağustos 1865) tarihli mektub (DVKM, Defter **Maiyye Türki**, nr. 537/70.

²⁰⁰ 21 Şaban 1282 (9 Ocak 1866), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr.558/16.

²⁰¹ BOA, Y. EE. nr. 118/39.

²⁰² BOA, Y. EE. nr. 119/39.

İki limanın teslimi antlaşması esnasında tüm ayrıntılara vakıf olabilmesi için Cafer Paşaya Mekke şerifi ve Hicaz Valisine yazılan tüm mektuplar verildi²⁰³.

Ağustos 1865 tarihinde Cafer Paşa Sevakin'in idaresini Mısır valisi ünvanıyla teslim alarak Ahmed Mümtaz Bey'i oraya muhafız tayin etti. Fakat maaşların gecikmesinden dolayı kaynaklanan Kessele'da çıkan Sudan askerinin isyanı sebebiyle Musavva'nın teslimatı gecikti. Bunun üzerine Cafer Paşa'ya Take müdüriyetine gitmesi ve oradaki isyanı bastırarak tekrar güvenliğini sağlamasına yönelik direktifler verildi.

İsyanın büyümesine sebep olan faktörlerden biri de Sudan Valisi Musa Hamdi Paşa'nın vefatıydı. Bu sebeple onun yerine atanan yeni Vali Cafer Paşaya hemen hükümet merkezine giderek istikrar sağlanana kadar orda kalması emredildi. Bunun üzerine yeni Vali Nil yoluyla Esvan'a, oradan da o dönemde hükümdarlık merkezi olan Senar Adası'na gitti²⁰⁴.

Seeyid El-Hasan Mirgani'nin askerler arasındaki dini nüfuzundan kuvvet alarak arabuluculuk rolünü oynamasından sonra Cafer Paşa yanında bulunan ve eski Vali vekili Ömer Fahri'nin komutasında olan nizami askerlerle birlikte bu isyanı bastırmayı başardı. Abdullah Paşa ve Adem Bey isyanın bastırılmasında büyük bir kahramanlık ve hikmet örneği sergilediler²⁰⁵.

Cafer Paşa isyanın sebepleriyle kaçırma ve hırsızlık olaylarını tahkik etmeye koyuldu. Bu isyana iştirak etmekle suçlanan kişileri yargıladı ve gasbedilen tüm hakları sahiplerine iade etti. Böylece tekrar güven ortamı oluştu²⁰⁶. Fakat bu isyan konusunda bizi ilgilendiren tek nokta Mısır'ın Musavva limanını teslim almasını geciktirmiş olmasıdır.

Aynı dönemde İsmail Paşa o sırada Take müdürlüğünü yapan Hasan Rifat Bey'e yönelik bir emir çıkardı. Bu emirde kendisinin Musavva'ya muhafız olarak atandığı belirtildikten sonra Take'yi hemen terkedip Sevakin'e gitmek için Süveyş'ten Musavvaya

²⁰³ 26 Sefer 1282 (21 Temmuz 1856) DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 535/58.

²⁰⁴ Şevki El-cemel, **Siyaset-ü Mısır**, s. 50.

²⁰⁵ Mekki Şibîke, **Es-sudan fi Karn**, s. 150-151.

²⁰⁶ Es-Seyyid Yusuf Nasr, **El-Vesâikü't-tâhîrihiyye**, s. 45-37.

gönderilen ve Sevakin'e de uğrayacak olan gemiyle yeni görev yerine gitmeleri hususu yer alıyordu²⁰⁷.

İsmail Paşa 27 Şubat 1866 /11 şevval 1282 tarihinde Musavva kaymakamına bir mektup yazarak Sevakin ve Musavva limanlarının Mısır'a verildiğini ve Sevakin'in epey bir zaman önce teslim alınıp Mısır hükümetince görevlendirilen memurların bilfiil göreve başladıklarını belirttikten sonra Musavva'nın teslim alınmasının bazı engellerden dolayı geciktiğini zikretmiştir²⁰⁸. Artık bu engeller ortadan kalktığı için Hasan Rifat Paşa'nın oraya muhafız olarak atandığı ve kendisinin bu içeriğe sahip bir mektupla birlikte Musavva'ya gönderildiği bildirilmiştir. Anlaşma şartlarına uygun olarak Rifat Paşa Musavva'ya varır varmaz Musavva'nın idaresinin kendisine teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir²⁰⁹.

Çok geçmeden Hasan Paşa Take müdürlüğünü terkedip Sevakin'e oradan da İbrahimiye gemisiyle İsmail Sadık Paşanın refakatinde Musavva'ya gitti. Muhafız Musavva'ya ulaşır ulaşmaz Musavva'nın idaresini teslim aldıktan sonra 21 Mayıs 1866 / 6 Muharrem 1283 tarihinde buranın durumuyla ilgili ayrıntılı bir rapor hazırladı.

2.6. Mısır'ın Musavva'yı Teslim Aldığı Dönemde Musavva'nın İçinde BulunduğuDurum

21 Mayıs 1866 / 6 Muharrem 1283 tarihinde Hasan Rifat Paşa Mısır'ın Musavvayı teslim aldığı dönemde Musavva'nın içinde bulunduğu durumu kaleme aldığı uzun bir raporda anlattı. Raporun başında Musavva halkına atanma fermanını okuduğu zamanki izlenimlerini şöyle anlattı: "Askerler sabah vakti adaya gelmeye başladılar. Çadırların dikildiği geniş bir alan vardı, saat dört civarlarında hidivin fermanı divan diye adlandırılan yerde bölgenin ileri gelenleri, meşhur kişileri, yargıç, müftü ve büyük tüccarlar huzurunda okundu. Herkes mutlu ve sevinç içerisindeydi. Şafi Mezhebi hatibi teşekkürü içeren çok güzel bir hutbe okudu. Sonra bu durum kale ve İbrahimiye savaş gemisinden atılan 21 pare top atışıyla ilan edildi.

²⁰⁷ 11 Şevval 1282 (27 Şubat 1866), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 558/48.

²⁰⁸ 15 Zilkade 1282 (22 Mart 1867), BOA, A.}MKT. MHM. 352/53.

²⁰⁹ 11 Şevval 1282 (27 Şubat 1866), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr.22/106.

Her iki gemi'deki askerler deniz nizamına uygun sıralanmışlardı ve piyadeler de divan önünde tabur biçiminde sıraya dizildiler. Sonra yargıç, müftü ve hatibe çok güzel hediyeler verildi. Ticaret ehli, alimler ve orada bulunan halk sırayla yeni vazifesinden dolayı kendisini kutladı ve nihayet herkes dağılıp evlerine döndü²¹⁰.

Muhafız Hasan Rifat Bey Munzinger olarak adlandırılan Musavva'da bulunan Fransa ve İngiltere konsollarının vekilleriyle Fransa kilisesi başkanı Mösyö Sinorbil ve Musavva'nın Mısır'a ilhak edilmesinden memnuniyet duyanları makamına kabul etti.

Hemen ikinci gün adı geçen konsolos vekili ve Fransa kilisesi başkanına, kaymakam vekili, gümrük katibi, yargıç ve halkça saygı gören on iki kişiye Musavva'nın Mısır'a ilhaki namına İbrahimiye gemisinde verilecek olan yemeğe katılmaları için davetiye gönderdi²¹¹.

Hasan Rifat Bey'in hazırladığı bu raporda Musavvanın içinde bulunduğu durum, halkın çektiği zorluklar ve kendisinin bu olumsuzlukları çözmek için önerdiği şeylerin en önemlileri şunlardır:

2.6.1. Musavva'da Binaların Durumu

Teslimi istenen binaları bakınca Divan binası ve gümrük için tahsis edilmiş binanın yıkılmak üzere olduğunu gördüğü gibi diğer bazı birçok binanın yıkılarak toprak yığınları olarak durduklarını gördü. Gümrük katiplerinin kalacakları bir yerin bulunmaması üzerine barınmaları için geçici olarak bir kulübe inşa edildi.

Yine Divan, kütüphane ve hazine için yer olmadığı gibi Mısır'dan gelecek malzemeleri koruyacak bir yer de bulunmadığından dolayı muhafız bu ihtiyaçları karşılamak için bir ev satın aldı. Ayrıca kalelere konulmak üzere Mısır'dan gönderilen sekiz top için konulacak bir yer bulunamayınca burcun dışındaki kuma yerleştirildi.

Musavva'da bulunan burcun cebehâne diye isimlendirilen küçük bir hücrelerinden başka bir bölümü yoktu ve bu hücreye ancak 60-70 sandık sığabiliyordu. Muhafızın yiyeceklerin konulması için topçuların barınmasına tahsis edilmiş olan kulube yakınında

²¹⁰ 6 Muharrem 1283 (21 Mart 1866) DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr.38/21.

²¹¹ BOA, A.} DVN. NMH,16/17.

seçtiği küçük bir hücrede mahkûmlar bulunmakta idi. Mahkumları kapı ve pencereleri tamir edildikten sonra yıkılan Divan binasında bulunan iki yere taşıdı. Halktan birinden askerlerin barınabileceği ve yağmur sebebiyle telef olmamaları için üç hücreli bir ev daha satın aldı²¹².

Musavva Muhafızı yeni hükümet binalarının inşa edilmesi, yıkılmamış binaların tamiri ve şehrin inşasının zaruri olduğu kanaatine vardı.

Yine raporda Musavva'da değirmen ve ekmek fırınının bulunmadığı tesbiti yapılarak asker ve Mısırlı memurların beslenme ihtiyaçlarının karşılanması için fırın yapılması çok önemli olduğundan Musavva ve Harkiko'da ikişer değirmenle birer fırın inşa edilmesini kararlaştırdı.

Muhafız imar faaliyetlerine başlayınca kireç, taş, odun ve inşaat için lüzumlu olan diğer malzemeleri tedarikt çok güçlük çekti. Bunları temin için askerlere kireç yakmalarını söyledi. Odun ve taş gibi diğer malzemeleri dışardan getirtmek zorunda kaldı. Değirmen ve fırınların 20 gün gibi bir sürede tamamlanması için kaparo olarak bir miktar para ödedi²¹³.

2.6.2. Sağlık Hizmetlerinin Durumu

Hasan Rifat Bey raporunda Musavva'da yanık, dizanteri, beyin hastalığı, kolera²¹⁴, soğuk algınlığı ve çiçek hastalığı gibi birçok hastalığın yaygın olduğunu belirtmiştir. Mısır'ın Musavva'yı teslim almasından sonraki on altı gün içinde Musavva ve çevresinde kadın erkek toplam yirmi kadar insanın öldüğü bunların arasında da ilk kurbanlardan birinin de müftü olduğu hususu da yer aldığı gibi beş Mısır askerinin de bunlar arasında bulunduğu belirtilmiştir²¹⁵. Çiçek hastalığından da on kişinin öldüğüne işaret edilmiştir. Muhafız bu hastalıkların sebebini şiddetli sıcak ve halkın tatlı sudan mahrum olmasına bağlıyordu²¹⁶.

²¹² BOA, A.} DVN. NMH,16/17.

²¹³ Ayna belge

²¹⁴ BOA, İ.DH. 552/38375

²¹⁵ 25 Zilkade 1283 (1 Nisan 1867), BOA, Y. MTV.7/63.

²¹⁶ 17 Rebâülevvel 1283(3 Temmuz 1866). BOA, A.}MKT. MHM. 360/100.

Hasan Rifat Bey raporunda bazı fakir insanların Musavva Cadde ve pazarlarında çiçek hastalığına yakalandıklarını fakat kendilerini tedavi edecek hastane ve sağlık personelinin bulunmaması sebebiyle ölümle burun buruna geldiklerine işaret etti. Muhafız bu tesbitleri yaptıktan sonra şehir halkından olan fakirlerin tedavisi için doktor tahsis edilmesi, Mısır hükümeti bütçesinden onlara bedava ilaç dağıtılması, büyük bir hastane yapılıncaya kadar küçük bir hastane oluşturmak için gerekli malzemelerin hazırlanmasını ve yemek hizmetleri için bir mekanın kiralanması konusunda Liman doktorunu uyardı²¹⁷.

2.6.3. Güvenlik ve Askeri Güçteki Zafiyet

Musavva muhafızı Osmanlı bayrağının dalgalandığı ve Kızıldeniz sahilleri üzerinde bulunan yerlerde asker bulunmadığını zikretmiştir. Çünkü her noktada sadece bayrağı dikip indirmekle görevli bir Arap bulunmaktaydı. Buraları kontrol altına almak için Musavva civarında bulunan her bir noktaya beş veya on askerle on iki köyden²¹⁸ oluşan Dehlek Adası'na bir komutan ve on askerin yerleştirilmesine karar verdi. Böylece Musavva'daki resmi gümrüklerin kontrolü sağlanmış olacağı gibi Habeşe gelip Dehlek'deki askeri noktanın kaldırılmasını fırsat bilerek orayı gümrük ücretlerinden kaçmak için yol yapan kabilelerden gümrük ücreti alma konularında Mısır idaresine büyük kolaylık sağlayacaktı²¹⁹. Bu sebeple Hasan Rifat Bey bahsi geçen adadaki askeri karargahın adanın kontrolü ve güvenliğinin korunması için tekrar tesis edilmesine karar verdi.

Yine Musavva'da zabıta olarak isimlendirilen kuvvetler tahsis edilmesine ve korunması gerekli olan gümrük, divan, hapisane gibi yerlere de yine kuvvet yerleştirilmesine karar verdi.

Hasan Rifat Paşa bazı kabileler arasındaki husûmet ve sorunların devam etmesi sebebiyle bu kabilelerin Habeş sınırlarına yakın olmasından dolayı mevcut durumun asayiş bozduğunu görünce hükümetin gücünü göstermek ve güvenliğini sağlamak için bir komutan ve yüz askeri Habab kabilesinin merkezine yerleştirdi.

²¹⁷ 6 Muharrem 1283 (21 Mart 1866) DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr.38/21.

²¹⁸ R, Greenfield, **Ethiopia A New Political History**, London 1967, 75-79.

²¹⁹ BOA, **İMTZ**, (05), 20/787.

2.6.4. Vergiler ve Tuz Yatakları

Hasan Rifat Bey Musavva'yı teslim aldığında kaymakam ve gümrük eminden toplanan vergilerle ilgili kayıtları istedi ancak bu kayıtlarla ilgili defterler bulunamadı. Bunun üzerine kabile reislerini ve vergi veren mükellefleri tahsil edilemeyen vergilerin tahkiki işlemine şahadet etmeleri ve onlarla vergi ödeme zamanı ve ödeme metodu konularında anlaşma yapmak için çağırıldı.

Hasan Rifat Bey vergi verenlerle Musavva'ya tabi olup da vergi vermeyenleri ayırmak için yöreyi ve halkın durumunu çok iyi bilmeleri ve bu bölgelerde güvenilir kimseler olmalarından dolayı Harkiku'da yaşayan naibler ailesinden iki kişiden yardım almak zorunda kaldı. Bu kişiler kendisine Habab ve diğer kabilelerin ödediği vergi miktarını ve vergi ödemeyen Arapları açıkladılar. Muhafız kendisine verilen bu bilgiler ışığında Musavva'nın güney ve dağlık bölgesindeki kabilelerle oradaki toprakların durumu, tatlı su bölgeleri, bu bölgelerin Habeş'e doğru giden sahile uzaklığı ve Musavva'nın Edd ve Rahita beldelerine olan uzaklığı gibi bir çok konularda geniş bir malumata sahip olduğunu belirtmiştir²²⁰.

Vergi veren belde ve adaların hilafına hükümetin kendilerinden hiç bir suretle vergi tahsil etmediği üç tane tuz üretim merkezi olduğunu öğrendi. Bunları şöylece zikredebiliriz:

2.6.4.1. Berdevle tuz üretim merkezi: Musavva'dan iki gün mesafede olan bu şehirde Osmanlı idaresinin Musavva'ya sahip olduğu dönemlerde güvenliğin ve kontrolün sağlanması ve vergilerin toplanması için bu şehirde bulunan bir kale ve top vardı. Bu cihazlerdeki Arap ve Habeşler tuz satın almak için bu şehre gelir ve öşürlerini öderlerdi. Fakat zamanla bu kale yıkılıp kaledeki toplar Musavva'ya geri gönderildiğinden şehir kontrolünü sağlayacak gerekli güçten yoksun kaldı. Bu nedenle bu bölgenin şeyhleri şehrin ticaret öşürlerini kendilerine aldılar.

²²⁰ BOA, A.}MKT. MHM, 350/18.

2.6.4.2. Kad asa ali tuz üretim merkezi: Şehri kontrol eden birisinin kalmamasını fırsat bilen arap şeyhleri buranın öşürlerini kendileri için topladılar. Hasan Rifat Bey şehirde bir kale inşa edip oraya yüz asker yerleştirmesi durumunda bütün güney Habeşistan'nın tuz ihtiyaçlarını bu şehirden sağlamalarından ötürü bu şehrin Musavvaya 100-150 frank gelir sağlayabileceğini gördü²²¹.

Hasan Rifat Bey vergi tahsilinde önceleri uygulanan metodları da açıkladı. Osmanlı sultanları zamanında Musavva dışındaki kabilelerden vergi toplama görevi adı geçen Harkiku vekillerinden birine verilirdi. Bu kişi aynı zamanda ticaret eşyası vergileri ile Habeşistan'dan gelen malların vergilerinin tahsili işini de yapardı. Bu hizmetler karşılığında gümrük gelirlerinden bir ayda aldığı bin frank vekiller arasında çekişmeye sebep olmuştur²²².

Hasan Rifat Bey bu iki şahsa sahip oldukları konum ve Musavva'ya yaptıkları yardımlardan dolayı her ay 750 kuruş ve akrabalarından bazı kişilere uygun maaşlar verilmesini kararlaştırdı²²³.

Hasan Rifat Bey'in Musavva'ya gittiğinde gördüğü mevcut durum ve bunlara yönelik sunduğu öneriler böyleydi. Mısır hükümeti yazılan bu mektuba 17 Eylül 1866 / 7 Cemaziyelevvel 1283 tarihinde yaptığı uygulamalardan hoşnut olduğunu belirten bir mektupla karşılık verdi.

İleride Mısır hükümetinin bu bölgelerde yapmış olduğu idari düzenlemelerle imar çalışmalarını ayrıntılarıyla ele alacağız.

2.7. Musavva'da Hasan Rifat Bey Dönemi

Hasan Rifat Bey'in Musavva'ya ulaşmasından sonra burada Mısır'daki idarî yöntemi şeklini uygulamaya başladı. Bu yönetim tarzı merkezi bir sistem olup, devletin gücünü hissettirmekteydi. Musavva halkı ise daha önce böyle bir yönetime alışık değildi. Yönetim Musavva halkını sürekli tekrar eden Habeş saldırılarına karşı da koruyordu. Aynı zamanda

²²¹ Aynı belge.

²²² M.F. Shukry, *The Khedive İsmail and Slavery in Sudan, 1863-1879*, Cairo 1973, s. 244.

²²³ 6 Muharrem 1283 (21 Mart 1866) DVKM, Defter, *Maiyye Türki*, nr.38/21.

Habeş emirlerinin gönlünü hoş tutarak sınırların güvenliğini sağlıyor ve halkın daha önce bazı kabilelerce gasbedilmiş haklarını geri alıyordu.

Kaymakam vekiline Musavva'yı Hasan Rifat Bey'e teslim etme hazırlıkları yaptığı sıra Cidde valisinden 7 Mayıs 1866 / 21 Zilhicce 1282 tarihli bir mektup geldiği belirtilmektedir. Bu mektupta Cidde valisi kaymakam vekilini teslimat işlemlerinin Mısır hükümeti görevlilerinin Musavva'ya ulaşmasıyla birlikte yapılması gerektiği, fakat geçen döneme ait hesaplamaların Cidde Valiliğine tevdi edilmesini ve teslimatın bu şekilde yapılmasını tenbih ediyordu.. Hasan Rifat Bey, Musavva'yı gümrükler ve ona bağlı diğer tüm birimlerle birlikte teslim aldı. Teslim işlemlerinin hükümet görevlilerinin Musavva'ya geldiği 15 zilhicce 1282 / 1 Mayıs 1866 tarihinde yapıldığına itibar ederek düzenlenmesi gereken evraklar tanzim edilerek her iki tarafça mühürlendikten sonra taraflardan her biri o evraklardan bir nüsha aldı. Sonra bir nüsha da Sudan hükümdarlığı için kaleme alındı²²⁴.

Hasan Rifat Bey'in Musavva'da yaptığı en önemli idari işler şunlardır:

2.7.1. Halk arasında güvenliğin sağlanması: Osmanlı hakimiyetinde kaldığı sürece (1557 – 1865) Musavva merkezî idareye değil yerel idareye tabi idi. Çünkü Osmanlı hükümdarının yetkileri Musavva'da sınırlıydı ve bölge halkından olan vekile tüm kabilelerden vergil toplama ve aralarındaki problemleri sona erdirmeye görevleri tevdi edilmişti ancak bu durum kabileler arasında çekişme ve çatışmalara sebebiyet vermiştir.

Hasan Rifat Bey Musavva'ya geldiğinde durum böyleydi. Daha iki gün geçmeden Sana Dicle kabilesi hükümete tabi olan Aşume kabilesine saldırmış, yüz tane inek yağmalayarak bir kişiyi de öldürmüştü. Hasan Rifat Bey'in yönetimin gücünü göstermesinden başka çaresi yoktu. Vekil Muhammed'in kardeşi Abdülkerim'i Mısır hükümeti reayasının yağmalanan ineklerini geri alması için bahsi geçen kabileye gönderdi. Ama sadece yirmi tanesini geri alabildi. Dermendi kilisesi rahibinin saldırıda bulunan kabileyi geri kalan inekleri Mısır hükümetine vermemesi konusunda kışkırtması ve Fransa

²²⁴ 1 Rebiülâhır 1283 (13 Ağustos 1866) DVKM, **Mahfaza**, **Maiyye Türki**, nr. 39, belge, 11.

konsolunun olaya aracı olarak müdahil olması kalan ineklerin geri alınamamasına sebep oldu. Bunun üzerine Muhafız Vekil İdris'ten yardım talebinde bulunarak ondan adı geçen kabilenin başına musallat edecekleri ve Mısır halkının haklarını kurtarabilecek o kabileden birini işaret etmesini talep etti. Bunun üzerine Habeş emiri Kabr Müdhin'i işaret ederek ona kardeşi Osman'ı gönderdi. Kabr Müdhin muhafıza yardım etmeye hazır olduğunu söyledi²²⁵.

Bahsi geçen kabilenin büyükleri Musavva'ya gelince Muhafız onları tutuklatarak reayanın haklarını iade etmeye zorladı²²⁶. Konsolo Mütrenceer aracılık bahanesiyle olaya müdahil olmaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve bu kabilenin ahalisi Musavva hükümetine tabi oldu. Hasan Rifat Bey bu olayın bir daha tekrarlanmaması için her iki tarafın da gönlünü alarak onları ikna etti. Her iki kabile arasındaki barış Mısır reayasının haklarından vaz geçmesiyle gerçekleşti ve Kestan²²⁷ hükümet yetkililerinin eline geçmiş oldu²²⁸.

Hasan Rifat Bey'in Musavva'ya ulaşmasının üstünden daha bir hafta geçmeden hükümete tabi olan Müshelit Nahiyesi Hilo'nun yönetimindeki Hamasin'e tabi olan Beytü Cuma kabilesinin saldırısına maruz kaldı. Neticede onlardan üç yüz ineği gasbedip sürünün çobanını da öldürdüler. Hükmü altındaki beldelerde güvenlik ve istikrarı sağlamak Mısır hükümetinin Musavva'daki en önde gelen görevleri olmasından ötürü Muhafız hiç beklemeden Hamasin Hakimi Hilo'ya bir mektup göndererek gasbedilen malların iadesini talep etti. Fakat Hamasin bu gasbedilen ineklerin iadesi konusunda gevşek davranınca Hasan Rifat Bey Mısır'a bağlı olan Musavva hükümetinin reayanın haklarını almak için kendilerine askeri müdahalede bulunacağını ona anlatmaları için Vekil Muhammed Abdürrahim ve Kestan'ın büyüklerini oraya gönderdi. Güzellikle iade etmemeleri ihtimaline karşı fiili müdahale için gerekli hazırlıkları yapmaya başladı²²⁹.

Bu kişilerin gönderilmesine paralel olarak Hasan Rifat hasmının yapılan bu tehdidin ciddiyetini anlaması için dört grup asker ve iki topu Harkiko'dan Monkullo'ya nakletti. Bu İngiliz konsolusunun bu kuvvetlerin bilfiil Hamasin hakimi Hilo'ya karşı gönderindiğine

²²⁵ 1 Rabiülâhir 1283(13 Ağustos 1866) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 39, belge,11.

²²⁶ 3 Şevval 1283(8Şubet 1867) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 40/237.

²²⁷ hristiyan habeş ahalisidir (Kestan) mesihi anlamına gelmektedir.

²²⁸ 18 Zilkade 1283(24 Mart 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 40, belge, 237.

²²⁹ 1 Rebi'ülâhir 1283(13 Ağustos 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 39, belge,11.

inanmasına neden oldu. Bunun üzerine hemen muhafızdan şimdilik vekil Muhammed Abdürrahim vasıtasıyla gönderdiği mektupla yetinmesini ve Hamasin halkından olan gaspçılarının cezalandırılmasını Habeşistan KırallıTheodore'un elinde bulunan İngiliz esirlerinin serbest bırakılmasına kadar ertelemesini talep etti. Musavva muhafızının yapmış olduğu bu askeri hile meyvesini verdi ve Heylo gasbedilen inekleri iade edip, gaspçıları tutuklayarak hapse attı. Vekil Abdürrahim'den on asker ve gasbedilen on ineğin teslim alınmasında hizmet edecek on kişiyle birlikte gelmesini talep etti²³⁰.

17 Ekim 1866 / 7 Cemaziyelâhır 1283 tarihinde Mansa eşkiyaları Monkullo beldesinden on altı koyunu çalıp çobanını öldürünce Musavva yönetimi vekil Ahmed yardımıyla çalınan koyunları geri almayı başardı. Hasan Bey bununla yetinmeyerek hükümete tabi olan bu köyün şeyhine hırsızları tutuklamasını talep ettiği bir mektup yazıp, emirlere ne şekilde uyması gerektiği konusunda bazı öğütlerde bulundu.

Muhafız, baskın durumlarında hırsızları bertaraf etmede destek olmaları için Sudan hükümdarına süvari ve deve binicilerini göndermesini talep ettiği bir mektup yolladı. Aynı zamanda iki bin feranise Orta Sağ kol Ağasına vererek Denakil'den deve almak üzere gönderdi²³¹.

2.7.2. Berdevle tuz yatağının Musavvaya ilhakı: Hasan Bey'in sert olarak nitelenen merkezi siyasetinin neticelerinden biri de ekonomik getirisinden faydalanmak için Musavva'nın bölgede egemen olan şeyhleri diskalifiye ettikten sonra elini Berdevle tuz yatağına uzatması oldu. Muhafız, onbaşının komutasında bulunan yirmi askere bahsi geçen tuz yatağını işgal etmeleri ve bir süre Zula'da ikamet etmeleri emrini verdi. Emri uygulayıp tuz yatağını kontrolleri altına aldılar. Böylece Mısır idaresi bu tuz yatağından ilk defa olarak iki ayda bin iki yüz kuruşa kadar vergi almış oluyordu²³².

Muhafız Harkiko ailesinin vekillerinden biri olan Hasan oğlu Muhammed'i askerlerin yiyecek ve et ihtiyaçlarını satın almak üzere Denakil ve Zula'ya gitmekle görevlendirdi. Bu vekil oraya ulaştığında Zula'da bulunan askeri fırkasının komutanına Kesmo'dan elli eşkiyanın şehre saldırarak bütün inek ve koyunları gasbettiğini haber verdi. Ayrıca halktan

²³⁰ 26 Şaban 1283 (3 Ocak 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 40, belge, 179.

²³¹ 1 Receb 1283 (9 Şubat 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 40, belge, 1.

²³² 1 Rebî'ülâhır 1283 (13 Ağustos 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 93, belge, 11.

otuz kişi ve iki askerle birlikte önde giden onbaşi ve Vekil Muhammed'in komutasındaki on askerden oluşan bir grubun kovaladığı fakat öncü kuvvetlerin sadece dört kişiden oluşması sebebiyle hırsızların bunlara mızraklarla saldırarak hepsini öldürdükleri haberi geldi.

Muhafızın Musa ismindeki şeyhlerini giriştiği saldırılardan dolayı hapsetmesi sonucu hapipte ölmesine rağmen, hükümete karşı giriştikleri düşmanca işlerden vazgeçmediler. Bu sebeple Hasan Rifat Bey beldenin kontrolü ve tuz yatağı vergisinin tahsili için önceden gönderilen yirmi kişiye ek olarak Musavva zabitinden otuz askeri bir komutan eşliğinde Zula'ya göndermek zorunda kaldı²³³.

Hasan Rifat Bey adı geçen bu komutana tuz almak için arapların geldiği yol üzerine bir çok teftiş noktası inşa etmesini tenbihledi. Fakat tuz yatağı etrafında ikamet eden Düsmova kabilesi Zula'da konuşlanan Mısır kuvvetlerine zorluklar çıkarmaya başlayarak tuz almak üzere Zula'ya doğru gelen develere saldırırmış ve sahiplerini aldıkları tuzu bırakmaya zorlayıp hatta onları kovarak geldikleri yöne doğru geri dönmeye mecbur bıraktı.

Yine kabiledelikler Kesmo kabilesinin de ittifakıyla zabitin askerlerine habersiz oldukları bir anda saldırarak su temin ettikleri kuyuları gece olunca doldurdular. Böylece askerler gündüzün tekrar kuyu kazmak zorunda kaldı. Bu sebeple zabit komutanı Musavva'dan asker yardımı talep etti. Bunun üzerine Musavva muhafızı 8 Kasım 1866 / 1283 yılı Cemaziyelâhırın sonlarında tarihinde ona Zula'da bulunan zabit askerlerine takviye olarak ve siper ve hendek kazmada yardımcı olmaları için bölük yüzbaşısının komutasındaki bir ordudan mücehhez bir birlik, bir dizi top ve bir ay yetecek kadar savaş erzağı gönderdi. Bu birliğe muhafızın kendisinden saldırılarda bulunan kabileye gidip eğer tuz istiyorlarsa belirlenen miktarı ödemeleri gerektiğini anlatmasını talep ettiği Vekil İdris de eşlik ediyordu. Yine muhafız yüzbaşıdan bahsi geçen kabileye reislik etmesi için nüfuz sahibi bir şeyhi seçmesini talep etmiřti²³⁴.

Son kuvvetler de Zula'ya ulaşıp bahsi geçen tuz yatağında egemenlik kurup kontrolü ele geçirince Zula halkı Mısır hükümetinin kontrolü ele alma ve emniyeti sağlama konusunda kararlı olduğunu anlayarak rahatladı. Kesmo kabilesi Musavva'daki Mısır

²³³ 27 Cemaziyevvel 1283 (7Ekim 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 39, belge,15.

²³⁴ 26 şaban 1283 (2 Ocak 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 40, belge, 179.

hükümetine boyun eğerek bu kabilenin fertleri askerlerin civarında bulunan Erağı'ye yerleştiler. Muhafıza kendisinin görüş ve muvafakatini aldıktan sonra kendi aralarından bir şeyh seçmek için Musavva'ya geleceklerini bildirdiler²³⁵.

3-Sınır güvenliği: Hasan Rifat Bey Musavva ve çevresinde güvenliği sağlamak için iki yol izlemesi gerektiğini biliyordu. Bunlardan biri Musavva sınırları içerisinde bulunan şeyhleri Mısır hükümetine yakınlaştırmak, diğeri de Musavva sınırları civarında bulunan hakim ve Habeş emirlerini Mısır hükümetine yaklaştırmak. Bu maksatla bazı faaliyetlerde bulundu. Mesela Hanfeli beldesi Berdevle tuz yatağına iki gün uzaklığında bir mesafede bulunmaktaydı. Bu beldeden Dahmile Kabilesi Şeyhi Ali Kifer Musavva'ya geldi. Muhafız Hasan Rifat Bey ona bir hilat giydirdikten sonra geldiği yere geri yolladı. Bu şeyhin (Kad asa ali) tuz yatağının civarında bulunan kabile şeyhlerinin amcaoğlu ve komşusu olması sebebiyle Muhafız o şeyhlerin de gelmelerini teşvik için ondan kendilerine bir mektup yazmasını istedi. Tuzunun kaya tuzu olması sebebiyle bahsi geçen tuz yatağından bir kaç kalıp tuz yollamasını talep etti. Muhafız Ali Kifer'in sancağı koruması karşılığında aldığı maaşın kesilmemesi kararını aldı²³⁶.

Yine aynı şekilde Edd beldesi şeyhi Şeyh Mahmud Musavva muhafızına 9 Mart 1867 / 3 zilkade 1283 tarihinde bir elçi göndererek parçalanmış bayrak direği yerine yeni bir direk göndermesini istemiş da bu talebe cevap vererek bu direği gelen elçi ile ulaştırdı²³⁷.

Aynı zamanda Muhafız Hasan Rifat Bey, Habeş emirlerini Musavva'daki Mısır hükümetinin yanına çekmek için uğraşıyordu. Bahr Necaşi, Veled Selasi, Kabr Müdhin, Dikyad Dirs, Sebha hatta bu hükümdarlara hükmeden ve son söz sahibi olup Mısır'ın himaye talebine diğer emirlerle iştirak eden Cubaz bu emirlerden bir kaçıdır.

Habeş Emiri Bahr Necaşi Vekil İdris vasıtasıyla Mısır'ın mandası altına girmek istediğini açıkça ortaya koydu. Muhafız, vekille birlikte gelen Habeş emirinin elçisine ikramda bulundu ve iki Acem seccadesi ve bir tüfekten oluşan hediyeler vererek gönderdi. Onu ve yanındakileri - kadr ve konumlarına göre- Musavva giysileri ile giyindirdikten

²³⁵ 3 Şevval 1283 (8 Şubat 1867) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 40, belge, 275.

²³⁶ Hasan Rifat Bey'den Meiyye'ye gönderilen 1Rebiülahir 1283 (13Ağustos 1867) tarihli rapor (DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 39, belge, 11).

²³⁷ Hasan Rifat Bey'den Meiyye'ye gönderilen 1Rebiülahir 1283 (13Ağustos 1867) tarihli rapor (DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 39, belge, 11).

sonra gitmesine izin verdi. Musavva muhafızı bütün Habeş hakim ve emirlerine gımsel bir şekilde davrandı²³⁸.

Habeş hakim ve emirlerinin Mısır himayesini kabul etmelerinin sebebi Hasan Rifat Bey'in güzel siyasetinin yanı sıra Habeş Necaşisi Tidor'un zulmünden korkmalarıydı. O sıralarda bu Kırıl Habeşistan'ın güney cihetlerine hükmeden Emire Müslime ile savaşmakla meşguldü. Bu emirle savaşmak için ordusunun başına en iyi emirlerinden üçünü atamıştı. Fakat bu emirler Emireye ulaşamadılar. Emire Müslime Theodore'u meşgul etmeyi ve onun nüfuzundan kurtulmayı başardı. Hatta dört veya beş sene geçmesine rağmen Tidor bahsi geçen hiç bir hakim ve emirden vergi alamıyordu. Bazı adamları tahsil edilemeyen vergilerin toplanması için bir emir çıkarmasını önerince şöyle dedi: "Kendim onlara gidecek ve kendi ellerimle o vergileri alacağım" Böylece onun geleceğini söylemesiyle emirleri korku salınca Musavva'daki Mısır Hükümeti'ne sığınmak hususunda yarış ettiler²³⁹.

28 Şubat 1867 / 23 Şevval 1283 tarihinde Mısır Hükümeti Hasan Rifat Bey'e yeni ıslahat ve düzenlemelerle ilgili bir takım talimatlar gönderdi²⁴⁰. Bu düzenlemeler kısa süre önce Mısır'ın eline geçen, büyük devletlere ait gemilerin geçtiği yol üzerinde bulunan ve çok stratejik bir konumda Mısır'ın konumuna uygundu. Bu talimatlarda bu yerin çok önemli bir ticaret limanı olduğuna ve gün geçtikçe öneminin artacağına işaret edilmektedir. Bunu müteakip nüfusunun artacağı ve binaların çoğalacağına da işaret edilmektedir. Hükümetin büyük sorumluluklarından birinin halkın yaşam seviyesini yükseltmek olması nedeniyle yapılması gereken ilk şeyin insan hayatında ana unsur olan tatlı suyun temin edilerek dağıtılıp nakli için gerekli yolların açılması olduğu belirtilmiştir. Ayrıca gıda maddelerinin nakliye yollarının açılarak alım satımının kolaylaştırılmasına da işaret etmiştir.

Bu gıda maddelerinin ilgili beldelerden temin edilmesi daha faydalı olacağından halkı ziraat, ağaç dikimi ve hayvancılığa teşvik etmek gerekmiş. Ayrıca halka örnek olsun diye askerlerin gün boyunca hiçbir iş yapmadan atıl duracakları yerde ağaç dikimi ve ziraat gibi işlerde çalışmalarını teşvik edilmiştir.

²³⁸ Aynı belge.

²³⁹ Aynı belge.

²⁴⁰ M.F. Shukry, **a.g.e.**, 240.

Musavva'da ticaret genişledikçe binaların sayısı arttı. Valilik ve gümrük idareleri için güzel birer bina yapıldı. Sahildeki gümrük civarında ticareti kolaylaştırmak amacıyla gemilerin dolum ve boşaltım işlemlerinin yapıldığı bir iskele kuruldu. Yine orada bir okul ve hastane inşa edildi. Bu çalışmaların sağlık, eğitim ve ticaretin kolaylaştırılmasına önemli etkisi oldu. Musavva'da inşaat malzemelerini bulmak da mümkün oluyordu²⁴¹. Yine Musavva'da bulunan Orta cemaatine mensup askerlerin arasında sanatkar ve bir çok işçi bulunmakta idi. Mısır idaresi bunlardan bu binaların projelerini göndermelerini ve ihtiyaç duydukları mühimmat ve malzemeyi istemelerini emretti. Aynı zamanda binaların yapımı için mühendise ihtiyaç duyulursa onun da

Kahire'den gönderileceği bildirilerek bu hayır işleri için gece gündüz çalışılması tavsiye edilmektedir²⁴².

Gerçekten Hasan Rifat Bey, Musavva'ya varır varmaz Osmanlı sultanlarının önceden dile getirilen ıslahatlara yönelik isteklerini yerine getirmeye başlamıştı. Bu faaliyetleri Hidiv İsmail Paşa'nın 17 Eylül 1866 / 7 Cemaziyelevvel 1283'da onu methetmesinde etkili oldu. Hidiv İsmail Paşa, "Güzel idarenizle emellerimizi gerçekleştirdiğiniz için sizlere teşekkür ediyoruz"²⁴³.

2.8. Hacı Eman Ağa'nın Musavva'ya Yardımcı Olarak Atanması

Sudan hükümdarı Cafer Mazhar Paşa, hükümetin emri altına giren şeyhlerin dağlık ve sahil bölgelerinde yaşayan ahali ile irtibatlarının olması ve dillerini ve tabiatlarını bilmesi nedeniyle onlarla Musavva'daki hükümet arasında aracılık ve tercümanlık yapmak üzere Hacı Eman Ağa'nın aylık bin kuruş maaşla Musavva'ya muhafız yardımcısı olarak atanmasını teklif etti. Mısır hükümeti bunu kabul etti. Zikredilen maaşla Kızıldeniz sahillerinde hizmet vermesi için onu muhafız yardımcısı olarak atayarak kendisine sefer ihtiyaçları için hazineden yüz punto (İtalya parası)²⁴⁴ hediye etti²⁴⁵.

²⁴¹ 16 Şevval 1282 (21 Şubat 1867), BOA, A.} **MKT. MHM.** 349/99.

²⁴² Muhammed Fuad Şükrü, **a.g.e.**, s. 361-363.

²⁴³ 7 Cemaziyelevvel 1283 (17 Eylül 1866) DVKM, **Abidin Defter**, nr 558/1.

²⁴⁴ Punto = 1 Cüney

2.9. Musavva Muhafızı Hasan Rifat Bey'in Azli

Hasan Rifat Bey samimiyet ve iyi idareciliğiyle halkın sevgisini kazanan ilk ymmnetici. Ahali ile iyi geçinip görevlilerin zulmetmesine asla göz yummazdı. Kabileler arasındaki çarpışmalara son vererek aralarında bir yakınlık gerçekleştirdi. Bunların yanında bütün beldeleri merkezi otoritenin kontrolü altına alarak şeyhleri kendisine karşı halktan sorumlu olan kişiler olarak tayin edip hükümete ait olan ve gasbedilmiş hakları geri aldı. Güzel idaresi sayesinde sınırlardaki düşman Habeş emir ve idarecilerini Mısır'a sığınıp ondan himaye talep eden dostlara çevirdi. Kahire Hükümeti Musavva ve civarında yürüttüğü siyaseti övmesine rağmen İsmail Paşa'yı 29 Haziran 1868 / 6 Şevval 1284 tarihinde azline hükmeden bir karar çıkardı²⁴⁶.

Kendisine verilen vazifeyi hükümete bağlılık içerisinde iyi niyet ve başarıyla yürüten bir memurun azledilmesi kararı ilk bakışta garip görülebilir. Fakat anlaşılıyor ki azledilmesinin sebebi daha atanmasından sonraki ilk aylara dönmektedir. Göreve atandığı zaman şanssızlık eseri olarak İngiltere Konsolosu Cameron'un Habeş kralı tarafından bazı diğer İngilizlere birlikte tutuklanmasına rastlamıştı. Musavva esirlerin bırakılması için İngiltere'nin barış siyaseti yürüttüğü bir geçiş yeri ve sahneye dönüşmüştü. İngiltere'nin yürüttüğü çabaların başarısızlıkla neticelenerek gönderdiği elçilerin tutuklanmasını müteakip yapılması öngürülen saldırıya bir ön hazırlık olması için Musavva'daki Konsolos Vekili Munzinger aracılığı ile habeşistan'a giren bazı yollar keşfedildi. Bu durum Musavva muhafızının İngiltere'nin tüm hareket ve maksatlarını bilmesi ve olası durumlara karşı uyanık olmasını gerektiriyordu. Kendisine ulaşan bilgilerin tümünü merkeze ulaştırıyordu. Bundan dolayı Musavva muhafızının İngilizlere in hareketlerini izlemesi ve her durumu takip eden etkin bir kişi olması tabii olarak İngiltere'nin işine gelmediğinden gizliden gizliye ona düşmanlık beslediler²⁴⁷.

İngiltere Musavva'ya içinde ne bulunduğu bilinmeyen ağız kapalı bazı sandıklar gönderince Musavva muhafızı olan Sudan hakimi Cafer Mazhar Paşa'ya 13 Kasım 1866 / 5

²⁴⁵ 1 Zilhicce 1284 (25 Mart 1868) DVKM, **Mahfaza, Meiyye Türki**, nr. 43, belge, 205. BOA, **MVL**. 809/71. 810/61.

²⁴⁶ 6 Şevval 1284 (31 Ocak 1868) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 573, belge, 28.

²⁴⁷ 11 Şaban 1283 (23 Aralık 1866) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 40, belge, 124.

Receb 1283 tarihinde bir mektup yazarak bu sandıklar hakkında ne yapması gerektiğini sordu. Kendisine eğer Kahire hükümeti tarafından kendilerine arama yasağını içeren, gümrük ücreti ve Habeşistan'a girmekten muaf tutan bir karar gönderilmemişse gümrük ücretlerinin alınması, dışardan gelen mal ve mühimmatların aranması ve kapalı sandıkların açılmasına dair gümrük mevzuatında bulunan maddeleri uygulamasını ve uluslararası gümrük ve ticaret antlaşmalarının gereğini yapması cevabı verildi²⁴⁸.

Muhafız Hasan Rifat Bey'e tuzak kurup ondan kurtulmak için İngiltere'ye fırsat doğmuştu. Bu durum Kahire hükümetinin onlara Habeşistan'a yapacakları Seferde Musavva'yı geçiş olarak kullanmalarına izin vermesi ile başladı. Muhafızın onlara gerekli olan tüm kolaylıkları sağlaması için direktif vermesi ve Abdülkadir Paşa'yı 20 Ekim 1867 / 21 Cemaziyelahir 1284 tarihinde İngiltere'nin Habeşistan'a yapacağı hamlede gerekli olan yardımların yapılabilmesi için olağanüstü bir sorumlulukla sahillere muhafız olarak atamasından sonra oldu. Abdülkadir Paşa 5 Kasım 1867 / 8 Receb 1284 tarihinde Musavva'ya ulaşınca Britanyalılar hiç vakit kaybetmeden Arapların defaatle kopardıkları telgraf tellerini koruma konusunda ihmalle itham ettikleri muhafızı paşaya şikayet etmeye başladılar²⁴⁹. Abdülkadir Paşa'nın emri üzere muhafız müzakere ve telgraf tellerinin kesilmesi meselesine nasıl bir çözüm üretilebilip bu meselenin sona erdirilebileceği hususunda anlaşılmak için İngiltere liderleriyle görüşmeye geldiğinde meşgul oldukları gerekçesiyle muhafızın bir kaç saat beklemesi gerektiğini söylediler. Bunun üzerine Hasan Rifat Bey sinirlenerek Musavva'ya döndü. Bu durum yaptıkları işi önemsemiyor bahanesiyle İngilizlerin Abdülkadir Paşadan muhafızın azlını istemelerine zemin oluşturmuştu. Abdülkadir Paşa hiç zaman kaybetmeden iki mektupla İngilizlerin ilettiği durumu Hasan Rifat Bey ve akerleri hakkında hazırlanan bir raporla birlikte Mısır hükümetine bildirdi²⁵⁰.

Hidiv İsmail Paşa 31 Ocak 1868 / 6 Şevval 1284 tarihinde Hasan Rifat Bey'in azline ilişkin çıkardığı emirde şöyle diyordu: "Biz ve büyük İngiltere devleti arasındaki muhabbet ve karşılıklı sevginin artması ve iki taraf arasında nefreti uyandıracak şeylerden kaçınılması beklenirken Musavva muhafızı, İngiliz kuvvet ve komutanlarının hoşuna gitmeyen işler

²⁴⁸ Aynı belge.

²⁴⁹ İbrahim Fevzi Paşa, **Kitabü's Sudan beyne yedey-i Gordon ve Ketchener**, Kahire 2008.c.1,s. 131.

²⁵⁰ 26 Ramazan 1284 (21 Ocak 1868) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 589, belge, 42.

yapmaktadır. Bu sebeple bu muhafızın azlını emrettik". Hidiv, Rifat Bey'den İngiltere komutanı Nabir'i bu konuda bilgilendirmesini talep etti²⁵¹.

Abdülkadir Paşa bu emri alır almaz hiç vakit kaybetmeden 23 Mart 1868 / 28 Zilkade'de Hasan Rifat Bey'i gemiyle Kahireye gönderdi. Başka bir muhafız tayin edilene kadar Musavva'nın idaresi Abdülkadir Paşa'ya verildi. Bunun üzerine Paşa asker olan yardımcılarının birine idari işlerde Musavva vekiliyle ortak hareket etmesi emrini vererek aynı zamanda yeni bir muhafızın vakit kaybetmeden atanmasını talep etti²⁵².

Avrupalı esirlerin bırakılması ve İngiltere'nin Habeşistan'a yapmış olduğu saldırının tamamlanması münasebetiyle Abdülkadir Paşa Musavva'ya gelmesine sebep olan mesele halledildiği için Kahire'ye dönme izni istedi. Fakat Mısır yönetimi dahiliye Vekâleti'nin Musavva'ya bir muhafız atamasına kadar geri dönmemesine karar verdi²⁵³.

Belirtilmesi gereken şeylerden biri de, Hidiv İsmail Paşa'nın Musavva yerine Zula'yı yerleşim merkezi yapmayı düşünmüş olmasıdır. Çünkü Zula kendisinin de ifade ettiği gibi merkez olma şartlarını sağlayan geniş limanlara sahip olduğu gibi daha bir üstünlükleri de vardı. Bu yüzden İngiltere burayı ve seçmek demir yolunu bile buraya yaptırmak suretiyle buraya önem vermiş, çarşı ve binalar yaptırmıştı. Hidiv Musavva yerine Zula'yı merkez yapma fikrine dair görüşünü almak için Abdülkadir Paşa'ya bir mektup gönderdi²⁵⁴.

Fakat Abdülkadir Paşa, Hidiv ile bu konuda hem fikir değildi. 21 Haziran 1868 / 1285 Safer ayının sonunda bir mektup göndererek Zula'nın merkez konumunda bir şehir olmadığını, İngiltere'nin de dediği gibi sahilden bir saat uzaklıkta bulunan 30-40 kulübeden ibaret olduğunu zemininin kumlu olduğunu, sıcaklığın 35-40 dereceye kadar çıktığını ve hristiyan dağlarına yakınlığı sebebiyle daima saldırı tehdidi altında bulunduğunu bildirdiği gibi İngilizler'in Zula sahilinde yaptığı iskele ve demir yolunun sel yolunun üzerinde olup bunların devam edilebilir işler olmadığını bildirdi. Yine iddia edildiği gibi başka çarşı ve binaların inşa edilmediğini, geçici olarak alış veriş için tahsis edilen dükkanlarda kaldıklarını bildirmiştir. Bu dükkanların bazıları hasır bazıları da ahşaptan yapılmıştı ve İngiltere'nin hamlesi sona erince insanlar bu dükkanları yıkıp ahşap malzemeyi sattıktan

²⁵¹ 6 Şevvel 1284 (31 Ocak 1868) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 573, belge,44.

²⁵² 28 Muharrem 1285 (21 Mayıs 1868) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 43, belge, 349.

²⁵³ 2 Rebi'ülevvel 1285 (21 Haziran 1868) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 48, belge, 173 .

²⁵⁴ 26 Şaban 1283 (21 Mayıs 1868) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 40, belge,179.

sonra asli ikametgahlarına geri döndüklerini yazmıştır. İngilizlerin Zula'yı merkez olarak edinmelerinin sebebi ise Musavva Limanı'nın dar olmasıyla birlikte Zula halicinin genişliğinin 8 mil ve uzunluğunun 30 mile ulaşmasıydı. Diğer bir sebep daha vardı ki zikredilen sebepten daha önemsiz değildir. O da Musavva'daki yetkililerinin gözlerinden uzak olmaktı. Musavva Adası'na gelince; eski bir yerleşim yeri olup ticarete merkezlik yaptığı gibi ortam ve çevresi Zula'nunkinden daha iyi durumdaydı. Halktan zengin olanlar bile Zula'da ikamet etmeyi tercih etmiyorlardı. Abdülkadir Paşa ısrarla Musavva'nın her açıdan Zula'dan daha üstün olduğunu ve merkezin Zula'ya nakledilmesine kesinlikle karşı olduğunu belirtti²⁵⁵.

2.10. Rasih Bey Dönemi

İngiltere'nin Habeşistan'a düzenlediği sefer'in bitmesiyle beraber Abdülkadir Paşa'nın da işi bitmiş oluyordu ve aynı zamanda hasta olduğu için Kahire'ye döndü. Paşanın buradan ayrılması ve özellikle Hasan Rifat Bey'in 31 Ocak 1868'te görevinden azlinden sonra Musavva ve ona bağlı yerleşim yerlerinin muhafızsız kalmaması için bir muhafız tayini gerekiyordu. Hidiv İçişleri İdaresi 29 Temmuz 1868 / 8 Rebi'ülâhir 1285 tarihinde daha önce Sudan müdüriyetlerinden birinde müdür olarak görev yapmış olan Rasih Bey'in Musavva muhafızlığı görevine tayiniyle ilgili kararı onayladı. Yine Hidiv, Zula için her hangi bir memur atamasına gerek olmadığına karar verdi. Çünkü Abdülkadir Paşa'nın da dediği gibi Zula merkez olmaya uygun bir yer değildi²⁵⁶.

Konu ile ilgili belgeler yeni Muhafız Rasih Bey'in kendi yetenek ve iş bilirliğinin yanında kendisinden yapılması istenen işleri hakkında ahaliden bazı kişilerden yardım aldığını ifade etmektedir. Bunlardan en bilinen kişi Musavva'daki bir çok ticari problemin çözümü için çaba harcamış ve bir çok meseleyi çözümlemiş bir şahıs olan Musavva'nın baştüccarlığını yapan Şeyh Said Müfrih'tir. Bu sebepten ötürü Musavva Muhafızı 7 Ekim 1868 / 19 Cemaziyelahir 1285 tarihinde merkeze bir mektup yazarak bu şahsı överek bu şahsın kendisine arzedilen meseleleri kendi marifetiyle bir bir hallettiğinden bahsetmiştir. Dolayısıyla buraya yargıya dair meseleleri çözmek için herhangi bir görevlinin

²⁵⁵ 1 Safer 1285 (21 Haziran 1868) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 43. belge, 419.

²⁵⁶ 8 Rebi'ülâhir 1285 (29 Temmuz 1868) DVKM, **Sadâret Defteri**, nr. 573/94.

gönderilmesine ihtiyaç duyulmadığını belirterek hükümetin bu şahsa aylık 500 kuruş civarında maaş tahsis etmesini talep etmiştir²⁵⁷.

Hakikat şu ki Rasih Bey'in görev aldığı dönem kendisinin yetenek, yeterlilik ve Musavva'daki idari organlar üzerinde idari kudretini ortaya koyma fırsatı verecek bir süreç değildi. Halbuki Rahis Bey daha önce Hartum ve Sener'da müdürlükler yapmış ve hiç küçümsenemeyecek derecede idari sisteme vakıf bir yöneticiydi. Yine daha sonraları Sudan hükümdarı Cafer Mazhar Paşa'nın da onu nitelediği gibi Hartum ve Sener'ı idare ettiği dönemde doğruluk ve güzel idaresiyle öne çıkmış bir şahsiyetti. Fakat herhangi bir kasıt mebni olmaksızın yaptığı bir takım hatalar Rasih Bey'in de azline sebebiyet verdi²⁵⁸.

Bu husus için şu örneğin verilmesi mümkündür. Rasih Bey de selefleri gibi Habeşistan kralları arasında geçen çatışma ve mücadeleye dair haberleri özenle takip etti. Bunu hem hükümetten gelen emirlere riayet, hem de Sudan'da bulunan Mısır topraklarının Habeşistan'a sınır olması sebepleriyle yapmıştır. Çünkü bu çatışmaların Musavva ve çevresinin hatta tüm Sudan'ın güvenliğine yönelik olumsuz yansımaları oluyordu. Bunlardan daha önemsiz olmayan başka bir sebep de Mısır idaresinin bölgeye yönelik siyasi düşüncesi, sınır güvenliğini sağlama ve ister kendi sınırları dahilindeki isterse dışardaki büyük şahsiyetleri özellikle de Habeşistan bölgelerindeki hakimleri kazanıp kendisine meylettirmeye yönelikti. Rasih Bey'in muhafız olarak yaptığı işler bu çerçeveyi geçmedi. İngilizlerin Nisan 1868 tarihinde Mecdala'da Timur'u öldürmelerinden ve her birinin kendisini Habeşistan kralı ilan etmesinden sonra çıkan iç savaş döneminde Eba Beziz,²⁵⁹ hem Cubar hem de Menlik'le iktidar çatışmasına girmişti. Ama gelişen olaylar onu sadece kendisine yardım etmesi ümidiyle Musavva muhafızına sığınmaya itmişti. Buna binaen Muhafız Eba Beziz'in talebini içeren Arapça olarak kaleme aldığı bir mektup yazarak 26 Ağustos 1860 / 18 Cemaziyelevvel 1286 tarihinde Mısır hükümetine gönderdi²⁶⁰.

Bu tasarruf Mısır hükümetinin muhafızı ayıplamasına ve bir daha Habeşistanla ilgili meseleler konusunda yaptığı yazışmaları Arapça yapmaması uyarısına sebep oldu. Mısır

²⁵⁷ 13 Receb 1285 (30 Ekim 1868) DVKM, **Evamir Defteri**, nr. 1927/23.

²⁵⁸ 10 Rebiülevvel 1287 (10 Haziran 1870) DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 11/230.

²⁵⁹ Eba Beziz, IV. Yohanne daha sonra Habeş Kralı olmuştur.

²⁶⁰ R, Greenfield, **Ethiopia. A New Political History**, London 1967, s. 79-82.

hükümetinin muhafıza yazdığı mektuptaki emirlerden biri şöyle idi "Bu günden itibaren yapılacak yazışmalar, konuşmalar, iç olaylar ve Habeş hakimleri tarafından yapılan taleplerin şartsız ve resmi olmayan bir biçimde dahi olsa Osmanlıca ile yapılması gerekmektedir". Verilebilecek örneklerden biri de şudur; Eba Beziz –önceden de söylendiği gibi- Mısır hükümetine sadakatini arzettiği ve düşmanlarına karşı yardım talebinde bulunduğu bazı mektuplar yazmış ve bu mektupları Musavva yoluyla Kahireye geçen temsilcisi Muhammed Abdürrahim aracılığıyla göndermişti²⁶¹.

Mısır hükümeti Vekil Muhammed Abdürrahim'in Mısır hükümetinin onayı alınmadan Kahire'ye doğru yola çıkmasına izin verdiği için Musavva muhafızını kınadı. Ondan Eba Beziz ile Cubar arasındaki çatışmayı takip etmesini ve Osmanlıca olması şartıyla rakam kullanılmadan gayri resmi mektuplarla olan biten herşeyi bildirmesini talep etti. Basireti elden bırakmaması ve güzel bir siyaset güderekle olgunlukla hareket etmesi tavsiyesinde bulundu²⁶².

2.11. Alaaddin Bey Dönemi

25 Mayıs 1870 / 23 Safer 1287 tarihinde Sevakin, Musavva ve ona bağlı yerleşim birimleri, Take Müdüriyeti ve Berbere dahil tüm Kızıldeniz sahilleri Sudan hükümetinden ayrıldı. Bu yerleşim birimlerinin bir araya getirilmesiyle Kızıldeniz sahilleri olarak bilinen ve Sudan hükümetinden bağımsız olan bir yerleşim birimi oluşturuldu. Sevakin'in eski Muhafızı Ahmed Mümtaz Paşa Kızıldeniz sahillerine muhafız ve Sudan'ın doğusuna genel müdür olarak atandı. Aynı tarihte Mısır hükümeti Feyyum müdürü olan Alaaddin Bey'i Musavva muhafızı olarak atadı²⁶³.

Belirtmek gerekir ki Sudan'ı bölme fikri Sudan hükümdarı Cafer Mazhar Paşa için mutluluk vericiydi. Bunun hemen ardından 17 Ağustos 1869 / 8 Cemaziyelevvel 1286 tarihinde hükümete resmi olmayan bir mektup yazmıştır. Bu mektupta; özellikle yüz ölçümünün artmasına dikkat çekilerek Gazal Denizi ile nüfusu yarım milyona yakın olan Fazugli ve Keysan dağlarının ilhakından sonra Sudan'ın tek kişi tarafından idare

²⁶¹ A.e., s. 82- 85.

²⁶² 1 Receb 1286 (7 Ekim 1869) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 46, belge, 66.

²⁶³ 23 Sefar 1287 (24 Mayıs 1870), DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 71, belge, 25.

edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Sevakın, Musavva, tüm Kızıldeniz sahilleri, Bâbü'l-mendeb'in iç ve dışında kalan Edd, Beylül, Rahita, Tacure ve Berbere nahiyeleri ile Take müdüriyetinin ayrılmasını ve Sudan'ın ikinci bölgesi olarak adlandırılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Önemli bir iş için zaten Sudan'da bulunan Hüsrev Paşa'nın Sudan ikinci bölge hakimi ünvanıyla bu bölgenin idaresine getirilmesini önerdi²⁶⁴.

Musavva'nın Sevahil vilayetinin merkezi olacak olması ve bu sebeple zaruri surette bir vekile gereksinim duyması üzerine 24 Temmuz 1870 / 24 Rebiülahir 1287 tarihinde Mümtaz Paşa'nın talebine binaen Mısır hükümetine Sevahil vekilliğinin –muhafızlığı ile beraber– Musavva muhafızı Alaaddin Bey'e verilmesine onay verdi.

Musavva Çalışma bakanlığı vekili vefat edince Mısır hükümeti 2 Receb 1288 / 17 Eylül 1871 tarihinde Musavva'ya Yusuf Pertuv Efendi'nin vekil olarak atandığını belirten bir emir çıkardı²⁶⁵.

Musavva'nın yeni vekili Yusuf Pertuv Efendi hem Mısır hükümetince hem de Sudan'ın idari organlarınca yetkinliği ile tanınan bir şahsiyetti. Bu sebeple Mümtaz Paşa'ya Kahire'de bulunduğu sırada Kızıldeniz sahilleri muhafızlığı teklif edilince kendi idaresinde bulunması için onun ismini zikrederek talep etmişti. Yusuf Pertuv Efendi o esnada Sudan hakimi'nin yardımcılığı görevinde bulunuyordu²⁶⁶.

Bu sırada Toker ve Akik limanlarının nereye tabi olacağı konusunda Musavva ile Sevakın arasında anlaşmazlık çıktı. 8 Ağustos 1871 / 21 Cemaziyelevvel 1288 tarihinde Musavva muhafızı Alaaddin Bey'e hitaben Toker'i kendi sorumluluğuna alması konusunda bir emir verildi. Bu emirde, "Toker taraflarının bulunduğu konum itibariyle önemli noktalardan biri olduğu, özellikle Kızıldeniz sahili üzerinde bir limana sahip olması sebebiyle ile ziraat ve ticaret açısından önemli bir konuma sahip olduğu ve ilgilenilmesi gerektiği bildiriliyordu."²⁶⁷

Yine bu emre göre Toker'in Musavva muhafızının sorumluluğu altına verilmesi muhafızın iş ve sorumlukalarını artırıyordu. Bu sebepten dolayı maaşına bin kuruş zam

²⁶⁴ 8 Cemaziyelevvel 1286 (17 Ağustos 1869) DVKM, **Mahfaza, Maiyye Türki**, nr. 46, belge, 4.

²⁶⁵ 24 Rebiülahir 1287 (24 Temmuz 1870) DVKM, **Dahiliyye Mahfazası**, nr. 7/175.

²⁶⁶ M, Sabry, **L'Empire Egyptien sous İsmail et l'Ingerence Anglo-Francais**. Paris, 1933. s. 246-247.

²⁶⁷ **A.e.**, s. 247.

yapılması uygun görüldü. Ayrıca giriş çıkış için kolaylık ve önemi açısından Akik mi yoksa Tüker'in mi daha iyi olduğu hakkında bir araştırma yapıp bildirmesi istendi. Burada Tüker'in pamuk ekimine uygun topraklara sahip olduğu gibi ziraat için çok önemli olan suya sahip bir bölge olduğunu da söylemek gerekir²⁶⁸.

2.12. Sudan Yönetiminde Yeni Düzenlemeler ve Munzinger Bey'in Musavva'ya Muhafız Olarak Tayin Edilmesi

Mısır hükümeti 30 Eylül 1871 / 15 Receb 1288'de Sudan hükümdarlığı ile Kızıldeniz Umum muhafızının görevini lağvetme karar aldı. Sudan beldeleri müdüriyet ve bağımsız vilayetlere bölündü. Mümtaz Bey'e Hartum, Sener, Fazugli ve Beyaz Nil'in bir bölge şeklinde birleştirilmesinden sonra bu müdüriyetlerin genel idaresi verildi²⁶⁹.

Take müdüriyeti ise idari özerkliğe sahip bir bölgeye dönüştürüldü ve idaresi orada müdür olan Alaaddin Bey'e verildi. Şekip Bey Sevakın muhafızı olarak atandı. Musavva yine bağımsız bir vilayete dönüştürülerek idaresine İsviçreli Munzinger Bey getirildi. İdari taksimata uygun olarak silahlı kuvvetlerde bölündü; Sudan ve genel olarak ön planda olan müdüriyetler liva rütbesindeki bir komutanın komutası ve Take Müdüriyeti ise kaymakamın idaresi altına girdi.

Kahire hükümeti Musavva muhafızı Munzinger Bey'e ve yeni yapılan atamalar için atanma emirnamelerini gönderdi²⁷⁰.

2.12.1. Musavva ve Sevakın'ın Birleştirilerek Munzinger Bey'in İdaresine Verilmesi

Tüker Sevakın'e yakın olduğu halde Musavva'ya, Akik de Musavva'ya yakın olmasına rağmen Sevakın'e bağlanmıştı. Bu durum Musavva ile Sevakın idareleri arasında anlaşmazlıklar çıkmasına sebep oldu. Musavva muhafızı Munzinger Bey 14 Mart 1872 / 4

²⁶⁸ M, Sabry, **a.g.e.**, 2. 248.

²⁶⁹ Şevki el-cemel, **Siyaset-ü Mısır**, s. 67.

²⁷⁰ Orhonlu, **a.g.e.**, s.150.

Muharrem 1289 tarihinde bir mektup kaleme alarak Akik cihetinin Musavva'ya bağlanmasını talep etti.

31 Mart 1872 / 21 Muharrem 1289'de Osmanlı idaresi bu meselenin tartışılması için özel bir komisyona sevketti. Bu komisyon buraların düzeninin sağlanması için en doğru kararın Sevakin idaresinin Musavva'ya bağlanması olacağına karar verdi. Böylece Musavva ile Sevakin idari olarak birleşmiş oldu²⁷¹.

3 Nisan 1872 / 24 Muharrem 1289'de ise Munzinger Bey'e kabiliyet ve liyakatinden dolayı Sevakin, Musavva ve ona bağlı yerleşim birimlerinin muhafızlığı görevi verildi ve her iki yerleşim birimi için bir Divan kurması istendi²⁷².

Sevakin'in Musavva'ya ilhakından sonra Munzinger Bey kendisine yüklenen sorumluluğun artmasını gerekçe göstererek 27 Nisan 1872 / 18 Safer 1289'de bir mektup yazdı ve eğitilmiş olarak gördüğü Abdullah Ali Efendi'nin Musavva ve Sevakin'e vekil olarak tayin edilmesini talep etti. Bu isteği Mısır hükümetince uygun görüldü²⁷³.

2.12.2. Take'nin Munzinger'e Bağlanması. Erakil Bey'in Musavva'ya Muhafıztayini.

3 Nisan 1872 / 28 Zilhicce 1289'de Mısır hükümeti Take Müdüriyeti'nin Musavva ve Sevakin'e bağlanması emrini çıkararak idaresini Munzinger Bey'e verdi. Böylece Kendisine Sudan'ın doğu bölgesinin umum müdürü ve Kızıldeniz sahillerinin muhafızı ünvanını verip mütemayiz rütbesiyle ödüllendirerek aylık 8000 kuruş maaş bağladı. Bu tayinle kendisine gerekli olan memur ve görevlileri atama, hem Sevakin hem de Musavva'ya muhafız, Take'ye de müdür ataması yetkileri verildi. Hesaplara istenildiği zaman rahatlıkla ulaşılabilmesi için özel bir muhasebe kalemi oluşturması tavsiyesinde bulunuldu.

İdari işleri görmekte olan Genel Divan zaten Munzinger Bey'e bağlı olup bütün memurlar yapacakları idari işlerde beye bilgi vermek ve olurlarını almak durumunda idiler.

²⁷¹ 21 Muharrem 1289 (31 Mart 1872), DVKM, **Maiyye Arab Defteri**, nr. 1852/101.

²⁷² 24 Muharrem 1289 (3 Nisan 1872), DVKM, **Maiyye Arab Defteri**, nr. 1939/122.

²⁷³ 18 Rebiülevvel 1289 (26 Mayıs 1872) DVKM, **Evamir Defteri**, nr. 1939/123.

Her ay hükümete ödenen veya tahsil edilemeden kalan borçlar ve diğer mali konularda raporlar hazırlanarak sunulması gerekiyordu. Böylece mali idare de tam denetim altına alınmış olacaktır²⁷⁴.

Halkı daha gerçekçi bir yolla Mısır hükümetine bağlamak için Munzinger Bey daha başından beri Musavva ve ona bağlı yerleşim birimlerinde disiplinli bir mali siyaset uygulama eğilimindeydi. Özellikle Denakil şeyhlerinin Asab bölgesinden bir parça toprağı İtalyanlara satmasından sonra bu eğilim arttı. Munzinger büyüklerinden Şeyh Muhammed Osman, Şeyh Mahmud, Şeyh Ali ve Şeyh Mustafa Nağus'u toplayarak onlardan vergilerini ödemelerini isteyerek rehinler aldı. Aksi takdirde vergilerin artırılabilceğini söyledi. Aynı şekilde vergilerini ödeme hususunda uyarılarda bulunmak için Rehita, Beylül ve Edd şeyhlerini çağırttı. Onlar da vergi ödeme sözü vererek rehineler bıraktılar. Munzinger buraların kontrol edilerek buralarla Calla beldeleri arasında ticaretin sağlanabilmesi için buralardan bazı yerlerin düzenlenmesi düşüncesindeydi.

3 Mart 1873 / 12 Şevval 1290 tarihinde Munzinger Bey'e Musavva'ya Erakil Beyi muhafız olarak ataması emri verildi²⁷⁵.

Munzinger Bey 12 Temmuz 1874 / 27 Cemaziyelevvel 1291 tarihinde Kahire'deki hıdivlik makamına bir mektup yazarak Take Müdüriyeti tarafından toplanması gereken vergilerin tahsilinin geciktiğini bildirdi. Bunun sebebi olarak da Take Müdürü Ferec Zeyni Bey'in kötü idareciliğini ve işinde yetkin olmadığını gösterdi. Bizzat kendisinin yaptığı gözlemlerine göre burada sadece vekilin yeterli olup müdürün bertaraf edilmesi gerektiği kanaatine vardığını yazdı. Mısır hükümeti bu görüşü uygun gördü ve 1 Ağustos 1874 / 17 Cemaziyelâhır 1291 tarihinde bu görüşü onayladığına dair bir emir çıkardı²⁷⁶.

Munzinger Bey işlerinin çokluğu ve sürekli hükümetin idaresi altında bulunan bölgelerde dolaşmasını gerekçe göstererek kendisine bir vekil atanmasını Mısır hükümetinden sözlü olarak talep ettiğinde. Bu iş için en uygun kişinin Sevakın Muhafızı Alaaddin Bey'i olduğunu söyledi. Bu teklif hükümet tarafından yerinde bulunarak 1 Aralık

²⁷⁴ 18 Rebiülevvel 1289 (26 Mayıs 1872), DVKM, **Evamir Defteri**, nr. 1939/124.

²⁷⁵ 12 Şevval 1290 (3 Eylül 1873), DVKM, **Evamir Defteri**, nr,4/4.

²⁷⁶ Şevki El-cemel, **Siyaset-i Mısır**,s.69.

1874 / 21 Şevval 1291'de Alaaddin Bey'in bu vazifeye atanmasına onay verilerek halihazır maaşına aylık bin kuruş ilave edilmesi kararlaştırıldı²⁷⁷.

Musavva Gümrük Eminliği görevi boşta kalınca Munzinger Bey bu görevi yapmaya kendisinde istidat gördüğü Mehmed İzzet Efendi'ye verdi. Ataması Harbiye Nezareti'ne arzedildikten sonra 16 Aralık 1875 / 18 Zilkade 1292'de bu kişinin bulunduğu vazifeden nakledilip aylık 1500 kuruş maaşla Musavva Gümrük Eminliği vazifesine atanmasına ilişkin bir emir çıkardı.

Mehmed İzzet Efendi'nin kendisine tevdi edilen işi en iyi bir şekilde yerine getirmesi, Osmanlıca ve Arapçayı bilmesi, askeriye ve devlet kanunlarını bilmesinden dolayı Musavva'nın vekilsiz kaldığı bir dönemde Munzinger Bey Mısır hükümetinden Musavva vekilliği ve mahalli meclis başkanlığı görevlerinin ona verilmesini istedi. Mısır hükümeti bu teklifi yerinde bularak ve 22 Eylül 1875 / 21 Şaban 1292 tarihinde onay verdi²⁷⁸.

Kahire Hükümeti köle ticaretiyle yürüttüğü savaşa vermiş olduğu önemi ortaya koydu. Özellikle de Osmanlı Devleti ile köle ticaretini yasaklayan antlaşmaya²⁷⁹ imza attıktan sonra 4 Ağustos 1874 tarihinde Mısır hükümeti Munzinger Bey'in talebi üzerine Caktemafer'i bu amaçla Musavva'ya atadı ve bununla ilgili emri 1 Aralık 1874 / 21 Şevval 1291 tarihinde çıkardı²⁸⁰.

29 Mayıs 1875 / 23 Rebiülahir 1292 tarihinde Hayri Paşa Alaaddin Bey'e bir mektup yazarak Sevakın'den hareket edip Munzinger'e niyabeten işleri yürütmek üzere Take'ye gitmesini emretti.. Munzinger Bey de aynı zaman zarfında işlerini Alaaddin Bey'e teslim ederek hemen Kahire'ye doğru gideceğini bildiren bir mektup yazdı²⁸¹. Munzinger Bey Kahireye doğru yola çıkarak Cemaziyelevvel Haziran 1875 / 1292 tarihinde Kahire'ye girdi²⁸². Sonra çok vakit geçmeden Mısır ile Habeşistan arasında çıkan savaşta Munzinger Bey'e de askeri birliklerden birinin komutanlığı verildi. Böylece Kahire'ye geliş gayesi de ortaya çıkmış oldu.

²⁷⁷ 21 Şevval 1292 (1 Aralık 1874), DVKM, **Maiyye Arab Defteri**, nr. 49/26.

²⁷⁸ 30 Cemaziyelahir 1292 (8 Mart 1875), DVKM, **Maiyye Arab Defteri**, nr.17/17

²⁷⁹ 29 Zilkade 1275 (22 Haziran 1859)BOA, **HR. MKT.** 291/50.

²⁸⁰ 21 Şevvel 1291 (1 Aralık 1874), DVKM, **Maiyye Arab Defteri**, nr.2/12.

²⁸¹ 23 Rebi'ülâhır 1292(29 Mart 1875), DVKM, **Abidin defteri**, nr. 23/13.

²⁸² 12 Cemaziyelevvel 1292 (16 Haziran 1875), DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 23/394.

Musavva Vekilliğini yapan Ahmed Neşet Bey. Bu görevi 16 Kasım 1875 / 17 Şevval 1292 tarihinde gerçekleşen Mısır'ın Habeşistan'a karşı yapmış olduğu sefere iştirak etmek için Erakil Nubar Bey'in Erederob Bey'in askerlerinin eşliğinde Musavva'dan çıktığı günden beri yürütüyordu²⁸³. Bu savaş Mısır ordusunun Cendet meydanında yenilgiye uğramasıyla sona erip Erederob Bey ve Musavva Muhafızı Erakil Bey öldürülünce Mısır hükümeti Ahmed Neşet Bey'den Musavva'nın sorumluluğunu üzerine almasını istedi. Bu sırada Doğu Sudan müdürü ve Kızıldeniz sahilleri muhafızı olan Munzinger Bey'in orduları yenilemiş ve kendisi Evsa meydanında öldürülmüştü²⁸⁴.

Burada idari açıdan bizi ilgilendiren husus Mısır hükümetinin bu hezimetten sonra Habeşlilerden intikam kararı almış olmasıdır. Mısır hükümeti²⁸⁵, idari ve askeri işlerden sorumlu olan Ratib Paşa'nın Musavva'ya döner dönmez yeni bir sefer için hazırlamasını istedi.

2.13. Musavva'nın Mısır'dan Ayrılması

Mısır ve Habeşistan arasındaki savaş son bulunca Mısır askerleri Komutanı Ratib Paşa'ya Musavva'daki işlerini Osman Rıfkı Paşa'ya teslim etmesi ve Hidivin hükümetinde baş yaver makamına atandığı bildirilerek Kahire'ye dönmesi emri verildi. Serdar sefere çıkmasından beri Osman Rıfkı Paşa askerlerin hükümdarı ve Musavva'nın muhafızı görevlerini yürütmekteydi²⁸⁶.

13 Şubat 1877 / 29 Muharrem 1294 tarihinde Osman Rıfkı Paşa Mısır hükümetine bir mektup yazarak Musavva Limanına gelip gidenlerin tesbiti, gidip geldikleri yerlerin ve yaptıkları işlerin bilinmesi için Musavvada bir pasaport dairesinin kurulmasını talep etti. Bu talebi limandan Sudan ve Habeşistan'a gelip halka zarar veren eşkiyayı önlemek için yapmıştı.

²⁸³ 22 Şevval 1292 (21 Kasım 1875), DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 34/143.

²⁸⁴ Vlademir Siyofil, **Tarihu-l Harbi'l-İngiliz ve 'l-Habeşe fi 1867**, Çev. Halil Şamsan, Beyrut 1971,s. 45-51.

²⁸⁵ **A.e.** s. 55.

²⁸⁶ 27 Zilhicce 1293 (13 Ocak 1877), DVKM, **Abidin Defteri**, nr.44/89.

Osman Rıfık Paşa masrafının fazla olmaması sebebiyle bu vazifenin karantina nazırı ve postahane vekili olan ve bu vazifelerde dört sene boyunca ciddiyle çalışmış, Arapça, Fransızca ve İtalyanca'yı bilmesi nedeniyle Musavva'daki konsolosluklar ile yabancılar arasındaki tercümeleri yapması karşılığı ayda 1600 kuruş geliri olan Hoca Habib Şavi'ye verilmesini önerdi²⁸⁷.

18 Şubat 1877 / 4 Safer 1294 Gordon Paşa'nın²⁸⁸ tüm Sudan bölgelerine genel vali ve Halit Paşa'nın da ona vekil olarak atanması emri verildi²⁸⁹.

Hükümet hem Osman Rıfık Paşa'yı hem de Alaaddin Paşa'yı yeni vali Gordon Paşa'nın atanması konusunda haberdar etti. Kahire hükümeti yeni genel validen ahalinin işlerini gözetmesi, beldelerin imarı, halkın refah ve rahatına özen göstermesi ve gelip geçen kişilerinin yol güvenliğinin sağlamasını istedi²⁹⁰. Halktan da valinin kamu maslahatı, beldelerin gözetilmesi, sınır ve noktalarının korunmasına yönelik emir ve yasaklarına itaat etmelerini ve yükümlü oldukları vergileri zamanında ödemelerini istedi²⁹¹.

Osman Rıfık Paşa, Sudan genel valisinin isteğine uygun olarak Sevakın ve Musavva Muhafızlığı ile Doğu Sudan askerleri komutanı olarak atandı. Yine Kaymakam Muhammed Süleyman Bey Doğu Sudan askerleri komutanı vekili olarak, İzzet Efendi de Musavva muhafız vekili olarak atandı. Binbaşı Yusuf Pertuv Efendi ise Sevakın muhafız vekili olarak atandı. Habib Şavi Efendi ise Musavva postahane bölümü müdürüydü. Yine özerk olmakla beraber genel valiye bağlı ve ona hesap verir durumda olan Alaaddin Paşa, Take ve Kalabat cihetlerinin genel müdürlüğüne atandı²⁹².

²⁸⁷ 29 Muharrem 1294 (14 Ocak 1877), DVKM, **Meiyye Arab Defteri**, 24/19

²⁸⁸ Gordon Paşa. Britanya ordusu mühendislerinden olup Tuna Nehri Beynelmilel Komitesinde İngiltere temsilcisi olarak bulunmuştur. 1874 şubatında Kahireye gitti. 1874 -1876 yılları arasında yıllık 2000 cüneyh maaşla vatandaşı Samuel Baker'in yerine tayin olunarak Hattu'l-İstiva Müdiriyyeti Genel Valisi olarak hizmet gördü. 1877 yılında Sudan genel Hükümdarı olarak tayin olundu. Bu tayinler furyasında Sudan'a birçok Avrupalı ve bilhassa da İngiliz şahsiyetin önemli mevkilere tayin olunduklarını görüyoruz. Daha önce de İsviçreli Menzinger Bey ve İngiliz Erakil Bey'ler Musavva Muhafızlığı'na tayin olunmuşlardı. Bütün bunlar bize Mısır Hidivi ve hükümetinin bilinçsizce Avrupalıların peşine takılarak Mısır'ı daha sonra geri dönülemeyecek büyük sıkıntılara soktuklarını apaçık göstermektedir. (Tarig Nour, **Sevakın'da Türk-İngiliz Rekebeti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s. 127-130).

²⁸⁹ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 151.

²⁹⁰ 4 Safer 1294 (18 Şubat 1877), DVKM, **Evamir Defteri**, nr. 5/224.

²⁹¹ 4 Safer 1294 (18 Şubat 1877), DVKM, **Maiyye Arab Defteri**, nr. 18/32.

²⁹² 17 Safer 1294 (3 Mart 1877) , DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 24/25.

Mısır hükümeti cinayet sabıkası nedeniyle eski Süveyş gümrüğü memuru olan İsmail Efendi'nin Musavva gümrüğüne atanma kararı dışında Gordon Paşa'nın tüm idari düzenlemelerine onay vererek Kahire'de adı geçen şahsa sahillerden uzak bir yerde uygun bir vazife verilebileceğini söyledi²⁹³.

22 Nisan 1877 / 8 Rebi'ülâhır 1294 tarihinde Mısır hükümeti Osman Rıfkı Paşa'nın Musavva ve Sevakin muhafızlığından Sudan genarallığı vazifesine intikali yönünde bir emir çıkardı. Yine bu tarihte Alaaddin Paşa da Sevakin ve Musavva muhafızlığına²⁹⁴ Abdurrazzak Paşay ile anlaşmazlık yüzünden Ahmed Rami Bey de Sevakin ve Musavva muhafızlığı vekilliğine atandı²⁹⁵.

8 Nisan 1880 tarihinde Ali Rıza Paşa, Süveyş'ten Hafun Burnuna kadar olan bölgeden sorumlu Kızıldeniz sahilleri muhafızlığına atandı. Bu bölgede Sevakin, Musavva, Zeyle ve Berbere vardı²⁹⁶.

23 Şubat 1882 / 4 Reb'iülahir 1299 tarihinde Mısır hükümeti Sudan'ın dört müdüriyete bölünmesine yönelik bir karar aldı. Bizi burada ilgilendiren Sevakin, Musavva ve ona bağlı yerleşim yerleri ile Take umum Müdüriyeti ve ona bağlı yerleşim birimleridir. Çünkü bu bölgelerin hepsi Doğu Sudan genel müdüriyeti olarak isimlendirilen tek bir müdiriyyet altında toplandılar. Bu müdiriyyet merkezi Musavva'da olması şartıyla Alaaddin Bey'in idaresine verildi. Aynı tarihte Muhammed Muhtar Bey de Musavva muhafızı olarak tayin edildi²⁹⁷.

Bu karara göre, emirde genel müdürlerin valinin emir ve idaresine tabi oldukları ve valilikten çıkan emirlerin idari, mali, adli ya da askeri olsun hiç bir fark gözetmeden uygulanmalarının bir yükümlülük olduğu belirtilmişti²⁹⁸.

²⁹³ Hidivi İsmail'den Gordon'a gönderilen 27 Safer 1294(13 Mart 1877) tarihli telgraf (DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 32/195.)

²⁹⁴ Hayri Paşa'dan Alaaddin'e gönderilen 12 Rebiülahir (26 Nisan 1877), tarihli telgraf (DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 32/70).

²⁹⁵ 23 Zihicce 1294 (29 Aralık 1877) , DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 34/187.

²⁹⁶ G, Douin, **Historire du Règne Khedive Ismail Empire Africane** (1862-1873), le caire 1941. s. 6.

²⁹⁷ 23 Şubat 1884, DVKM, **Mahfazatu-sevahiliu'l-Bahru'l-Ahmer**, nr. 111/6.

²⁹⁸ Es-Seyyid Yusuf Nasr, **El-Vesâikü't-tâhirihiyye**, s. 360-380.

13 Ocak 1884 / 14 Rebiülevvel 1301 tarihinde Sahiller ve Doğu Sudan Hükümdarı Hüseyin Vasıf Paşa Musavva muhafızı Mehmed Muhtar Bey'in azli üzerine geçici olarak yerine Piyade Genel Komutanı İskender Yusuf Bey atandı. Yusuf Bey Musavva Muhafızlığı'na atanacak olan Meysun²⁹⁹ Bey'in atama işlemleri bitip görev yerine gelinceye kadar bu göreve vekalet edecekti³⁰⁰.

İtalyanların Musavva'ya saldırıp 1885 tarihinde işgal etmesine kadar geçen zaman zarfında Mehmed İzzet Bey Musavva muhafız vekili olarak kaldı. İşgal üzerine aynı tarihte Mısır ordusu ve bütün idareciler Musavva'yı terkedip Mısır'a gittiler.

2.14. Musavva'da Mısır Yönetiminin Islahatları

Mısır hükümeti, Osmanlı Sultanının Mayıs 1865'de yayınladığı bir fermanla Musavva ve Sevakin illerini kendi topraklarına eklediğini ilan ettikten sonra, Musavva ve ona bağlı bölgelerde bir çok reformlar yapmakla meşgul oldu. Mısır yönetimi tarafından Musavva'da yürütülen en önemli reformlar şunlardır:

2.14.1. Ulaşım: Belgelerden öğrendiğimize göre, Kahire hükümeti tarafından yapılan ilk çalışma; Sevakin, Kasir, Kana ve Süveyş arasında kara postacılığı kurulması olmuştur. Şerif Paşa, Kana müdürüne 28 Temmuz 1865 / 4 Rebiülevvel 1282' de daha önce Cidde eyaletine bağlı olan her iki limanın Mısır yönetimine bağlandığını bildirerek Sevakin, Kasir ve Kana arasında kara postacılığı inşasının zaruretinden söz etmektedir. Bunun yapılması halinde gözle görülür yararlar elde edilebilecektir. Ondan Kasir valisini, Cafer Mazhar Paşa yanına varınca anılan posta hattının en uygun şekilde düzenlenip inşası için kendisine rehberlik etmek amacıyla gerekli olan uzman ve devecilerle bilgilendirilmesi uyarısında bulunulması talep etmesini tavsiye etmektedir.³⁰¹

²⁹⁹ Meysun Bey , Hidiv İsmail Paşa hükümetinde çalışıyordu.

³⁰⁰ 1 Şubat 1884, DVKM, **Mahfazatu-sevahili Bahri Ahmer**, nr. 111/6.

³⁰¹ Şerif Paşa'dan hükümdar'e gönderilen 4 Rebiülevvel 1282 (28 Temmuz 1865) tarihli mektub (DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 353/ 62).

Aynı tarihte Şerif Paşa Aziziye Kumpanyası reisinden, Cafer Mazhar Paşa'yı görevi esnasında taşıyacak bir gemi tahsis etmesini talep ederek beş-atı saat bu geminin gelmesini bekleyip görevini tamamlamış oldu³⁰².

Heyet, haftada bir kere Sevakın'den Süveyş'e postayı taşımak üzere bir geminin tahsisine karar verdi. Çünkü postanın yerine hızlı ulaşmasının çok önemli faydaları vardı. Heyet, Sudan Hükümdarına sekiz gün içerisinde Hartum'dan Sevakın'e ulaşması için Hartum ve Sevakın arasında postayı taşıyacak deve binicileri tayin etmesini talep etti. Ayrıca yine kendisinden yolların güvenliğini ve trafiğin kolaylaştırmasını istedi.³⁰³

Çok geçmeden hükümdar Mısır heyetine 9 Mayıs 1866 / 23 Zilhicce 1282 'da şu sözleri içeren bir mektup gönderdi. Bu mektupta her on beş günde bir kafilelerin ve tacirlerin tam bir güvenlik içerisinde geçebilecekleri yolun keşfini yaptığını zikrediyordu. Bu yol Habeşistan sınırından Take'ye, oradan Sevakın'e, Hartum, Beyaz Nil ve Kordofan'dan Berbere, oradan da Sevakın'e ulaşıyordu. Bu güzergahda güvenlik içinde seyredebileceğini belirtiyordu.³⁰⁴

Her ne kadar Mısır hükümeti Musavva ve Sevakın için birer posta bürosu inşa etmiş ise de, heyet postanın bu yörelerdeki hızlı ulaşımının, Mısır'a bir çok avantaj sağlayacağını gördü. Böylece Sudan halkının elinden tutup onların gelişmesiyle Mısır'a katkı sağlayacağını umuyordu. Özellikle Sevakın ve Musavva beldelerinin Kahire'deki yönetim merkezinden uzaklıkları açısından bunu düşünüyorlardı. Bu yüzden heyet Musavva valisine 21 Ağustos 1866 / 9 Rebiülahir 1283'da yazdığı yazıda şunları belirtiyordu; Musavva ve Sevakın ile Kahire arasında postanın hızlı ulaşımı maksadıyla şirketin posta işleri için her Çarşamba günü bir vapurtayin etmesine karar verilmiştir. Bu vapurun seyir hattı Süveyş'ten doğrudan Sevakın'e olacaktır. Ayrıca haftanın her Perşembe günü seyir hattı Sevakın'den Cidde'ye, oradan da Süveyş'e götürecek bir vapurun daha tayinine karar verilmiştir. Bu

³⁰² Şerif Paşa dan Aziziye Reisine gönderilen 4 Rebiülevvel 1282 (28 Temmuz 1865) tarihli mektub (DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr.553/22).

³⁰³ 9 Zilkade 1282 (16 Mart 1867) (DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 558/19, s. 42.

³⁰⁴ 23 Zilhicce 1282 (9 Mayıs 1866), DVKM, Mahfaza, **Ebhâsu Sudan**, nr. 10/2.

vapur yolcu, eşya vs. taşıyacak, Sevakin'den aldığı postayı Mısır'a, Mısır'dan gönderilen postayı da Sevakin'e ulaştıracaktı.³⁰⁵

Ayrıca Mısır heyetinin, aldığı kararlardan biri de: Musavva valisinden, posta taşımacılığı için, Süveyş'te mevcut olan miri vapurlardan birini, Sevakin limanına diğerini de Musavva limanına yerleştirmesini istemek oldu.³⁰⁶ Heyet, herhangi bir gecikmeye mahal vermemek için postayı gönderme yöntemi ve vakitlerini de çok dikkatli bir şekilde belirledi. Bu da şu şekilde olacaktı; Sevakin Vapuru, Süveyş'ten gelen vapurdan postayı alır almaz Musavva'ya ait postayı teslim alarak Musavva'ya yönelecektir. Diğer vapur ise, Sevakin'e doğru postayı taşıyarak Musavva'yı terk edecekti. Sevakin'den Cidde'ye posta taşıyan vapur kalkış yapmadan bir gün önce, Sevakin'e varıp postayı teslim edecek. Daha sonra Süveyş'ten gelen ikinci posta vapurunu bekleyecek, vapur gelince Musavva'ya ait postayı alıp Musavva'ya doğru hareket edecektir. Posta hizmetleri bu minval üzere yürüyecektir. Aynı zamanda bu iki posta vapuru, ücretleri ödendiği müddetçe hem yolcu hem de eşya taşımacılığı amacıyla kullanılabilir³⁰⁷.

Mısır hükümeti, Musavva ve Berbera arasında posta hattı inşasını kararlaştırdığından, bu heyet Doğu Sudan Genel Müdürü ve Kızıldeniz sahilleri muhafızına, sahillerde posta yolu üzerinde iki istasyon kurulmasını emreden bir mektup yazdı. O istasyonlardan biri Hanfeli yönünde diğeri de Rahita yönünde olmalı idi. Bu amaçla posta hattı için gerekli olan mühimmat ve çalışanların yerleşmeleri için binalar yapılması hususunda gerekli çalışmalara başlanmalıdır.

Munzinger Bey, posta ulaşımının güvenliğini sağlamak için Doğu Sudan Genel Müdürü ve Kızıldeniz sahilleri muhafızına bu güvenlik işinde, Sudan halkından olan bazı başıbozukları ve gözüne kestirdiği bazı suçlu askerleri toplayıp, onları bir düzene sokarak bu işleri yapmakla görevlendirmelerini istedi³⁰⁸.

Yine Mısır hükümeti, Sudan'nın önemli merkezlerine telgraf hattını uzatmaya gayret etmiş, bunun neticesi olarak Sevakin ile Musavva'ya telgraf hattı çekilmiştir.

³⁰⁵ 9 Rebiülahir 1283, DVKM, **Evamir Defteri**, nr.1920/1.

³⁰⁶ BOA, A.} DVN, 16/95.

³⁰⁷ Aynı belge.

³⁰⁸ 28 Zilhicce 1283 (26 Şubat 1873), DVKM, **Evamir Defteri**, nr, 1946/36.

Munzinger Bey'in -Kahire de bulunduğu sırada- Mısır heyetine, Sudan'a telgraf hattını uzatma önerisi üzerine, 26 Şubat 1873 / 28 Zilhicce 1289'de çıkarılan bir emirname ile Mısır hükümetinin, Berbera'dan Kessele'ya oradan Musavva'ya oradan Sevakine oradan Beranis'e kadar telgraf hattının çekilmesi görüşü ortaya çıktı. Bunun için gerekli malzeme Başmühendis Selamet Bey'in tavsiyelerine göre Avrupa'dan satın alınacaktı. Buna göre dokuz yüz kilometrede kullanılacak tel ve aletler Avrupa'dan, gerekli olan direk ve kereste ise Sudan'da bulunan ormanlardan hazırlanıp getirilecekti.³⁰⁹

Mısır hükümeti, belirtilen telgraf tellerini ve araçları iki grup halinde gönderme kararı aldı. Öncelikle Portsaid'ten kalkan vapurlardan biriyle doğrudan Sevakine 560 kilometrelik, arkasından Musavva'ya 340 kilometrelik malzeme gönderilecekti. Ayrıca uzman bir mühendisin Munzinger Bey'in maiyyetinde telgraf hatlarıyla ilgilenmesi kararı alındı. Mısır Hükümetinin bu kararı, en kısa sürede bu telgraf hatlarının tamamlanması için, Musavva ile Kessele arasındaki telgraf hatları için gerekli olan kerestenin kesimi için hızlı hareket etmeyi teşvik etmiştir³¹⁰

19 Aralık 1873 / 28 Şevval 1290 yılında Sudan tarafında bulunan Kordofan hariç bütün telgraf hatları tamamlanmıştır. Telgraf hatlarının kapsadığı yerler: Hartum'dan Meslemiyye ve Vild Medeni'ye, oradan Senar Kadarif ve Kalabata kadar, Berbera ve Kessele arasındaki hat, oradan Musavvaya kadar uzanıyordu.³¹¹

2.14.2. Tarım:Mısır Hükümeti, Musavva ve ona bağlı bölgelerde tarımı yeniden canlandırmayı teşvik etti. Musavva Valisi Hasan Rifat Paşa'ya 18 Şubat 1867 / 23 Şevval 1283'de yazdığı bir mektupta; halkı tarıma teşvik etmesini talep etti. Yine halkı ağaç dikme, ve hayvan yetiştirmeye yönlendirmesini istedi. Mısır hükümeti, Musavva'da bulunan askerlerin boş durdurulmayıp, ikamet ettikleri yerlerde ve tarıma elverişli olan yakın çevrelerde ağaç dikiminde ve sebze ekiminde kullanılmasını talep etti. Askerler bu şekilde halka örnek olacak, halk da tarıma yönelecekti. Mısır Hükümeti bu vesileyle onlara sebze

³⁰⁹ Aynı belge.

³¹⁰ Aynı belge

³¹¹ 28 Şevval 1290 (19 Aralık 1873), DVKM, , **Evamir Defteri**, nr. 1948/5.

tohumları ve malzeme gönderdi. Daha sonra da bazı ağaç türlerini göndereceği sözünü verdi³¹².

Askerlerin örnek teşkil etmesi sayesinde halk bazı sebze ve meyve türlerini ekmeye başladı. Askeri sınıflarda hizmette bulunan Osmanlı ve Mısırlılar da Harkiko'da³¹³ kuyular açmaya başladılar. Askerler kendileri gerekli olan kabak, patlıcan ve bamya gibi sebzeleri yetiştirdiler. Ahali de bunları görünce bu işe ilgi göstererek bunları yetiştirmeye başladılar. Tarımın faydalarını görünce ciddiyetle bu işlere eğilmeye başladılar.³¹⁴ Hal böyle olunca vali hükümetten ağaç dikiminden anlayan ve bu işi halka öğretebilecek bir uzman bahçıvan talep etti.³¹⁵

17 Temmuz 1870 / 17 Rebiüssani 1287'de Kızıldeniz sahilleri valisi Ahmed Mümtaz Paşa, Mısır heyetine yazdığı bir mektupta; Zula tarafına batıda bulunan dağlardan sular geldiği için buraların pamuk yetiştirilmesine uygun yerler olduğunu bildirdi. Ahmed Mümtaz Paşa halkı mısır ekiminin yanında pamuk ekimini de yapmaları hususunda teşvik etmiştir. Ayrıca Musavva eyaletinin etrafında bulunan Atyan bölgesi tarıma elverişli olduğunu için buralardaki halkı da tarım yapmaya teşvik etmiştir.³¹⁶ Kahire hükümeti bu yöreye beş erdeb³¹⁷ pamuk tohumunu halka dağıtılmak üzere bedava göndermiştir. Vali eyaletin tarım politikasını şu sözleriyle özetlemiştir: "Musavva Eyaleti'nin Arapları azıklarının bile karşılayamayacak kadar çok az bir miktarda pamuk ekiyorlardı ve ihtiyaçları olan mısır Take ve diğer yörelerden temin ediyorlardı. Bu dışardan temin yolları kendilerini mısır üretimine fazla önem vermemelerine sebep oldu".³¹⁸

Musavva halkını pamuk yetiştirmeye teşvik eden husus ise, valinin açıkladığına göre, Habeşli tüccarların Musavva Limanı'na gelen pamukları satın alıp kar ile satmaları olmuştur. Bir kantar pamuğu 15 riyala ulaşan bir karla satmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Yine valiye göre bu eyaletin pamuk ekimi için elverişli bir yer olduğu, halkın

³¹² Şevki El-Cemel, **Siyasetü Mısır**, s. 94

³¹³ Harkiko Kalesi Mehmed Ali Paşa tarafından 1846 yılında inşa edilmiştir. Davud Berekat Paşa, **Es-Sudani'l-Mısırî ve Matâmîi's-Siyâsiye El-Britanya**, s. 65.

³¹⁴ 18 Zilkade 1283 (14 Mart 1867) DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki** , nr. 437, belge, 40.

³¹⁵ Aynı belge.

³¹⁶ 27 Rebi'ülevvel 1287 (17 Haziran 1870) DVKM,Defter , **Maiyye Türki**, nr. 1835/437.

³¹⁷ Mısır'da kullanılan tahıl ölçü birimi.

³¹⁸ G. Douin , **Histoïro du regen du Khedive İsmail**, 3, y.y, s. 250.

ürettiği pamuğu satabilme hatta Süveyş üzerinden Avrupa'ya pazarlayabilme imkanı olduğu ortaya çıkmıştır.³¹⁹

Valinin verdiği beyanata göre, Zula ile Habab kabilesinin yerleşim yeri arasında bulunan toprakların mesafesinin -kuzey sınırına bitişik olan- miktarı 8.101.762 dönümdür. Munzinger Bey'in verdiği bilgiye göre bu topraklardan tarıma elverişli olan miktar 1.012.479 dönümdür.³²⁰

Musavva Valisi Munzinger Bey, selefinin uyguladığı tarım siyasetinin aynısını uyguladı. Mısır heyetine 18 Rebiülevvel 7 Haziran 1871 / 1288 yılında yazdığı bir mektupta Zula'da Etiyopya tarafına yönelen nehir yatağında bulunan bir koyda tarıma elverişli 2000 dönüm arazinin bulunduğunu bildirdi. Bu koyun üzerine bir baraj yapıldığı takdirde sular toplanarak bu tarım arazilerinin sulanabileceğine işaret etmiştir. Barajı yapmak için gerekli olan kereste ve demir malzemesini temin etti. Barajı inşa etmek üzere Bolan isimindeki bir mühendisi görevlendirdi. Bu barajdan hem halkın hem de hükümetin faydalanacağını düşünüyordu. Mısır yönetimi de Zula barajının yapımının uygun olabileceği yönünde görüş bildirdi³²¹.

Kızıldeniz Sahilleri Muhafızı, Hidiv'e Toker Yöneticisi Eş-Şeyh Abdülkadir Ali'nin Toker'de bir önce yıl pamuk ekili olan alanların sulandığını ve pamuk yetiştirilmesinin buralarda kolay ve verimli olduğunu ifade ettiğini yazdı.³²²

Mısır Hükümeti, aynı zamanda Toker'e pamuk atölye dolabı (Çırçır dolabı) ile pamuğu presleme cihazını kuracak bir görevliyi gönderdi. Böylece halkı, pamuğu çekirdek olarak gönderirken yaptığı harcamalardan kurtarmış oldu. Hükümet, Toker'de bulunan pamuk çırçır dolabının bazı parçalara ihtiyacı olduğunu öğrenince; Daire memuru İsmail Bey'i, İsveçli atölye şefi mühendis ile bir araya getirip halkın işlerini kolaylaştıran bu cihazların hemen satın alınması için görevlendirdi.³²³

³¹⁹Rebi'ülevvel 1288 (Mayıs 1867) DVKM,Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr.153. belge, 78.

³²⁰ Aynı belge.

³²¹ DVKM, , **Evamir Defteri**, nr. 1936/3.

³²² 5 Rebiülahir 1288 (22 Ağustos 1871), DVKM, Maiyye **Arab Defteri**, nr. 1847/146.

³²³ 23 Zilhicce 1288 (4 Mart 1872), DVKM, **Maiyye Ara Defteri**, nr.1852/80.

Mısır yönetimi Senhit bölgesinde de tarıma gereken önemi vererek halkı tarım yapmaya teşvik etmiştir. Özellikle Take Müdüriyeti'nin Kufit bölgesinden Senhit bölgesine askerlerin erzak ihtiyaçlarını karşılamak üzere aylık 314 erdeb gönderdiğini duyunca bu adımın ekonomik bir değeri olduğu ortaya çıkmıştır³²⁴.

Aynı zamanda Senhit bölgesinde tütün üretimi de başarıyla yapılarak üretilen tütün numuneleri Kahire'de yönetime arz edilmek üzere gönderildi. Uygun görüldüğü takdirde üretim artırılacaktı. Senhit bölgesinde tütün üretiminin sonuçları hükümeti sevindirdi. Hükümet, Doğu Sudan Müdürü Munzinger Bey'e, Senhit'de tütün üretimi yapanlardan vergi alınmaması yönünde bir emirname çıkardı. Böylece tütün üretimini yaygınlaştırmak için halkı teşvik etmiş oldu³²⁵.

Mısır Hükümeti Gordon Paşa'nın teklifi üzerine Senhit'deki tütün yetiştiricilerinden alınan 10 kuruş vergi yerine 7 kuruş vergi alınması görüşünü kabul ederek, halkı tütün üretiminin yaygınlaştırmaları hususunda teşvik etmiş oldu. Önceki vergi oranları özel bir meclisin kararına binaen tahsil edilmekteydi. Bu oranlarda yapılan indirim aslında emirî denilen gelirin artması neticesini doğurmuştur³²⁶.

Mısır yönetimi, Musavva'da halkı sadece tarıma teşvik etmekle kalmayıp onlar için bir model olmaya da çalıştı. Mısır yönetimi miri araziye Musavva'dan sadece 3 mil uzakta bulunan Monkullo yönünde büyüklüğü 5 ile 7 dönüm arasında olan bir alana bostan kurup bir de bostana ayaklı bir kuyu açtılar. Bu kuyudan su çıkarıp sulu tarım yapabilmek için 15-20 metreden su çıkarabilecek bir pompa istediler³²⁷.

Eyalet, hiç tereddüt göstermeden tarımı teşvik etmeye devam etti. Askerlerin tarım alanında çalışma isteklerini Mısır hükümetine arz ettiğinde hükümet bu isteğe muvafakat gösterdi. Hükümet aynı zamanda eyalete sadece bir mahsül dönemi boyunca destek vereceğini belirten bir emirname çıkarttı. Hükümet bu emirnameye göre onlara gerekli tohum, hayvanlar ve saireyi verecekti. Halk tohum hayvan vesair devletin yaptığı desteklerin karşılığını ürün elde ettikten sonra vereceklerdi. Ayrıca medeni kanun

³²⁴ 4 Cemâziyelevvel 1288 (9 Ağustos 1872) DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 13 /428.

³²⁵ 3 Zilkade 1261 (12 Aralık 1874), DVKM, **Maiyye Arab Defteri**, nr. 18, s. 36.

³²⁶ 2 Rebiülevvel 1294 (17 Mart 1877), DVKM, **Abidin Defteri**, nr.23/45.

³²⁷ 12 Safer 1288 (3 Mart 1871), DVKM, **Evamir Defteri**, nr. 1847/40.

hükümleri çerçevesinde kalacaklar, firar eder yahut da herhangi bir cinayet işlerlerse askeri kanunlar muvacehesinde cezalandırılacaklardır³²⁸.

Mısır yönetimi, Musavva Eyaleti ve ona bağlı olan bölgelerde tarımın gelişimine bu şekilde önem vermiştir.

2.14.3. Sağlık:Mısır yönetimi, Musavva ve ona bağlı olan bölgeleri teslim aldıktan sonra halkın sağlığı ile ilgili olan işlerle ilgilenmeye başlamıştır. Musavva Valisi Hasan Rifat Bey'in raporunda, Mısır Musavva'nın yönetimini ele geçirdiğinde halkın sağlık hizmetlerinin kötülüğünden dolayı halk sağlığının kötüye gittiği, hastane bulunmadığı için bir çok hastalığın kol gezmekte olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı Bender Muhafızı Musavva doktoruna Bender'e halkın tedavi edilebilmesi için bir tabibin tahsis edilmesini ve hastalara ilaçların ücretsiz dağıtılmasını isteyen bir uyarıda bulunmuştur. Bunun neticesi halkın tedavisinin gerçekleştirileceği bir bina yapıldı³²⁹.

Musavva ve Sevakin taraflarında doktor ve eczacılar bulunmadığından buralarda da en azından Sudan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi birer doktor ve eczacı tayini için emir çıkarıldı. Bu emre göre Menufiye Müdüriyetinde Hekimbaşı olan Yüzbaşı Muhammed Emin Reyyan'ın Musavva'ya hekimbaşı olmasına, Mısır'ın Batı Müdüriyeti'nin eczacı olan Hasan Efendi'nin aynı yerde eczacı olmasına, Mısırın Batı Müdüriyeti'nde Hekimbaşı olan Yüzbaşı İbrahim Efendi Cahin'in, Sevakin yönüne hekimbaşı olmasına, Bender-i Reşid'te Eczacı olan Teğmen Muhammed Efendi Diyab'ın Sevakin tarafında eczacı olmasına karar verildi.

17 Ağustos 1865 / 24 Rebiülevvel 1282 tarihinde Dahiliye Vekâleti'nca, bu iki tabip ve eczacının çok çalıştıkları için maaşları artırıldı ve tabiblerin rütbesi beşinci, eczacıların rütbeleri de altıncı rütbeye yükseltildi.³³⁰

Aynı zamanda Dahiliye Divan'ına, 19 Cemaziyevvel 1283 / 29 Eylül 1866'da Musavva ve Sevakin'e doktor tayin edilmesini isteyen bir emirname çıkartıldı. Ayrıca

³²⁸ 6 Muharrem 1283 (21 Mayıs 1866), DVKM, **Defter, Maiyye Türki**, nr. 1939/21.

³²⁹ 21 Muharrem 1283 (21 Mayıs 1866), DVKM, Mahfaza, **MaiyyeTürki**, nr. 38, belge, 44

³³⁰ 24 Rabi'ülevvel 1282 (Ağustos 1865), DVKM, **Evamir Defteri** nr.1912 /2.

Sağlık meclisinin isteği üzerine bunlardan her bin kuruş mikdarında maaş bağlanması istendi³³¹.

Şehrin geleneklerine göre kadın hastalar erkek doktorlara tedavi için gitmekdiklerinden, Mısır'daki Sıhhiye Meclisi, tıp eğitimlerini tamamlamış iki bayan hekimden birini Musavva Hastahane'sine diğerini de Sevakın Hastane'sine tayin edilmesi kararını verdi³³². Daha önce her iki merkezde de bayan hekim bulunmamaktaydı. Ayrıca her birine üç yüz elli kuruş maaş tahsisi ile Sudan veya uzak şehirlerde çalışacak olanların maaşlarına her zaman ilave artışlar yapılmasına karar verildi³³³.

Doğu Sudan Müdürü ve Kızıldeniz sahilleri Valisi olan Munzinger Bey'in, 20 Aralık 1873 / 30 Şevval 1290'de Mısır heyetine bu iki bayan hekimin hizmetlerine ihtiyaç kalmadığını bildirinceye kadar bu hekimler kendilerine verilen görevleri sürdürmeye devam etti. Bu hekimlere olan ihtiyacın ortadan kalkmasına sebep olarak halkın içinde çok sayıda ebe bulunması ve bu hekimlerin her birine verilen dört yüz kuruş gösterilmiştir³³⁴. Mısır heyeti bu istekleri uygun görerek her iki bayan hekimin Mısır'a geri dönmelerini istedi. Kuşkusuz Musavva ve Sevakın'de yaklaşık iki sene hizmette bulunan bu iki bayan hekimin varlığı o yörelerde bulunan kadınlara çok şeyler kattı. Bir çok kadın bu iki bayan hekimin yetiştirmesi sayesinde ebeliği öğrenmiş oldu.

Cidde ve Musavva limanlarında Kolera salgını söylentisi ortaya çıkınca; Sıhhiye Meclisi Başkanı Koloci Bey her iki şehre de bu haberin doğruluğunu araştırmak üzere iki tabip gönderdi. Gerçek ortaya çıkıncaya kadar,- o yörelerden gelenler böyle bir hastalığın olmadığını dile getirmelerine rağmen- Musavva ve Cidde'den hareket edip Süveyş'e doğru gelen gemiler üzerinde el-Kasir isimli yerin on günlük bir müddet için karantina altına alınması kararı alındı³³⁵.

Musavva ve Cidde'ye gönderilen iki doktorun verdikleri raporlara göre böyle bir hastalığın olmadığı ortaya çıkması üzerine bu tür söylentilerin bir daha tekrarlanmaması için, konuyla ilgili daha önce yaptıkları uygulamaları değiştirdiler. Buna göre; Cidde'ye biri

³³¹ 19 Cumâdclula 1283 (29 Eylül 1866), DVKM, **Evamir Defteri** , nr.1919 /19.

³³² 17 Rebiülahir 1283 (3Temmuz 1866), BOA, A.} **MKT. MHM.** 360/53.

³³³ 5 Zilhicce 1288 (15 Şubat 1872), DVKM, **Evamir Defteri**, nr. 1939 /103.

³³⁴ 30 Şevval 1290 (20 Aralık 1873), DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 1875/32.

³³⁵ 21 Receb 1282 (10 Aralık 1865), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 36, s. 46.

Arap diğeri Avrupalı iki tabib tayin edilecek, Musavva Sevakin ve Yenbu'a da güvenilir birer tabib tayin edilecekti. Bu tabibler çalıştıkları yerde sürekli ikamet edip bu limanlara gelen gemi ve vapurlara, karantina kanunları ve bu durumdaki uluslararası anlaşmalara mutabık kalacak şekilde ruhsat vermeyi teklif edeceklerdi. Böylece el-kasir ve Süveyş taraflarından gelen herhangi bir gemi veya vapur bu ruhsata sahip değilse karantinaya alınacaktı³³⁶.

Mısır yetkilileri, gerektiği zaman karantinayı uygulamada hiç tereddüt etmedi. Nitekim Cidde'den hareket edip Sevakin'e ulaşan ve Süveyş giden el-kasir gemisinde bulunan Sudanlı iki yüz seksen askerin humma hastalığına yakalandığı kesinleşince bunlara karantina uygulanmıştır. Halktan uzak şehrin dışında bir yerde ikamet ettirilmeleri, sağlık durumlarıyla sürekli ilgilenilmesi ve hastalık tamamen yok olduktan sonra gönderilmeleri emredildi³³⁷.

Sıhhiye Meclisi Asir şehrinde vebaya benzer bir salgın hastalık ortaya çıktığı kesinleşince, Musavva, Sevakin el-kasir, Portsait ve Süveyş illerine talimat göndererek Hicaz limanlarından gelecek tekne ve vapurları kabul etmeyip, karantina uygulanması için gidecekleri yöne yönlendirilmelerini emretmiştir³³⁸.

Ancak Hicaz limanlarından gelen küçük yelkenli tekne, bot ve diğer taşıtların karantina uygulaması yapılan yere ulaşmaları zor olduğu için Sıhhiye Meclisi'nce Musavva Limanı'nda karantina altına alınmalarına izin verildi³³⁹. Vali de bu emri titizlikle uyguladı. Yürürlükteki uygulamalara göre Sevakin'e gelen gemi ve tekneler Musavva'da yirmi bir gün karantinaya alınmak amacıyla Musavva'ya zorunlu olarak yönlendirildiği için Munzinger Bey, Sevakin şehrine ithalatın kesilmesiyle ekonomik darboğazın oluştuğunu iddia ederek, Mısır heyetinden Sevakin şehrinde karantina uygulamasına izin verilmesini talep etti. Sevakin'e yapılan uygulamanın Musavva'ya da uygulanmasını istedi. Ancak Mısır hükümeti kendisinin bu görüşüne itibar etmedi ve bu konudaki sağlık politikasından taviz vermedi, Sıhhiye meclisinin önceden belirlediği karantina icraatları doğrultusunda

³³⁶ 21 Receb 1282 (10 Aralık 1865), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 36, s. 49.

³³⁷ 17 Zilkade 1282 (3 Nisan 1866), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 5, s. 18.

³³⁸ 29 Cemaziyelahir 1291 (24 Ağustos 1874), DVKM, **Abidin Defteri**, nr.19/8.

³³⁹ Şevki El-Cemel, **El-vesaiki't-tarihiyye li-siyaseti Mısır fi el-Bahri'l-Ahmer 1863-1879**, Kahire 1959. S. 71- 73.

hareket edeceğini ve meclisin icraatları dışına çıkılamayacağını ifade ederek bu talebi reddetti³⁴⁰.

Cidde'den hacıları taşıyıp Mısır'a gelen gemiler ise, Tur dağında salgından korunma zarureti nedeniyle karantinaya alınır³⁴¹.

Musavva ve Sevakın yörelerinde yaşayan askerlerin Escarpot hastalığına yakalanıp bir kısmının bu hastalıktan ölmesi üzerine Munzinger Bey Mısır heyetine -Bender hekiminin görüşü doğrultusunda- kendisine bu hastalığı yok edecek Alfosforad veya asit florür adlı ilaç gönderilmesini isteyen bir mektup gönderdi³⁴². Heyet, hemen hekimbaşını istenen ilacı satın alıp Munzinger Bey'e göndermek için görevlendirdi. Aynı zamanda meyve tüketmemekden kaynaklanan ve sıcak ateşle seyreden bu hastalığı yok etmek için tarıma elverişliliği ile tanınan Musavva topraklarında bolca sebze ve meyve yetiştirmeye gayret edilmesini talep etti³⁴³.

Mısır hükümeti, Kızıldeniz sahilleri ve Sudan umum bölgelerinin sağlık işlerine verdiği büyük önemden ötürü, bu görevi, Sudan Sıhhiye Müfettişi olan ve bu işlerde ehliyet sahibi olan Corci Bey'e havale etti. Hükümet yetkilileri sürekli bu yöreleri gezerek sağlık işlerini takip edip düzenli bir hale sokmasını istedi. Mısır heyeti, bu hizmetlerine karşılık maaşına bin iki yüz kuruş daha ilave ederek üç bin yedi yüz kuruş maaş tahsis etmiş oldu³⁴⁴.

Bütün bunlardan Mısır hükümetinin, sağlık hizmetleri ve hastalıklarla mücadele etmeye ne kadar önem verdiği ortaya çıkmıştır. Özellikle hastalıkların yayılmasının engellenmesi, yeni hastaneler kurulması, hastanelere gerekli erkek ve bayan hekimlerin atanması ve buraların tıbbi cihazlarla donatılması hususlarına büyük önem vermiştir. Bu çalışmaları sadece Musavva ve ona bağlı bölgelerde değil, bütün Sudan ve Kızıldeniz sahillerindeki eyaletlerde yapmıştır.

³⁴⁰ A.e. s. 75-77.

³⁴¹ 6 Muharrem 1295 (10 Ocak 1878), DVKM, **Abidin Defteri**, nr. 35/31.

³⁴² 4 Ramazan 1290 (26 Ekim 1873), DVKM, Defter, **Maiyye Arab**, nr. 1875/6, s. 90.

³⁴³ 21 Muharrem 1291 (10 Mart 1874), DVKM, Defter, **Maiyye Arab Maiyye**, nr. 1871/18, s. 55.

³⁴⁴ 25 Rabi'ülahir 1291 (9 Mayıs 1877), DVKM, Defter, **Maiyye Arab**, nr. 24/4, s. 62.

2.14.4. Tatlı su temini:Mısır yönetimi, Musavva eyaletini devr aldığı zamandan itibaren içme suyunu da temin etmiştir. Ayrıca tarıma elverişli toprakları sulamak amacıyla da su sağlanmıştır. O zaman su Musavva’da yaşayan hükümet çalışanlarına, askerlere, bütün sanayicilere ve Harkiko, Mümü Kullo ve Muhatmelu kuyularından temin edilerek bir kuruş veya biraz daha fazla bir paraya köylere ulaştırılıyordu.

Hasan Rifat Bey, Musavva eyaletine ulaşp yönetimi ele geçirdikten sonra eyalete tatlı su sağlama işine önem vermiştir. 1 Ekim 1866 / 21 Cemazielevvel 1283 tarihinde Dahiliye Vekaleti’ne yazdığı bir mektupta Musavva eyaletine su temininin öneminden bahsetti. Ayrıca Monkullo beldesinden su çıkarılması için hayvanlar aracılığıyla çevrilen beş büyük sulama sistemi kurularaka altı bin metre uzunluğunda bir kanal aracılığıyla veya dökümden yapılmış borularla Musavva’ya ulaştırılabileceğini söylemiştir.. Eyaletin bu önerisine uygun görülünce Mısır yönetimi bu konuda bir emirname çıkardı. Hasan Bey de bu projenin detaylı bir çizimini yaparak Mısıra göndermek için işe koyuldu. Hasan Bey, Mısır heyetine bu işin tamamının Musavva’ya bir mühendisi gönderilmesiyle mümkün olabileceğini belirtti.

8 Şubat 1867 / 3 Şevval 1283’de hükümet, kendisine aşağıdaki talimatları gönderdi; “Hükümetin en başta gelen görevlerinden biri, insan hayatının ana unsuru olan tatlı suyu temin ederek kolaylıkla ulaşılmasını sağlamak olduğu gibi buğday ve diğer tahıl ürünleriyle, yağ ve et gibi gıda maddelerinin nakliyesi ticaretinin kolaylaştırılmasını da sağlamaktı³⁴⁵.”

Musavva valisi bu projeyi uygulamak için haktan destek alarak üç kuyu açmayı kararlaştırdı. Bu kuyuların kazılmasında Sudan İkinci Alay Komutanlığı’na bağlı askerlerden de yardım istedi. Vali, bu kuyuları inşa etmek için gerekli taş, kireç ve diğer malzemelerin teminiyle işlerin hızlandırılması için Mısır hükümetinden Avrupalıların bu işlerde kullandıkları helezonla bunu kullanabilen bir mühendis göndermesini istedi³⁴⁶. Hidiv, Dahiliye Vekaleti’ne bir emirname göndererek, süratle bir mühendis ve helezon (delici) yollamaları için gerekli çalışmaları yapmalarını istedi³⁴⁷.

³⁴⁵ 3 Zilkade 1283 (8 Şubat 1867), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 558/ 3, s. 3.

³⁴⁶ 7 Şaban 1284 (6 Aralık 1867), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 42/350.

³⁴⁷ 27 Şaban 1284 (26 Aralık 1867), DVKM, Defter, **Maiyye Türki**, nr. 573/19, s. 36.

Su temini konusunda hemen bir sonuç alınamadığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık iki yıl sonra bile aynı çalışmalar devam etmektedir. Nitekim 18 Nisan 1869 / 6 Muharrem 1286'de Musavva eyaletinin yeni yöneticisi, Muhammed Rasih Bey, Bender'e yetecek su kaynaklarına rastlamadığını Mısır heyetine bir mektupla bildirdi. Kaynakları tesbit edebilmek için süratle alet- edevat, helezon ve bir mühendise ihtiyaç duyulduğunu ilettili³⁴⁸.

Bu konuda alınan yeni tedbirler arasında, açılmasına karar verilen kuyuların seçiminde kullanılmak üzere, Musavva'ya iki delici (helezon) gönderileceği ve her bir delici için biner frank maaşla Avrupalı iki mühendis tayin edildi³⁴⁹.

Daha sonra yine Musavva valisi Munzinger Bey da, Mısır heyetinden 13 Ekim 1871 / 28 Receb 1288 tarihinde kendisine küçük kazıları yapmak için gerekli aletlerin gönderilmesini istedi. Monkullo'dan Musavva'ya uzanacak tatlı su kanalının kazılması için, Valiye belirtilen krokinin gönderilmesini bildiren emirname, Dahiliye Vekaleti'ne gönderildi³⁵⁰.

Sununda, Avrupa'dan Mösyö John Fuller tarafından gönderilen kil boruları Musavva'ya sevk edildi. Zaten Mısır hükümeti daha önce bu zatı bu işlerle görevlendirmişti. Musavva'ya su ulaştırmak için bazı kaynaklar bulununca, hemen Mühendis Roso kil boruları döşemeye başladı. Sonra Mısır'a projenin tamamının neye mal olabileceği hususunda malumat gönderdi. Ayrıca Musavva ya ulaşan ve gönderilmesi istenen hakkında da bilgi verdi³⁵¹.

Munzinger Bey Mısır heyetine, "Musavva eyaletinde yapımı süren çeşmelerin giderlerinin karşılanması için üç yüz akçe" göndermesini istedi. Bunun üzerine Musavva eyaletine suyun ulaşmasını sağlamak üzere yapılan çalışmaların tamamlanması maksadıyla istenen meblağların gönderilmesi için hükümet tarafından emirname çıkartıldı.³⁵²

³⁴⁸ 6 Muharrem 1285(18 Nisan 1869), DVKM, Mahfaza, **Maiyye Arab**, nr. 14, belge, 23.

³⁴⁹ 28 Şevval 1286 (13 Ocak 1870), DVKM, Defter, **Maiyye Türki** , nr. 584/10, s. 23.

³⁵⁰ 10 Ramazan 1288 (23 Kasım 1871), DVKM, Defter, **Maiyye Arab**, nr. 1852/12, s. 28.

³⁵¹ 7 Şevval 1288 (20 Aralık 1871), DVKM, Defter, **Maiyye Arab**, nr. 1852/ 9, s. 23.

³⁵² Şevki Elcemel, **siyset Mısır**, s. 100.

2.14.5. Maden arama:Mısır Hükümeti, Batı Kızıldeniz sahillerinde maden arama ve çıkartmaya büyük önem vermiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için o yörelere İngiliz asıllı iki maden uzmanını gönderdi. Yaklaşık altı ay süren gerekli keşifleri yaptıktan sonra beraberlerinde on yedi maden sandığı ile birlikte geri döndüler. Kimya laboratuvarlarında gerekli tetkiklerin yapılması için İngiltere'ye göturdüler³⁵³.

Hükümet, ayrıca aynı amaçla Musavva'ya İngiliz Brerman ve iki meslektaşı başkanlığında bir heyet gönderdi. Bu misyona eşlik etmek üzere Mustafa Derviş Efendi başkanlığında lağımçı sınıfından bazı askerler de gönderildi. Ayrıca Mısır heyeti yardımcılarında İsmail Yüsri Bey de gözetmen sıfatıyla heyete eşlik etmek üzere tayin edildi. Hepsini birlikte Tur-ı Sina vapuruyla Musavva'ya doğru yolculuğa başladı. Kahire hükümeti, Musavva valisine 12 Ocak 1869 / 12 Şevval 1285'da yazdığı mektupta; heyete gerekli yardımı yapması, işlerini kolaylaştırması, ihtiyaç duyarlarsa ilave asker verilmesi ve yine ihtiyaç duyarlarsa maiyetlerine bir memur görevlendirilmesini istedi. Yanlarında bulunan dört aylık erzak tükendiği takdirde masraf makbuzlarının alınarak bütün ihtiyaçlarının karşılanması da emredildi³⁵⁴.

Hükümet, yine aynı mealde Sevakın Valisi Ahmed Mümtaz Bey'e bir mektup göndererek, heyet Sevakın'e ulaştığında gerekli yardımları yaparak görevlerini kolaylaştırmasını istedi³⁵⁵.

2.14.6. Eğitim: Mısır yönetimi, Musavva eyaletinde eğitimin yayılmasına önem vermiştir. Musavva Valisi Hasan Rifat Bey'in Sudan Hükümdarı Cafer Mazhar Paşa'ya yazdığı bir mektupta şöyle deniliyordu; "İlim tahsili için Habeşistan'dan Musavva'ya gelen bir grup öğrenci Musavva'da okul ve öğretmen bulamadıklarından Yemen ve Hicaz'a gitmek zorunda kalmışlardır. Vali bu talepleri karşılamak için elli kişilik küçük bir okulun yapılmasını istedi. Bununla birlikte Hicaz, Yemen veya Mısır'dan bu öğrencilere

³⁵³ 5 Zilhecce 1288 (15 Şubat 1872), DVKM, Defter, **Maiyye Arab**, nr. 1852/45, s. 75.

³⁵⁴ 15 Rabiulahir 1285 (5 Ağustos 1868), DVKM , **Maiyye Defteri**, nr.43/553.

³⁵⁵ 12 Şevvel 1285 (12 Ocak 1869), DVKM, **Maiyye Defteri**, nr.573/1, s. 170.

peygamberimizin hadislerini ve fıkıh ilmini öğretecek bir öğretmen tayin edilmesini istedi. Bu okulda küçük bir mescit ile bir dersliğin bulunması tembih edildi³⁵⁶.

Vali Okulun yapımı için gerekli olan taş, kırmızı tuğla vs. inşaat malzemelerinin tedarikinde güçlük çekilmeyeceğini belirtti. Musavva'nın çevresinde bulunan ve bu okulun yapılacağını duyan halk ve askerler vasıtasıyla malzemelerin temin edilip nakliyesinin yapılacağını vurguladı. Okulun kapı ve pencereleri için gerekli olan ahşap malzeme Hindistan'dan Cidde'ye kereste taşıırken Musavva önlerinde batan gemiden ucuz bir fiyatla satın alındı. Sudan hükümdarının Musavva'da yapılacak bu okul ve mescid için çizdiği projeyi Mısır heyetine göndererek, muvafakat emrini çıkartıp uygulama kapsamına alınması için projeyle birlikte valiye gönderilmesini talep etti³⁵⁷. Bu döneme ait belgelerde, okulun yapısal, yönetsel ve bilimsel olarak tamamlandığını gösteren hiçbir bulguya rastlamadık. Bunun nedeni de Mısır ile Habeşistan arasında meydana gelen savaş ve bu savaştan sonra Mısır'ın karşılaştığı politik ve ekonomik sorunlar olabileceğini düşünmekteyiz.

2.14.7. Yargı: Musavva valisi Muhammed Rasih Bey eyaletin üst düzey insanların yardımıyla ticaret ve diğer hususlardaki sorunları çözmeye çalıştı. Eyaletin sorunlarının çözümünde en çok yardım istediği bu belirgin şahsiyetlerden biri Musavva esnafının sırdaşı Şeyh Said Mufarrah olmuştur. Bu yüzden Mısır yönetimi 30 Ekim 1868 / 13 Receb 1285'de aldığı bir kararla valinin talebi doğrultusunda 500 kuruş maaş karşılığında eyalette bu görevleri yürütmesi için birisinin tayin edilmesi uygun görüldü³⁵⁸.

Sudan meclislerinin düzenlenmesi ile ilgili olarak Kahire'de hususi meclis tarafından 19 Nisan 1872 / 10 Safer 1289 tarihinde yayımlanan 104 numaralı kararda şu hususlara yer verilmiştir: “Musavva ve Sevakın illeri tek bir yönetim altında birleştirildiğinden; dava sahibi ahalinin işlerini kolaylaştırmak için her birinde halkın ileri gelenleri ve esnaftan oluşan birer meclis bulunur. Bu meclislerin birinde görülen birinci derecedeki dava, diğer ikinci mecliste ikinci dereceden olarak görülmesi usulü uygun olarak kabul edildi. Ayrıca

³⁵⁶ 12 Şevvel 1285 (12 Ocak 1869), DVKM, **Maiyye Defteri**, nr.573/1, s. 169.

³⁵⁷ 14 Ramazan 1283 (20 Ocak 1867), DVKM, Mahfaza, **Maiyye Türki**, nr. 40, belge, 224.

³⁵⁸ Aynı belge.

davanın ikinci mecliste devam edilebilmesi için, mecliste var olan üyelerle birlikte seçilmiş iki üyenin de bulunması şartı koşulmuştur. Bu arada Take müdüriyetiyle ilgili olan davaların Hartum meclisinde görülmesi gerektiğine işaret edildi³⁵⁹.”

14 Ağustos 1872 / 28 Cemadiyel evvel 1289 tarihinde Munzinger Bey'in meclise gönderdiği raporda, Musavva meclisinin henüz kurulmadığı Sevakin meclisinin ise lağvedildiği bilgisi yer almıştır. Munzinger Bey bu meclisin lağvedilme sebebi olarak meclis üyelerinin kanunları bilmediği ve davalı ile davacıların aynı şehirden birbirlerinin yakını olduğu için meclise başvurmadıklarını göstermektedir. Ayrıca her iki ilde meclis teşkilini icap ettirecek kadar dava olmadığını da zikretmektedir. Munzinger Bey bilhassa ticari davalarda tüccarın ileri gelenleri ile bir araya gelip sorunu görüştüktan sonra bir neticeye vararak hüküm verdiğini, çözemediği davalar hakkında ise bir rapor hazırlayarak bu işin uzmanlarına göndererek çözümünü istediğini belirtir. Yine Munzinger Bey'e göre bu uygulama yani meclislerin açılmaması hükümetin meclisleri açmak için gerekli giderleri karşılayacağına dair bir öneri sunmamasındanda kaynaklanıyordu. Bu rapor üzerine 7 Ekim 1872 / 4 Şaban 1289'de Hususi meclisten Mısır heyetine yazılan mektupta; Munzinger Bey'in meseleye bakışının ticari anlaşmazlıklarla sınırlı olduğu, cinayet ve benzeri işlenen suçlar hakkında bir şey ifade etmediği ifade edilmektedir. Ayrıca bir katibin aylık maaşının hükümet tarafından teklif edilmemesi hususundaki görüşünün iki meclisin açılmaması halinde dava sahiplerinin karşılaştıkları sıkıntılarla kıyas edilemeyecek kadar sığ bir görüş olduğu belirtilmiştir.

Munzinger Bey Kahire'ye ulaşır ulaşmaz Mısır hükümeti kendisinden bazı noktalara açıklık getirmesini istedi. O da birçok düşüncelerini içeren bir raporu meclise bizzat arzetti. Bu raporda kendisinin Sevakin meclisini kapatmasını Musavva ile Sevakin'in tek eyalete dönüşmesine bağlamıştır. Musavva meclisinin kurulmamasının sebebi olarak da davaların azlığı ve meclise seçilecek seçkin üye bulunmamasına bağlamıştır³⁶⁰. Yine bu sunumda mahalli meclislerin kurulması kararı kesin ise bunların Musavva, Sevakin ve Kessele'da kurulabileceğini belirterek, Dankel, Bogus ve Toker taraflarında kurulmasına gerek olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca ona göre Musavva Sevakin ve Take'de oluşturulacak

³⁵⁹ 9 Receb 1288 (21 Eylül 1871), DVKM, ,Defter, **Maiyye Türki**, nr. 1859/ 5.

³⁶⁰ 9 Cemaziyelâhır 1290 (5 Ağustos 1873), DVKM, Defter, Hususi meclis, nr. 82 /259, s. 23.

meclisler şu beş kişiden oluşturulmalıdır: Bu meclis eyalet memurlarından biri, yüksek rütbeli subaylardan biri, esnaftan biri, kabile başkanlarından biri ve Bender imamı veyahut kendisine itimat edilen şeyhlerden birinin katılımıyla teşekkül ettirilmelidir. Mısır heyeti de Munzinger Bey'in bu görüşlerini benimsedi³⁶¹.

Munzinger Bey'in teklifleri arasında bu meclislerde katip istihdamı maddesi yer almamışsa da hususi meclisin kararında her meclisde bir veya iki katibin görevlendirilmesi hususu da yer almıştır. Netice olarak bu meclislerin kurulmasına karar verilerek Munzinger Bey çalıştırılacak katipleri tesbit, çalışma takvimini belirleme ve çalışma düzeni ile sorumlu tutularak meclislerin çalışma faaliyetlerini heyete sunmakla görevli kılınmıştır.

³⁶¹ Hidiv İsmail Paşa'den Hususi Meclis'e gönderilen 28 Zilhicce 1289 (26 Şubat 1873) tarihli mektub, DVKM, **Defter, Maiyye Türkiye**, nr. 60, s. 49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIZILDENİZ SAHİLLERİNDEKİ İTALYAN FAALİYETLERİNE KARŞI OSMANLI'ININ TUTUMU (1838-1880)

3.1. İtalyan Sömürgeciliğinin Nedenleri

İtalya'nın sömürge hareketi, Avrupa'daki benzer sömürge hareketlerinden çok sonra başladı. İtalya'dan daha az insan potansiyeline sahip olan Belçika, Portekiz ve İspanya sömürgecilik hareketlerine İtalya'dan daha önce başlamıştı. Buradan, köle, altın, fildişi vs. getiriyorlardı. İtalya'nın –aynı zamanda Almanya'nın– da sömürge yarışına ayak uyduramamasının nedeni, İtalyan birliğinin kurulmasının gecikmesinden kaynaklanıyordu. İtalya kendi içinde bölünmüş ülkelerden meydana geliyordu. Hatta bu ülkelerden bazıları İspanya, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin boyunduruğuna girmişlerdi. Bu da İtalya'nın sömürge yarışı meydanına girmesine engel oldu.

İtalyan birliğinin oluşturulması tamamlanıp -Roma ve Venedik hariç- Birleşik İtalya krallığı kurulduktan sonra, İtalya parlamentosu ilk toplantısını 18 Şubat 1861 de³⁶² Torino şehrinde yaptığında, Baron RicaZula ile bazı İtalyan siyasiler, doğal olarak Afrika'da Kızıldeniz kıyısında bir arazi şeridini işgal etme projesini öne sürdüler. Nitekim bu proje, Turin'de düzenlenen temsilciler meclisine bir öneri olarak sunuldu. Ancak İtalya'nın iç sorunları projenin uygulanmasına engel oldu³⁶³.

Projenin uygulanmamasının nedeni de başta “Mazzini” olmak üzere İtalya'nın büyük siyaset adamlarının itirazlarından kaynaklanmış olabilir. Zira o İtalya'nın doğal olarak genişleme alanının Kızıldeniz değil Akdeniz havzası olduğunu düşünüyordu³⁶⁴.

Bazılarına göre İtalyanların sömürge yarışı alanına inmede yaşadıkları tereddüdün nedeni, aralarındaki fikir ayrılıklarıydı. Azımsanmayacak sayıda İtalyalı –birleşmeden

³⁶² Salvatorelli Luigi, *A Concise History of Italy, from the prehistoric times to our own day*, London 1940. s. 885.

³⁶³ Luigi Villari, *The Awakening of Italy*, London 1930, s. 33.

³⁶⁴ Halt,R, *The Pentration of Africa , European Enterprise and Exploration Principally in Northern and Western Africa up to 1880*, London 1911, s. 132- 135.

sonra- İtalya'nın çıkarına olan şeyin, kendi iç sorunlarını³⁶⁵ çözmek olduğunu düşünüyorlardı. Bununla birlikte başka bir grup da; İtalya'nın aktif bir dış siyaset izleyerek, deniz ötesinde nüfuzunu genişletmesi, koloniler kurarak sermaye yatırımı yapması gerektiğini savunuyorlardı.³⁶⁶

İtalyan krallıkları 1861 yılında Piemonte tacı altında –Venedik ve Roma şehirleri hariç³⁶⁷ - birleştirilince; Birleşik İtalya'ya Şubat 1861 de³⁶⁸ “Viktor Amanobel” kral olarak seçildi. Daha sonra 1870'te Bit Safuvi başkanlığı dönemi başladı.

İtalya'nın iç sorunları, sömürge hareketlerine katılmasının gecikmesine en önemli sebep olmuştur. Bu sorunlar İtalya'nın birleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Ayrıca nedenlerinden bazıları da İtalya'nın tarihi geçmişine ve doğal kaynaklardaki yetersizliğine de dayanmaktadır. Çünkü İtalya –o zaman- İngiltere ve Almanya gibi kelimenin tam anlamıyla süper bir devlet değildi. Bilakis belirtilen ülkelerin gerisindeydi. Bu yüzden İtalya on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'nın gözünde sayılı zayıf ülkelerden biriydi³⁶⁹.

İtalya birleşik krallığının kurulmasından sonra İtalyan kralı II. Vittorio Emanuele'nin en sıkıntı çektiği sorun yönetim sistemiydi: İtalya yarım adası boyunca Piemonte sistemini yaymaya çalıştı. Bu sistem konuşma ve toplanma özgürlüğü sağlayan bir sistemdir. O da tek bir idari sistem içinde İngiltere entegrasyonu üzerinde çalıştı. Çünkü İtalya'da her bir şehir ayrı bir devlet gibi özel yönetim sistemleri, kanunları, gelenekleri ve lehçelerine sahipti. Bu yüzden İtalya temsilciler meclisi, Fransız idari sistemini uygulamaya karar verdi³⁷⁰.

Bir başka sıkıntı da uzun bir süre İtalyanlar arasında olmuştu: İtalyanlar, diğer Avrupa ülkelerinin çoğunun, dünyanın her tarafında koloniler kurup imparatorluklar

³⁶⁵ Harraz, *Eritriya el-Hadîse*, s. 5 – 20.

³⁶⁶ Şevki Ataulh El-Cemel, *Tarihu Kaşî İfrikîyye ve İsti'mâriha*, Kahire 1980, s. 352.

³⁶⁷ Murray,G, National Ideas, *Conscious and uncocious International Journal of Ethics*, s. 21-22.

³⁶⁸ Venedik 1866 yılında Rusya ile Avusturya arasındaki savaşta Avusturya'nın Venek'i koruyamaması sonucu İtalya Birliğine katılmıştır. Aynı şekilde 1870 yılındaki savaşta Fransa'nın Prusya karşısında hzime uğraması sonucu 1871 yılında Roma İtalya Birliği'ne dahil olmuştur. A.J. White, *The Evolution of modern Italy*, Oxford 1994, s.153.

³⁶⁹ Mahmud Salih Mensi, *El- hamletü'l-İtaliyyealâ Libya Dirâseti'l-Vesâikiyye fî İstiratiyye El-istismâr ve'l-alakâti'd-düvelîyye*, Kahire1980, s. 22.

³⁷⁰ İtalya bu düzene uygun olarak Müdürlüğe ayrılmıştır. Bu müdürlüklere İçişleri Bakanına bağlı müdürler atanmıştır.White, *The Evolution of modern Italy*. s. 141.

oluşturmada birbirleriyle yarıştıkları bir dönemde, bu alanda onlara ayak uydurmakta aciz oldukları için kendilerinde bir eksiklik hissetmekteydi. Bu durum da onları çoğunluk olarak küçük devletler içinde yaşama duygusunu örtbas etmek için sömürgecilik hareketlerine başlamaya doğru itmiştir³⁷¹.

İtalya'yı sömürü yarışına iten önemli bir faktör de göç problemiydi. Yetmişli yıllardan nüfusun 28 milyondan fazla artması³⁷² diğer Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında yaşam standardında bir düşüşe sebep olmuştu. İtalya'da yıllık kişi başına düşen gelir ortalaması sekiz Cüneyh'i geçmediğini göz önünde bulundurduğumuzda bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu zamanda İngiltere'de otuz bir, Fransa'da yirmi altı cüneyh kişi başına düşen gelirdi. Kuzey İtalya'da ticaret ve sanayide bazı ilerlemeler kaydederken güney illeri ise tarıma yönelmişti. Bunun sonucunda kuzey ve güney arasındaki refah düzeylerinde ciddi bir fark ortaya çıkmıştır.

İtalya halkı, düşük yaşam standardı ve işsizliğin acılarını çekmeye devam ediyordu. Fakat Fransa, Almanya ve Belçika gibi diğer Avrupa ülkeleri, zengin maden ocaklarında ve sonrasında meydana gelecek olan sanayi alanında çalışacak insan gücü bulmakta zorluk çekiyordu. İsviçre ise önemli coğrafi konumu nedeniyle turizm sektörlerinde kullanılmak üzere insan gücüne ihtiyaç hissediyordu. Üstelik yeni dünya olan Kuzey veya Güney Amerika da insan gücü bulmada çok ciddi sıkıntı çekiyordu. Ücretler, Amerika ve Avrupa'da iş gücü eksikliği yüzünden çok yüksek iken, İtalya'da ise işsizlik had safhada olduğundan çok düşüktü. Bu yüzden yoksul İtalya insanların yüksek ücretli ülkelere gitme cesaretini göstermesi gayet doğaldı³⁷³.

Avrupa ülkelerine göç eden İtalyalılar ülkeleriyle bağlantılarını kesmiyorlardı ve her yıl mutlaka ülkelerine dönerlerdi. Hatta durumlarını düzeltecek kadar arazi satın almaya yetecek küçük bir sermaye topladıktan sonra kalıcı olarak dönenler bile olmuştur. İtalyalıların Yenidünya'ya yaptıkları göç bunun tam aksi yönde olmuştur. Zira bu göç çoğunlukla daimi olmuş ve gittikleri yerlere yerleşmiş ve orayı kendilerine vatan

³⁷¹ Albrecht-Carrié, Rene, **Italy from Napoleon to Mussolini**, New York 1950. s. 214.

³⁷² 1861 yılında İtalya'nın nüfusu 21.777.334 kişi idi. 1866 yılındaki Avusturya-Prusya Harbi fiyatların yükselmesine sebep oldu. Bunun için bk. Bolton King , **History of the Italian Unity**. A political history of Italy from 1814- 1971, london 1912, s. 300.

³⁷³ Luigi Villari, **The Awakening of Italy**, s. 6-35. Sebi, **a.g.e.**, s. 17.

yapmışlardır. Bu da İtalyalı siyasetçileri, Yenidünya'ya yapılan bu büyük göçü düşünmeye sevk etmiştir³⁷⁴.

Bu göç İtalya'yı, cesaret, sağlık ve macera sevgisi gibi mükemmel unsurlardan yoksun bıraktı. Göç eden İtalyanlar ise göç ettikleri ülkelerde Fransız, İngiliz veya Almanlarla -özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde- rekabet edemediler. Bu da onları özel beceri gerektirmeyen işlerde çalışmayı kabul etmeye zorladı. Ve sermaye girişimcileri fabrikalarda ve makinelerin önünde Latin elemanlar yerine Anglo-Sakson elemanları tercih ediyorlardı³⁷⁵.

Öte yandan, göç hareketinin İtalya üzerinde kötü bir etkisi daha oldu. Çünkü göç edenlerin çoğu alt tabakadandı, hatta aralarında yaşadıkları üst düzey Avrupa toplumları arasında uyum sağlamakta zorlanan unsurlar bile oldu³⁷⁶.

Bu durum, İtalyalıları, göçmenlerin durumlarını iyileştirme gerekliliğini savunmaya itti. Afrika'da koloniler kurup doğrudan koruması altına almaya ve Afrika sömürge hareketlerine katılmak için hükümeti zorlamaya çalıştılar. Bu da artan nüfus ve göç sorununu azaltmaya yardımcı olacaktır. Ayrıca İtalyalıları o kolonide çalışarak ülkelerinin bayrağı ve askerlerinin koruması altında çalışıp kazanacaklardır.

İtalyan işadamları da bu hareketi desteklediler. Onlar İtalyan kolonilerinden ham madde temininde İtalyan iş gücünü çalıştırarak kendi çıkarları için yararlanmaya çalıştılar. Aynı zamanda Afrikalı insanlar ve diğer Avrupa ülkelerinin rekabeti karşısında ana sermayelerini korumayı garantileyerek, bayraklarının himayesi altında ticaret ve mamullerini dağıtmayı da düşünüyorlardı³⁷⁷.

Süveyş kanalının açılışı bu konuda önemli bir etken teşkil ediyordu, Süveyş kanalı³⁷⁸ açılmadan önce Avrupa'nın Kızıldeniz sahilleri ile olan bağlantıları çok

³⁷⁴ Villari, **a.g.e.**, 36

³⁷⁵ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikiyye**, s. 122.

³⁷⁶ Luigi Sturzo, **Italy and the New World Order**, London 1944. s. 27.

³⁷⁷ Celal Yahya, **El-bahru'l-Ahmer ve'l-isti'mâr**, s. 42.

³⁷⁸ İki denizi yani Kızıldeniz ile Akdeniz, birleştirmek fikrini ilk seslendiren kişi Osmanlı Donanmasının Kapudan Paşası ve Beylerbeyi olan Kılıç Ali Paşa idi. İkinci Selim zamanında 1567 yılında ortaya atılan bu fikir bir müddet tartışıldı ve bu konuda neler yapılabileceği işlendi. Fakat daha sonra rafa kaldırıldı. Proje 1586 yılında 3. Murad zamanında yeniden tartışılmaya başlandıysa da İspanyolların Cidde'ye saldırımları ve burada bir tahribat gerçekleştirmeleri üzerine tehir edildi. Daha sonra projenin müzakeresi ve icra safhasına

sınırlıydı³⁷⁹ Ancak Süveyş kanalının açılışına yakın, Avrupa'yı Kızıldeniz ve uzak doğu ile bağlayacak bu kanal, Kızıldeniz kıyısında İtalya'nın sömürge politikasını yeniden harekete geçirdi. Bunu vurgulayan en önemli örnek, altmışlı yılların sonlarında İtalyan gazetelerinin, Kont Menabrea hükümetinin suçluları sürgün etmek için batı Kızıldeniz kıyısında bir koloni kurmasını düşündüğünü defalarca tekrarlamasıydı. Ve İtalya donanmasından bir savaş gemisi buna benzer görevi yerine getirmek için donatılmaktaydı. Ancak İngiltere'nin İtalya hükümetinden bu işi ertelemesini isteyen talebi geldikten sonra, İtalya bu projesini uygulamaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çünkü Britanya -o zaman- Habeş kralı tarafından tutuklu Avrupalı rehinelere serbest bırakılması için uğraşıyordu. İngilizler ise Habeşistan'a sefer (1867-1868) yapmak üzere hazırlıklar yapıyordu, bu seferin Mısır valisinin İngilizlerin topraklarından geçmeye izin vermemesi halinde başarıya ulaşması mümkün değildi³⁸⁰.

1860'lı yıllardan itibaren suçluları sürgüne göndermek için bir koloni kurmak, İtalyan politikacıları her şeyden çok meşgul etmiştir. Ayrıca güvenliğin çokça bozulması, Teskaniyan güneyinde bulunan bölgelerde hırsızlık ve diğer suçlarda artış olması, İtalya'nın güneyinde artan yol kesiciler ve suçlular için sürgün yeri olacak bir koloninin kurulmasını düşünmeye sevk etmiştir³⁸¹.

Bazı tarihçiler, İtalya'nın suçluları için sürgün olacak bir koloninin oluşumunu araştırma hikayesini, yoksulluk ve kötü toplumsal örgütlenme sebebiyle başladığını söyleyerek şöyle demektedirler: "Güvenlik kötüydü, gizli çetelere mensup olanlardan ceza evlerine girenler, mahkum sayılarını artırarak, mahkumların oranlarını her yıl bin beş yüze ulaştırmışlardı. Bu durumda artık hapisaneler hem sayıca hem şartlar bakımından yetersiz kalıyordu. Artık İtalya dışına sürgün etmek onlara göre daha güvende olmak demektir. Bu yüzden sürgün amaçlı bir yer aramaya başladılar. Ve bu amaçla maceracı insanlara uygun yerler aranmaya başlandı"³⁸².

geçirilmesi şartları yeniden oluştu ve kanal yapılırca kaç geminin buradan geçebileceği ve sair hususlar dahi konuşuluyorken Osmanlı ve Safevi devletleri arasında harbin patlak vermesi üzerine mevzu üçüncü defa tecil edildi. BOA. MD. nr, 7/ 721.

³⁷⁹ Abdülaziz Abdülganî, *El-ist'mârül-itali fi Afrika*, Kahire 1977, s. 334.

³⁸⁰ Harraz, *Eritriya el-Hadîse*, s. 79.

³⁸¹ Harraz, *Et-tevessü'ü'l-İtali fi şark-i İfrikiyye*, s. 21.

³⁸² Zahir Riyaz, *İstî'mârü'l- kâratü'l el- ifrikiyye ve istiklâlihâ*, Kahire 1966. s. 256.

Nihayet deniz nakliyeciliği hattı kuruldu. Raffaele Rubattino deniz taşımacılığı firması, Kızıldeniz ve Süveyş kanalı üzerinden Cenova ile Hindistan limanlarını birbirine bağlayacak ticari deniz taşımacılığı hattını inşa etmeye çalıştı. Firmanın vapurları, İtalya ile uzak doğu arasındaki uzun yolculuğu esnasında et, su ve kömüre ihtiyaç duyduğundan, bu amaçla Rubattino firmasının Kızıldeniz limanlarından birini ele geçirmesi zorunlu hale gelmişti³⁸³.

Diğer yandan İtalyan politikacıları, sömürgeciliğin yayılmasını, İtalya’da başta ekonomi ve işsizlik olmak üzere çözümü zorlaşan sorunlarını çözmede önemli bir faktör olacağına inanıyorlardı.³⁸⁴

3.2. Assab’da İtalyan faaliyetleri ve Osmanlı Tepkisi

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, İtalya doğu Afrika ve Kızıldeniz kıyısında, İtalyalı misyonerler aracılığıyla Kızıldeniz ve sahillerinde ülkelerine nüfuz alanı bulmak için, tüm çabalarını yoğunlaştırdılar³⁸⁵.

On yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı Devletinin Habeşistan kralı Fasil (1631-1667) ile Sevakin ve Musavva’da yaptığı antlaşma, Avrupalıların doğu Afrika’ya girmesini yaklaşık bir buçuk asır engellemiştir. Katolik ebeveynlerden az sayıda hariç - Fasil, Katolik misyonerleri kovduktan sonra- dönmeye cesaret edemediler³⁸⁶.

Misyonerlerin dönüşüne, on dokuzuncu asrın ilk yarısında Protestan misyonerlere sempatik davranan Tigrey bölgesi hakimi Ris Saba Gadis düştükten sonra ancak izin verildi. Katolik misyonerlere ise kapıları ardına kadar açtı³⁸⁷. Böylece Fransa’dan bir grup Habeşistan’a akın etmeye ve Katolik misyonerler oluşturmaya başladılar. Aynı zamanda bu ülkenin sosyal ve ekonomik durumlarını, dillerini, geleneklerini ve yaşamlarını ilgilendiren

³⁸³ Henry Sedgwick, **A Short History of Italy**, Boston t.y. s. 12-20.

³⁸⁴ A.J. White, **The Evolution of Modern Italy**. s.153.

³⁸⁵ Luigi Sturzo, **Italy and the New World Order**. s. 27.

³⁸⁶ Stephen Longrigg, **A Short History of Eritrea**, Oxford 1945. s. 87. Sadık El-Müeyyed Azmzâde, **Habeş Seyahatnâmesi**, Kaknüs Yayınları, 1906, s. 156.

³⁸⁷ Sabito Cenova’da 27 Nisan 1811 tarihinde doğdu ve 1834 yılında misyonerlik faaliyeti için Lübnan’a gönderildi. Lübnan’da arapça öğnerdi ve arap edebiyatı üzerinde çalışmalar yaptı. **Encyclopedia Italiana**, Giuseppe Sepeto, C.30, s. 808- 810.

her hususu incelemek üzere iktisadi heyetler göndermeye başladılar. En önemli misyonerler ise; Galiniyeh, Ferrat, Combes, D'abbadie, Tamisier ve Arnold idi.

1838 yılında, İtalyalı misyoner Sabito -San Lazar grubundan bir papaz- Habeşistan'a ilmi görevlerini yerine getirmek için yöneldikleri sırada Kahire'de İhvan Dabadi ile görüştü. Sabito, aynı görevi yerine getirmeye kararlaştırdıklarını ve birlikte yerine getirmek istediğini Dabadi'ye bildirdi. Bu yüzden ikisi birlikte Musavva üzerinden Tigrey şehrine gitti. Zira Sabagadis'ten sonra gelen R's Obi, Adve şehrine inmelerine izin vermişti³⁸⁸.

Sabito, Habeşistanlı piskopos Yakup ve diğerleriyle ortaklaşa Katolik mezhebini yaymak için uğraştı. Bunların çabaları sayesinde bu doktrin Habeşistan'da yayıldı. 1838 yılının sonunda Sabito İtalya'ya döndükten sonra, Avrupaları doğu Afrika'daki projelerine önem vermeye başladılar. Bu da on dördüncü Papa Gregoire'u misyoner "Babamız Yakup" başkanlığında çalışmak için Habeşistan'a misyonerlerden iki tane erkek misyoner göndermesine neden oldu. Ancak Habeşistan kralı Theodore'un, ülkedeki Ortodoks doktrinine olan bağlılığındaki ısrarı yüzünden diğer doktrin misyonerlerini engellemeye ve hatta kovmaya çalıştı. Böylece Yakup 1855 yılında Gondarı terk etmek zorunda kaldı. Habeşistan, sınırına yakın bir yerde faaliyetlerini sürdürmek için Osmanlı makamlarının toleransından faydalanarak Musavva'yı misyonerlik faaliyetleri için merkez edindi³⁸⁹.

İtalyalı misyonerler ile Piemnte Dışişleri Bakanı arasındaki iletişim, 1852 yılına dayanmaktadır. Bu iletişim, devleti ve aynı zamanda Roma kilisesini ilgilendiren birçok projeler etrafında dönmekteydi. Suçluları sürgün etmek amacıyla koloni kurmak bunlardan biriydi. Böylece din adamlarının çalışmalarını rahat bir şekilde yerine getirmek ve devletin yetkilerini yerine getirmek mümkün olacaktı. Ayrıca Piemnte ve Habeşistan arasında ticari bir hareketin oluşturulmasına da bir hazırlık olacaktı³⁹⁰.

Piemnte hükümeti, Habeşistan başkanları arasındaki iktidarı mücadelesinden yararlanarak kendi hedeflerini gerçekleştirmek istedi. Bunu da önde gelen başkanlardan biriyle bir antlaşma imzalayarak gerçekleştirmek istiyordu. 1857 yılında İtalya dışişleri

³⁸⁸ Luigi Sturzo, **Italy and the New World Order**, s. 27.

³⁸⁹ Hertslet, **Map of Africa by Treaty**, London 1967, C.1, s. 44-45.

³⁹⁰ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikıyye**, s. 121.

bakanı, Baba Masaya'dan³⁹¹ bu konu hakkında görüşünü beyan etmesini istedi, o da ertesi yıl hükümeti teşvik ederek görüşünü belirtmiş oldu.

Başbakan Kafur ve dışişleri bakanı, misyoner Masaya'nın verdiği cevabı Fransa'da komiser bakan Nigara'ya gönderdiği mektupta şu sözlerle değerlendirdi: “Bu önerilerinin önünü açtı. Afrika sahilleri prensleri ile dostluk ve ticaret ilişkilerinin kurulmasında, -içinde bir konsolosluk kurmak gibi- bu önerilerin ne ölçüde menfaatlerimizi tanımayı amaçladığımızı ifade etmektedir.

Ancak, Savoy krallığı vatandaşı misyonerlerden biri olan Papa Leon de Avancer'in yoğun faaliyetleri, – onu Masaya görevlendirmişti- ondan istenenden öte işleri ilerletti. Habeşistan tahtına ulaşmak için iktidar mücadelesi veren Tigrey kralı Neccaşi Necusi'ye kendisi ile Sardunya krallığı arasında anlaşma taslağını arz edince, Neccaşi bu anlaşmayı kabul etti. Bu anlaşma gereği Necusi, Zula Körfezi ve Hanfeli ile Kızıldeniz kıyısında bulunan topraklarından bir parçasını Sardunya hükümeti için feda edecekti.³⁹² Ve 4500 lira karşılığında bu toprak parçası üzerinde Sardunya kolonisi kurulacaktı. Ayrıca Sardunya kralı da onun ve imparator “Theodore” arasında süregelen savaşlarda İtalya birliklerinden destek gönderecekti³⁹³.

Dışişleri bakanlığı, sözleşme taslağını inceledikten sonra Peder Leon'u kral II. Victor Emmanuel olağanüstü elçisi sıfatıyla imzalamakla görevlendirdi. Sözleşmenin biri Sardunya diliyle diğeri Habeşistan diliyle olmak üzere iki nüsha şeklinde yazılması için tam yetki verdi³⁹⁴.

Viktor Emmanuel de, Habeşistan kralı Nicosi'ye 9 Eylül 1859'da İtalya'nın ikinci kralı tarafından 12 Şubat 1859'da gönderilen mektuba cevaben bir mektup gönderdi. İçinde

³⁹¹ İtalya'da Biyufa'da 1809 yılında doğdu. 1846 tarihinde rahib olarak katolik mezhebine hizmet etmeye başladı. Calla bölgesinde katolik kilisesini kurmak üzere Etiyopya'ya gönderildi. Evvelemirde Musavva yoluyla Calla'ya ulaşamadı çünkü Habeşistan İdaresi Tigrey'da onu ülkeden kovmuşlardı. O da önce deniz yoluyla Aden'e oradan da Avrupaya gitti. Daha sonra 1851 yılında önce Kahire'ye arkasından Hartum'a geçti orada onu Sudan hükümdarı Abdüllatif Abdullah Paşa karşıladı Buradan da Kubulat ve Gondar yoluyla Calla'ya ulaştı. *Enciclopedia Italiana*, articlo, Guglielmo Massaja, C. 22. s. 512.

³⁹² Stephen Longrigg, *A Short History of Eritrea*, s. 90.

³⁹³ Kafur'dan Nigara'a gönderilen 4 Nisan 1895 tarihili mektub, *İhtilâlu Eritiriye*, s. 96.

³⁹⁴ Nigara'den Papa Liyon'a gönderilen 11 Ocak 1860 tarihli mektub, *(İhtilâlu Eritriye)*, s. 200.

Nicosi'nin İtalya'ya yönelik dile getirdiği iyi duygulardan dolayı memnuniyetini ifade ediyordu. Ayrıca mektupta belirtilen dostluk ve ticaret antlaşmasını kabul etmeye hazır olduğunu dile getirdi³⁹⁵.

Her iki taraf da bu anlaşmanın on yıl süreyle geçerli olması hususunda anlaştılar. Ancak Nicosinin Theodore ile olan savaşta yenilgiye uğraması, esir düşmesi ve ölmesi bu konuda son noktayı koydu³⁹⁶.

Orada "Giovanni Stella"³⁹⁷ adında başka bir İtalyalı misyoner vardı ve Pimonte halkındandı. 1851 yılında Sabito ile birlikte Habeşistan'a gitti. Bu onun Kahire üzerinden Habeşistan'a ikinci kez dönüşü idi. "Giovanni Stella" Sabito eşliğinde batı Kızıldeniz kıyıları ile Berke vadisi arasındaki bölgede, insanları Katolikliğe davet etmek için çalıştı. Berke vadisi, Hamasin bölgesine bağlı olup Habab, Mensa, Marya ve Bogaos³⁹⁸ kabilelerinin yaşadığı bir bölgeydi.

Giovanni Stella, Hamasin bölgesinde bir İtalyan kolonisi kurmayı düşünüyordu. Mesaya ve arkadaşı Papa Liyon'un projelerini arz ettiği gibi bu da projesini Torino'daki yetkililere arz etti. Ancak o zaman diliminde İtalya'yı kasıp kavuran siyasi gelişmeler, hükümetin bir süreye kadar bu projeleri düşünmesine engel oldu.

Bogos sakinlerinin, öğretilerinden bir şey anlamadıkları halde Hristiyanlığa inandıklarını anlayan Giovanni Stella ve Sabito, böylece Katolikliği yaymak için keşfedilmemiş topraklar buldular. Daha sonra Sabito, Bogos bölgesinde bulunan Keren iline Azarah'ı gönderip, arkadaşı Stella'yı da bu sevkியatta Hristiyanlaştırma göreviyle görevlendirdi.

Baba Giovanni Stella, anlaşmazlıkları çözmeye, Bogos aileleri arasında bulunan uyuşmazlıkları gidermeye ve bu uyuşmazlıkların nedenlerini yok etmeye çalıştı. Bu

³⁹⁵ İtaliye Kralı'den NicosiHabaşistan Kralı'ya gönderilen 9 Eylül 1859 tarihli mektub,(İhtilâlu Eritriye), s. 201.

³⁹⁶ Harraz, *Et-tevessü'ü'l-İtali*, s. 53.

³⁹⁷ Giovanni Stella 1800 yılında İtalyada Piemnte'te doğdu sonra gençlik yıllarında katolik Roma kilisesine intisap etti , daha sonra Mısır'a gönderildi ve orada Sabito ile tanıştı. Bk.Hill, *Biographical Dictionary of the Anglo Egyptian Sudan*, s. 344.

³⁹⁸ Bogos ahalisi şehirlerini manzarasının güzelliği ve havasının temizliği dolayısıyla güzel belde anlamına gelen Senheit diye de isimlendiriyorlar. Eş-Şamî , Salahuddin , *El-Mevâni's-Sudâniye* , Kahire 1961, s. 24.

abalarının sonunda birkaç yıl sonra on yedi köyden oluşan Elbogos bölgesi sakinlerine daha sonra ilave olarak on köye vaiz ve hakem kabul edildi³⁹⁹.

Sabito, İtalya ve Avrupa'nın smrgecilik faaliyetlerinin, Afrika'nın hem doğusunda hem de batısında aynı ölçüde aktif bir savunucusu idi. Ayrıca İtalyan birliğinden önce, batı Kızıldeniz sahilinde Fransız faaliyetlerinde somut bir rol üstlenerek de katkıda bulundu. Ancak daha sonra İtalya'ya dönüp Cenova'ya yerleşti ve bütün çabalarını 1866'dan sonra Kızıldeniz'deki İtalyan nüfuzuna hizmet etme yolunda sarfetti, sonra Floransa'ya gitti. Orada kral Emanuel ve Başbakan Menabrea ile karşılaştı. Her ikisine Kızıldeniz bölgesinde İtalya'nın bir limana sahip olmasının ne denli önemli olduğuna dair görüşlerini izah etti. Ayrıca "Hor Amira" boşluğuna el atılması gerektiğini öneren bir muhtıra sundu⁴⁰⁰.

İtalya hlmeti 1868 yılında donanma komutanı Bartelli'yi, Kızıldeniz'e "Videta" adlı savaş gemisi ile bir yolculuk yapmak ve bölge hakkında teferruatlı bir rapor sunmak üzere görevlendirmişti. Ayrıca Süveyş kanalının açılmasından sonra İtalya'ya ve donanmasına ne gibi yararlar sağlayacağı konusunda da bir rapor hazırlaması istenmişti. Bartelli, kendisine verilen bu görevi yerine getirdi ve bu yolculuğu hakkında İtalya hükümetine bir rapor sundu. Raporda İtalya'nın Kızıldeniz'de bir müstemleke inşa etmesi gerektiğine dair görüşünü de ifade ediyordu. Bu amaç için şuyutel topraklarının Annesley körfezinden daha iyi olduğunu söylüyor, böyle düşünmesinin sebebini ise ılıman iklimi bölgenin kapasitesi, niteliği ve İtalya hükümetine mal olacak fiyatı olarak açıklıyordu.⁴⁰¹

Bartelli raporunda batı Kızıldeniz sahilinin -Osmanlı egemenliği altında- Mısır'a bağlı olduğunu açıklamayı unutmamıştı, ancak onun hükümeti Mısır tarafından gelecek herhangi bir güçlükle karşılaşmayacağına inanıyordu. Çünkü İtalya'nın şuyutel'deki müstemleke hususunda komşusuna düşmanlık etmeye cesaret gsteremezdi⁴⁰².

³⁹⁹ Harraz, *Et-tevessü'l-İtali*, s. 51.

⁴⁰⁰ A, Ramm, *Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea 1868-1885*, May 1944, s. 215.

⁴⁰¹ Dışışleri Bakanı Menabrea'dan Denizcilik Bakanı Rubattino'ya gönderilen 10 Mart 1868 tarihli mrktub, (*İhtilâlu Eritriye*), s. 204.

⁴⁰² Denizcilik bakanı Rubattino'dan Dışışleri bakanı Menabrea'ya gönderilen 8 Haziran 1868 tarihli mektub, (*İhtilâlu Eritriye*), s. 206.

Diğer yandan Misyoner Sabito 1810-1881’de İtalya, Rubattino deniz nakliye firması müdürü Refabilo Rubattino ile irtibata geçti. Ve ona Assab bölgesinden yararlanarak gerekli yakıt gıda ve su ihtiyaçlarını karşılayacak ticari bir istasyon kurulmasının gerekliliğini arz etti. Aynı zamanda da Venedik ile Hindistan, Çin arasında firmasına deniz nakliye hattı inşası konusunu araştırıyordu. Bu arada Cenova’da ticaret odası üyelerinden oluşan bir grup ile uluslararası denizcilik kanalı açıldığında İtalya’ya sağlayacağı yararları müzakere etmeye başlamıştı⁴⁰³.

23 Ekim 1869’da ticari odalar, Cenova’da bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıda Hindistan’a seyahat edecek İtalya gemilerine hizmet etmek üzere Babü’l-mendeb yakınlarındaki Kızıldeniz limanlarından birinde ticari bir istasyon kurulmasına ilişkin bir karar alındı. Yine bu karara göre İtalya’dan gelip Hindistan’a giden gemilerin kömür ve yiyecek ihtiyaçlarının depolanacağı ve gemilerin bakımlarının yapıp barınacakları bir depo yapılacaktır⁴⁰⁴. Rubattino, Donanma Bakanı Ributi’dan İtalya’nın Cenova Şehri’nden İskenderiye’ye uzanacak yeni deniz nakliye hattı kurmasını, Süveyş kanalı açıldığında da Hindistan’a kadar uzatılması için beklenmesini istedi⁴⁰⁵.

Daha sonra Dışişleri Bakanlığı, Sabito’nun Kızıldeniz’de deniz ve ticari istasyonu kurma önerisini donanma bakanlığına arz etti ve bu öneriyi incelemesini istedi. Bu inceleme sonunda arazi satın alınması üzerinde anlaşma sağlandı. ve bu arazi satın alma işiyle Sabito görevlendirildi. Ayrıca hükümet ona bir hesap açarak Mısırın İskenderiye şehrinde bulunan banka hesabına 80.000 lira yatırdı. Kısa bir sürede kendisine verilen bu görevi deniz amirali Acton eşliğinde yerine getirmeyi başardı⁴⁰⁶.

Böylece, Kızıldeniz’de bir koloni kurmak için İtalya’nın tüm çabaları hükümetin bilgisi, koruması ve denetimi altında başarıyla neticeleniyordu. Bu da tarihçilerin bu olayın sıradan bir olay olarak görülmesi tezini çürütmektedir. Onlara göre İtalya’nın tek hedefi, ticari bir istasyon kurmak ve Cenova’dan Hindistan ve Çin’e yapılacak seferler sırasında gemilere kömür vb. melzeme tedarik etmektir. İtalya’nın asıl amacı, ticari bir istasyon kurma bahanesiyle buraları sömürgeleştirmekti. İtalyan hükümeti niyetlerini ve emellerini

⁴⁰³ Celal Yahya, *El-bahru’l-Ahmer*, s. 43.

⁴⁰⁴ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s. 80.

⁴⁰⁵ Celal Yahya, *Mısır’ul-İfrikıyye*, s.125

⁴⁰⁶ Rubattino’dan Deniz amirali Acton’agönderilen 1 Ekim 1868 tarihli telgraf, (*İhtilâlu Eritriye*), s. 208.

saklıyordu. Oysa bunun arkasındaki gerçek, doğu Afrika’da bir sömürge imparatorluğu kurmaktı. Rubattino -doğal olarak- Kızıldeniz’de beklenen koloninin kurulma fikrine kuvvetle desteklerini açığa çıkaranlardan biriydi. 1862 yılında Obükü alan Fransa’yı taklit etmek istedi. Bu yüzden İtalya Donanma Bakanıyla bağlantı kuruyordu⁴⁰⁷.

15 Kasım 1869’da Sabito, Denakil Şeyhlerinden iki kardeş olan Hasan bin Ahmed ve İbrahim bin Ahmed ile bir araya geldi. Jinja dağı ve Ra’si Luma arasında bulunan Assab bölgesinde 8200 Avusturya riyali⁴⁰⁸ karşılığında bir toprak parçası satın almak üzere anlaştılar ve ona 1000 Riyal kaparo olarak nakit verdi. Kalan miktarın 30 Aralık’ta başlamak üzere yüz gün içerisinde ödenmesi gerekti. Aksi takdirde kaparo yanacaktı. Bu nedenle Sabito ve Amiral Okton bu ittifakı İtalya hükümetine ve Rubattino’ya arz etmek üzere zaman kaybetmeden İtalya’ya döndüler⁴⁰⁹.

Aynı zamanda İtalya’da hükümet ile Rubattino arasında görüşmeler sürmekteydi. Onunla daha önce ulusal çıkarlarda kullanılmak üzere adına seçilmiş bir toprak parçası satın alınmak üzere anlaşma yapılmıştı. Sabito, tamamı Rubattino firması adına tescil edilmek üzere satın alma işlemini tamamlamak ve daha fazla toprak elde etmek için “Afrika” gemisi ile Assab bölgesine gitmek amacıyla görevlendirildi. Kalan tutarı ödedikten sonra firma adına daha fazla arazi satın almak için yerel Denakil şeyhleriyle hızla müzakerelere başladı.⁴¹⁰

11 Mart 1870’de Sabito, Rubattino şirket temsilcisi sıfatıyla, Abdullah Şahim, amca çocukları olan Hasan ibn Ahmed ve İbrahim bin Ahmed ile aralarında bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşma gereği; sahilde Ra’s luma, Alala körfezi ve Jinja dağı arasında bulunan bir toprak parçasına daha sahip oldu⁴¹¹. Ve 13 Mart 1870 tarihinde Assab bölgesinde bulunan o toprak parçası üzerinde ilk kez İtalyan bayrağını dikti. Ve Sabito Assab bölgesinde

⁴⁰⁷ Celal Yahya, **El-bahru’l-Ahmer**, s. 34.

⁴⁰⁸ Başlangıçta üzerinde ittifak edilen fiyat 6000 Avusturya riyali idi. Fakat 11 Mart 1870’de nihai anlaşma imzalanınca 8200 riyale yükseldi. Bu fiyat artışının sebebi ismi geçen iki kardeşin amcaoğulları Abdullah Şuheyim’in ortaya çıkışı idi. Celal Yahya, **Et-tenâfüsü’d-Düvelî fi Şark-ı İfrika**, Darü’l-Ma’ârif, Kahire 1959.a.g.e. s.121.

⁴⁰⁹ Ramm, **Great Britain**, s. 215.

⁴¹⁰ L. M. Nesbitt, Desert and Forest. **The Exploration of Abyssinian Danakil**, London 1935, s. 11-12.

⁴¹¹ Celal Yahya, **Mısru’l-İfrikıyye**, s.121.

ahşaptan küçük bir kulübe inşa etmeye başladı, malzemelerini de Rubattino firmasına bir büro yapmak için beraberinde getirmişti⁴¹².

İtalya hükümeti, -baştan beri belgelerine dayanarak- bize batı Kızıldeniz sahilinde bir ticari liman değil, bir müstemleke inşa etme hedeflerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Misyoner Sabito'ya bu amaç için mal ve silahlarla destek vermiş. Donanma Bakanı Acton'dan 8 Şubat 1870 de Sabito'ya gelen mektupta bu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mektupta “artık araştırmaları pratiğe dökme vaktidir ve Assab körfezini çevreleyen topraklarda bir İtalyan merkezinin kurulma zamanı gelmiştir. En geç Şubat'ın on ikinci gününde gemiye binip yola çıkmalısınız, onuncu günde birinci donanma dairesinden Cenova'da 55 bin lira tutarında para çekebilirsiniz. Seyahat harcamalarını karşılamak ve toprak satın alma sürecinin tamamlanması için 25 bini sterlin, 25 bini de Avusturya parası ile olsun. Mümkünse Assab körfezinin tamamı alınsın ve kraliyet donanmasına size mühimmatıyla birlikte 30 kılıç, 30 tüfek ve 30 tabanca teslim etmeleri için talimat verdim⁴¹³. Ayrıca Assab bölgesinde ikamet edecek İtalya vatandaşlarını, İtalya ticaretini korumak maksadıyla sömürgeci Sabito'ya yardım etmesi için “Vidita” adlı savaş gemisini gönderdim. Vidita gemisi kaptanı olan Rogiro'ya, dünya coğrafyası hakkında harita bilgisi yüksek olan “Artoraysl” eşlik etmek üzere verildi⁴¹⁴.

Sabito, satın aldığı toprakları, oldukça geniş bir alanı kapladığından tümünü görmek için uzun bir vakit gerektirir şeklinde niteledi. ve dışişleri bakanından – İtalyan hedeflerini hızlı gerçekleştirmek için- Kızıldeniz'de hükümet temsilcisi oluşturulması talebinde bulundu. Assab bölgesinde konsolosun hükümet temsilcisi olmasını önerdi⁴¹⁵.

Zeyla valisi Ebu Bekir Şahim, Sabito'nun Denakil şeyhleriyle yaptığı anlaşmayı öğrenince; “Raheite belediye başkanı” olan Şeyh Burhan Muhammed'i anlaşmayı protesto etmek ve Hristiyan Sabito'ya satın aldığı toprakların Osmanlı sultanının mülkü olduğunu,

⁴¹² Ramm, **Great Britain**, s. 215.

⁴¹³ Deniz amirali Acton'dan Sabito'ya gönderilen 8 Şubat 1870 tarihli telgraf, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 209.

⁴¹⁴ Acton'dan Vidita gemisi kaptanı olan Rogiro'ya gönderilen 11 Şubat 1870 tarihli müzekkire, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 211.

⁴¹⁵ Sabito'dan Vidita gemisi kaptanı olan Rogiro'ya gönderilen 4 Nisan 1870 tarihli müzekkire (**İhtilâlu Eritriye**), s. 213.

onun izni olmadan kimsenin tasarruf etmede ne hakkı ne de yetkisi olduğunu iletmek üzere Assab bölgesine gitmek üzere görevlendirdi⁴¹⁶.

Şeyh Burhan 1 Mart 1870'de 28 Zilka'de 1286 Musavva eyaletine bu anlaşmayı bildirdi⁴¹⁷. 11 Nisan 1870'de 9 Muharrem 1287⁴¹⁸ aynı konuyla ilgili İbn Şeyh, Beylül tarafından Musavva'ya başka bir mektuplagitti. Şeyh Beylül Denakil'e yazdığı bu mektupta şöyle demektedir "bu topraklar Osmanlı sultanına aittir, satmak veya herhangi bir tasarrufta bulunmak uygun değildir. Sabito'ya satış yapmak yasal olmadığı için ödeme yapılmamalıdır. Assab bölgesinde olduğu gibi buraya da Osmanlı bayrağı dikilmelidir". Çünkü onun bakışına göre bu satıcılar ülkede egemenlik ve yasal hak sahibi olan Osmanlı devletine karşı çıkan kişilerdi Onun ile yanında "Cenbiye" (hançer) bulunan ve onunla Osmanlı bayrağını kesmek isteyen satıcılardan biri arasında kavga çıktı. Bayrağın kesilmesini sadece Denakilliler engelledi. Çünkü bayrak Sultana aitti. Cenbiyeyi de yerine koydu. Akşam üzeri İbn Şeyh Beylül bayrakla beraber yerine döndü.

Sudan hâkimi Cafer Mazhar Paşa, Raheite şeyhi Şeyh Burhan Muhammed ve Şeyh Beylül'ün oğlundan gelen mektupları okuyunca 18 Cemaziyelevvel 1287/ 11 Ağustos 1870 de konumu gereği Mısır heyetine Assab körfezinde Sabito'nun satın aldığı toprak parçası hakkında bilgi veren bir mektup gönderdi⁴¹⁹.

15 Mart 1870'de içinde misyoner Sabito'nun da bulunduğu "Afrika" savaş gemisi, Ra's Demireh'e yöneldi. Sabito, Rubattino şirketi adına kendisine daha çok toprak satması için Raheite nahiyesi başkanı olan şeyh Burhan Muhammed'i kandırmaya çalışıyordu. Onunla uzunca konuştu ve onu "Sultan" olarak nitelendirdi. Aslında o, sadece Osmanlı egemenliğinde Mısır'ın yönettiği Musavva eyaletine bağlı olan "Edd" beldesine tabi Raheite nahiyesinin şeyhiydi. Burhan, satış sonucunda meydana gelecek sonuçlardan korktuğu için İtalyanlara sahile yakın adaları satmaya hazır değildi. Ancak Sabito onun Raheite bölgesine Hor Alala'ya⁴²⁰ uzanan ve Assab bölgesinde bulunan tüm adaların fiili

⁴¹⁶ Harraz, **Eritriya el-Hadise**, s. 83.

⁴¹⁷ Mektubun tam metni Mısır'lı İfrikkiye kitabında yayınlanmıştır. s.129-131.

⁴¹⁸ DVKM., **Defer, Maiyye Türki**, nr.2843, s. 23,

⁴¹⁹ DVKM , **Defer, Maiyye Türki**, nr. 1836 , vesika, nr. 5, s. 34.

⁴²⁰ Hor Alala, Sabito'nun Rubattino şirketi adına satın aldığı arazinin güney sınırlarında bulunuyordu.

sultanı olduğunu vurguluyordu. Bu da Burhan'ın 6000 Riyal karşılığında 16 Mart 1870 de körfezin sahillerini ve adalarını satmayı kabul etmesine neden oldu. Sabito belirtilen miktarı bulamayınca sadece Rahbil Ed-Dermaşiye'de bulunan Ummul-bakar ve Ra'sul-Reml adalarını aldı. Bu da on yıl sonra -kalan para ödendiğinde- Rubattino firmasının mülkü olacaktı⁴²¹.

Gerçek o ki, Sabito'nun Assab bölgesinde yaptıkları, Kızıldeniz sahilinde bulunan o yörelerdeki yasal egemenlik sahibi olan Osmanlı Devleti'nin hukukuna sadece bir saldırı değil, aynı zamanda Osmanlı fermanlarından anlaşıldığı üzereo bölgede destek bulan Mısır'ın hukukuna da bir saldırı anlamını taşıyordu⁴²². Aynı zamanda Kızıldeniz ve Sudan'ın doğusunda Mısır'ın çıkarlarını ve siyasetini işlevsiz kılıyordu.

Mısır filosu, o sıralarda Cemali Bey komutasında 1867 yılından beri Kızıldeniz'de Mısır'ın gücünü göstermek ve Kızıldeniz'in batı kıyısında ikamet eden kabileler arasında barışı güçlendirmek için tur atıyordu. Cemali Bey, Musavva valisi Alaaddin Bey ile birlikte Berbera'ya⁴²³ (1870' li yılların başında) ulaştığında ve Zeylahakimi Ebu Bekir Şahim'den olanları öğrenince, Alaaddin Bey, Assab bölgesinde İtalyan sömürgecilerin niyetleri hakkında Sudan hükümdarı Cafer Mazhar Paşa'yı uyardı. Hükümdar, görevi gereği durumu Mısır hükümetine bildirdi. Bu yüzden Mısır hükümeti, Alaaddin Bey'e İtalyanların Assab bölgesine inişlerini araştırma emrini verdi. Vali, meseleyi gizli bir şekilde incelemek üzere Assab yönüne erkâ-ı harp binbaşısı Abdullah Fevzi ile yüzbaşı Mustafa Remzi'yi gönderdi⁴²⁴.

Belgelere göre, Sudan hükümdarı Cafer Mazhar Paşa Bender Raheite'ya bir subay ve yardımcısıyla birlikte Harkiko milletvekillerinden birini gönderme kararı vermişti. Bu konuda Musavva valisi İtalyanlardan o yöne inmelerine bir açıklama yapmalarını istemek için Alaaddin Bey'e bir emir yazdı. Bununla Mısır heyetini de bilgilendirmesini istedi⁴²⁵.

⁴²¹ Celal Yahya, *Mısır'ı-İfrikıyye ve'l-itmâc ve'l- isti'mâniyye fi'l-karni't-tâsici aşer*, s.127.127

⁴²²Sevakin ve Musavva'nın idaresinin Mısır hükümetine iadesine ilişkin ferman 1281 Zilhicce ve 1865 Mayıs tarihliydi. BOA, *Mühimme-i Mısır*, nr. 15, s. 53/27

⁴²³ Orhonlu, *a.g.e.* s. 154.

⁴²⁴ İsmail Serhink, *Hakâikü'l- ahhâr an düveli' l-Bihâr*, C.2, kahire 1312, C.2, s. 399.

⁴²⁵ D.V.K.M. *Abidin Deferi*, nr.9, s. 9, telgraf, nr. 78.

Ancak hükümdar kısa sürede Hidiv'den bir telgraf aldı. Bu telgraf ister kendi tarafından ister Musavva valisi tarafından olsun bu çalışmada ilerlemesini engelledi. Çünkü bu telgrafta gelen emre göre, her ne şekilde olursa olsun ister tarafınızdan ister Musavva valisi tarafından olsun asla belirtilen yöne –Raheite-ya hiç kimse gönderilmeyecek deniyordu⁴²⁶. Böylece Kahire hükümetinin İtalyanlarla politik yollardan bir çözüme ulaşma çabası başarısızlıkla sonuçlandı.

İtalyan hükümeti, 1870 Mart'ın başlarında, Rubattino şirketi ile özel bir anlaşmayla sahip olunan Assab meselesinden sorumlu olmadığını ilan ediyordu. Ancak Dışişleri bakanı bu demeçten birkaç gün sonra, o zaman Mısır sularında demirleyen “Vidita” adlı savaş gemisine 16 Nisan 1870'de Assab bölgesindeki İtalya sömürgesini korumak üzere harekete geçmesini emrediyordu. Vidita, Assab limanına 24 Nisan 1870'de ulaştığında şehirde kimse yoktu. Sabito, İtalya'ya gitmek üzere Bumbay'dan gelen “Afrika” adlı gemiye binerek Assab bölgesini terk etmişti. Vidita limanda iki gün demirledikten sonra limanı terk etti⁴²⁷.

Mısır hükümeti -doğal olarak- konuya resmen müdahil olmak zorunda kaldı. Mısır dışişleri bakanı Şerif Paşa, 27 Mayıs 1870'de İtalya konsolosu Artino'ya, İtalyalıların Assab bölgesini işgal etmesinden Hidivin son derece üzgün ve şaşkın olduğunu ilettili. Ayrıca Mısır'ın toprak bütünlüğüne yapılan bu açık saldırıyı protesto etme emrini aldığını bildirdi. Ve ona Afrika Kızıldeniz kıyısından Zeyla'ya kadar, 16. yüzyıldan beri Osmanlı egemenliğinin buralara kadar nasıl uzadığını açıkladı. Hiçbir ülke bu sahil üzerindeki Osmanlıların egemenliğini de inkâr etmiş değildir. Şerif Paşa buna kanıt olarak da İtalya'nın, Habeşistan'a saldırı düzenleme kararı alınca, Kızıldeniz'in batı kıyılarında askeri güçlerine inme izninin verilmesi ve Mayıs 1865 de Osmanlı fermanı gereğince Mısır'a ilhak edilen topraklardan geçmesi için hem Osmanlı Devleti hem de Kahire hükümetiyle bir görüşme yaptığını bildirdi⁴²⁸.

1870 Haziran başında bu protestoyu, Mısır Dışişleri nâzırı Şerif Paşa'nın İtalya konsolosu “Di Martino” ya teslim ettiği başka bir mektup izledi. Bu mektupta Rubattino firmasının, yasal olarak hak sahibi olmayan kişilerden Assab bölgesinde topraklar aldığını

⁴²⁶ BOA, Y EE, 118/39.

⁴²⁷ Cesari, a.g.e., s. 10.

⁴²⁸ Harraz, Eritriya el-Hadise, s. 85

ve bunun da sözleşmeyi geçersiz kıldığını ve de beraberinde birtakım hak ve yükümlülükler gerektirdiğini; yerel şeyhlerin devletten maaş aldıkları için denetimleri altında olan toprakların mülkiyetiyle ilgili tasarruf etme hakları olduğunu ifade ediyordu⁴²⁹.

Rubattino deniz nakliyeciliği firması ve diğerlerinin görevini kolaylaştırmak için, “Mısır hükümetinin Batı Kızıldeniz kıyısında uygun olduğunu düşündüğünde topraklarını onlara kullandırma hakkını vermesinde sakınca olmayacağını, bu da kiralama yöntemiyle ve Mısır hükümetinin şirketlere uyguladığı koşullar çerçevesinde ancak mümkün olabilecektir⁴³⁰”.

Mısırlıların protestoları, İtalyalıların Assab bölgesinde Mısır veya Osmanlı Devleti’nin herhangi bir hakkı olmadığı yönündeki tutumlarından vazgeçmedi. Ve o yörenin şeyhleri, Musavva’da bulunan Mısırlı makamlardan bağımsız olduklarını dile getiren iddialarına sarılmaya devam ettiler. Mısır hükümetinin aracılığıyla tamamlanacak, İster satış veya kiralama yöntemiyle olsun İtalyalılara topraklarından feragat etmesini, kabul etmeyi -şüphesiz- ret edeceklerdi⁴³¹.

Mısır hükümeti, İtalyalıların Assab bölgesini terk etmeğe zorlamak için güç kullanmayı ret etti. Bunun yerine, meseleyi diplomatik yollardan çözme yolunu tercih etti⁴³². Mısır hükümeti, bölgede mülklerini korumak için kesin ve hızlı bir tutumda bulunmasa da, Assab bölgesini işgal ettikleri için İtalyalıları protesto etmiş ve Hidivin üzüntülerini iletmekle yetinmişti⁴³³.

Artık bize sorma hakkı doğuyor, hükümet topraklarına yapılmış bir saldırı gibi hassas bir konuda hangi dehşet, hangi üzüntü fayda verebilir. Bir işgalciye karşı verilecek reaksiyonun bir protesto eyleminden ibaret olması ne fayda verebilirdi. Sanki Bartelli’nin önceden tahmin ettiği gibi hükümeti, Mısır tarafından önemli güçlüklerle karşılaşmayacağını dile getirmişti⁴³⁴.

⁴²⁹ Celal Yahya , *El-bahru’l-Ahmer ve’l-isti’mâr*, s. 45.

⁴³⁰ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s. 86

⁴³¹ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 158.

⁴³² Harraz, *Et-tevessü’ü’l-İtali*, s.160.

⁴³³ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 158.

⁴³⁴ Harraz, *İfrikiyye eş-Şarkiyye ve’l-isti’mâri’l-Avrubî*, Kahire 1968. s. 143

Mısır hükümetinin, topraklarının işgaline karşı bu eylemsizliği için bir bahane aramak mümkün değildir. Çünkü Mısır, henüz Avrupa egemenliğinden büyük oranda etkilenmemiş ve Mehdi devrimi patlak vermemişti. Oysa doğru olan davranış, İtalyalıların Assab bölgesine indiklerini öğrenen Musavva valisi Alaaddin Bey öfkelenmiş ve İtalyalılara toprakları satan Denakil şeyhlerini korkutmak amacıyla Assab bölgesine içinde bir takım asker bulunan Hartum gemisini –Mısır hükümetinin bilgisi dışında- göndermiştir. Gemi kaptanı orda kimseyi bulamayınca, Sabito'nun Assab bölgesinde şirketine bir büro olarak kurduğu ahşap kulübeyi çökertti. üzerinde dalgalanan İtalya bayrağını da indirdi ve bölgeyi korumak amacıyla silahlı bazı adamları orada bıraktı⁴³⁵.

Garip olan şey ise, İtalya hükümeti, Alaaddin Bey'in Assab bölgesinde yaptıklarını öğrenince, Temmuz 1870 de Dışişleri bakanı Fiskonti Finusa –Di Martino üzerinden- Mısır hükümetine sert bir telgraf çekti. Telgrafta hükümet “ Mısır askerlerinin, ister Mısır'da veya Mısır'a bağlı olan bölgelerde veya Mısır'dan bağımsız olan yerler olsun vatandaşlarının mülklerine hasar vermesini kabul edemez” ve bu yapılan iş için bir açıklama istedi⁴³⁶.

Mısır hükümetinin, Musavva valisinin eylemini tebrik etmesi beklenirken, ki bu eylem meseleyi çözmek için, hiç çekinmeden gaspçılardan haklarını geri almak için tam bir cesaret ve sorumluluk damgasını almıştı. Ancak hükümetin tutumu -maalesef – böyle olmadı. Kısa bir süre sonra Şerif Paşa bu protestoya karşı şu sözlerle karşı çıkmıştır: Hidivi hükümeti, Musavva'da bulunan temsilcisine, eylemin yapıldığı gibi, tasarrufta bulunmasına dair emirler çıkarmamıştır. En şaşırtıcısı ise; Hidiv İsmail Paşa'nın, her ne kadar İtalya'nın Assab bölgesini işgal etmesini kınamış olsa da; bizzat kendisinin Musavva valisinin yaptıklarından ötürü İtalya hükümetinden özür dilemesidir⁴³⁷.

İtalya hükümeti, Assab bölgesindeki durumu, Musavva valisi Alaaddin Bey Assab bölgesine sefer yapmadan önceki hale getirmek için ısrar etmeye devam etti. Diğer bir söyleyişle Assab bölgesini şirketin mülkiyetinde devam ettirmesini sağlamaktı. İtalya'nın bu ısrarı karşısında, Şerif Paşa, Musavva valisine bir emir göndererek, Assab bölgesinde konuşlanmış kuvveti geri çekmesini talep etti. Bu da Di Martino'nun 24 Kasım 1870'de

⁴³⁵ Harraz, *Et-tevessü'ü'l-İtalîs*, 87.

⁴³⁶ A.e.

⁴³⁷ A.e., s.107.

İtalya Dışişleri bakanına “Mısır hükümeti, İtalya talebini kabul etti ve Assab bölgesinde Mısır işgalinin tüm izlerini sildi” yazmasına neden oldu⁴³⁸.

Nisan 1871 de, Assab meselesi İtalyan senatosuna sunulduğunda, Assab müstemlekesinin pratik ve nihai bir düzenlemeye ihtiyacı olduğu ortaya çıktı. Bu da İtalya hükümetini yeni bir öneriyle, Osmanlı egemenliğinden yararlanan Mısır’ın Assab üzerindeki haklarını iptal etme durumunu ortaya çıkardı. Bu yüzden 15 Nisan’da Kahire’de bulunan Di Martino konsolosunu, Mısır’ın, 1865 deki ferman gereği sahip olduğu Musavva eyaletinin, kuzey enlem çizgisinde bulunan on beşinci güney çizgisinde hiçbir zaman bulunmadığını Mısır hükümetine bildirmekle görevlendirdi. Bunun anlamı da Assab bölgesi, Musavva’nın sınırları dahilinde değildir demektir. Dolayısıyla Mısır hükümetinin, Assab bölgesinde İtalya’nın ticari bir istasyon kurma hususunda hiçbir itirazı olamadı. Bu sebeple valisine bu durumu sormasını gerekti. Mümtaz Paşa cevap olarak şöyle yazdı “Hükümdarlıktan gelen bilgilere göre Raheite, Hidivi hükümetine ilhak edilen bölgelerden biridir”. Hartum umum mahkemesine göre Musavva eyaleti sınırları kapsamında kayıtlıdır⁴³⁹.

Nubar, 16 Mayıs 1871’de Martino’ya sözü geçen İtalya manevrasıyla ilgili ret yazısını yazarak, ona İtalya hükümeti, batı Kızıldeniz sahili üzerindeki egemenliğini tartışmak istiyorsa, bu konuda doğrudan Babıâli’yi muhatap almak zorunda olduğunu açıkladı. Ancak hükümeti egemenlik meselesini bir kenara atıp, Hidiv’in Assab bölgesini kendilerine vermesini istiyorsa, Mısır hükümeti de bölgenin Hidivin mülkünden olması dahilinde ona vermeye hazır olduklarını açıkladı.

Görünen o ki, Hidiv İsmail Kızıldeniz’in Afrika kıyıları üzerinde Osmanlı egemenliği altında Mısır’ın haklarından ödün vermeden İtalya hükümetini tatmin etmeye eğilimli görünüyordu. Mısır hükümetine yıllık vergi (cizye)ödenmek karşılığında, Assab bölgesinde ticari bir istasyon kurulması için, İtalya hükümetine mümkün mertebede kolaylıklar sağlaması, o bölgedeki İtalyan emellerine bir son verebileceği inancını taşıyordu. Aynı zamanda onunla çarpışmaktan korktu. Ve bu onun egemenliğini yaymaya ve sahilin geri kalanı üzerinde yönetimini pekiştirmeye yardım edecekti. Ancak İtalya’nın

⁴³⁸ A.e. s,108.

⁴³⁹ D.V.K.M., **Maiyye Deferi**, nr. 1847/6, s. 51.

emelleri ticari bir istasyon veya tüm Assab bölgesi ile Sınırlı kalmaktan çok uzaktı. İşte bu yüzden Mısır hükümetinin bu arzını kabul etmedi⁴⁴⁰.

Hidiv İsmail Paşa neredeyse dokuz yıl boyunca bu durumda kaldı ve her iki tarafta Assab bölgesi meselesinde her hangi bir eylemde bulunmadı. Böylece Mısır, bu protestoların istenilen bir sonuca ulaştığı inancına vardı. Artık Kızıldeniz'in Afrika sahilinde Mısır'ın egemenliğinde –Osmanlı egemenliği gölgesinde- hiçbir kuşku kalmadı. Ve bu dönem içerisinde sahil boyunca nahiye şeyhleri atamalarını gerçekleştirdi, maaşlarını verdi ve o yörelere savaş gemilerini gönderdi⁴⁴¹.

3.3. Doğu Afrika Sahillerinde İtalya'nınErnox Projesi

Mısır hükümeti, Kızıldeniz sahillerinde yönetimini güçlendirmeye çalışarak, tüm bölgeyi adıylaKızıldeniz sahilleri eyaleti bir eyalet olarak birleştiriliği, ve 1865, 1866 ve 1873 yıllarında Osmanlı fermanları çerçevesinde kazandığı yasal haklarını savunduğu sırada, orada gizli bir hareket düzenlendi, Bir Fransız vatandaşı olan Beyar Ernox'un komplosunun amacı Afrika'nın Kızıldeniz kıyısındaki Mısır işletmelerini vurmaktır.

Ernox, Nice şehrinde, Mısır'da birkaç sene esnaf olarak çalışması, Sudan ve Habeşistan'a seyahat etti. Seyahatinin sonuçlarını bir rapor haline dönüştürüp ulaşabildiği en önemli siyasi ve ticari sonuçları değerlendirerek İtalya hükümetine sunulmak üzereMayıs 1872'de İtalya'nınMarsilya baş konsolosuStrambiyo'ya. Konsolos da İtalya dışişleri bakanına gönderdi.

Ernox raporunda, Mısır'a bağlı Musavva ve Zula'da ticari kurumlar ve bir ana merkez inşa edildiğinde İtalya'ya önemli yarar sağlayacağına işaret ediyordu. Ayrıca Ernox İtalya hükümetince kabul görüldüğü takdirde, Habeşistan'da etkili olan toplulukların bazı bireyleriyle düşüncelerini açıklamak üzere Roma'ya gitmeye hazır olduğunu dile getiriyordu. Ve Mısır hükümetinden baskılara maruz kalmamak için Kahire'den değil Marsilya'dan projesini sunduğunu ifade ediyordu. Ayrıca hükümetten onun fikirlerini alıp

⁴⁴⁰ Harraz, *Et-tevessü'ü'l-İtali*, s.108.

⁴⁴¹ Celal Yahya , *El-bahru'l-Ahmer*, s.46.

önerdiği kurumlar inşa edildiği takdirde - ödül babından- kendisi için o kurumlar içerisinde gösterişli bir merkez kurulmasını talep etti⁴⁴².

Ancak İtalya hükümeti, Ernox projesini inceledikten sonra, Nigri'den anılan proje hakkında görüş beyan etmesini istedi, bu proje aynı zamanda taşıma hareketinden bir parçasını Nil Nehri üzerinden Zula'ya dönüştürme konusuna değiniyordu -dolayısıyla Mısır bundan mahrum kalacaktı. Nigri, 2 Temmuz 1872 tarihli cevabında; Ernox'un raporunun faydadan yoksun olduğu söylenemez ancak çeşitli nedenlerden dolayı görüşlerine meyletmeyeceğini ifade ediyordu. O sebeplerden bazıları: Bu projelerin uygulanmasına izin vermeyecek olan ve ülkede yasal egemenliğe sahip olan Mısırlılardan korkması, aynı zamanda İtalyalıların orada ne bir dayanakları var nede yakın bir limanları var. Bu da Habeşistanlılarla ticaretin gelişmesine katkıda bulunmaz. Diğer bir neden de, İtalya; koloni inşa etme fikrini ne Osmanlılardan ne Mısırdan ne de Kasa'dan(Dördüncü Yuhanna) almıştı, bilakis Ernox'a bu fikri arz eden kişi, Kasa'nın Habeşistan'dan kovduğu Habeşistanlı bir başkandı. Ernox'a bu önerisi üzerine kibar bir mektup göndermekle yetinmeyi nasihat etti. Yalnız hükümete, Musavva'da uzun bir süre geçiren ve -O zaman- Roma'da bulunan Markiz Antinori'ye işaret ederek, bir çok sorulara cevap verebilecek saklı gizemleri kaldıracak özelliklere sahip biri olduğundan ona danışılması gerektiğini ileri sürüyordu⁴⁴³. Böylece Ernox projesi İtalya makamlarınca onaylanmadı çünkü uluslararası şartlar -o zaman- uygulanmasına yardımcı olmuyordu⁴⁴⁴.

3.4. İtalya Coğrafya Cemiyeti'nin Doğu Afrika Sahillerindeki Faaliyetleri

Şuva kralı Menelik, İtalya ile ilişkiler kurmaya çabalamıştı. Ülkesiyle dostluk ilişkilerini kurmak için, İtalya kralı Viktor Emanuel'e bir mektupla papa Mikail'i 1874 yılında Roma'ya göndermişti⁴⁴⁵. Menelik'in güvenini kazanan Fransız esnaf Sayın Beyar Ernox'la beraberinde bazı hediyelerle birlikte 9 Haziran 1876'da ikinci bir mektup daha gönderdi. Avrupa'da diplomatik ve ticari misyonları yerine getirmek ve her iki halkın

⁴⁴² İtalya konsolosu Strambiyo'dan Dışişleri bakanı Fiskonti Finusa'ya gönderilen 28 Mayıs 1872 tarihli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 147.

⁴⁴³ Nigri'den Dışişleri bakanlığı'na gönderilen 22 Temmuz 1872 tarihli mektup (**İhtilâl-u Eritriye**), s. 194.

⁴⁴⁴ Wylda, **A Modern Abyssinia**, s. 23.

⁴⁴⁵ Celal Yahya, **El-bahru'l-Ahmer**, s.223.

yararına dostluk ilişkileri kurmak üzere görevlendirdi. Mektubunda Hristiyan ülkelerden yardım ve şefkat beklediğini, çölün kalbinde yolları yarmak ve keşif yapmak için kralın maiyetindeki yetkililerden ülkesinin gelişimine katkıda bulunmalarını talep ediyordu⁴⁴⁶.

Aynı zamanda İtalyalı misyoner “Mesaya”, Ernox ile birlikte İtalya dışişleri bakanına bir mektup gönderdi. Misyoner mektubunda Şuva kralı Menelik’in İtalya kralına temsilci olarak gönderdiği Papa Mikail’in kötü davranışlarından ötürü özrünü beyan ederek, diplomatik ilişkilerde onu temsil etmeye uygun ülkesinin halkından birini bulmanın zorluğuna işaret etti. Ayrıca Ernox, Şuva ülkesinin tüm koşulları hakkında Roma hükümetini bilgilendirebileceğine işaret etti. Aynı zamanda –Menelik tarafından gönderildiği için-Şuva kralı ile İtalya hükümeti arasında mevcut olabilecek herhangi bir yanlış anlaşılmayı kaldırabilecek bir güce sahiptir⁴⁴⁷.

İtalya hükümeti, bir fırsat bulup Mart 1876’da Roma’dan, Markiz Antinori başkanlığında, mühendis Kayarini ve kaptan Martini ile beraber Coğrafya cemiyetinin⁴⁴⁸ düzenlediği ilk heyeti gönderdi. Bu heyetin hedefi Harar çölünden Şuva ülkesine ve Habeşistan’ın Amhara şehrinin güney yakasına ulaşmaktı. Heyet oradan daCalla ülkesinden Viktorya gölet’ine ulaşmaya çalışacaktı. Böylece heyet, -o zamana kadar- keşfedilmemiş yukarı, üst Nil vadisinin doğu havzasını keşfetmiş olacaktı. Ancak heyet, Şuva yolunda ilerlerken Mısır’ın “Zeyla’ limanına” varınca, halktan bir direnişle karşılaştı. Heyet bu direnişin sonucunda bazı malzemelerini kaybetti. Bu da heyetin kaybettiği zorunlu eşyaları telafi etmek için, Martini’nin İtalya’ya geri dönmesine neden oldu.

İkinci heyet “Martini” kaptandan ve “Donanma kaptanı” “Şiki” den oluşuyordu. Bu heyetin harcamalarını karşılamak için hükümet, halk ve bilimsel dernekler katkıda bulundu. Her iki sefer için 180 bin liradan fazla para toplandı. Heyet, hükümetin bir gemisine binerek, 1877 yılında yola çıktı. Zeyla’ı terk edip içeriye doğru ilerlediğinde -Heyet-

⁴⁴⁶ Longrigg, **Short History of Eritrea**, s. 87.

⁴⁴⁷ **A.e.**, s. 88.

⁴⁴⁸ 1874 yılında İtalya Coğrafya cemiyeti kurulmuştur.**A.e.**, s. 88.

topraklarından geçtiği halkın direnişine ve karşılaştığı zorluklara rağmen Şuva'ya ulaştı. Ve birinci heyetle bir araya gelerek Şuva kralı Menelik'e konuk oldular⁴⁴⁹.

İtalya hükümeti, coğrafya cemiyetinden iki yönden yararlanmak istedi. Birincisi; doğru bilgi ve verileri toplamak , o bölgelerin şartlarını incelemek ve İtalya hükümetine yararlar sağlaması için bu verileri en güzel şekilde değerlendirmek.

İkincisi ise; manevralarına bilimsel bir renk vermek, sonra da bilimsel ve coğrafi komiteleri korumak ve onlara yardım etmek üzere savaş gemilerini göndermekti. Coğrafya Cemiyeti'nin kuruluş sebebiyle ilgili Corti'nin söylediği “Yeni ruhu vurgulamak” sözü, birliğini geri aldıktan sonra ulusu harekete geçirmiştir. İngiliz, Alman, Fransız ve diğer Avrupalı milletler birbiriyle rekabet ederken, Afrika'ya daha yakın olan Avrupa halklarından olan İtalyalıların bu ringin dışında kalması düşünülemezdi. Özellikle İtalya'nın coğrafi konumu, o geniş kıtada ticaretine ve yayılmacı faaliyetine yeni yollar bulmaya davet ediyordu⁴⁵⁰.

Heyet, Şuva ve diğer ülkelere daha önce gelen İtalya vatandaşlarının faaliyetlerine dayandırıldı.Corti'nin anlattığına göre; yıllar öncesinden Şuva ülkesinde yaşayan İtalya doğumlu bir çok piskoposdan biri olan Masaya, tartışmasız bu ülkeyi ve halkları en iyi bilen, hem kralın yanında hem halkın yanında önemli bir yere sahip olan biridir. Büyük bir coşkuyla heyetin görevini kolaylaştırmak için, şehre ve bilime hizmet ederek çalışıyordu⁴⁵¹. İşte bu bölgeye heyet göndermenin bahanesi buydu.

Coğrafya cemiyetinin talebi üzerine İtalya bakanlar kurulu, Şuva'ya gönderilecek heyetin misyonunu kolaylaştırmak için taleplerini onayladı. Ve Dışişleri Bakanından cemiyetle aşağıdaki konularda bir anlaşma sağlanmasını istedi:

1-Dışişleri bakanlığı, İtalya ile Şuva kralı arasında ticari bir anlaşma zabtı önerisini incelenmesi.

⁴⁴⁹ Longrigg, **Short History**, s. 89.

⁴⁵⁰ Longrigg, **Short History**,s. 89-90.

⁴⁵¹ A.e.,90.

2- İtalya hükümeti, değişik bakanlıklar arasında dağıtılmak üzere 25 bin lira tutarında katkıda bulunması⁴⁵².

İtalya Dışişleri Bakanlığı, “Martini” konvoyuna katılmak için Şuva’ya gitmek üzere görevlendirilen Giulietti’nin talebine cevap verdi. Calla ülkesinde bulunan İtalyalı misyoner Masaya’ya şöyle yazdı “Sinyor Giulietti, İtalyalı bazı papalar ülkeleri ile diğer ülkeler arasında ticari ilişkiler kurmak üzere Şuva’ya gidecek”. Ayrıca Masaya’dan Giulietti’nin misyonunu gerçekleştirmede yardım etmesini istedi. Martiniyi, tamamı sevgi ve övgü dolu olan bir konuşma ile Şuva kralı Menelik’e verilmek üzere İtalya kralı I. Amberto tarafından verilen bazı hediyelerle donattı. O da buna karşılık bilimsel alana hizmet etme bahanesiyle, Roma hükümetinin gönderdiği heyetlere her türlü koruma, yardım ve kolaylıklar sağlamayı esirgemedi. Menelik’in İtalya heyetlerine karşı izlediği bu samimi ruhun arkasındaki sır, bölgedeki düşmanlarına karşı İtalya hükümetinin kendisine yardım edeceğini umuyor olmasıydı. Aynı zamanda Habeşistan krallıklarında yayılmacı emellerini gerçekleştirmek için İtalya silahlarından daha fazla almayı ve Habeşistan tahtına ulaşmayı umuyordu. Ayrıca Habeşistan krallar kralı dördüncü Yuhanna yerine “Necis Necset”⁴⁵³ lakabıyla lakaplanmak ve Şuva kralı Menelike gerçek rakip olmak istiyordu.

Diğer bazı belgelerden anlaşıldığı üzere, İtalyalıların bizzat Şuva memleketinde - çok öncelerden beri- gözleri vardı. Zira dışişleri bakanı ile donanma bakanı arasında geçen karşılıklı mektuplar, sahip olduğu kaynaklar ve o kaynaklara ulaşmayı kolaylaştıran yollara sahip olduğu için Şuva memleketine ne kadar önem verdikleri ortaya çıkmaktadır⁴⁵⁴.

Büyük Habeşistan krallığı üzerindeki rekabet ve yönetim sistemindeki zorluktan dolayı, belki de İtalya ile Şuva krallıkları arasındaki bu gidip gelme ve yakınlaşmanın en önemli sebeplerinden biri buydu.

Bütün bunlar İtalya’nın -o dönemde - Afrika’nın doğusuyla ve doğu Afrika sahilleriyle ilgilendiğini göstermektedir.

⁴⁵² Macartney & Cremona, **Italy’s Foreign and colonial policy**, s. 31-50.

⁴⁵³ Necis Necset, Bu Etiyopya dilinde bir lakap olup Krallar kralı manasına gelmektedir ve hala kullanılmaktadır.

⁴⁵⁴ Macartney & Cremona, **a.g.e.**, s. 64.

3.5. De Amizica'nın Assab'taki Misyonu

Mısırın İtalya hükümeti nezdinde, Rubattino deniz nakliyeciliği şirketi'nin Assab bölgesine yaptığı saldırı üzerine, yaptığı protesto sonucu, dokuz yıla varan bir süre boyunca İtalya'nın Assab bölgesindeki faaliyetlerinin durmasına rağmen, Kahire hükümeti, “mesele artık bitmiş hükmündedir ve Rubattino firması iddiasındaki kanıtlarının zayıflığına kanaat getirdi”⁴⁵⁵ inancını taşımaya başladı. Ancak İtalya özellikle Assab bölgesinde ve batı Kızıldeniz sahilinde sömürgeci projelerini unutmamıştı⁴⁵⁶.

Assab bölgesiyle ilgili İtalyalı siyasetçiler arasındaki görüş ayrılığı sebebiyle, misyoner Sabito, Assab bölgesindeki çabalarının boşa gitmesinden endişeleniyordu. Hükümetin oluşturduğu komisyonun -üyeliğinden Sabito uzaklaştırılmıştı- Assab körfezinin ticari bir istasyon olmasına elverişli olmadığına karar vermesi, aynı zamanda Kahire hükümetinin Munzengir Bey'i Musavva'ya vali tayin etmesi, Assab körfezinin, Babu-l Mendeb'e yakın olması ve mevki itibarıyla önemli bir yer olması hasebiyle hükümete Assab körfezinin deniz ve ticari bir istasyonun kurulması için eşi olmayan en elverişli yer olduğunu vurgulamaya başladı. Projenin hızlı uygulanması için çağrıda bulundu ve aksi takdirde kazanılan bütün hakların kaybedileceğini belirtti. Ayrıca Rubattino firması seferlerinde Aden yerine Assab bölgesinde durme kararında olduğunu açıkladı. Assab bölgesinde veya Kızıldeniz'de İtalya hükümetine başkonsolos olarak tayin edilmesi çağrısında bulundu⁴⁵⁷.

İtalyanların, batı Kızıldeniz'in kıyısında faaliyetlerine başlamaları beklenmiyordu. Özellikle Kahire ve İngiltere hükümetlerinin 7 Eylül 1877'de bir anlaşmaya varması, bu anlaşmaya göre İngiltere, Mısır'a Osmanlı egemenliği altında, tüm Sudan üzerinde, batı Kızıldeniz'in kuzeyi olan Ra's Ayn'den güneyde bulunan Ra's Hafun'a kadar tüm bu bölgeleri idare etme hakkını tanıdı⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ Cemaziyelevvl 1299/Mart 1882, DVKM, Defter, Abidin, nr. 164, s. 45.

⁴⁵⁶ Celal Yahya ,a.g.e, s. 223.

⁴⁵⁷ Sabito'dan dışişleri bakanı Fiskonti Finusa'ya gönderilen Mayıs 1870 tarihli mektub (İhtilâlu Eritriye), s. 195.

⁴⁵⁸ Mekki Şibîke, Es-Sudan fi karn 1819-1919, s. 114-116.

Mısır'ın yetmişli yıllarda yaşadığı kritik koşulları, İtalya emellerini gerçekleştirmek ve batı Kızıldeniz sahillerindeki sömürgecilik faaliyetlerini sürdürmek için altın bir fırsat olarak gördü⁴⁵⁹.

O kritik koşullarda, bir yandan konsoloslar ve siyasi devlet temsilcileri eliyle Mısır Hidiv'inin işlerine Avrupa ülkelerinin müdahaleleri artarken diğer yandan kredi veren aracı kuruluşlar ortaya çıkıyordu. Mısır üzerinde “uluslararası vesayet” nüfuzunun artması, Hidiv İsmail Paşa'nın yetkilerinin sınırlandırılmasına ve daha sonra 25 Haziran 1879 da görevden alınmasına neden oldu⁴⁶⁰.

Sabito, Mısır ile İngiltere arasında imzalanan 1877 antlaşmasının, kendisinin Assab bölgesinde elde ettiği kazanımların kaybedilmesine neden olabileceği endişesini taşıyordu. İşte bu yüzden Assab ile ilgili ele aldığı harita ekli bir kitap yayınladı. Kitapta bu meselede oynadığı rolü açıkladı. Ayrıca bu projeyi canlandırmakla İtalya'ya sağlayacağı yararları vurguladı. Bu kitabın yayımlanması Rubattino tarafından maddi ve manevi destek gördü⁴⁶¹.

Dışişleri bakanı Corti'nin takip ettiği beyaz eller politikası nedeniyle, ülkelerinin 1878 Berlin konferansından eli boş çıkması İtalya halkını üzmüştü. Bu da -o zaman- İtalya basını tarafından eleştiri yağmuruna tutuldu ve ardından 1878'de bakanlığın düşüşüyle devam etti⁴⁶².

İtalya hükümeti de Sabito'nun Assab ile ilgili yazdığı kitaba önem verdi. Rubattino firması İngiliz dışişlerinin bakış açılarını kabul etmeyen -çünkü İngilizler Kızıldeniz sahillerinde yabancı bir otoritenin bulunmasını reddediyorlardı- ve Mısırın haklarını tanımayı reddeden İtalyalı işadamlarına dayandı. Şirket, 3 ve 10 Mart 1879'da İtalya ticareti açısından Assab bölgesinde bir deniz istasyonu kurmanın önemine İtalya Dışişleri Bakanlığının dikkatini çekti. Ve şirket hükümete bunu milli bir proje düşüncesiyle üstlenmesi çağrısında bulundu. İtalya Dışişleri Bakanı bu projeyi onayladı. Karlo De

⁴⁵⁹ Harraz, **Eritriye el-Hadise**, s.110.

⁴⁶⁰ Mustafa Ahmed Abdurrahim, **Mısır ve el meseletü'l-mısriyye**, s. 105.

⁴⁶¹ **A.e.** s. 151.

⁴⁶² BOA, **HR. TO.**, 279/30. Harraz, **Et-tevessü'ü'l-İtali**, s. 25.

Amizica, vapur kaptanı Rabido'yu, Assab bölgesini ziyaret etmek ve oranın bu iş için ne kadar elverişli olduğu hakkında bir rapor yazmak üzere Kızıldeniz'e yönelmesi için görevlendirdi⁴⁶³.

De Amizica, Ra'sGurdafui'den itibaren Habeşistan platolarından geçerek Tacura sınırına varana kadar Doğu Afrika ve Habeşistan'ın zenginliklerinin önemini açıkladı. Ayrıca Aden, Habeşistan'dan gelen tüm ticareti Özellikle Mısır'ın Harar bölgesinin ürünlerinden olan kahve, reçine, deri, devekuşu tüyü vb. ürünleri kontrol ettiğini belirtti. İtalya'nın doğu Afrika zenginliklerini başkalarıyla paylaşmadan Aden'i İngiltere, Harar ve Kızıldeniz'i de Mısır'ın tek başına yönetmesini istedi. Ayrıca İtalya Mısır ve Habeşistan'ın ortak menfaatleri, Tunus'ta artan Fransız varlığına karşı koymak için -Afrika doğusu olsun-Trablus toprağına bir gün İtalyalıları itebileceğini dile getirdi. De Amizica, Aden'e rakip olacak ticari bir merkez kurmak için en iyi yerin Assab bölgesi olduğu hususunda ısrar etti. Aynı zamanda Babu-l Mendeb, Aden, Tacura, Zeyla ve Berbera'ya yakın olması, bunlara ek olarak konumunun güvenliği ve sularının derinliği bakımından İtalya nüfuzu için bir merkez konumunda olacaktı⁴⁶⁴.

De Amizica'nın, Assab bölgesini resmen işgal etmek için, ortaya koyduğu düşüncelerini aşağıdaki gibi toplamak mümkündür:

Birincisi: Kızıldeniz'de deniz üssüne dayanak olması için Assab bölgesine İtalya topçu gemilerinden iki muhrip konuşlandırılması.

İkincisi: Assab bölgesine bir hakimın atanması; bu hakimın hem deniz istasyonunu yönetmesi, hem de Afrika sahilinin tümü üzerinde konsolosluk yetkileriyle donatılmış olması.

Üçüncüsü: Sahra topu olan bir bataryanın kurulumu için, sağlık ve askeri açıdan elverişli bazı araziler seçilmesi, hakim için bir ev ve bir kamp inşa edilmesi. Bunlara ek olarak ticaretle uğraşmak amacıyla Assab bölgesinde ikamet edecek İtalyalı sömürgecileri barındırmak için üç veya dört ev yapılması.

⁴⁶³ Celal Yahya , **Mısru'l-İfrikıyye**, s. 224.

ehmet, **XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012. s. 132- 135.

Dördüncüsü: Assab bölgesinde iki deniz savaş gemisi bulundurmakla beraber deniz piyadelerinden oluşan elli askerlik bir askeri güç konuşlandırılması durumunda Assab bölgesindeki askeri kuvvetlerin yarısı eğitim amaçlı oluşturulmuş olacaktır.

Beşincisi: koloni için günlük dört bin veya beş bin litre arasında tuzlu suyu arıtmak için bir arıtma cihazının temin edilmesi.

Altıncısı: kömür ve gıda maddeleri depolanmasında kullanılmak üzere Süveyş'ten bir gemi maketinin satın alınması Ve -Assab bölgesinin daha aktif ve faydalı olması için- iki savaş gemisinden birinin her ay bir kere ücretsiz olmak üzere Assab bölgesi ile Tacura, Zeyla', Berbera ve Aden arasında posta taşımacılığı ve Assab bölgesinde ikamet eden İtalyalıları taşımaları⁴⁶⁵.

De Amizica Sabito ve Rubattino ile çalışmalarını sürdürmeden önce, İtalya'ya döner dönmez hükümete Assab bölgesinin bu iş için önemli ve elverişli olduğunu ikna etmek için rapor sundu. Nitekim Giulietti'nin raporunda geçen aynı şeyleri adeta vurgular nitelikteydi⁴⁶⁶.

Rubattino, Dramakiye adasını kiralamak için, üzerinde sağlanan anlaşmaya dayanarak, hükümetinden geciken taksitleri ödemesini istedi. Ve Şeyh Burhan ile yapılan anlaşmaya göre (10 Mart 1880 de biten) on yıl içerisinde kendisine verilen aynı adayı alma hakkından faydalanmasını istedi⁴⁶⁷.

De Amizica sunduğu başka bir raporunda, Rubattino'nun görüşlerine katıldığını ifade ediyordu. Raporunda ayrıca hükümetin, Assab bölgesi üzerinde mülkiyet hakkını ilan ettiği takdirde, İtalya'ya sağlayacağı ekonomik ve bilimsel hedeflere değiniyordu. İşgal operasyonunu uygulamada hızlı hareket etmesini da tavsiye ediyordu. Çünkü bu İtalyanın

⁴⁶⁵ De Amizica'den İtalya Donanma Bakanı Bonelli'ye gönderilen 13 Haziran 1879 tarihli rapor (**İhtilâlu Eritriye**), s. 199.

⁴⁶⁶ Dışişleri Bakanı Kayroli Giulietti'nin raporunun bir nüshasını 2 Eylül 1879 tarihinde Denizcilik Bakanı Bonelli'ye gönderdi. Bu rapora göre Assab'ın durumu Zeyla'dan daha iyi olup bir yandan sömürge kurumları henüz buraya gelmemiştir. Öte yandan Assab ahalisi kendine has, nispeten medeni bir halktır. Ayrıca Assab Körfezi ile Avsa gölü arası yakındır ve Assab iki konuda çok önemli bir merkezdir. Birincisi onun önemli bir ticari merkez olabilme kapasitesinin bulunması ve italya ve uzak doğu arasındaki ticari seferlerin yolu üzerinde oluşudur. İkincisi ise ticari açıdan son derece bakir olan zengin Güney Habeşistan ile karşılıklı ticaretin gerçekleştirilebileceği bir yer oluşudur.

⁴⁶⁷ Rubattino'dan İtalya Dışişleri Bakanlığı'ya gönderilen 25 Temmuz 1879 tarihli gizli rapor (**İhtilâlu Eritriye**), s.159.

iç sorunlarını çözmede yardımcı olacak ve Assab bölgesinin ekonomik sorununa İtalyalıların dikkatlerini çekecektir. Assab bölgesi işgali olan önerisine, orada konuşlanacak iki savaş gemisine, ülkenin bazı insanlarına yönelik güç göstergesi olarak zırhlı bir araç katılmasını ekledi. Zira onlar (Mısırlıları kastediyor) İtalya emellerine karşı koymaya çalışabilirdi⁴⁶⁸. Hükümet, Assab projesinin önemini ve İtalyalılara deniz ve ticaret lehine sağladığı yararları kavradıktan sonra, resmi bir şekilde Assab projesini üstlenmesiyle ve hükümetin sonunda onay vermesiyle bu çabalar nihayet meyvesini verdi⁴⁶⁹.

İtalya Donanma Bakanı Bonelli, hükümetten 16 Mart 1870’de Raheite şeyhi Burhan ile yapılan sözleşmeyi tamamlamalarını tavsiye etti. Ve bakanlığı, Dramakiye adasının yıllık kira karşılığı 700 lira üzerinden yedi yıllık kira bedeli olan 3500 (veya 4000) İtalya lirası ödemeye hazır olduğunu, Ayrıca mülkiyetini almak için (2000 Rupî) veya (5000 İtalya lirasını) ödemeye hazır olduğunu açıkladı. Koloninin giderlerini karşılamak için birden fazla bakanlık üstlenerek bakanlar kurulu, miktarı 104.100.90 lira olan bir bütçe ayrılması önerisinde bulundu. Hükümetin Assab körfezine yönelik siyasetini etkinleştirmenin önemi üzerine bakanlar kurulu 8 Ekim 1879 tarihinde yaptığı toplantıda bu öneriyi oybirliği ile kabul etti. Ve donanma bakanından, Aden ve Afrika sahili ile güvenli iletişim sağlanması için, (Kızıldeniz’de İtalya deniz üssü) Assab körfezinde konuşlanmak üzere, bir zırhlı araç ve iki gemiden oluşan bir deniz kuvveti göndermesini istedi. Kızıldeniz’de deniz nakliyeciliği hattı kurulunca Rubattino’ya bu konuda öncelik vereceğini bildirdi⁴⁷⁰.

Sabito, Napoli’den çıkmadan önce Alaspaloratora İtalya savaş vapuru üzerinde donanma bakanlığı tarafından kendisine verilen görev ve yetkilerle DeAmizica komutasında Assab bölgesine gitti⁴⁷¹.

Aralık ayının yirmi altıncı günü sabahında Alaspaloratora -Musavva’dan geçerek- Assab bölgesine ulaştı ve taşıdığı İtalyan ticari işletmesinin araçlarını boşalttı. Aynı zamanda Sabito ve Mikari, Margable köyüne Assab sultanını karşılamak için gitti. Çünkü

⁴⁶⁸ De Amizica’dan Denizcilik bakanı’ya gönderilen 16 Eylül 1879 tarihli mektub (**İhtilalu Eritriye**),s. 198.

⁴⁶⁹ Aynı belge.

⁴⁷⁰ Harraz, **Et-te vessü’ü’l-İtali**, s. 143.

⁴⁷¹ **A.e.**, s. 143- 144.

o Mısırlı yetkililer tarafından Assab bölgesini İtalyalılara satış süreciyle ilgili sorguya çekildiğini İtalyalılara anlatmıştı.

30 Aralıkta 1879'de Raheite sultanı Burhan, yeni bir sözleşme imzaladı. Ve Rubattino firması temsilcisi olan Sabito'dan -16 Mart 1870'de imzalanan anlaşmaya dayanarak- Ümmül beşair ve Ra'sur-reml adlı iki adanın ve Dermakiyye (Eddarmaşiyye) ada topluluklarından geçmiş on yılın kalan kirasından bin lira tutarında teslim aldığını itiraf etti. Bu adaların kalıcı olarak Rubattino firmasına satılması için fiyatı iki bin rupi olarak belirlendi. Böylece şirket dilediği zaman adalar üzerinde İtalya bayrağını dalgalandırabilecekti⁴⁷².

Sabito, İtalyan konsolos C.Rolf tarafından yapılan bir davet üzerine Alaspalaratora üzerinde Aden'e gitti. İkisi de dükkan sahiplerini Assab bölgesine taşınmaları için teşvik ediyordu. Onlara mağazalar açmak için ruhsat verdiler. Ayrıca evlerini inşa etmek için ekipman ve inşaat malzemeleri göndermek için çalıştılar. İşçi ve esnafı oraya taşınmaya teşvik ettiler. Gerekli insan gücü, yapı malzemeleri, ahşap köprü ve diğer bazı mallar oraya transfer edildi. Rubattino'dan önce bu konuda "Esirya" gemisi de katkıda bulunmuştu. Artık bölgede açıkça İtalyan yaşam belirtileri ortaya çıkmaya başladı⁴⁷³.

3.6. İngiliz Yetkililerin Aden ile İlgili Tutumları

İtalya'nın Assab bölgesindeki bu hamlesi, Aden'de ikâmet eden İngiliz politikacı "Francis Locke"un kuşkularını arttırdı. Çünkü Assab bölgesini işgal etmek için askeri kuvvetlerle yüklü Kızıldeniz'de devriye gezen İtalya savaş gemilerinin bulunduğu bilgisi kendisine ulaşıyordu. Hükümetinden kendisine bilgi gelene kadar bu yolda herhangi bir faaliyette bulunmaması için De Amizica'ya bir mektup yazdı⁴⁷⁴. Aynı zamanda Assab bölgesi üzerinde Mısır'ın hukukundan şu sözlerle bahs ediyordu: " Muhtemelen Mısır'ın varlıkları tüm Kızıldeniz'in kıyısında uzandığını ve bu sahilin doğrudan Gordon Paşanın yönetimi altında olduğunu fark etmemişsiniz, bu karargâh'ın bana verdiği yetkilere göre bu bölgelerde kendisinden başka bir gücü tanımam mümkün değildir ve Aden limanını

⁴⁷² De Amizica'dan Rubattino'ya gönderilen 9 Ocak 1880 tarihli mektup, (İhtilâlu Eritriye), s. 156.

⁴⁷³ Ramm, a.g.e., s. 219.

⁴⁷⁴ Ramm, a.g.e., s. 219-220.

İngiltere hükümetiyle dostluk antlaşması bağı olan bir devlete zarar veren çabaları izlemek için bir üs olarak kullanmasını ret ediyordu.”⁴⁷⁵

Ancak De Amizica Aden'deki İtalya konsolosu aracılığıyla kendisine tebliğ edilmediği için mektubu almayı ret etti ve mektubun içeriğini kabul etmedi. Görevinin sadece Assab bölgesinde bulunan Rubattino firmasına bağlı olan merkezi korumakla sınırlı olduğunu vurguladı. Bu firmayı da hiçbir resmi görevi olmayan Sabito temsil etmektedir.⁴⁷⁶

İtalya konsolosu, Sabito'nun görevinin tamamen ticari olduğu ve hiçbir siyasi özelliği taşımadığı konusunda ısrar etti. Siyasi temsilcisi “Locke” tan Assab’a gelecek işçi ve mal ile yüklü yelkenli tekneleri önlemek için hiçbir engelleyici önlem almamasını istedi. Çünkü böyle bir önlem alındığı takdirde, 6 Ağustos 1863 antlaşmasının İtalyan vatandaşlarına tanıdığı İngiliz sömürgelerinin tümünde ithalat ve ihracat yapma hakkı ihlali anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu konuda hükümetini bilgilendirmek zorunda kalacaktı”⁴⁷⁷

İngiliz Siyasi temsilcisi'nin, İtalya Assab bölgesini işgal etmeyeceğine dair kendilerine güvence vermedikçe tutumundan asla vazgeçmeyeceğine dair ısrarından sonra,İtalya hükümeti'nin daha başından itibaren Aden'de İngiliz yetkililerle çatışır, Doğu Afrika'daki sömürgesine ilk temelleri atmada başarı elde edemeyeceğini hissetmesi üzerine İtalya hükümeti gerçekleştirmek istediklerinin en azından bir kısmını gerçekleştirebilmek için elastik, yumuşak ifadeler kullanmak ve hedeflerinin geride kalanını ileriye ertelemek zorunda kaldı. ⁴⁷⁸Artık İtalya konsolosu İngiliz Siyasi temsilcisinin talebi üzerine- şu sözlerle gevenceler veriyordu: “İtalya hükümeti adına hiçbir toprak işgal edilmeyecek, kraliyet donanması gemisi (Alaspalorator) nin yaptığı görevin arkasında siyasi bir karakterbulunmamaktadır, sadece Rubattino firmasının Assab şubasını korumaktan ibarettir.” Aynı zamanda De Amizica benzer bir güvence gönderdi. Bunun üzerine siyasi ataşe, İtalyanlar için herhangi bir sorun çıkarılmaması ve misyoner

⁴⁷⁵Aden'de ikâmet eden İngiliz politikacı Francis Locke'den De Amizica'ya gönderilen 3 Ocak 1880 tarihli mektub, (**İhtilâl-i Eritriye**), s. 177.

⁴⁷⁶Aden'deki İtalya konsolosu'dan Aden'de ikâmet eden İngiliz politikacı Francis Locke'ye gönderilen 5 Ocak 1880 tarihli mektub, (**İhtilâl-i Eritriye**), s. 287.

⁴⁷⁷ Aynı belge.

⁴⁷⁸ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikayye**, s.229.

Sabito'nun Aden'den Assab bölgesine istediği malları göndermesine izin verilmesine ilişkin emirler verdi⁴⁷⁹.

Aynı zamanda Roma hükümeti, Roma'da bulunan İngiliz büyükelçisi Bacit tarafından gönderilen mektubu teslim aldı, içeriğinde Lord Salisbury "1870 yılından önce bu konuda çıkan bütün görüşler ne olusa olsun Assab körfezi Mısır'ın mülküdür" görüşünü dile getiriyordu.⁴⁸⁰

Sabito, Kayroli talimatları doğrultusunda –İtalya dışişleri bakanı- 15 Mart 1880'de Rubattino firması adına, Burhan ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma gereği, Burhan on üç bin lira karşılığında, Assab körfezinde güneyden Ra's Santiyan kuzeyden Ra's Luma'ya kadar bulunan bütün parçadan, iki Ra's arasında uzanan tüm sahil şeridinden, içe doğru iki mil mesafeden feragat etti. Burhan, dört bin lira tutarında peşin aldı. Üç ay içerisinde üç bin lira daha verilecek, kalan altı bin ise sözleşmenin imzalandığı tarihten itibaren on beş ay içerisinde ödenecektir.⁴⁸¹

Önceki sözleşme'nin imzalanması tarihten itibaren iki ay sonra, Sabito 15 Mayıs 1880'de Denakil şeyhlerinden İhsan bin Ahmed, İbrahim bin Ahmed ve Raği bin Ahmed adlı üç kişiyle başka iki anlaşma daha düzenledi. Bunlar Rubattino firması ile yaptıkları ilk antlaşmada, Sinabor Adası, kuzeyden Re's Darma, güneyden Re's Luma arasında bulunan sahil şeridi, karada altı deniz mili uzunluğunda bulunan yerleri bin beş yüz lira miktar karşılığında terk ettiler. 22 Nisan 1880'de onlara peşinat olarak iki yüz lira ulaştı, sözleşme imzalandığı vakıt üç yüz lira verilmişti, kalan bin lira ise bir yıl sonra verilecekti. Ayrıca Frigerio yorucu çaba ve girişimlerden sonra (5 Kasım'da) Denakil lideri Şeyh Abdullah Şahim de bu anlaşmayı onayladı.⁴⁸²

⁴⁷⁹ A.e. 229.

⁴⁸⁰ İtalya Dışişleri Bakanlığı'nda İngiliz büyükelçisi Bacit'e gönderilen 12 Ocak 1880 tarihli mektub, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 198.

⁴⁸¹ De Amizica'dan İtalya başbakan Kayroli'ye göndreilen 15 Mayıs 1880 tarihli gizli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 190.

⁴⁸² Fericiyo'dan İtalya başbakan Kayroli'ye göndreilen 23 Nisan 1880 tarihli gizli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 165.

İtalyalıların Sinabor Adasını almalarının nedeni, İngiltere'nin daha erken davranasından korktukları içindi. Bunun yanı sıra kuzeyden Assab limanının girişini kontrol ediyorlardı ve burası müstemleke için deniz ve stratejik açıdan önemli idi.⁴⁸³

Sabito ile yaptıkları ikinci anlaşma uyarınca Denakil şeyhleri Assab'ın kuzeyinde bulunan Bahta bölgesinden ve Bir-i Asuli arazisinden feragat ettiler. Her iki anlaşmada da Denakil bu adalar üzerindeki siyasi ve mülkiyet haklarından şirket lehine feragat ettiler. Böylece Sabito'nun, Rubattino şirketi adına Denakil'den Assab sahili üzerinde satınaldığı bölgenin uzunluğu otuz altı mile, genişliği de iki ilâ altı mile ulaşmış oldu.⁴⁸⁴

3.7. Osmanlı Devleti'nin Kendi Haklarını Savunması

23 Aralık 1879'da Musavva valisi, Kahire hükümetine, De Amizica kaptanlığındaki İtalya donanma gemisi "Alaspaloratora" nin Musavva'ya ulaştığını ilettiler. Kaptanının ifadelerine göre Zeyla'ya doğru gittiklerini söylemesine rağmen Assab bölgesine yöneleceğine olan inancını dile getirdi.⁴⁸⁵

Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerinin Kızıldeniz sahilindeki varlıklarıyla ilgili komplo ve emelleri olduğunu ve şartların Zeyla'dan Ra'si Hafun'a kadar uzanan kıyıların gözetim ve denetim altına alınmasını gerektirdiğini bildiğinden, Bâbîâlî 18 Temmuz 1879'da Mısır Hidivi İsmail'e bir ferman gönderdi. Fermanda ondan Ra's Hafun'da Osmanlı bayrağını dalgalandıracak yetenekli bir memur ile bir savaş gemisini göndermesini, bir deniz feneri kurulmasını, belli sayıda asker ve memur tayin edilmesini daha sonra Bâb-ı Âlî'ye aldığı önlemler hakkında geri bildirimde bulunmasını istedi.⁴⁸⁶

Yemen valisinin 23 Ocak 1880'de gönderdiği mektupları Osmanlı Devleti Mısır Hidivi'ne gönderdi. Mektuplarda İtalya savaş gemisinin "Alaspaloratora" –Assab yolunda- "Muha" ya ulaştığı haberi veriliyordu ve Assab bölgesinin coğrafi konumunu içeren ve Sabito tarafından dikkatle geliştirilen haritanın bir kopyasını göndermişti. Haritada Assab'ın yeşil renkle işaretlendirilmiş olması, açıkça batı Kızıldeniz sahilindeki Mısır

⁴⁸³ Harraz, *Et-tevessü'ü'l-İtali*, 144.

⁴⁸⁴ *A.e.*, 144.

⁴⁸⁵ BOA, *BEO. Nezaret Gelen-Giden Defterleri*, nr.1861, s.11/304.

⁴⁸⁶ 17 Cemaziyelevvel 1296 (18 Temmuz 1879), BOA, *Y. EE.*, 118/54.

varlıklarına karşı sömürgeci İtalya'nın niyet ve emellerininivurgular nitelikteydi. Ayrıca Hidiv'den, Assab bölgesi ve diğer önemli sahilleri sürekli bir gözetim ve denetim altına alınmasını istedi.⁴⁸⁷

Kahire hükümeti, özellikle İtalyalıların Assab bölgesine döndüklerini, ülkelerinin bayrağını bölgede dalgalandırdıklarını ve Amizica'nın, Assab merkezini İtalya donanması aracılığıyla koruması için çıkardığı hizmet emri gereği bölgede Alaspaloratora bazı savaş gemileri bırakarak ve Sabitoyu başkan olarak tayin etmesi gibi hareket ettiklerini öğrendikten sonra, Assab bölgesindeki hukukunu savunması gayet doğaldı.⁴⁸⁸Bu yüzden Mısır, İtalya hükümetine resmi bir protesto sundu ve Assab bölgesinde Rubattino firması yerine Roma hükümetinin yer almasını dehşetle karşıladıklarını bildirdi ve tüm Kızıldeniz sahillerinin üzerindeki hukukunu savunacağını vurguladı.

İtalyan Hükümeti Mısır tarafında yer aldı. Çünkü bir devletin çıkıp Kızıldeniz'de deniz istasyonları kurmasından korkuyordu. Özellikle Süveyş kanalı açıldıktan sonra ki bu kanal doğuyu batıya bağlayan yeni deniz yolu arteri konumundaydı. Sonuç itibariyle Hindistan'a giden yollarına tehdit oluşturunca⁴⁸⁹.

Dışişleri bakanı Salisbury, Roma'da bulunan İngiliz büyükelçisi Bacit'e, İngiltere hükümeti şüphesiz Assab körfezini "Osmanlı varlıklarından bir parça olduğu ve Mısır Hidivi'ne tabi" saydığını, vurgulamak için bir mektup yazdı.⁴⁹⁰

Bâbîâlî, 1866 yılında Mısır Hidivi'ne çıkardığı bir ferman gereği Musavva kaymakamlığını ona bağladı daha sonra Zeyla' ve Berber Mısır'a bağlandı. Bu da Mısır hükümetine Süveyş'ten Re's Gurdafuvi'ye kadar uzanan tüm sahil boyunca uluslararası siyasette apaçık ve yeterli bir yetki vermiş oldu. Bu yasal ilkeye kimsenin itiraz etmemesi bu eylemin yani İstanbul ve Kahire hükümetlerinin sundukları taleplerin adil olduğuna kesin bir kanıttır. Ayrıca Bâbîâlî'nin Mısır Hıdivine 1873'de çıkardığı ferman da bu yasal eylemi vurgulamıştır. İtalya tarafından Assab bölgesi ile ilgili dile getirilen hiçbir iddia, İngiltere hükümetinin o sahillerdeki Mısır'ın yasal egemenliğine saygı göstermeye devam

⁴⁸⁷ 10 Safer 1297 (23 Ocak 1880), BOA, Y. EE. 118/59.

⁴⁸⁸ BOA, Y. EE. 118/59.

⁴⁸⁹ Mehmed Mustafa Safvet, **İngiltere ve Kanâtü's-Süveys 1956-1854**, kahire 195, s. 106.

⁴⁹⁰ Lord Salsbori'den İngiliz büyükelçisi Bacit'e gönderilen 7 Şubat 1880 tarihli mektub, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 189.

etmesini olumsuz yönde etkilemeyecektir. Çünkü Mısır'a bu egemenlik hakkı Osmanlı Devleti padişahı tarafından gönderilen fermanla verilmiştir.⁴⁹¹

Aynı zamanda Hindistan hâkimi, Assab bölgesindeki İtalya faaliyetlerini Kalkuta'da bulunan İtalya konsolosuna şu sözlerle sunmuştur: "Kızıldeniz'de size ait bir firkateyn bulunmaktadır. Bu da Aden'de bulunan Askeri liderimiz Locke'u endişelendirmektedir."⁴⁹²

Yalnız İtalya hükümeti, Mısır'ın bu yoğun protestolarını dikkate almayarak projesini gerçekleştirmek için ileri adımlar atmaya kararlıydı. İtalyanların Harar bölgesini olası bir işgal etmesini önlemek için, Mısır hükümetinin Zeyla bölgesine dokuz yüz asker gönderme kararı aldığı, askerler bölgeye ulaşır ulaşmaz kısa bir süre içerisinde onlara mühimmat ulaştırılacağı bilgisi İtalyanlara ulaşınca, De Amizica acilen Zeyla, Tacura, Obük ve Re's Demire'den geçerek bu bilgilerin doğruluk payından emin olmak için Assab bölgesine gitti.⁴⁹³

Ayrıca İngiliz hükümetide 27 Mart 1880'de bir karamame yayınlayarak, Cidde'deki İngiliz konsolosunun yetkilerini Assab körfezine kadar genişletti⁴⁹⁴.

De Amizica, Assab bölgesinde belirtilen konsolosun Osmanlı kimlik bilgileri ile atanmasını ve İngiliz bayrağını dalgalandırmasını İtalya'ya yapılmış bir kötülük olarak gördü. Hükümetinden kendisine sert ve katı talimatlar aldırmasını istedi. Cairolî, Assab bölgesi hususunda İngiltere ile yumuşak üslup kullanması gerektiğini savunduğundan, De Amizica onun gelmesini istedi. Çünkü – söylediklerine göre- o Assab bölgesinde İngiliz konsolosunun kendi bayraklarını dalgalandırmaya ancak cesedi felç olunca izin verecektir. İtalya hükümeti onun yerine "Frigerio "lider" itura Fieramosca" yı tayin etti⁴⁹⁵.

⁴⁹¹ BOA, BEO. **Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr.1861, s.11/388.

⁴⁹² Kalkuta'daki İtalya Büyükelçisi Jalman'dan başbakan Kayrolî'ye göndereilen 24 Mart 1880 tarihli mektup, (**İhtilâl-i Eritriye**), s. 203.

⁴⁹³ BOA. DH. MKT. 2231/66.

⁴⁹⁴ BOA, BEO. **Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr.1861, s.11/795.

⁴⁹⁵ Londra'daki İtalya büyükelçisi Menabrea'dan başbakan Kayrolî'ye gönderilen 8 Nisan 1880 tarihli telgraf (**İhtilâl-i Eritriye**), s. 202.

Lübnan'da yayınlanan "Standart" gazetesini Kahire'den gelen telgrafı yayınlayınca, İtalya hükümetinin müstemlekesine karşı korkuları arttı, telgrafta şöyle geçmekteydi: "Mısır hükümeti Kızıldeniz sahilinden Re's Guardafui'ye kadar kontrol etme kararı aldı. Ali Rıza Paşa'yı da bu sahile genel hâkim olarak atadı" bu durum Kayrolu'yu, Mısır'da bulunan İtalya konsolosu De Martino'dan durum hakkında bilgi almaya sevk etti.⁴⁹⁶

Aden'de bulunan İtalya konsolosu general Binfeld durumun ciddiyet kazandığını öğrenince Kayrolu'ya bir telgraf gönderdi. Telgrafta: "Zeyla'dan edindiğim bilgilere göre, Mısır kuvvetleri Tacura'ya doğru harekete geçtiler ve oradan da Denakil şehrinde bulunan değişik yönlerde yönelecekler, De Amizica'ya Raheite'yi gözlemlemesi için bilgi ileticeğim."⁴⁹⁷

"İyskiya" adlı İtalya gemisi kaptanı "Folubi" 23 Nisan 1880 tarihinde Zeyla'a dostluk alışverişi ve İtalya coğrafi heyet üyelerine tavsiye bahanesiyle gittiği zaman, Harar umum müdürü Muhammed Nadi Paşa şu sözleriyle cevaplamıştır: "Kızıldeniz'de bulunan Musavva'dan Somali'de bulunan Re's Kordafui'ye kadar uzanan her yerde kuzeyden güneye kadar ve Denakil arasında bulunan kıyılarda ayrıca Assab ve Abuh bölgelerinde, yönetimim altında bulunan tüm geniş topraklarda gücüm yettiğince coğrafya ile ilgilenen bilim adamlarına yardım etmeye ve onları korumaya çalışacağım"⁴⁹⁸

Muhammed Nadi Paşa Assab bölgesi meselesinin, batıyı ilgilendiren bir husus olduğunu ve çözümü için ısrar ettiğini de açıkladı ve komutasında bir sürü kuvvetler olduğunu, yakında Denakil'i itaati altına almak için bu kuvvetleri Denakil'e göndereceğini bildirdi. Kendini bir savaş durumunda hissettiğini, İtalya'nın Mısır'a ait olan bir bölgeyi sadece kendine ait olmasını istemesini anlayamadığını ve bu yüzden yakında Assab bölgesine geleceğini de ekledi.

Ancak İtalyan lider, kaçamaklı bir şekilde görevinin, coğrafi heyet üyelerine sadece tavsiyede bulunmakla sınırlı olduğunu, Assab bölgesi sorununun ise, Kahire'deki Mısır'lı

⁴⁹⁶ başbakan Kayrolu'denKahire'deki Büyükelçisi di Martino'ya gönderilen Nisan 1880 tarihli telgraf (İhtilâlu Eritriye), s. 224.

⁴⁹⁷ BOA. DH. MKT. 2231/66.

⁴⁹⁸ BOA, BEO. Nezaret Gelen-Giden Defterleri, nr.1861, s. 30/733.

yetkililer ile Roma'daki İtalyan yetkililer arasında çözülebileceğini Muhammed Nadi Paşa'ya söyledi. Paşa Assab bölgesine gelmeyi düşündüğünde, onu karşılamak için Assab körfezinde iki savaş gemisi görecekti.⁴⁹⁹

Mısır, tutumunu korudu ve İtalya iddiaları önünde batı Kızıldeniz sahilinde bulunan varlıklarında herhangi bir değişikliği kabul etmedi. Aynı zamanda Roma hükümeti Mısır hukukuna en ufak bir önem vermiyordu. Bununla birlikte Kızıldeniz'in batı sahilinde "Alaspolarotora" ve "İskya" adlı iki deniz gemisi aracılığıyla çalışmalarını sürdürüyordu, Assab sahili güçlendirilmiş, birçok bina yapılmış, fırın, su arıtma rafinerisi ve her ikisi için bina yapılmış, tatlı su kuyuları açılmış, uzunluğu 60 metreden fazla olan limana bir ahşap kaldırım yapılmış ve gemi tamir atölyesi kurulmuştur.⁵⁰⁰

De Amizica, hükümetinin Assab bölgesinde çok amaçlı büyük bir miktarda teçhizata sahip olduğuna işaret etti. Bir kısmını kraliyet donanması gönderirken diğer kısmını ise İtalya hükümeti hesabına Rubattino şirketi sağladı. Bunların yanı sıra malların taşınması için düz bir alan oluşturuldu.⁵⁰¹

3.8. İtalya'nın Assab'daki Arazileri Satın Alma Hususunda RaheiteŞeyhi ileAnlaşması (1880)

Assab bölgesinde devam eden yapı çalışmalarının yanında, Sabito apaçık siyasi bir adım attı. Burhan bin Muhammed, Kahire hükümetinin, İtalyalılara devlet arazilerini satmaya izin vermeyeceğini hissediyordu, bu yüzden bu davranışlarından ötürü, Mısır hükümeti tarafından cezalandırılmaktan doğal olarak korkuyordu. Bu da onun İtalya'dan koruma istemesine yol açtı.

İtalya hükümeti İngiltere'nin sert tepkisine neden olabileceğinden Assab bölgesini işgal ettiğine dair siyasi bir renk vermemek için Burhan bin Muhammed'e açıkça bir koruma vermekten kaçınmıştır. Sabito'ya ise İtalya'nın ona sahip çıkarak sadakatini

⁴⁹⁹ aynı belge.

⁵⁰⁰ De Amizica'dan başbakan Kayroli'ye gönderilen 23 Nisan 1880 tarihli gizli rapor, (İhtilâlu Eritriye), 2o5.

⁵⁰¹ De Amizica'dan başbakan Kayroli'ye gönderilen 24 Nisan 1880 tarihli gizli rapor, (İhtilâlu Eritriye), s. 2o6.

göstereceğine dair Burhan'a açıklama yapmasını istemiştir Ancak, Sabito biliyordu ki, Mısır hükümeti Burhan'a karşı her hangi bir tedbir aldığında bu, şeyh ile varılan bütün sözleşmeleri tehdit edecektir. Dolayısıyla da bu durum Afrika'nın doğusunda Sabito'nun üzerinde kurmak istediği İtalya İmparatorluğu'nun temellerini yıkacaktır. Bu tür endişeler Burhan'ı –Sabito'nun teşvikiyle- İtalya vatandaşlığına geçmesi için düşündürmeye itmiştir.⁵⁰²

20 Eylül 1880'de Sabito ve Frigerio, Re's Demire'de Burhan ile buluştu. Sabito burada Burhan bin Muhammed ile yeni bir anlaşma imzaladı. Anlaşmada Burhan - veraset hakkı gereği- Adal ve Denakil kabilelerinin ve Raheite'nin ve Tacura Körfezi'nde Asuli'den uzanan ovalar, hatta Denakil bölgesindeki İtalya varlığı olan yere kadar (Obük'ta bulunan Fransa varlıkları hariç) bütün yerlerin sultanı olarak ifade edildi. Genel olarak anlaşmada Burhan'ın İtalya kralından koruma istemesine taahhütte bulunuldu. Ayrıca bütün yetkilerine haiz olup hiçbir cizye vermeyecekti. Saltanatı sırasında köle ticaretine izin verilmeyecek, bu konuda İtalya hükümetiyle yeni anlaşmalara imza atma hakkı saklı kalacak, Rubattino firmasına ve bütün İtalya vatandaşlarına saltanatının her tarafında yerleşme haklarını kolaylaştıracak, sebebi her ne olursa olsun ister ticari ister bunun dışında olsun serbest geçiş hakkı verilecek, bu geçişten dolayı ne kendisine ne de ona bağlı olanlara hiçbir vergi ya da ücret verilmeyecekti. Bununla birlikte Burhan'ın, Assab körfezinde Rubattino firmasının satın aldığı sahilleri ve saltanatında ikamet eden veya geçen kabileleri ve İtalya varlıklarını savunacağına dair taahhütte bulunması, ayrıca Avsa veya başka bir saltanat yoluyla Assab bölgesini doğrudan Habeşistan ile bağlamanın en uygun yolunu açmak için yanında bulunan programları uygulamada İtalya sömürgesiyle işbirliği yapmaya, yedinci bentte Assab bölgesinde bulunan İtalya makamlarına bildirmeden ve onayını almadan dış düşmanlarla veya Adal ve Denakil gibi herhangi bir kabileyle savaşa girmeyeceğine dair taahhütte bulunması ve sahip olduğu yetkilerle iç ve dış sorunları yönetmesi, çarpışan kabilelerin aralarını barışçıl yollarla bulması isteniyordu.

Bunların karşılığında Burhan bin Muhammed'e şu haklar verildi: Bu sözleşmede belirtilmemiş olmasına rağmen Sultanlık yetkileri ve özel haklarının aynen devam etmesi, İtalya hükümetine bağlı memurlardan sayılması ve bundan dolayı da İtalya hükümetinin

⁵⁰² A.e.,s. 239-240.

belirlediği makamına uygun bir sultan gibi ve İtalyalı vatandaşlara sunmak istediği hizmetlerinden ötürü yıllık bir maaş bağlanması. Bu hakları Burhan İtalya hükümeti temsilcisi ile anlaşarak, kendisi ve haleflerini İtalya hükümeti koruması altına koyduklarını uygun yöntemlerle ve uygun bir zamanda tüm halka ve yabancılara bildirdi.⁵⁰³

Sabito, bu sözleşmeyi hükümetine ileteneğine ve hükümetin bu sözleşmeyi onaylaması için teşvik edeneğine dair taahhütte bulundu.⁵⁰⁴ Her ne kadar değişikliklerden sonra birinci sözleşmenin tarihi olan 20 Eylül 1880 tarihli kalmasını istemiş olsa da, bu sözleşme 8 Aralık 1880 de Roma hükümetinin üzerinde yaptığı değişikliklerden sonra, Burhan'ın Sabito ile ikinci kez imzaladığı nihai şekliydi. İtalya hükümetinin sözleşmeye ekledikleri en önemli değişiklikler şunlardır:

Birincisi: Burhan, değişiklik öncesinde söz konusu sözleşmenin birinci bendine göre bir sultan gibi tüm yetkilere sahip olmakla birlikte, kendini İtalya kralına bağlı güvenilir bir derebeyil ilân ederek, kralın şahsına itaatini sunmayı öngörüyordu. Roma hükümeti bunu tasvip etmedi. Çünkü Burhan'ın kendine bu unvanı vermesi –başbakan Kayrolı'nın belirttiği gibi- sanki Roma hükümeti resmi olarak bu topraklara egemenliğini ilân etmiş gibi bir algıya neden olabilirdi. Dolayısıyla Assab bölgesiyle ilgili kaçındığı sorunla karşı karşıya kalabilir, üstelik sömürgeci emellerini gerçekleştirmek için Rubattino firması şemsiyesi altında haklarının korunmasında ısrar edebilirdi. Bu nedenle “koruma talebi” ve “itaat arzı” ibarelerinin değiştirilmesi ve birinci bentte geçen bağımlılık bildirgesinin silinmesi uygun görüldü.

İkincisi: Birinci bentte İtalya hükümeti Burhan'ın kendi toprakları üzerinde İtalya bayrağını dalgalandırma hakkı talebinin kaldırılmasını istedi. Çünkü bu talebini kabul etmek, sözleşmenin mümkün olduğunca uzun sürmesini istemekle apaçık bir çelişki oluşturmaktadır. Bununla birlikte en azından İtalya sömürgesinin Assab bölgesinde siyasi bir komiserlik tayin edene kadar bu anlaşma gizli kalmalıydı.⁵⁰⁵

⁵⁰³ A, Ramm, **a.g.e.**, s. 219.

⁵⁰⁴ Başbakan Kayrolı'den Firgerio “lider” itura Fieramosca gönderilen 19 Kasım 1880 tarihli mektub (**İhtilâlu Eritriye**), s. 209.

⁵⁰⁵ Başbakan Kayrolı'den Firgerio “lider” itura Fieramosca gönderilen 19 Kasım 1880 tarihli mektub (**İhtilâlu Eritriye**), s. 209.

Köle ticaretinin önlenmesiyle ilgili sözleşmenin ikinci bendinin konmasında siyasi dirayetin büyük bir payı vardı. Sözleşmelere bu bendi koyarak Roma hükümeti muhtemelen çıkabilecek İngiltere muhalefetine önlemeyi düşünmüştür. Bu da Londra’da bulunan İtalya büyükelçisi Menabrea’nın köle ticareti gözetleme bahanesiyle Damira’da Burhan’ın toprakları üzerinde İtalya bayrağını dalgalandırarak hükümete askeri gözetleme merkezi kurulmasını önermesini teşvik etmiştir. Böylece İngiltere de dâhil olmak üzere herhangi bir ülke bu merkeze muhalefet edemeyecekti.

Ancak Kayrolı, şartların – böyle askeri bir merkezin kurulmasına eşlik edecek maliyetlerine ek olarak- bu projenin uygulanması için elverişli olmadığını düşünüyordu. Ancak hükümete ihtiyaç halinde koruma önlemi almak istediğinde bu konuda açık alan bıraktı. İkinci bentte bir çekince ekleyerek, uygun bir zamanda “Burhan’ın İtalya hükümetiyle bu konuda yeni anlaşmalar kurma hakkını vererek- bu çekincelere başvurulabilir.”

Böylece İtalya, Mısır hükümetinden maaş alarak çalışan bir memur olmasına rağmen Burhan’ı sultan diye niteleyerek onunla bir anlaşma düzenledi- -sonuç olarak bu anlaşma Assab bölgesinde İtalyanın daha çok toprak işgal etmesine imkan sağlayacak ve Burhan’la yaptığı anlaşmalara bir meşruiyet kazandıracaktı. Bütün bunlar 1868 yılında İngilizlerin Habeşistan’a yaptıkları sefer sonrasında yayınladıkları mavi kitapta belirtilen bilgilere dayanarak yapıyordu.⁵⁰⁶

Roma hükümetini bu sözleşmeyi onaylamaya iten sebep, Burhan’ın Mısır makamları tarafından karşılaştıkları zorlukları hissetmesinden kaynaklanıyordu. Çünkü Mısır hükümeti işlediği suçtan – devlet görevlisi olduğu için- devletin topraklarındaki ihmalden ötürü onu cezalandırmak istiyordu. Musavva valisi -Gordon ziyareti sırasında- Mısır bayrağını Beylül üzerinde dalgalandırmaya kalktığında, Obük’tan dönünce Raheite’ya gitti ve Sultan Burhan’a, topraklarının üzerinde Mısır bayrağının dalgalandığını görmek istediğini ilettili. Zira aynı şeyi yapmak için oraya gitmişti. Ayrıca ondan istediklerini yapmadığı takdirde onu hapse atmakla tehdit etti.⁵⁰⁷ Bu yüzden Fericiryo Burhan ile karşılaştı ve ondan bu sözleşmenin gizli kalmasını istedi. İlave olarak kendisine

⁵⁰⁶ LiderFrigerio’dan başbakan Kayrolı’ye gönderilen 24 Ekim 1880 tarihli rapor, (**İhtılâlu Eritriye**), s. 211.

⁵⁰⁷ BOA, **BEO. Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr.1861, s.31/1281.

herhangi bir saldırı vuku bulduğu takdirde resmi bir protesto sunmasını istedi ve Mısırlı makamlarca tutuklanma konusunda uyardı. İhtiyaç duyulduğu zaman Assab bölgesine iltica edebileceğini ifade etti.⁵⁰⁸

İtalya hükümeti, bu sözleşmenin yanında, Avsa'dan geçerek Assab bölgesi ile Şuva krallığı arasında bir ticaret yolunu açmaya önem verdi, özellikle Menelik'in ezeli rakibi olan dördüncü Yuhanna'ya karşı zafer elde edebilmek için veya en azından elindekileri korumak için kendilerine silah vermek karşılığında İtalyanlarla somut işbirliğine gidebileceğini açıkladı.

Roma hükümeti arzuladığını elde edebilmek için, Avsa sultanı Muhammed El-Hanferi'nin toprakları üzerinden geçiş yapmalarına izin vermesi gerekiyordu. Daha önce De Amizica, Hanferi'nin Avsa göletinde bulunan bütün Denakil ve Calla kabileleri nezdinde geniş bir nüfuza sahip olduğuna işaret etmişti. Ayrıca hükümet, Assab bölgesinin refaha kavuşturulması için miktarı bin lira olan bir hediyeyle birlikte ona bir heyet göndermeliydi. De Amizica üzerinde kurulacak dostluk heyetinin temellerine şu şekilde işaret etti: İtalya fetihilkesini red edecek ve Hanferi gurubuyla iyi komşuluk ilişkileri kurulacak, her iki tarafa yarar sağlayacak şekilde karşılıklı ticari ilişkiler kurulacak ve çok vergi vermeden Avsa üzerinden Assab ile Şova krallığı önündeki ulaşım yollarının açılması sağlanacaktı. Aynı zamanda insanların can ve mallarının her türlü riske karşı korunması gerekmektedir. Karşılıklı saygı çerçevesinde herkesin inançlarına ve geleneklerine saygı gösterilmelidir.⁵⁰⁹

Hanferi'den onay alınmadan önce – o zaman- Avsa'ya bir seyahat düzenlemek için ne Sabito ne de diğer İtalyalılar kimse hayatını tehlikeye atamazdı, çünkü o bir an olsun tereddüt etmeden onları öldürürdü. Nitekim Kasım 1875'de Münzencir Bey liderliğinde ülkesine zorla girmeye çalışan Mısırlıları öldürmüştü. Bu da Sabito'nun Burhan'dan yardım istemesine neden oldu, Sabito'nun yardım isteğine karşılık, kendisinin Sabito ile Hanferi arasında arabuluculuk görevini yapmaya hazır olduğunu beyan etmiş ve Assab bölgesini Avsa ve Şova ile bağlamakla Sabito'ya ticari projelerinde yardım etmek için hazır

⁵⁰⁸ LiderFrigerio'den başbakan Kayroli'ye gönderilen 24 Ekim 1880 tarihli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 211.

⁵⁰⁹ De Amizica'dan Misyoner Sabito'ya gönderilen 20 Nisan 1880 tarihli mektub, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 213.

olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda İtalya himayesine girmeyi kabul edip ilan etmiş, ancak uygun bir zamanda bazı şartlar koyacağına işaret etmiştir.⁵¹⁰

İtalya hükümeti, De Amizica yerine Frigerioşeyhlerle sözleşmeler imzalamakla beraber- Avsa'dan geçerek Assab bölgesi ile Şova arasındaki ticaret yolunu açmak amacıyla gönderilecek olan Avsa heyetini gönderme işiyle ilgilenmekle görevlendirince, Fericiryo kendi hükümetine Hanferi'nin bu heyeti göndermeyi cesaretlendiren tutumu hakkında mektup yazdı, çünkü o, eğer İtalyalılar seyahat yapma niyetinde iseler kendisi onlara gerekli develer göndermeye hazır olduğunu ve heyet üyelerini de kendine misafir edineceklerini bildirmek için Assab bölgesine bir elçi gönderdi.

Fericiryo, seyahatin 2000 liradan fazla maliyet gerektirmeyeceğine işaret etti, yalnız İtalya'dan uygun bazı hediyeler gönderilmesi gerektiğini, örneğin gümüşle süslenmiş beş tüfek, aynı türden beş tabanca, ilaveten her biri için iki yüz mermi, bunların yanı sıra Avsa Sultanı Hanferi'ye yıllık bir maaş tahsisi olabileceğini önerdi, çünkü bütün bunlar Şova'dan gelip Avsa saltanatından geçerek Assab bölgesine gidecek olan kervanların kullanacakları yolların güvenliğinin sağlanması için onun taahhütte bulunmasına neden olabilirdi.⁵¹¹

İtalya'nın dışişleri belgelerine vakıf oldukça Roma Hükümetinin Doğu Afrika'da daha çok toprak elde etmek için takip ettiği hileli yolları daha iyi görebiliyoruz.

3.9.İtalyan Assab Sömürgesinin Oluşturulması

3.9.1.Assab'ta İlk Olarak İtalyan Bianki'nin Siyasi Komiser TayinEdilmesi

İtalya hükümeti, Mısır'ın geçirdiği zor koşulları -Avrupa'nın ülkenin iç işlerine müdahalesinin artması, Mısır'ın maruz kaldığı finansal kriz, uluslararası vesayetin giderek kötüleşmesi, 25 Haziran 1879'da Hidiv İsmail Paşa'nın azledilerek ve yerine zayıflığı ile bilinen oğlu Hidiv Muhammed Tevfik Paşa'nın getirilmesi Kızıldeniz'in batı kıyısı üzerindeki yayılmacı emellerini gerçekleştirebilmek için kesinlikle faydalanılması gereken

⁵¹⁰ A, Ramm, **a.g.e.**, s. 220-221.

⁵¹¹ Frigerio "lider" itura Fieramosca'dan Başbakan Kayroli'ye gönderilen 12 Eylül 1880 tarihli gizli rapor (**İhtilalu Eritriye**), s. 215.

bir fırsat olarak gördü. Böylece Assab'a bir siyasi temsilci atanması için vaktin uygun olduğuna karar verdi.

Ancak Roma hükümeti böylesi bir kararı, İngiltere hükümetinin muvafakatı olmadan alamazdı. Bunun için de Londra'daki İtalyan elçi Menabrea, hükümetinin emri üzerine, Assab'da siyasi bir temsilcilik kurulması projesi hususunu Granville ile görüştü. Granville, bu fikre temelde itiraz etmedi.⁵¹²

O dönemde, zayıf iradeli Mısır hidivi ise yabancı nüfuzun Assab'dan yok edilmesi için hiçbir cesur adım atamıyor, İtalyan yayılmasına karşı çıkmaktan başka bir şey yapamıyordu. Diğer taraftan, Bâbiâlî'nin, bu meseleyi kendisini azletme bahanesi olarak ileri sürememesi için, -daha önce babası Hidiv İsmail Paşa'nın yaptığı gibi- İtalya veya başka devletler için ülke topraklarının herhangi bir bölümünden feragat da edemiyordu.

İtalyan hükümeti, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Assab'da İtalyan sömürgesinin kurulması amacıyla, savaş gemisi Fieramosca'nın komutanı Frigerio'ya, Dışişleri bakanlığının tahvilleri karşılığında Aden pazarından 1000 lira alması için yetki verdi. Assab sömürgesinin sivil temsilcisi veya gelecek siyasi lideri için bir ev, bir kömür deposu ve hücumbotların korunması ve iskele ile kara arasındaki ticari faaliyetlerin güvenliği için küçük bir iskele inşa edilmesine izin vermesini istedi.

Hükümet, komutana, İtalyan siyasi temsilcinin evinin iki kattan oluşmasını önerdi. İlk kat, oturma amaçlı, ikinci kat ise ofis olarak kullanılacaktı. Evin görünümü basit, aynı zamanda güzel olacak, çatısı lamine paneller ile kaplanacaktı. Deponun ise en az 1000 ton yakıt kapasiteli olmasını ve yeterli düzeyde havalandırılmasını sağlayacak şekilde inşa edilmesini önerdi.

İtalya Başbakanı Cairoli, siyasi temsilcinin İtalyan hükümetinin konsolosu sıfatına sahip olacağını; öyle ki yetkilerinin Assab topraklarını çevreleyen Osmanlı ve Mısır

⁵¹² Büyükelçisi Menabrea'dan Başbakan Kayroli'ye gönderilen 24 Ağustos 1880 tarihli rapor, (**İhtilalu Eritriye**), s. 216.

kıyılarına kadar uzanacağını ve mutemet olacağı şehirlerden birinde -Muha gibi-, kendisi için kalacak yer temini kolay olacağından, bir süre için ikamet edebileceğini açıkladı.⁵¹³

İtalya Başbakanı, Londra’da bulunan Menabrea’ya bir mektup yazarak, konsolosluk dairesinden seçilen memurun avukat Brankeolduğunu, Aralık ayının ortasında görev yerine gitmek üzere Roma’dan ayrılmasının kararlaştırıldığını; önce Kahire’ye, oradan da kendisini kâşifin beklediği Süveyş’e geçeceğini bildirdi.

Bakanlığın, Bianki’yi aynı anda iki pozisyona -Assab’ın siyasi temsilciliği ve yetkileri, Süveyş konsolosluğu istisna olmak üzere, bütün Kızıldeniz’e uzanan konsolosluk görevi- birden atamasının temelinde konsolos sıfatı ile Kızıldeniz’deki Osmanlı ve Mısırlı yetkililerle kişisel ilişkiler kurabilme yeteneği -ki bu Assab’ın yönetiminde üstleneceği misyonu da kolaylaştıracaktır-, konsolosluk çalışanı olması hasebiyle kendisine verilen görev ve sorumluluğun, hükümeti için ne denli önemli olduğunu kestirebiliyor olması ve bunların yanı sıra doğu meseleleri konusunda uzman olması yatıyor olabilir.⁵¹⁴

Roma hükümeti, Assab’a sivil vekilatanmasına ilişkin düzenlemeleri yaptıktan sonra, Kızıldeniz’de sömürge kurulması sürecini organize etmek için bir proje hazırladı. İtalyan Bakanlar Kurulu, 24 Aralık 1879’da, Assab’daki siyasi temsilcinin görev ve yetki alanlarının yapılandırılması ve düzenlenmesi ile ilgili karamameyi onayladı. Siyasi temsilcinin geçici olarak dışişleri bakanlığına tabi olacağı ve görevinin, -ataması gerçekleştirilecek ve bir sekreter, bir muhasebeci, bir kamu güvenliği temsilcisi ve de Arapça ve Denakil dillerine vakıf bir veya iki tercümandan oluşacak personel kadrosunun da yardımı ile- tüm daireleri denetlemek olacağı yönünde bir bakanlık emri yayınlandı. Kamu güvenliği temsilcisinin yönetimindeki ve siyasi temsilcinin denetimindeki küçük bir yerel koruma birimini de -şehir sakinlerinin sayısının, tabiatlarının ve geleneklerinin göz önünde bulundurulması kaydıyla - güvenliği korumakla görevlendirdi.⁵¹⁵

Sıhhiye Dairesi’nin sorumluluğu da körfezde demirli geminin doktoruna verildi. Siyasi temsilcinin verdiği yetki ile de İtalyan kanunları çerçevesinde, kendi imzasını ve temsilcinin mührünü taşıyan sağlık raporu verme hakkına sahip oldu. Temsilcinin de

⁵¹³ Başbakan Kayroli’den Frigerio “lider” itura Feiramosca’ya gönderilen 14 Aralık 1880 tarihli, (**İhtilalu Eritriy**), s. 218.

⁵¹⁴ Başbakan Kayroli’den Menabrea’ya gönderilen 19 Aralık tarihli mektup, (**İhtilalu Eritriye**), s. 218-220.

⁵¹⁵ Aynı belge.

sömürgeye -sömürge halkının özel koşullarını, dinlerini ve adetlerini dikkate almak kaydı ile- İtalyan kanunları uyarınca hükmetmesi gerekiyordu. Temsilci aynı zamanda, kararnamenin yayım tarihinden itibaren altı ay içinde -hükümet onayının alınıp, deneme amacıyla geçici olarak uygulanabilmesi için- sömürge'deki polis, sağlık, posta ve adalet daireleri ile ilgili yasa tasarıları sunmakla yükümlüydü.⁵¹⁶ İtalya hükümetine, vazifesini üstlendiği andan itibaren iki ay içinde, sömürge için ilk bütçe tasarısını da sunması gerekiyordu. Bütçe tasarısının, yönetim ve kamu hizmetleri giderlerini, keşif masraflarını ve de İtalya'nın yerel otoritelerle dostluğunu güçlendirmek için yapılacak tüm masrafları kapsaması gerekiyordu. Zira İtalya hükümeti, temsilciye, sunacağı bu geçici bütçeye dayanarak senelik ödenek tahsis edecekti.

Temsilcinin, ayrıca, hükümetine üç ayda bir olağan ve olağanüstü giderlere ilişkin kapsamlı ve belgelerle destekli bir rapor da sunması gerekiyordu. Zorunluluk halleri dışında, hükümetin izni olmadan, bütçeye dâhil olmayan hiçbir iş veya inşaat projesini uygulama hakkı da bulunmayacaktı.⁵¹⁷

Roma hükümeti, Assab Körfezi'nde, İtalyan Deniz Kuvvetleri'ne bağlı bir deniz istasyonu kurdu. Komutanı, rütbesi konsolos rütbesine denk olacak olan Frigerio oldu. Frigerio, İtalyan kanunlarına ve donanma intizamına uymakla yükümlü olacaktı. Temsilci, - gerekli gördüğü takdirde- düzenin korunması ve sömürge'nin savunulması için gemilerin ve adamlarının müdahalesini talep etme hakkına sahip olacaktı. Deniz istasyonu komutanı, adamları ile birlikte, keşif çalışmalarına, topografya veya su çalışmalarına ve sömürge için gerekli olan diğer çalışmalara mümkün olduğunca iştirak etmekle yükümlü olacaktı. Temsilcinin, -istasyon komutanı ile karşılıklı anlaşarak- deniz istasyonunun adamlarını el işleri ile görevlendirme hakkı olacaktı. Onlara gerekli ikramiyeleri de temsilci dağıtacak. Temsilci, bazı kıyı bölgelerini ziyaret etmek isterse, ziyaretini istasyon komutanının gemisi ile yapması, bunun için de komutana gitmesi gerekecekti. Benzer şekilde, komutanın da, temsilciye haber vermeksizin limanda bulunmaması mümkün olmayacaktı. Komutanın yokluğunda, sömürge'nin korunması için gerekli ve uygun tedbirleri birlikte alacaklar,

⁵¹⁶ Aynı belge, 4,5,6,7. (Maddeler)

⁵¹⁷ Aynı belge, 8,9,10. (Maddeler)

temsilcinin sömürgeci bulunmaması halinde ise bakanlık kararnamesinde zikredilen tüm yetkiler İtalyan deniz kuvvetleri birliğinin komutanına geçecekti.⁵¹⁸

Kararname aynı zamanda -hükümet ve Rubattino şirketinin ittifakı ile- sömürge toprağı Assab'ın bütünlüğü ve bu topraklarda tasarruf hakkı bulunmaması, dinlerin özgürce uygulanması ve etnik grupların kendilerine özgü gelenek ve göreneklerine saygı duyulması hususlarını da kapsamıştır. Kararnameye göre, Assab'da ikamet etmek isteyenlerin -ister ülke halkından, ister yabancı olsun- siyasi temsilciden bu hususta özel izin almaları zorunlu hale gelmiştir. Temsilci Biankei, sömürge binalarının planlanması sırasında, sakinler arasında fark gözetmiştir ki İtalya hükümeti daha sonraları bu ülkeyi ve diğer doğu Afrika ülkelerini yönetiminde bu özelliğı ile göze çarpacak; ülkenin yerli halkının ve Hintlilerin ikamet edecekleri yerler, Avrupalılar'ın ve Parsisler'in⁵¹⁹ yaşayacakları mahallelerden farklı olacaktır.

Temsilci, sömürgeci (Assab), İngiliz limanı Aden ile Musavva ve Zeyla'daki Mısır limanları ile rekabet edebilmesinin sağlanması amacıyla buradaki ticaretin canlandırılması ve teşviki için, köle ticaretini yasaklayan bakanlık emri uyarınca, Assab'ın serbest bölge olduğunu ve dolaylı veya dolaysız her türlü vergiden muaf olduğunu; bununla birlikte sömürgeci mevcut koşulların değişmesi ya da gerektirmesi halinde bu şartların değişebileceğini veya hükmünü yitirebileceğini açıkladı.⁵²⁰

Roma hükümeti, Assab'ın yakınındaki toprakların keşfine iştirak etmiş olan Giolitti'yi de İtalyan temsilci Biankei'ye resmi görevinde yardım etmekle görevlendirdi.⁵²¹

Biankei, ülkesinin sömürgeci emellerinin gerçekleşmesi için üstlendiğı sorumluluğun ciddiyetini sezebiliyordu. Kahire'de 3 Ocak 1881'de Di Martino ile yaptığı görüşmeden sonra, oradan ayrılarak görev yerine doğru hareket etti. Assab'a varır varmaz (9 Ocak), siyasetine ve eylemlerine apaçık bir sömürgeci karakter vermeye başladı. Rubattino şirketine ait ticari bayrağın indirilmesini ve yerine İtalyan bayrağının asılmasını emretti ve tüm bunları resmiyete döktü. Merkez çalışanlarına, hükümet bayrağının ilk kez çekilmesi

⁵¹⁸ Aynı belge, 11,12,13. (Maddeler)

⁵¹⁹ Parsisler,dinsiz.

⁵²⁰ Aynı belge, 15,16,17.(Maddeler)

⁵²¹ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikayye**, s.283.

münasebeti ile düzenlediği kutlamaya katılmaları için izin verdi. Aynı şekilde askeri gemi Fieramosca da, bu münasebetle limandan yirmi bir atış yaptı.⁵²²

3.9.2. İtalya'nın Kızıldeniz'deki Faaliyetleri Karşısında Mısır Hükûmetinin Konumu

Mısır hükûmeti, 8 Nisan 1880'de Ali Rıza Paşa'yı, Süveyş'ten Re's Hafun'a Kızıldeniz sahillerinin genel muhafızlığı görevine tayin etti. Sevakin, Musavva, Zeylave Berbera da yönetimi kapsamındaydı. Mısır, İtalya'nın Assab'da birtakım faaliyetlerde bulunmaya başladığı, bir deniz istasyonu ile bir ticari istasyon kurduğu bilgisini öğrendiğinde Harbiye Nazırı, Ali Rıza Paşa'ya Kızıldeniz sahillerine giderek, inceleme yapması, Assab'da giderek artan İtalyan hareketliliğine karşılık vermesi, oralarda olup bitene ve bölgede yaşayanların durumlarına ilişkin bilgi toplayarak bu hususta bir rapor sunması emrini verdi. Ali Rıza Paşa, Harbiye Nazırı'nın emri üzerine, önce Musavva'ya gitti ve 18 Kasım 1880'de beraberinde Musavvalı bir asker ile oradan ayrılarak, Zeyla, Berbera ve Aden'e geçti. Aden'de kaptan Frigerio'nun komutasındaki savaş gemisi Fiera Mosca ile karşılaştı. Frigerio, Ali Rıza Paşa'nın Tacura ve Öbük'auğradıktan sonra Assab'a gideceğini hemen fark etti ve ondan önce davranmaya; Assab'a Ali Rıza Paşa'dan önce gitmeye karar verdi.⁵²³

Ali Rıza Paşa, Burhan'ın -Mısırlı bir memur olmasına rağmen- İtalyanlarla yaptığı anlaşmayı öğrenmişti. Burhan, anlaşma gereği, Assab Körfezi'nin tamamını, Rubattino şirketine vermişti. Ali Rıza Paşa, yukarıda adı geçen şirketin temsilcisi olan Sabito'ya Fransızca yazılı bir itiraz dilekçesi gönderdi. Dilekçesinde, Raheiteşeyhi Burhan ile yapılan gizli anlaşma ve bu anlaşma gereğince şirketin Assab Körfezi kıyılarını ve adalarını elde etmesi, hatta Re's Luma'nın güneyindeki sahilin bir bölümünü de kiralaması karşısında duyduğu şaşkınlık ve hayreti ifade etti⁵²⁴.

⁵²²19 Safer 1298 (21 Ocak 1881), D.V.K.M, **Kızıl Deniz sahilleri Mahfazası**, nr.111, Ali Rıza Paşa'nın raporu.

⁵²³19 Safer 1298 (21 Ocak 1881), D.V.K.M, **Kızıl Deniz Sahilleri Mahfazası**, nr.111, Ali Rıza Paşa'nın raporu.

⁵²⁴Aynı belge.

Bununla birlikte Sabito'nun dikkatini, Süveys'ten Re's Hafun'a dek uzanan tüm sahil şeridinin, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır hükümetinin mülkiyeti olduğuna, hiç kimsenin bu bölgeye egemen olma hususunda Bâbîâlî ile çekişemeyeceğine ve Raheite şeyhinin yalnızca Mısırlı bir vatandaş olduğuna ve Mısır hükümetinden yıllardır maaş aldığına, bu nedenle de Burhan ya da bir başkasının sahil veya adaların hiçbir bölümünde tasarruf hakkı bulunamayacağına ve de Rubattino şirketinin (Burhan ile gizli anlaşma yapmak yerine) doğrudan bu ülkenin tek sahibi Hidiv'in hükümetine gitmiş olması gerektiğine çekti.⁵²⁵ Diğer taraftan Ali Rıza Paşa, itiraz notasında, İtalyanların, 24 Aralık'ta Assab'ın şeyhiŞeyh İbrahim'in, Mısır Caferi gemisi ile bağlantı kurmasını engellemelerine, hatta Mısır hükümeti tebasından olmasına ve maaş alıyor olmasına rağmen onu tehdit etmelerine karşı itirazını da bildirdi.⁵²⁶

Paşa, şeyh Burhan'a Mısır Caferi gemisinde huzuruna çıkması için davet gönderdiğinde, Frigerio, kendisinden önce davranarak, Burhan'a yukarıda geçen, tadil edilmiş 20 Eylül 1880 anlaşmasını imzalatmak ve onu Paşa'nın kendisine -kendisini Caferi gemisinde ziyaret etmesi için- yönelteceği davete icabet etmemesi hususunda uyarmak için 12 Aralık'ta Re's Doumaira'ya geldi. Daha sonra İtalyan savaş gemisi Fiera Mosca Raheite'dan ayrılarak Assab'a yöneldi.⁵²⁷ Yaver Kamil Efendi, limanda demirli gemide Ali Rıza Paşa ile görüşmesi için Raheite'ya Burhan'ı getirmeye gittiğinde, Burhan kuşkulu ve güvensiz bir şekilde çıktı, -zira ada ve sahilleri İtalyanlara sattığı için, Paşa'nın yanında, bir ceza ile karşılaşabilirdi- beraberinde silahlı halktan kırk kişi vardı. Buna rağmen denizdeki dalgaların şiddetini mazeret göstererek ve paşayı Assab'da ziyaret edeceğini iddia ederek, paşanın davetine icabet etmeyi reddetti. Zeyla'dan yaptığı yolculuğunda paşaya refakat eden Zeyla valisi İbni Ebi Bekir Şehim'in çabaları da, Burhan veya Denakil'in diğer liderlerini -paşaya saygılarını sunmaları için- gemiye çıkmaları yönünde ikna etmekte başarılı olamadı.⁵²⁸

Ali Rıza, Mısır hükümetinin hukukunu muhafaza ettiğinigöstererek, İtalyanların Assab'daki tasarruflarına şiddetle karşı çıktı ve Sabito'ya, Rubattino şirketinin şeyhlerle

⁵²⁵ Aynı belge.

⁵²⁶ 19 Safer 1298 (21 Ocak 1881), DVKM, **Kızıl Deniz Sahilleri Mahfazası**, nr.111, Ali Rıza Paşa .

⁵²⁷ Aynı belge.

⁵²⁸ Aynı belge.

yaptığı tüm anlaşmaları ve Assab meselesindekine benzer şekilde gerçekleşmiş anlaşmaları geçersiz ve hükümsüz kabul ettiğini bildirdi. Paşa daha sonra, diğer sahilleri de kontrol etmek için yolculuğuna devam etti. Kahire hükümetine, sahilde mukim bir grup Arap şeyhin maaş ödemelerini durdurduğunu ve onları görevden aldığını bildirdi.⁵²⁹

Mussava'ya döndükten sonra, 21 Ocak 1881'de, keşif yolculuğuna ilişkin kapsamlı bir rapor sundu. Raporunda, uğradığı tüm sahil şehirlerinin özelliklerini eksiksiz bir biçimde anlattı. Assab'ın, körfezin batı yakasında yer alan açık bir yer olduğunu, körfezin, adını bu şehirden aldığını, Re's Luma'ya yakın olduğunu, körfezin, batı yakasında Re's Luma ile doğu yakasında Re's Sintiararasında mekşuf olduğunu, sahilinin uzunluğunun yaklaşık elli mil olduğunu ve Assab körfezinde büyük küçük bir grup adanın var olduğunu ve bu adaların hiçbirinde insan yaşamadığını bildirdi. Paşa, raporunda Assab sorunundan da bahsetti.⁵³⁰

Ali Rıza Paşa, Assab sorununa ilişkin olarak, hükümete, İtalya'nın sömürgeci yayılmasının ve sahilleri gaspının engellenmesi için, Raheiteşeyhi Şeyh Burhan hakkında gerekli tedbirlerin alınarak sahillerin idaresinden de alınmaya çalışılmasının uygun olacağını söyledi. Bununla birlikte şeyhler üzerindeki İtalyan himayesinin kaldırılmasını, İtalyan himayesini isteyen yerlilere caydırıcı cezalar uygulanmasını, sahillerin gözetimi ve sıkı bir şekilde kontrol edilebilmesi ve köle ticareti yasağının denetlenmesi amacıyla Raheite ve Beylül şehirlerine yeterli asker tahsis edilmesi için emir çıkarılmasını, en önemlisi de Musavva ve Zeyla şehirlerinin hudutlarının -Zeyla'nın idaresi, Raheite sınırlarının bitimine kadar uzanacak şekilde- yeniden düzenlenmesini, Zeyla valisi Ebu Bekir Şahim'in oğullarından ikisinin -Arapça'ya hâkim olmalarının yanında Denakil dilini de bildikleri için- kıyı emniyeti müfettişi olarak atanmasını (ilkinin Raheite'dan Tajura'ya uzanan kıyı şeridini, ikincisinin de Zeyla'dan Belhar'a uzanan sahil şeridini denetlemesini), bununla birlikte Doğu Afrika kıyılarının sıkı bir şekilde korunması ve köle ticaretinin engellenmesi için, ilki, Kuseyr limanından Musavva'ya dek uzanan Kızıldeniz sahilini

⁵²⁹ Celal Yahya, *Mısru'l -İfrikkiye*, s. 247.

⁵³⁰ Celal Yahya, *a.g.e.*, s. 248.

geçecek, ikincisi ise Musavva ile Berbera arasında teftiş yapacak ve her biri küçük birer römorkör eşliğinde olacak iki vapur tahsis edilmesini önerdi.⁵³¹

Şüphesiz, tüm bunlar, İtalyanlarla işbirliği yapan, hatta Mısır hükümeti çalışanları olmaları hasebiyle kendilerine emanet edilen toprağı -ülkeyi istilasını kolaylaştırmak amacıyla, saflıklarından istifade ederek kendilerine, bu ülkenin sahipleri ve sultanları olduklarını, bunun için de ülke üzerinde tasarruf hakkına sahip olduklarını anlatan- İtalyanlara teslim ederek vicdanlarına ihanet eden sahil şeyhlerine karşı yapılabilecek en küçük ve en basit şeylerdi.

3.9.3. Assab Limanı'nda İtalya'nın Faaliyetleri Karşısında İngiltere'nin Konumu

İngiltere'nin Assab'a siyasi temsilci atanması ile ilgili tutumuna gelince; İtalya hükümeti, siyasi temsilcinin Sabito'nun rahatsızlığı nedeniyle atandığını iddia etse de -bu, tabii ki doğru değil-, Aden valisi, İngiltere hükümetine, İtalyan'nın hamlelerine ilişkin görüşünü -ki daha önce çeşitli vesilelerle defalarca beyan etmişti- açıklayan bir telgraf çekti. Valinin görüşü şu yöndeydi; Assab'ın işgal edilmesi, başından bu yana, İtalyan hükümeti ile bağlantılı bir projedir. Rubattino şirketinin ismi, yalnızca İtalya hükümetinin entrikalarını karartmak ve örtmek için kullanılmıştır.⁵³²

Londra'daki İtalyan büyükelçisi General Menabrea, hükümetinin emri üzerine, 13 Mayıs 1880'de, Lord Granville'e, bir nota yazmış, notada Assab Körfezi üzerindeki meşruiyet ve egemenlik meselesine değinmiştir. Ancak İngiltere hükümetinin cevabı, İtalya hükümetini hayal kırıklığına uğratmıştır. Zira Granville, Assab üzerindeki egemenlik konusunda, kendisinden önce gelen Salisbury'nin siyasetini sürdürmekteydi. Nitekim Granville, 26 Ocak 1881'de Menabrea'ya cevaben, "Assab topraklarının doğrudan Bâbîâlî'nin ve Bâbîâlî'ye tabi olan hidivin egemenliğine geri verilmesinin gerektiğini" yazdı. Öte yandan, Londra'nın, Cairolî'nin, 19 Nisan 1880'de Roma'daki İngiliz büyükelçisi Paget'e gönderilen, net açıklaması karşısında duyduğu memnuniyeti ifade etti.

⁵³¹ 19 Safer 1298 (21 Ocak 1881), D.V.K.M, **Kızıldeniz sahilleri Mahfazası**, nr.111, Ali Rıza Paşa .

⁵³² Harraz, **Eritriyael-Hadise**, s.128-129.

İtalya hükümeti açıklamada, Assab'da askeri bir merkez kurmayacağını, bölgede orduların mevzilenmeyeceğini ve Assab Körfezi'nin ne karasında ne de herhangi bir adada tahkimat yapılmayacağını ifade ediyordu.⁵³³ İngiltere hükümeti, İtalya'nın Assab'daki varlığının, Aden'deki üssünü tehdit edeceğinden endişelendiğinde, Cairoli, -İngiltere'nin güvenini tazelemek için- Londra'daki büyükelçisine, Lord Granville'e 28 Şubat 1881 tarihli iki mektup göndermesini; mektuplardan birine Assab'daki İtalyan temsilci Branke'ye verilen talimatların özetini -özellikle de Branke'nin dikkatini sömürge Assab'ın sivil ve ticari yapısına çeken ve çevredeki İngiliz müstemlekelerine (sömürgelerine) zarar verecek hiçbir şey yapmamaya dikkat etmesini tavsiye eden talimatları- içeren bir ek iliştiirmesini emretti.⁵³⁴

Bazı İtalyan gazeteler, siyasi temsilcinin Assab'a gidişini, İtalyan hükümeti tarafından düzenlenen resmi bir istila operasyonu olarak yansıttı, İtalyan Dışişleri Bakanlığı, İngiltere ile aralarında çıkabilecek sorunların önüne geçmek için, Menabrea ve Branke'ye çabucak bir mesaj gönderdi. Menabrea'dan Lord Granville'i aramasını ve kendisine bu haberlerin asılsız olduğunu, siyasi temsilcinin görevinin yalnızca düzeni korumak olduğunu bildirmesini istedi. Bu gelişmeler, İngiltere hükümetinin, İtalya'nın önceki vaatlerine bağlı kalmadığından, Kızıldeniz'in batı kıyısına ilişkin gizli niyetleri olduğundan ve dışarıya bunun aksini yansıttığından emin olmasını sağladı. Nitekim İngiltere, İtalyan hükümetine, herhangi bir devletin hassasiyetine dokunacak her türlü eylemden kaçınmasını tavsiye etti.⁵³⁵

3.9.4. Beylül Hadisesi (15 Nisan 1881)

Roma hükümeti, Branke'yi Assab'a siyasi temsilci olarak atadığında, onu, Assab'a ulaşip yeni görevini teslim almasının hemen ardından Avsa Gölü Sultanı Muhammed Hanferi'ye bir İtalyan heyet göndermekle görevlendirdi ve bunun ehemmiyeti hususunda telkinde bulundu. Ayrıca kendisine, Avsa sultanı ile yapması gereken anlaşma için bir

⁵³³ BOA, Y.PRK. EŞA.3/16.

⁵³⁴ BOA, İ.MTZ. (05), 26/1303.

⁵³⁵ Dışişleri bakanlığı'dan Assab'daki İtalyan siyasi temsilci Branke'ye gönderilen 18 Şubat 1881 tarihli mektub,(İhtilalu Eritriye), s. 229.

taslak ve adı geçen sultana iletmeküzere bir mektup verdi ki heyet başkanlığına seçeceği kişiyi bu mektuba göre onaylayabilecekti.

İtalyan kruvazörünün kaptanı Frigerio, 6 Şubat 1881’de Aden’in yöneticisini, Assab vekilinin sekreteri olarak atanan Giolitti’nin, Şuva Sultanlığı ile birleşen bir yol keşfetmek için yakında Avsa’ya bir keşif gezisi yapacağı konusunda bilgilendirmişti. -Assab’ın Habeş ile doğrudan birleşmesi için yolun Raheite ya da Beylül’den geçmesi gerekiyordu-. İtalya, o vakit -Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında olduğunu bilmesine rağmen- Beylül üzerindeki emellerini gizlemiyordu ki bu emelleri uğruna, 15 Mayıs 1880’de -Rubattino şirketi adına- Osmanlı için Barasoli topraklarından -hibe olarak- feragat etmeyi kabul etti. Ancak aynı zamanda, Beylül’un şeyhlerinin -Beylül üzerinde sahip olduklarını iddia ettikleri- egemenlik ve mülkiyet haklarını kendisine bırakmalarını reddetti. Nedeni ise, bunun İtalya için siyasi bir soruna -özellikle de İngiliz hükümeti tarafından- yol açabileceğinden korkması idi. Ayrıca Beylül’un şeyhi Ahito Muhammed, Mısır hükümeti çalışanıydı ve Musavva kentine bağlı olan Edd beldesine tabiydi.⁵³⁶

Ancak çok geçmeden Assab vekilinin sekreteri Giolitti liderliğinde bir keşif birliği, -yaklaşık 1881 Nisan ayı ortalarında- Avsa sultanlığına doğru hareket etmek üzere Assab’dan yola çıktı. Heyet, ekonomik incelemeler ve coğrafi keşifler yapmayı hedeflediğini iddia etti. ve Nisan ayının sonunda Beylül’e ulaştı. Oradan batıya, Avsa yönüne doğru yoluna devam etti.⁵³⁷

Heyet, hiçbir şekilde bir keşif veya bilim heyeti görünümüne sahip değildi. Zira heyet üyeleri bundan çok uzaktı. Öyle ki, Beylül’e vardıkları ilk günden itibaren, bölge halkını öfkeliendirecek ve nefret ettirecek şekilde davranıdı ve kamu güvenliğini bozacak eylemler yapıtılan. Özellikle silahlarla donanman bu heyet bu bölgeler üzerinde hiçbir otoritenin varlığını yani Osmanlı otoritesini kabul etmiyordu.

İtalyanların bu tasarrufu üzerine, Beylül şeyhi Ahito Muhammed, 3 Nisan’da yardımcısı İdris bin Hasan vasıtasıyla Musavva yöneticilerine durumu bildiren bir not yazdı. Mesajında İtalyanların, Beylül’e varır varmaz, çadırlarını kurduklarını, beraberlerinde deve, katır ve eşekler olduğunu, bir kuyu kazdıklarını ve belde halkına hiçbir

⁵³⁶ 6 Şubat 1881, BOA, İ..MTZ.(05), 25/1195.

⁵³⁷ Harraz, a.g.e., s. 129.

sebepler olmaksızın eziyet etmeye başladıklarını, halkı tahrik edecek şekilde silahlarla dolaştıklarını bildirdi. Beylül şeyhi, kendilerine Osmanlı hükümetinin mülkiyetinde ve Mısır'ın yönetiminde olan bir toprağa niçin geldiklerini sorduğunda, bu toprak üzerinde hiç kimsenin egemenliğini tanımadıklarını, Barasoli'den Assab'a tüm toprakların mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu, bunun için de bu topraklarda diledikleri gibi dolaşabileceklerini söylediler. Bölge halkını ise, kendilerine düşmanlık göstermeleri halinde, ağır bir bedel ödeyecekleri yönünde tehdit ettiler. Bazılarını yakalayarak, kayıklarına el koydular. Tüm bunlardan etkilenen halk, korku içinde yaşamaya başladı. Ancak şeyh Ahito Muhammed, Musavva valisi Alaaddin Paşa'ya durumu bildirene kadar, halktan İtalyanlara karşı koymamalarını ve onları kışkırtacak hiçbir şeye kalkışmamalarını istedi. Nitekim şeyh Ahito Muhammed, konuyu Alaaddin Paşa'ya bildirdi, o da aldığı haberleri Kahire hükümetine iletti ve hükümetten, kendisine alması gereken tedbirler hususunda talimat göndermesini istedi.⁵³⁸

İçinde keşif birliğinin -tahta variller dolusu su ve yiyeceklerden oluşan- erzakını taşıyan, Kaptan Frigerio komutasındaki İtalyan savaş kruvazörü Fiera Mosca da Beylül'e geldi. Kaptan Frigerio, erzak ve yiyecekleri karaya indirdi ve ertesi gün Assab'a gitmek üzere oradan ayrıldı. Bunlar Beylül'de altmış İtalyan adam bıraktı. Bölge halkına saldırdılar ve yüreklerine korku saldılar. Giolitti liderliğindeki heyet üyelerinin halka bu şekilde davranmalarının sebebi, Raheite şeyhi Burhan Muhammed'in ve keza Abdullah Şehim ve Beylül şeyhi Ahito Muhammed'in sergiledikleri tutuma karşı kızgınlıkları olabilir.⁵³⁹ Zira, Raheite şeyhi Burhan Muhammed'den, Avsa sultanı Muhammed El Hanferi'ye giderken heyetlerinde kendilerine eşlik etmesini istediklerinde, Burhan Muhammed, topraklarından hiçbir Avrupalının geçmesini onaylamayan Muhammed El Hanferi'nin bizzat kendisinin muvafakati olmadan taleplerine cevap veremeyeceğini söyleyerek onları geri çevirmişti. Aynı şekilde Beylül şeyhi Ahito Muhammed de, Avsa sultanlığına gidişlerinde kendisinden heyetlerine refakat etmesini istediklerinde, onların bu talebini reddetmişti.⁵⁴⁰

⁵³⁸ BOA. BOE. **Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr. 1861, s. 34/ 402.

⁵³⁹ Assab'deki İtalyan siyasi temsilci Branke'den Avsa sultanı Muhammed El Hanferi'ye gönderilen 9 Nisan 1881 tarihli mektub, (**İhtilalu Eritriye**), s.284.

⁵⁴⁰ BOA. BOE. **Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr. 1861, s. 35/222.

Kahire hükümeti, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki meşru egemenliğine saygı göstermeyen İtalyanların Beylül'deki tasarruflarını; halk arasında korku ve paniğe neden olduklarını öğrendiğinde rahatsız oldu. Bunun üzerine Mısır Dahiliye Nazırlığı hemen harekete geçerek, Musavva valisine beraberinde bir grup subay -aralarında Fransızca'ya vakıf bir subay olması kaydı ile- ve elli askerle bölgeye giderek, Beylül ve Raheite'da yirmi beşer asker ve subay bırakması, kendisinin de -onları yönlendirmek ve onlara talim yaptırmak için- yirmi gün boyunca onlarla kalması, İtalyanların Mısır kuvvetlerinin bölgede ne sebeple bulunduğunu sormaları halinde, onlara bu uygulamanın hükümetin, toprakları üzerindeki güvenliği ve düzeni korumak amacıyla yaptığı icraatlar kapsamında olduğunu açıklaması; aynı zamanda İtalyanları da bölge halkından -İtalyanların kendilerine yönelik tahrik edici hareketlerine tepki olarak- gelebilecek saldırılardan koruması yönünde talimatlar gönderdi. Kahire, aynı zamanda Zeyla'ya da bir telgraf göndererek, Musavva valisini, askerlerini ve subaylarını Beylül'e taşıması için, Hartum vapurunun Musavva valisinin emrine gönderilmesi talimatını verdi.⁵⁴¹

Aynı zamanda, Hariciye Nazırı Mustafa Fehmi Paşa'de, 24 Mayıs 1881'de İtalya'nın Kahire Büyükelçisi Di Martino'ya, -beldede silahlı dolaşmaları, halka saldırmaları ve beldenin civarında yaşayan bedevilerin kalplerine korku salmaları neticesinde bölgede bir tür kaos ve kargaşa ortamının oluşmasına yol açan- Giolitti heyetinin Beylül'deki bu tasarruflarıyla ilgili bir protesto notası gönderdi. Notasında, heyetin eylemlerinin Mısır hükümetini, otoritesinin saygınlığını empoze etmek ve kendi tebasından olan vatandaşları korumak için gerekli tedbirleri almak zorunda bıraktığını, bunun için de sahillerin genel muhafızından bu tür olayların tekrarlanmaması için gerekli tüm önlemleri almasını talep ettiğini ve de İtalyanların bazı davranışları sebebiyle şiddet kullanmak zorunda kalırsa, bunun mesuliyetinin kendisine ait olmayacağını bildirdi.⁵⁴²

Di Martino, Mısır'ın protesto notasını hükümetine bir kopyasını da Assab'daki Branke'ye gönderdi. Ondan Beylül'un, hükümetin -Rubattino şirketi adına- Denakil şehirlerinden satın aldığı topraklar arasında mı yer aldığı yoksa Osmanlı topraklarının bir parçası mı olduğu hususunda kendisini bilgilendirmesini istedi.

⁵⁴¹ BOA. BOE. **Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr. 1861, s. 40/176.

⁵⁴² Mustafa Fehmi'den Kahire'deki Büyükelçisi Di Martino'ya gönderilen 24 Mayıs 1881 tarihli mektub , (**İhtilalu Eritriye**), s. 286.

İtalyanların Beylül’de yaptıklarına ilişkin bir başka rivayet daha vardır ki o da Ehitu Muhammed’in rivayetidir. Ehitu Muhammed’in, Kızıldeniz’deki İngiliz donanmasının bir parçası olan Dragon’un kaptanı Hilton’a anlattığına göre; kendisi, İtalyan heyetine - köylüleri korkutan ve kalplerine korku salan davranışlarda bulunmaları ve kadınlara saldırmaları sebebiyle- karşı olan bir İtalyan yetkiliye gitmiş ve vatandaşlarının şehrin içine girmemelerinin en iyisi olacağı, zira oradaki insanların kötü olarak nitelendirildiği, ayrıca içeride bir hükümetin de olmadığı hususunda uyarmıştır.⁵⁴³

Nitekim Beylül şeyhinin Giolitti’yi tehlikeli sonuçlar doğuracak bu maceraya bir son vermesi yönünde ikna etme girişimleri başarısız oldu. Zira Giolitti, Beylül şeyhinin, Assab temsilcisi Branke’nin, -Avsa’ya giden yolun çoğu zaman güvenilir olmaması ve bu yol üzerinde hükümete tabi olmayan, Beylül halkının kendisi için dahi tehlike oluşturan bedevi kabilelerin yaşıyor olması sebebiyle- Avsa’ya ulaşana kadar yolda kendilerine ücret karşılığında rehberlik edecek rehberler bulunması yönündeki talebini geri çevirmiş olmasına rağmen, yolculuğunu sürdürme konusunda ısrar etti⁵⁴⁴.

Giolitti liderliğindeki heyet, 2 Mayıs’ta Beylül’den ayrılarak içeriye doğru yol aldı. 3 Haziran’da ise İtalyan konsolosuna, Giolitti ve heyet üyelerinin 25 Mayıs’ta, Beylül’e dört günlük mesafede bulunan bir yerde öldürüldükleri haberi ulaştı. Konsolos da bu haberi hükümetine telgrafla bildirdi. Aynı şekilde Assab’da bulunan Branke’yi de konudan haberdar etti. Giolitti ve adamlarının öldürüldüğü haberi Beylül şeyhine ulaştığında ise şeyh, oğlu Hüseyin Akhitto ve Muhammed Burc’u Aden’e gönderdi. Akhitto ve Burc, Giolitti ve adamlarının, Denakil kabilelerinden yaklaşık 150 kişinin, MesKay olarak adlandırılan yerde hazırladığı pusuya düşürülerek öldürüldüğü, iki kişinin ölmekten kurtularak kaçmayı başardığı; ancak -yoldaşlarının öldürüldükleri haberinin Assab’a ulaşmasını engellemek için- Denakillilerin iki gün sonra o iki kişiyi de bularak öldürdükleri bilgisini verdi.⁵⁴⁵

O tarihlerde keşif gemisi de tesadüfen Aden sularında seyrediyordu. Konsolos, geminin kaptanı Frigerio’ya haberi ilettili. Frigerio, Branke ile birlikte, haberin doğruluğundan emin olmak ve olayla ilgili ayrıntılı bilgi toplamak amacıyla, aynı gün

⁵⁴³ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s. 130.

⁵⁴⁴ 22 emaziylahir 1302 (8 Haziran 1885), BOA, Y. EE. 126/19.

⁵⁴⁵ Harraz, *a.g.e.*, s. 130-131.

beraberinde Hüseyin Akhitto ile Aden'den ayrılarak Assab'a doğru hareket etti. Beylül şeyhi haberin doğru olduğunu teyit etti.

İtalya hükümeti, -olayın, yakınlarında meydana geldiği Beylül kasabası, Mısır Hidivliği'ne tabi olan Musavva şehrine bağlı olduğundan ve şeyhleri Osmanlı Devleti'ne itaat ettiğinden- İtalyanların öldürülmesi olayını tertipleyenlerin Beylül şeyhleri olduğu ve öldürme planının aynı beldede yapıldığı iddiasıyla, Kahire'deki konsolosu Di Martino'yu Mısır hükümetine, 'Beylül katliamı' olarak adlandırdığı olayla ilgili protesto çekmekle ve Mısır hükümetinden olayla ilgili soruşturma başlatmasını ve olayın faillerini cezalandırmasını talep etmekle görevlendirdi. İtalya hükümeti, aynı zamanda tahkikat sırasında, İtalyan savaş gemisi Fiera Mosca'nın -istendiği takdirde Mısırlı yetkililere yardım sağlaması için- Beylül'de bulunmasını da talep etti.

Mısır hükümeti ise, olayın meydana gelmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirdi ve konsolosa olayın faillerinin peşine düşmeye ve onları cezalandırmaya hazır olduğunu ve İbrahim Rüşdü Paşa'ya, Musavva valisi Alaaddin Paşa ile birlikte soruşturma yapmak üzere Beylül'e gitmesi emrini verdiğini bildirdi. Ancak, olayın sahil bölgesinde değil, içeride vuku bulduğu gerekçesiyle, soruşturma sırasında İtalyan savaş gemisinin bulunmasını reddetti. Zira İtalyanlara Kızıldeniz'in batı kıyısıyla ilgili meselelere daha fazla müdahale etme fırsatı verilmesini istemiyordu.Öte yandan Mısır hükümeti suçluları yakalayacak güce sahipti.⁵⁴⁶

Di Martino, Giolitti ve on iki Avrupalıdan oluşan heyet üyeleri ile onlara eşlik eden bir grup Habeşi hizmetlinin öldürülmesinden rahatsızlık duydu. Heyetin Assab'daki durumu kendisi ile istişare etmemiş olması sebebiyle böyle bir hadisenin meydana gelmesini de beklediğini belirtti. Avsa sultanı Muhammed El Hanferi ile iyi ilişkiler sağlanmadan heyetin yola çıkmasını; on iki kişinin, barbar bedevi kabilelerin yaşadığı, kıydan uzak yerlere gönderilerek tehlikeye atılmasını akılsızlık olarak nitelendirdi.⁵⁴⁷

İtalya hükümeti, 8 Haziran 1881'de İngiltere'deki büyükelçisi Menabrea'yı Beylül hadisesi hususunda bilgilendirdi. Menabrea da olayı 13 Haziran'da Lord Granville'e bildirdi ve ona soruşturmayı denetlemesi için bir İtalyan gemisinin bölgeye gönderildiğini,

⁵⁴⁶ Harraz, **a.g.e.**, s. 131.

⁵⁴⁷ **A.e.** s. 132.

tahkikat sırasında bir İngiliz gemisinin de orada bulunmasının İtalya'yı memnun edeceğini söyledi. İtalya'nın bu teklifi sunmasındaki gaye, İngiltere'ye niyetinin Beylül'ü işgal etmek olmadığını göstermek istemesiydi. Özellikle de İngiltere, Kızıldeniz üzerinde en fazla nüfuz ve hâkimiyete sahip ülke konumunda bulunuyordu.⁵⁴⁸

İtalya'nın bir İngiliz gemisinin de tahkikata katılması yönündeki ısrarı karşısında -ki İtalyan kaptan Frigerio'nun soruşturmada hazır bulunması konusunda Kahire'nin onayını da aldılar- Lord Granville, İngiliz gemisi 'Dragon'un kaptanını tahkikata katılmakla görevlendirdi. Ancak hükümeti tarafından verilen talimatlara göre İngiliz kaptan, tahkikatta hazır bulunacak; ancak tahkikata iştirak etmeyecekti ve Mısırlı soruşturma heyetinin tamamen özgür bir şekilde çalışmasına müsaade edecekti. Mısır hükümeti de İtalya'nın sürekli ısrarları karşısında, sonunda kaptan Frigerio'nun tahkikata katılmasına onay verdi; ancak kaptanın soruşturmaya müdahale etmemesini, soruşturmanın yalnızca Mısırlı temsilcinin yetki ve sorumluluğu altında yürütülmesini şart koştu. İngiliz kaptanın da aynı şartlarda tahkikata katılmasına izin verdi. İbrahim Rüştü Paşa'yı da bu konuda bilgilendirdi.⁵⁴⁹

Beylül olayını soruşturmakla görevlendirilen İbrahim Rüştü Paşa'nın içinde bulunduğu Mısır Caferi gemisi, temmuz ayı başlarında Süveyş limanından ayrıldı. Musavva'ya uğradı. Orada gemiye beraberinde iki bölük askerle Alaaddin Paşa bindi. Gemi sonra Musavva'dan Edd beldesine geçti. Burada da gemiye vekil İdris bindi⁵⁵⁰. Oradan da ayrılarak yolculuğuna devam eden gemi, 12 Haziran 1881'de Beylül'e vardı. İbrahim Rüştü Paşa derhal soruşturmaya başladı. İtalyanlar arasında ise Beylül olayının nasıl çözülebileceği hususunda başından bu yana bir ihtilaf söz konusuydu. Öyle ki Assab siyasi temsilcisi Branke ile Frigerio, hükümetin olayı kendi yöntemleri ile çözmeleri konusunda kendilerine izin vermesi gerektiğine inanıyordu. Branke ve Frigerio'ya göre, anlayana ibret olması için, Beylül halkına karşı bastırma operasyonu yapılmalı, İtalyan savaş gemisi Fiera Mosca beklenmedik bir zamanda Beylül'e gönderilmeli; İtalyan donanma kuvvetleri karaya inerek Beylül kabilelerinden ve içteki kabilelerden herkesi rehin olarak esir almalı ve esir

⁵⁴⁸ Mancini'den İngiltere'deki büyükelçisi Menabrea'ya gönderilen Haziran 1881 tarihli mektub, (**İhtilalu Eritriye**), s.287.

⁵⁴⁹ Celal Yahya, **Mısru'l -İfrikayye**, s. 260.

⁵⁵⁰ Celal Yahya, **a.g.e.**, s. 259.

alınanlar, olayın failleri teslim edilene dek serbest bırakılmamalı idi. Ancak Roma hükümeti, onların bu görüşlerini birkaç sebepten ötürü uygun bulmadı. Bu sebeplerden biri de, rehin alma operasyonunun kan dökülmeden gerçekleşmeyeceğinden korkması idi.⁵⁵¹

Zira öyle bir durumda, şu iki ihtimalle karşı karşıya kalacaktı: Ya olayın faillerini cezalandırmaktan vazgeçecek ya da askeri operasyon yapacaktı ki; askeri operasyon yapması durumunda da karşılaşacağı zorlukları tespit etmesi zor olacaktı. Bu nedenle, olayın - Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki yönetimi Beylül'ü de kapsayan- Kahire hükümeti vasıtasıyla, barışçı yoldan çözümlenmesini yeğledi.

Nitekim İtalyanlar, olayla ilgili bilgilerini ve Beylül halkının, İtalyan heyeti üyelerinin öldürülmesi planına iştirak ettiği yönündeki suçlamalarını hemen soruşturma heyetine sundular. Frigerio, öldürülmelerinin Beylül'de kararlaştırıldığını, Beylül'den çıkan otuz kişinin İtalyanların peşinden gittiğini ve bazı kabilelerle birlikte onları içeride öldürdüğünü iddia etti. Kendisine bu bilgileri topladığı kişilerin isimleri sorulduğunda ise, bilgileri çok sayıda kişiden topladığını ve göçebe oldukları için de ne isimlerini ne de adreslerini bildiğini söyledi. Köşeye sıkıştığını hissedince, Assab'dan söylediklerini göçebelerden aktaran kişileri getirmeye karar verdi. Getirdiği on bir kişiyi heyete tanık olarak gösterdi. Ancak İbrahim Paşa onları sorguladığında, olayı sadece duyduklarını, kendi gözleriyle görmediklerini, cinayetin nerede gerçekleştiğini ve katillerin isimlerini bilmediklerini ifade ettiler.⁵⁵²

Branke, İtalyanların öldürülmesi olayına Beylül halkından, İmad İbrahim liderliğindeki yirmi üç kişinin karıştığını ifade ederken, Aden'deki İtalya konsolosu, soruşturma heyetine gönderdiği yazıda, Beylül cinayetine iştirak etmekle suçlananların, Beylül halkından yalnızca iki kişi olduğunu bildiriyordu. Paşa, hepsinden suçlamalarının doğruluğunu ispatlayan deliller getirmelerini istedi. Ancak hiçbirisi, suçlamasının doğruluğunu kanıtlamadı.⁵⁵³

Yukarıda geçenler, İtalyanların, olayın meydana geldiği koşullar ve olaya kimlerin iştirak ettiği hususunda anlattıklarının ne kadar çelişkili olduğunu açıkça gösteriyor. Zira

⁵⁵¹ Celal Yahya, **a.g.e.**, s. 2566.

⁵⁵² BOA. BOE. **Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr. 1861, s. 44/354.

⁵⁵³ BOA. BOE. **Nezaret Gelen-Giden Defterleri**, nr. 1861, s. 45/355.

biri olaya iştirak edenlerin otuz kişi olduğunu söylerken, biri yirmi üç kişi, bir diğeri ise sadece iki kişi olduğunu ifade ediyordu. Soruşturmanın seyrine müdahale etmelerine izin verilmemesi ve paşanın delillerle hükme varma usulünü izleyerek adaletli davranması, olayda hiçbir şekilde parmağı olmayan -ki soruşturma bunu kanıtladı- masum halka şiddetle muamele etme yoluna gitmemesi tabi ki canlarını sıktı. Soruşturmada Beylül halkının -bırakın olayda parmağının olmasını-, heyetin ortadan kaldırılmasından önce, Giolitti ve adamları tarafından tehdit edildiğı ve kadınlarına saldırıldığı ortaya çıktı. İtalyanların tüm bu tasarrufları İslami bir bölge olan Beylül'un geleneklerine ters düştüğünden, İtalyanlara öfkelenen Beylül halkı daha önce de bahsedildiğı gibi, Mısır makamlarına şikâyetlerini sunmuştu. Bunun yanı sıra Beylül halkı, beldesini Osmanlı hilafet devletinin bir parçası ve Mısır eyaletine bağılı bir belde olarak kabul ediyordu. Branke, Giolitti'den dört gün sonra Beylül'e geldiğinde, İtalya'nın Beylül topraklarının sahibi olduğunu iddia etti. Daha önce de Ra's Doma'ya (yani Ra's Beylül) bunu gösteren tabelalar yerleştirdi. Ancak halk bu tabelaları kırdı. Bunun üzerine Branke, tabelaların yeniden koyulmasını ve halkın tabelalara saldırmamasını istedi. Fakat halk buna karşı çıktı ve ısrarla Musavva'daki Osmanlı otoritelerine tabi olduğunu vurguladı. İtalyanlarla Beylül şeyhi arasında bu hususta anlaşmazlık cereyan ettiyse de, Beylül şeyhi Akhitto Muhammed'in tutumunda diretmesi neticesinde Branke, rüyasından uyandı.⁵⁵⁴

İbrahim Rüşdü Paşa, 1881 yılının Ağustos ayında, Kahire'ye soruşturmanın sona erdiğini, Beylül halkına atfedilen suçlamaları doğrulayan somut hiçbir delil bulunmadığını ve Giolitti ve adamlarının öldürölmesi olayının, içerde; Beylül sahilinden on üç gün uzaklıkta bulunan bir yerde meydana geldiğinin anlaşıldığını bildiren bir telgraf gönderdi.⁵⁵⁵

Roma hükümeti, soruşturma heyetinin ulaştığı neticeden hoşnut olmadı. Sonucu olumsuz olarak nitelendirdi. İtalyan temsilci ise, soruşturma konusunda iyimser değildi. Başından bu yana soruşturmanın -İtalya için olumlu- hiçbir sonuca varmayacağını ifade ediyor ve soruşturma heyetinin -Beylül halkının tamamının Müslüman, öldürölülerinise

⁵⁵⁴ İbrahim Paşa ve Alaaddin'den Dahiliye gönderilen 9 Ağustos 1881 tarihli mektub, (D.V.K.M. Sudan mahfazası 1/b), nr.34/87.

⁵⁵⁵ Celal yahya, **a.g.a.**, s. 262.

Frenk (Avrupalı) olması sebebiyle- Beylül halkına karşı sert tedbirler almayacağını iddia ediyordu.⁵⁵⁶

Mısır hükümeti ise, Beylül olayını fırsat bilerek, 6 Haziran 1881'de İtalya hükümetine, Osmanlı'nın Kızıldeniz'in Afrika kıyıları -kuzeyde Musavva'dan güneyde Gurdafui'a kadar uzanan kıyılar- üzerindeki egemenliğini ve hukukunu görmezden gelerek 1870 yılından bu yana Assab'ı işgal eden Rubattino şirketi ile ilgili bir protesto notası gönderdi. Mısır notasında, Kızıldeniz'in batı kıyılarının tamamının 1557'den bu yana fiilen ve kanunen Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olduğuna dikkat çekti.⁵⁵⁷

2.9.5. Raheite Savaşı (27 Ağustos 1881)

Mısır hükümeti, Beylül hadisesi ile ilgili soruşturma biter bitmez, -Raheite'daki otoritesini güçlendirmek için- Kızıldeniz'in batı sahillerinin genel muhafızı Ali Rıza Paşa'nın önerisini uygulamaya karar verdi. Paşa, Kızıldeniz'in batı sahillerine bir teftiş gezisi yapmış ve 21 Ocak 1881'de -daha önce bahsi geçen- raporunu yazmıştı. Paşa bu gezisi sırasında, Osmanlı'nın mülkiyetinde ve -o dönemde- Mısır'ın idaresi altında olan bir yeri İtalyanlara veren Raheite şeyhi Burhan bin Muhammed'in tüm yaptıklarını öğrenme imkanı buldu. Zira İtalyanlar, Raheite şeyhi Burhan'ın toprağını istila etmeyi kolaylaştırmak ve satış sözleşmelerine meşruiyet kazandırmak için, -Mısır yönetimi tarafından görevlendirilmiş sıradan bir memur olmasına ve devletin bayrağını Raheite'da göndere çekmesi karşılığında aylık maaş alıyor olmasına rağmen- onu sultan olarak nitelendiriyor ve onun -yönetim babadan oğula geçtiğinden- beldesini yönetiminde bağımsız olduğunu iddia ediyordu. Nitekim Ali Rıza Paşa, hükümetin Raheite'daki otoritesinin güçlendirilmesi gerektiğini ve bunun önemini fark etti. Bunun içinse Raheite ve Beylül'e bir dizi asker tahsis edilmesi ve Burhan'ın cezalandırılarak sahillerden uzaklaştırılması gerekiyordu.⁵⁵⁸

İbrahim Rüşdü Paşa, soruşturmayı tamamladıktan sonra, Musavva valisi ile birlikte Raheite'ya giderek oradaki durumları teftiş etmeye karar verdi. Ancak kaptan Frigerio,

⁵⁵⁶ A.e.

⁵⁵⁷ Harraz, a.g.e., s. 133-134.

⁵⁵⁸ BOA, BEO. Nezaret Gelen-Giden Defterleri, nr.1861, s.31/1281.

bunu öğrendi ve İbrahim Rüşdü Paşa'ya, attığı adımlardan haberdar olduğunu, Raheite'ya doğru yöneldiğini ve Caferi gemisinde kendisiyle beraber askerlerin de olduğunu ve o askerleri Raheite'da indirmeyi planladığını bildiğini bildirdi. Bununla birlikte onları - Raheite'nın İtalyan hükümetine bağlı olduğunu söyleyerek- Raheite'ya gitmemeleri hususunda resmi olarak uyardı. Onlara, hükümetinden -Mısır kuvvetlerinin Raheite'ya inmesinin engellenmesi ve Raheite üzerinde Mısır hükümeti otoritesinin dayatılmasının önüne geçilmesi için elindeki tüm vesileleri kullanması yönünde- emirler aldığını ve tüm bu söylediklerini kendilerine resmi bir yazı halinde de iletebileceğini söyledi. Paşa ve Musavva valisi ise kendisine cevaben, Raheite'nın İtalya'ya bağlı olduğu hususunda kendisiyle aynı fikirde olmadıklarını, hükümetlerinin emirlerini uygulayacaklarını söyledi. Ancak Frigerio, Raheite'nın İtalya'ya bağlı olduğunu bir kez daha vurguladı ve kendisinin de bizzat Raheite'ya gideceğini ve oraya vardıklarında savaş gemisini kendilerini bekler halde bulacaklarını ifade etti. Daha sonra onlara kısa bir bilgi notu yazdı ve notunda, soruşturmanın seyrini ve Beylül halkının -talep ettiğinin aksine- cezalandırılmamasını protesto ettiğini bildirdi. İbrahim rüşdü Paşa ve Alaaddin Paşa, İtalyan kaptanın bu sert ve tavizsiz tutumu karşısında, Raheite'ya gitmekten vazgeçmek zorunda kaldılar ve Musavva'ya döndüler. Olayın detaylarını da Mısır hükümetine bir telgraf çekerek bildirdiler. Musavva valisi Mısır hükümetinden, kendisine konuyla ilgili talimat göndermesini istedi.⁵⁵⁹

Roma hükümeti, kontrolü altındaki toprakların çoğunu Raheite şeyhi Burhan'dan aldığını biliyordu. Mısırlı yetkililerin gönderdiği protesto notası da, Kahire hükümetinin Kızıldeniz'in Afrika kıyılarının idaresi üzerindeki kanuni hakkını ve 1557'den bu yana bu kıyılar üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının uygulandığını ispat etmişti. İtalya buradan şunu anlamıştı ki, şeyh Burhan ile yaptığı bütün anlaşmalar kanunsuzdu. Bu ise İtalya hükümetinin Afrika'nın doğusunda bir imparatorluk kurma hayallerinin yıkılması anlamına geliyordu. Ne var ki İtalya bu emellerinden vazgeçemezdi. Bunun için de Burhan'la yapılan anlaşmaların kanunsuz olmadığı ispatlanmalı, bu hususta ne gerekiyorsa yapılmalıydı. Bunun için hükümet, örneğin, Branke'yi, Raheite sultanı Burhan bin Muhammed'den kendisinin İsmailiyye Hidivliği'ne bağlı olmadığını ikrar eden bir yazı

⁵⁵⁹ İbrahim Paşa ve Alaaddin'den Nezaretine gönderilen 14 Ramazan 1298 / 9 Ağustos 1881 tarihli mektup, (D.V.K.M. Sudan mahfazası 1/b), nr.34/87.

yazmasını istemekle görevlendirdi. -Hiç şüphe yok ki bu, Raheite'nın Assab'a dâhil edilmesini kolaylaştırmak içindi-. Nitekim Branke, hükümetinin talimatını yerine getirdi. Burhan, 18 Ağustos 1881'de bir itiraf yazısı yazdı. Yazıda, "Sultan Burhan bin Muhammed, ne babasının döneminde, ne de Raheite'nın önceki sultanları döneminde ve ne kendisi tarafından ne de reayası tarafından Mısır'a tabi olduğuna delalet eden hiçbir şey yapılmadığını, aynı şekilde Mısır bayrağının Raheite semalarında asla dalgalanmadığını ve Mısır hükümetinin, kendisinin ve selefinin toprakları üzerinde egemenlik haklarını uygulamadığını ilan etmektedir" ifadesi yer alıyordu.⁵⁶⁰

Şüphesiz, Branke'nin yaptığı, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'in Afrika kıyıları üzerindeki egemenlik haklarına bir saldırı niteliğindeydi ve kesin tarihsel gerçeklere ve uluslararası yasalara aykırıydı⁵⁶¹. Diğer taraftan İtalya hükümetinin bizzat kendisi, Kahire'deki konsolosu Di Martino'nun 16 Mayıs 1871'de Mısır Dışişleri Nazırlığı'na gönderdiği bir notada, "Bâbîâlî'nin 1863'te Denakil sahillerinin tümü için bir yönetici tayin ettiğini ve tüm sahillere hatta Raheite'ya bayrak çekildiğini" ifade etmişti.⁵⁶²

Nitekim Kahire hükümeti, Caferi gemisindeki bazı askerleri Raheite'ya indirdi. Ancak bundaki amaç, güvenliğin ve bayrağın korunmasıydı. Fakat İtalyan savaş gemisi Fiera Mosca'nın kaptanı Frigerio, askerlere karşı çıkarak inmelerini engelledi. Frigerio'nun bu hareketi, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'in batı kıyılarındaki topraklarının önemli bir bölümüne yeni bir tecavüz sayılıyordu. Bunun için, Mısır Dışişleri Nazırı Fahri Paşa, -İtalyan kaptanın hükümetinin bilgisi dışında hareket ettiğini düşünerek- 23 Ağustos 1881'de İtalya hükümetine iletmek üzere Machiavelli'ye bir protesto notası verdi. Bu protestosunda, Mısır'ın Raheite'nın idaresi üzerindeki kanuni hakkını, Mısır'ın Raheite'ya asker göndermesinin yeni bir husus olmadığını, bilakis oraya giden askerlerin, daha önceden bulundukları bir noktaya geri döndüklerini ve askerlerin oraya gönderilmesinin düzenin sağlanması ve bayrağın korunması için zorunlu olduğunu vurguladı. Bununla birlikte paşa, İtalyan hükümetinden, Frigerio'ya, -Mısır'ın, askerlerini Raheite'ya

⁵⁶⁰ Harraz, **a.g.e.**, s. 135-136.

⁵⁶¹ Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)**, s. 86.

⁵⁶² Celal Yahya, **a.g.e.**, s. 264.

indirmesine mukavemet etmekten kaçınmasını salık veren- sert emirler göndermesini istedi.⁵⁶³

Kahire hükümeti, ayrıca Raheite üzerindeki hâkimiyetini ikrar etmeye kararlı olduğunu, Musavva'daki makamlarına, Beylül önlerinde demirli Hartum gemisini, Caferi gemisine verilen görevle görevlendirmeleri emrini verdiğini ve aynı şekilde geminin Osmanlı otoritesinden başka hiçbir otoriteyi tanımama ve kendisine verilen görevi yerine getirmesini engellemeye çalışan tüm güçlere karşı koyma emrini aldığını bildirdi.⁵⁶⁴

Machiavelli, hükümetinin Raheite hususundaki düşüncesini, 27 Ağustos'ta Fahri Paşa'ya resmi olarak ilette. Hükümetinin, Mısır askerlerinin Raheite'ya indirilmesine izin vermesinin mümkün olmadığını, zira Mısır'ın asker indirmedeki hedefinin bölgedeki mevcut durumu kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek olduğunu söyledi. Hükümetinin, iki savaş gemisi Rapido ve Fiera Mosca'nın komutanı Frigerio'ya, Hartum gemisinin Raheite'da asker indirmesini engellemesi ve gemiye mukavemet etmesi yönünde katı emirler verdiğini ve askerlerin indirilmesi durumunda Mısır'ın bunun sonuçlarına tek başına katlanacağını ekledi⁵⁶⁵. Öte yandan, İtalyan Bahriye Nazırı Acton da, -Mısır'ın askerlerini Raheite'ya indirmesine engel olması hususunda- Frigerio'ya yardım etmesi için üçüncü bir savaş gemisinin yani Affondatore'nin devreye girmesini emretti. Aynı zamanda Mancini de, ne sebeple olursa olsun İngiliz gemileriyle karşı karşıya gelinmemesi konusunda uyardı.⁵⁶⁶

Roma hükümetinin bu sert tutumu karşısında sarsılan Kahire hükümeti, İngiltere hükümetinden, Kızıldeniz sahilleri üzerindeki hâkimiyetini tekit etmesi ve İtalyanlarla silahlı bir çatışma meydana gelmeksizin askerlerini Raheite'da karaya indirmesine yardımcı olması için, Kızıldeniz sahillerine zırhlı bir savaş gemisi göndermesini istedi.⁵⁶⁷

İtalya'nın Mısır'daki siyasi temsilcisi Machiavelli, Mısır hükümetinin İngiltere ile irtibata geçtiğini öğrendiğinde, hükümetine bir mesaj gönderdi. Mesajında, "Raheite meselesinin Assab meselesi olduğunu ve bundan böyle Kahire'de değil Londra'da

⁵⁶³ A.g.e., s. 264.

⁵⁶⁴ A.g.e., s. 265.

⁵⁶⁵ A.e., s. 265-267.

⁵⁶⁶ Muhemed Sabri, *El imbratoriye Els- Sudaniye*, s. 164.

⁵⁶⁷ Harraz, *Eritriyael-Hadise*, s. 149.

çözümlemesi gerektiğini” ifade etti. Bunu da, Mısır ve İngiltere arasında 7 Eylül 1877’de yapılan meşhur Somali anlaşmasına dayandırdı. Zira bu anlaşmaya göre Mısır, İngiltere’nin muvafakati olmadan topraklarının hiçbir parçasından feragat edemezdi.⁵⁶⁸

Nitekim İtalya hükümeti, İngiltere hükümetinden, Kahire hükümetinin askerlerini Raheite’ya indirmesinin engellenmesi hususunda yardım istedi. Ancak İngiltere’nin, Osmanlı’nın Kızıldeniz’in Afrika kıyıları üzerindeki egemenliği konusuna ilişkin cevabı gayet kesindi. Granville’in İtalyan büyükelçisine yazdığı cevapta “İngiltere hükümeti, Mısır’ın, sahip olduğu haklar çerçevesinde tasarrufta bulunmaya karar vermesinde hiçbir sakınca ve bir itiraz nedeni görmemektedir” denildi.⁵⁶⁹

3.9.6. Assab’a Karşı İngiltere Siyasetinin Değişmesi

Disraeli kabinesinin Dışişleri Bakanı Salisbury’nin yerine geçen -Liberal Parti hükümetinin- Dışişleri Bakanı Granville’in gelişiyle birlikte İngiltere’nin politikasında 1881 yazından itibaren değişim gözlenmeye başladı. Salisbury, İtalya’nın Assab körfezini işgalinin gayri meşru olduğu hususunda oldukça tutucuydu. Zira 7 Ocak 1880’de Sir Paget’a yazdığı notta bu konuya ilişkin görüşünü şu sözlerle ifade etmişti: “Süveyş’ten Re’s Hafun’a Mısır topraklarında şu anda ya da daha sonra her ne cereyan ederse etsin ve başkaları ne iddiada bulunursa bulunsun, şüphe götürmeyen bir gerçek var ki, o da Majestelerinin hükümetinin, Osmanlı Devleti’nin sahiller üzerindeki meşru egemenliğine saygı duymaya devam etmekten başka yapacak bir şeyi olmadığıdır. İngiltere hükümeti, bu egemenliğin, Osmanlı Devleti padişahının fermanı gereğince Mısır’ı yöneten Mısır hidivi tarafından temsil edildiğini kabul etmiştir. Şekil ve içerik olarak sabit olan böyle bir egemenliğin, yerel bir şeyh vasıtasıyla hükümsüz veya geçersiz kılınabileceği yönündeki her türlü iddia tehlikeli sonuçlar doğurur.”⁵⁷⁰

Nitekim Granville de bakanlık görevini üstlendiğinde, selefi Salisbury’nin siyasetini izliyor, bir önceki dışişleri bakanlığının görüşünü destekliyordu. Zira Londra’daki İtalyan

⁵⁶⁸ Machiavelli’den Mancini’ye gönderilen 26 Ağustos 1881 tarihli rapor, (**İhtilalu Eritriye**), s. 2 Rapor 790, İskenderiye,

⁵⁶⁹ Mnibra’dan Mancini’ye gönderilen 26 Ağustos 1881 tarihli telgraf, (**İhtilalu Eritriye**), s. 388.

⁵⁷⁰ Muheammed Sabri, **a.g.e.**, s. 164.

maslahatgüzarına yazdığı yazıda, bakanlığının Assab toprakları üzerindeki egemenlik konusuna ilişkin görüşüne işaret ederek, “Assab’ın egemenliğinin doğrudan doğruya Bâbîâlî’ye ve Bâbîâlî’ye tabi olan Mısır hidivine iade edilmesini” talep etmişti.⁵⁷¹

Ancak çok geçmeden, İtalya’nın Kızıldeniz’deki faaliyetlerine ilişkin görüşlerde bölünmelerin ilk işaretleri ortaya çıkmaya başladı. Zira Granville’in, Assab sömürgesinin kurulmasının, İngiltere’nin Kızıldeniz üzerindeki hâkimiyeti için doğrudan bir tehdit mesabesinde olduğunu kabul eden Lord Tenterden’a cevaben yazdığı mektuptaki şu sözleri bunu açıkça gösteriyordu. “Assab körfezindeki bu sömürge tesisi beni tedirgin ediyor. İtalyanlar bu hususta fazlaca dolap çeviriyor olsalar da, sanırım en iyisi planlarını alt üst etmeye çalışmak yerine onları kendi hallerine bırakmamız. Zira Fransızları da orada ve sahili de tüm Avrupa’ya açık görmemiz çok vakit almaz.”⁵⁷²

Roma hükümeti, Raheite konusunda Kahire hükümeti ile uzlaşmacı bir çözüme ulaşamazken, Londra’daki diplomatik hareketleri, durumun İngiliz hükümeti nezdinde, lehlerine döndüğüne işaret ediyordu. Zira Menabrea Eylül ayında Granville ve Gladstone ile Raheite meselesini ve aksiliklerin önüne geçilmesi konusunu görüşmek üzere Kent iline gitti. İtalyan büyükelçi, İngiltere Dışişleri Bakanı’na Raheite’nin Mısır’a tabi olmadığını ve sultan Burhan bin Muhammed’in yönetimi altında bağımsız bir bölge olduğunu kanıtlamak için çok epey çaba harcadı ve İngilizlerin, Napier’in keşif seferinden sonra, Habeş hakkında yazdıkları Mavi Kitab’ın, Osmanlıların ve Mısırlıların Kızıldeniz’in batı kıyılarının tamamını ele geçiremediklerini kanıtladığına işaret etti.⁵⁷³

Nitekim Menabrea, Gladstone ve Granville ile yaptığı toplantıdan mutmain bir şekilde çıktı. Mısır’ın Raheite’da ülkesi ile çarpışma yoluna gitmeyeceğinden emin oldu. Zira Lord Granville, Mısır’ın Raheite’da asker indirme projesinden vazgeçirilmesi için İngiltere’nin müdahale etmesini istediğinde, Menabrea, ona kendisinin İtalya’nın arzusunu gerçekleştirdiğini söyledi. Böylece Granville, Mısır kendisinden Raheite’ya bir savaş gemisi göndermesini istediğinde eline geçen fırsatı değerlendirdi. Mısır’a ılımlı ve dikkatli olmasını ve sonuçlarını düşünmeden tehlikeli bir maceraya atılmamasını nasihat etti. Granville, Menabrea’ya ise Mısır’a nasihatlerini yineleyeceği ve Mısır’ı düşüncesizce

⁵⁷¹ A.e.

⁵⁷² Harraz, a.g.e., s. 138-139.

⁵⁷³ A.e.

eylemler yapmaktan vazgeçirmek için nüfuzunu kullanacağı yönünde söz verdi. Aynı şekilde İngiltere Başbakanı Gladstone da General Menabrea ile aynı tatmin edici dille konuşarak, kendisine Assab meselesiyle ilgili zorlukların üstesinden gelmeye çalışacağı sözünü verdi.⁵⁷⁴

Nitekim İngiltere hükümeti Mısır'a şu nasihatte bulundu: "Majestelerinin hükümeti, Mısır'a Raheite üzerindeki hakkını bu bölgeye asker indirerek ispat etmemesini nasihat etmektedir. Özellikle de böyle bir tasarruf, iki hükümet arasında yapılacak müzakerelerle kaçınılması mümkün olan karışıklıkların ortaya çıkmasına sebep olabilir."⁵⁷⁵ İtalyan hükümeti de bundan fazlasını istemiyordu.

Bazı tarihçiler, İngiltere'nin İtalya'ya yönelik siyasetinin değişmesinin sebebinin, Fransızların, Mısır'ı İngiltere'nin elinden almak için tüm çabasını harcıyor olmasına işaret ediyor. İngiltere, o tarihten itibaren Mısır'a karşı, İtalya'nın çıkarlarını gözetmeye başladı. İtalya da 1881'den itibaren 'güç ve silahlı yayılma politikası' izlemeye başladı.⁵⁷⁶

Riyad Paşa hükümeti 10 Eylül 1881'de, Abidin gösterisinden (9 Eylül) -ki bu gösteride Urabi, Hidiv Tevfik'e Mısır Milli Hareketi'nin, Riyad Paşa'nın azledilmesi, ordudaki asker sayısının 18.000'e çıkarılması ve Temsilciler Şura Konseyi'nin yeniden toplanması yönündeki taleplerini sunmuştu- hemen sonra düştü⁵⁷⁷. Riyad Paşa'nın yerini, başbakanlık görevinin yanı sıra içişleri bakanlığı görevini de üstlenen Şerif Paşa aldı. Barudi; Bahriye Nazırı, Mustafa Fehmi de dışişleri bakanı olarak atandı.⁵⁷⁸ Şerif Paşa, İtalya'nın siyasi temsilcisi Machiavelli'den, İtalyanların Kızıldeniz'in batı sahilleri üzerindeki gerçek niyetlerini ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına saldırma sebeplerini açıklamasını istediğinde ona 'Raheite'nin Osmanlı'ya bağlı olup olmadığını' sordu. Machiavelli, bu soruya olumsuz cevap vererek 'hükümetinin maksadının mevcut düzene saygı, yani Raheite şeyhi Sultan Burhan'ın gücünü teyit etmek olduğunu' söyledi. Şerif Paşa, İtalya'nın, Raheite'nin, Mısır'a bağlı olmasındansa şeyh Burhan'ın kontrolü

⁵⁷⁴ Celal Yahya, **Mısır'ı -İfrikyye**, s. 267-268.

⁵⁷⁵ Celal Yahya, **a.g.e.**, s. 286.

⁵⁷⁶ Muheammed Sabri, **a.g.e.**, s. 165.

⁵⁷⁷ Kocahanoğlu, Osman Selim, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, Temel Yayınları, İstanbul 1999

⁵⁷⁸ GÜLDEŞ Dilek (1999), **Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s. 48-85.

altında olmasını tercih etmesinin sebebini, bundan çıkarlarının ne olduğunu sorduğunda da şu cevabı verdi: “Bu şeyhle imzalanan dostluk anlaşmaları ve Mısır’ın Burhan’ın beldesine ilişkin (hak) iddialarının kabul edilmesinin imkânsızlığı, İtalya’yı şeyhin haklarını güvence altına almaya sevk eden hususlardandır.” İtalya, özellikle bunu yapmazsa, Assab körfezi kıyıları üzerindeki hakları tecavüze açık duruma geliyordu. Nitekim İtalya, bununla, neyi hedeflediğini apaçık ortaya koymuş oluyordu.⁵⁷⁹

İşin garibi, Machiavelli, hükümetine, Şerif Paşa’nın, söylediklerini tam bir hüsnü kabulle karşıladığını bildirmişti. Şayet bu doğruysa, Mısır hükümetinin bunu, bir taraftan o dönem ülkede yaşanan iç karışıklıklar, diğer taraftan da İngiltere hükümetinin Raheite’da İtalyanlara karşı kendisine askeri destekte bulunmayı reddetmiş olması sebebiyle yapmış olduğu anlamına geliyordu. Demek ki Mısır hükümeti bu yüzden bu durum karşısında güçlü ve kararlı bir şekilde duramadı; askerlerini Raheite’ya indirme konusundaki ısrarını sürdüremedi ve azimli duruşundan vazgeçip emri vakiye teslim oldu.⁵⁸⁰

3.9.7. Osmanlı Devleti’nin Assab’da İtalyan Varlığını Kabulü

İtalya hükümeti, İngiltere’nin hiçbir Avrupa devletinin Kızıldeniz’de konuşlanmasına ve askeri merkezler kurulmasına izin verilmemesine dayalı bir tutum sergilediğini iyi biliyordu. Zira bölgedeki çıkarlarını korumak ve Hindistan ile bağlantı yollarının tehlikeye maruz kalmamasını sağlamak istiyordu. İngiltere’yi 7 Eylül 1877’de Mısır’la meşhur Somali anlaşmasını imzalamaya sevk eden de bu gayesiydi. İngiltere, bu anlaşmayla, Bâbîâlî’nin egemenliği altındaki Mısır Hidivliğinin Doğu Sudan ülkeleri ile kuzeyde Re’s İlbe’den başlayarak güneyde Re’s Hafun’a kadar uzanan tüm Kızıldeniz sahilleri üzerindeki hâkimiyetini kabul etmişti.⁵⁸¹

İngiltere, herhangi bir devletin sahillere inip oraya yerleşmesini engellemek için, Osmanlı Devleti’nin egemenlik haklarını, hatta anlaşmayı koruduğunu iddia etmeyi sürdürdü. Bunun üzerine İtalya hükümeti, İngiliz hükümetini ikna çabaları içine girdi. Cairolî, 18 Nisan 1879’da Roma’daki İngiliz Büyükelçisi Paget’e şu mesajı gönderdi: “İtalya hükümeti, Assab’da kesinlikle askeri nitelikte bir merkez kurmayacak, bölgede

⁵⁷⁹ Ahmed Abdulrahim, *Müşkiletü Kanâtü’s-Süvey 1854-1958*, Kahire 1967, s. 144-146.

⁵⁸⁰ Harraz, *Tarih Eritriya el-Hadise*, s. 141.

⁵⁸¹ Muhamed Fuat Şukri, *Mısır ve El Sudan*, s. 130

asker konuşlandırmayacak ve tahkimat yapmayacaktır.”⁵⁸² Salisbury’nin bakanlığı, -Assab konusuna ilişkin net tutumuna rağmen ki bu tutum, Assab’ın doğrudan Bâbîâlî’nin ve Osmanlı Devleti’ne tabi olduğu için Hidiv İsmail Paşa’nın egemenliğine iade edilmesi gerektiği yönündeydi- bu açıklamayı memnuniyetle karşıladı.⁵⁸³ Cookson ile İtalyan maslahatgüzarı arasında geçen görüşmeden sonra İtalyan maslahatgüzarı, hükümetine, Cookson’ın sözlerinden şu sonucu çıkardığını bildirdi: “İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Assab’da kurulacak merkezin tamamen ticari bir merkez olacağına ilişkin resmi teminatlar alması karşılığında Assab toprakları üzerindeki hâkimiyetimizin meşruiyetini ikabul etmeye hazırdır.”⁵⁸⁴

Bu, Roma hükümetinin en çok arzuladığı şeydi; İngiltere’nin, İtalya’nın Assab’la ilgili politikasını desteklemesi ve Assab’daki varlığına meşruiyet kazandırılması. Bu ise ancak Mısır ile yapılacak -Mısır’ın, İtalyanların el koyduğu tüm toprakların İtalyanlara ait olduğunu itiraf edeceği- bir anlaşma ile mümkün olabilirdi. Nitekim Dışişleri Bakanı Mancini hemen harekete geçerek, Machiavelli’den İngiliz meslektaş Cookson’u, Assab’ın askeri bir yapıya sahip olmayacağı ve orada tahkimat yapılmayacağı konusunda temin etmesini istedi.⁵⁸⁵

Bu esnada İtalya hükümeti, İngiltere hükümetinden, Assab konusunda Mısır hükümeti ile bir anlaşmaya varılması için araya girmesini istemiş ve Mısır hükümetinin öne süreceği her şartı -Assab’ı boşaltmak dışında- kabul etmeye hazır olduğunu ifade etmişti.⁵⁸⁶

İtalya hükümetinin ısrarları neticesinde, Lord Granville, -Başbakan Gladstone ve Hindistan Bakanı Lord Hartington ile istişare ettikten sonra- Roma’daki İngiliz maslahatgüzarı McDonnell’i, Mancini’ye şu notu iletmekle görevlendirdi: “İtalya hükümeti, satın aldığı Assab topraklarının onaylanması için -Assab’ın tamamen ticari bir merkez olarak kalması, bir savaş veya deniz üssü olarak kullanılmaması ve tahkimat yapılmaması şartıyla- Mısır ile resmi bir anlaşma imzalamaya hazır ise, İngiltere hükümeti,

⁵⁸² Londra’daki İtalyan Siyasi temsilci Rasman’dan İtalya Dışişleri Bakanı Cairoli’ye gönderilen 27 Ocak 1881 tarihli telgraf, (**İhtilalu Eritriye**), s. 297.

⁵⁸³ Lord Granville’den Londra’daki İtalyan Siyasi temsilci Rasman’a gönderilen 26 Ocak 1881 tarihli mektub, (**İhtilalu Eritriye**), s. 236.

⁵⁸⁴ Machiavelli’den Mancini’ye gönderilen 25 Temmuz 1881 tarihli rapor, (**İhtilalu Eritriye**), s. 289.

⁵⁸⁵ Harraz, **Tarih Eritriya el-Hadise**, s. 142.

⁵⁸⁶ **A.e.**

bu öneriyi hem Babîâlî'ye hem de Mısır hükümetine sunacak ve kendisi de destek olacaktır.”⁵⁸⁷Granville, ayrıca şunu da ekledi: “Mısır şayet anlaşmayı kabul ederse, büyük olasılıkla, Habeşistan’a silah geçişinin önlenmesi için bazı önlemler alınmasını talep edecektir.”⁵⁸⁸

Mancini, Granville’in bu önerisini memnuniyetle karşıladı ve ertesi gün, Granville’e, Roma’daki İngiliz maslahatgüzarı McDonnell vasıtasıyla bir mesaj göndererek, önerisinin İtalya hükümeti için uygun olduğunu, kendisinin de öneriyi onayladığını bildirdi. Ayrıca İngiltere’yi hoşnut etmek için Assab’ın, İngiltere-Mısır arasında imzalanan(köle ticaretiyle mücadeleye dair anlaşma) anlaşmasına dâhil olmayı öngören bir madde eklenmesini teklifetti. Hükümetinin de önerilen Assab anlaşması için bir taslak hazırlamasını talep etti. İtalya hükümeti, anlaşmanın Bâbîâlî ile mi yoksa Mısır ile mi yapılacağını sorduğunda ise, McDonnell, aldığı talimatların, anlaşmanın önce Mısır ile yapılacağına daha sonra onaylaması için Osmanlı Devleti’ne sunulacağına işaret ettiğini bildirdi.⁵⁸⁹

İtalyan hükümeti, 19 Ekim 1881’de önerilen vebüş maddeden oluşan anlaşma taslağını hazırladı. Buna göre:

1. Mısır Hidivi, İtalya hükümetinin, Assab’da ele geçirdiği toprakları ve bu topraklar üzerindeki meşru ve siyasi mutlak mülkiyet haklarını tanımakta ve bu toprakla ilgili hak iddialarından ve mesahasını belirlemekten feragat etmektedir.

2. İtalya hükümeti Assab’ın, Afrika sahillerinde köle ticaretinin engellenmesi için İngiltere-Mısır arasında 4 Ağustos 1877’de imzalanan anlaşmaya dâhil olmasını onaylamaktadır.

3. Assab, yalnızca ticari amaçlar için kullanılacak, Assab’da tahkimat yapılmayacak güvenliğin korunması için bir İtalyan kuvvetinin bölgede bulunmasına izin verilecekti.

4. Habeşistan’a Assab üzerinden silah ve mühimmat geçişi durdurulacaktı.

⁵⁸⁷ Harraz, **a.g.e**, s. 142.

⁵⁸⁸ **A.e.**

⁵⁸⁹ Harraz, **Tarih Eritriya el-Hadise**, s. 143.

5. İtalya, İngiltere ve Mısır, bu topraklardaki temsilcilerin birbirleriyle yazışma ve yardımlaşma yöntemleri hususunda aralarında anlaşmaya varacaktı.

Buna mukabil, İtalya hükümeti, Bâbîâlî'nin Kızıldeniz'in batı sahillerinin kalanında yani Assab'ın kuzey ve güneyi üzerindeki hâkimiyetini tanıyordu. Ancak, -aralarındaki taahhütler nedeniyle- Raheite sultanı Burhan'ı zımnen korumakla yükümlü olduğunu da eklemektedir. Bâbîâlî ve Kahire hükümeti, yeni topraklar satmaya çalışmaması şartıyla, Burhan'a müdahalede bulunmayacaktı. İtalya hükümeti de, Assab'da sınırlarını genişletmeyeceğini taahhüt etmektedir. Mancini, tüm meseleler konusunda bir anlaşmaya varmak için, Bâbîâlî ile doğrudan müzakere talebini dile getirdi. Granville'den de, Osmanlı hükümeti ve Kahire hükümetinin önerilen Assab anlaşmasını onaylamalarını sağlamak için gayret sarfetmesini istedi⁵⁹⁰.

Granville, hem Osmanlı Devleti'ne hem de Mısır'a önerilen anlaşmanın birer kopyasını gönderdi ve Dufferin'den, Bâbîâlî'ye, İngiltere hükümetinin, -İtalya'nın Assab'daki varlığının kurlsız ve belirsiz bir şekilde devam etmesi halinde ortaya çıkabilecek karışıklıkların önüne geçilmesi için- bu anlaşmanın kabulünün hem Osman.

Devleti'nin hem de İtalya'nın menfaatine olacağı görüşünde olduğunu iletmesini istedi. Sir Edward Mallet da aynı mesajı Kahire hükümetine ilettili.⁵⁹¹

Granville, Bâbîâlî'nin cevabını beklerken, Mancini de, -anlaşma tasarısını parlamentonun yeni dönem açılışında temsilciler meclisine sunabilmek için- İstanbul'daki elçisi Corti'yi, Osmanlı hükümeti ile önerilen Assab anlaşmasıyla ilgili olarak bir an önce bir karara varılması hususunda sıkıştırıyordu. Mancini, Bâbîâlî'nin anlaşmayı onayladığı bilgisini alır almaz kendisinin de anlaşmayı imzalamaya hazır olduğunu da elçisine ilettili.

Ancak Osmanlı hükümeti, Kahire'ye bir mesaj göndererek, bu konuyla ilgili şu iki seçenekten birini tercih etmesini istedi: Ya söz konusu bölge, daha önceden olduğu gibi, iki devlet tarafından korunacak, bununla beraber İtalyanların ele geçirdiği toprakların alanını genişletmesine izin verilmemesine dikkat edilecek. Ya da İtalyanların bölgeyi bir savaş

⁵⁹⁰ 1 Cemaziylevvel 1302 (16 Şubat 1885), BOA, Y. PRK. NMH, 3/6. belge. 1.

⁵⁹¹ Celal Yahya, **Mısru' İfrikkiye**, s. 276- 277.

üssü olarak kullanmamaları ve İngiliz hükümetinin önerdiği gibi, genişlemelerine izin verilmemesi şartıyla üç devlet arasında bir anlaşma yapılacaktı.⁵⁹²

Kahire hükümeti, ilk seçeneği tercih etmiş olmasına rağmen, İtalya'nın, bu yönde ilerlemelerine ve meselenin, yabancıları Osmanlı Devleti toprakları üzerinde hakimiyet kurma mülkiyet hakkından men eden kanunun belirlediği sınırlar ve hükümler kapsamına dâhil edilmesine müsaade etmediğine işaret etti⁵⁹³. Assab'la ilgili anlaşma yapılması konusuna gelince; Kahire hükümeti buna da taraftar değildi. Çünkü bu, İtalyanların, kendilerine siyasi sıfat kazandıracak olan bu anlaşma uyarınca Assab'a sahip olacakları anlamına geliyordu. Bundan doğacak ilk sonuç da, on altıncı yüzyılın ortalarından bu yana bir Osmanlı denizi olarak bilinen Kızıldeniz'de yabancı nüfuzunun kurulması olacaktı. Nitekim Kahire hükümeti, Bâbîâlî'ye, -özel bir şirket olması itibariyle- Rubattino şirketine Assab toprakları meselesinin, şirketin Hidiv hükümeti ile yapacağı bir anlaşma ile çözüme kavuşturulacağını bildirmesini önerdi.⁵⁹⁴

Ancak Bâbîâlî, 1882 yılı Ocak ayı başlarında, Şerif Paşa'ya bir telgraf çekerek, yabancıları Osmanlı Devleti toprakları üzerinde mülkiyet hakkı veren 26 Temmuz 1868 protokolü uyarınca, İtalya'nın bölgedeki varlığının bir mahzuru olmadığını bildirdi. Kahire hükümeti ise Bâbîâlî'nin telgrafına şu cevabı verdi: "İtalya hükümetinin Assab bölgesi üzerindeki hakimiyetinin meşru olduğunun itiraf edilmesi, tehlikeli sonuçlara yol açabilecek bir prensibin de kabul edilmesi anlamına gelecektir ki o da, o bölgelerin şeyhlerinin Osmanlı Devleti'nin topraklarını yabancıları devretme hakkına sahip olduklarıdır."

Raheite meselesi, bir taraftan Osmanlı Devleti ile Mısır hükümeti, diğer taraftan da İtalya ile Mısır hükümeti arasında bir tür siyasi gerginliğin yaşanmasına yol açmıştı. Zira İtalya, daha önce de bahsedildiği gibi, Şeyh Burhan ile bir anlaşma yapmış; Şeyh Burhan, bu anlaşma uyarınca İtalyan'ın himayesi altına girmişti. Nitekim Granville, İtalya'yı, -Bâbîâlî'nin Assab'ın kuzey ve güneyinde bulunan tüm Kızıldeniz sahili üzerindeki egemenliğini tanımadıkça- Mısır hükümetinin anlaşma konusunda onayını alamayacağı yönünde ikna etmeye çabalarken, o sırada Dufferin de Granville'ye, Sadrazam'dan, 'Mısır

⁵⁹² 6 Ocak 1882, DVKM, **Mahfaza, Ehbâsu Sudan**, nr.44, belge, nr. 59.

⁵⁹³ 29 Zilhicce 1299 (11 Kasım 1882), BOA, **Y. PRK. AZJ.** 6/21.

⁵⁹⁴ 6 Ocak 1882, DVKM, **Mahfaza, Ehbâsu Sudan**, nr.44, belge, nr. 59.

Hidivinin, -anlaşma, Osmanlı'nın Assab'ın kuzey ve güneyi üzerindeki egemenliğinin tanındığını öngören bir madde içerse dahi- anlaşmayı veto edeceği' yönünde gizli bir bilgi edindiğini yazdı. İngiliz sefiri, hidivin bu tutumunu, 'Hidiv, feragat edilen Assab bölgesi üzerindeki egemenlik haklarından bazılarını -idare, yargı ve adalet işlerinin yürütülmesi gibi- elinde tutmak için, önerilen anlaşma yerine, Rubattino şirketiyle özel bir anlaşma yapmak istiyor' şeklinde yorumladı.⁵⁹⁵

Bu durum, İtalya hükümetini, 15 Şubat 1882'de, 'Bâbîâlî ve hidiv hükümetinin Kızıldeniz'in Assab'ın kuzey ve güneyinde kalan batı sahili üzerindeki egemenliğini tanıdığını' ifade eden bir açıklama yayınlamaya sevk etti. Açıklamada, şu ifadeler de yer alıyordu; " İtalya hükümeti, -önceden vermiş olduğu taahhütler nedeniyle- Raheite sultanı Burhan'ın Assab konusunda karşılaştığı güçlükleri gidermek zorunda olduğundan, Bâbîâlî ve Kahire hükümetinden, -topraklarının herhangi bir parçasını bir daha kimseye devretmemesi şartıyla- Burhan'ın mevcut statüsüne saygınlıkla bakmalarını ve onu korumaya ve bulunduğu pozisyonda kalmasını temin etmeye çalışmalarını beklemektedir. Öte yandan İtalya hükümeti, Assab topraklarının mevcut sınırlarını genişletmeye çalışmayacağını da taahhüt etmektedir".⁵⁹⁶

Mancini, bu anlaşma yoluyla, zımni bir itirafa ve İngiltere ile İtalyan sömürgesi Assab meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına ulaşmayı hedefliyordu. Bâbîâlî ile İtalya arasında bir anlaşmaya varılması ise elzem olmayabilirdi. Ancak buna rağmen, 16 Şubat 1882'de Menabrea'yı, Granville'den, İstanbul ve Kahire'deki müzakerelerde ilerleme için gerekli çalışmaları yapmasını ve Lord Dufferin'den de İtalyan meslektaşısı Senyör Corti ile birlikte müzakereleri canlandırmasını istemekle görevlendirdi. Aynı şekilde kendisinden, Granville'i anlaşma taslağını son şekliyle, sömürge Assab'la ilgili konularda ikili ilişkilerine esas olarak kabul etmesi yönünde iknaya çalışmasını da istedi.⁵⁹⁷ Menabrea da, hükümetinin talimatları üzerine, İngiliz bakandan, araya girerek, hem Bâbîâlî'nin hem de Kahire hükümetinin önerilen anlaşmaya imza atmalarını sağlamasını talep etti. İngiltere'nin anlaşmanın, Assab'la ilgili tüm konularda iki devlet arasındaki ilişkilere esas olmasını onaylaması halinde, sunulan bu öneriyi -kendisi (İngiltere) üzerinde de benzer bir

⁵⁹⁵ Harraz, **Tarih Eritriya el-Hadîse**, s. 142.

⁵⁹⁶ İsmail Serhink, **Hakâikü'l- ahbâr**, c.2, s. 501.

⁵⁹⁷ Menabrea'den Mancini'ye gönderilen 7 Mart 1882 tarihli rapor, (**İhtilal-i Eritriy**), s. 269.

bağlayıcılığı olması karşılığında- İtalya'yı bağlayıcı bir belge olarak kabul edebileceğini de ekledi.⁵⁹⁸

Granville, hiçbir tereddüt duymadan, İtalyan sefire cevaben 'Hem Asitane'nin hem de Kahire'nin anlaşmayı onaylamasını umduğunu, aynı zamanda kendisinin de anlaşmayı, İtalyan sömürgesi Assab ile ilgili tüm konularda İngiltere ve İtalya hükümetleri arasındaki ilişkileri düzenleyecek geçici bir esas olarak kabul etmeye hazır olduğunu' bildirdi. İngiltere'nin bu açıklaması karşısında, büyük bir rahatlama duyan İtalya, artık Osmanlı'nın ya da Mısır'ın tutumunu umursamıyordu.⁵⁹⁹

Granville, ülkesinin İstanbul ve Kahire'deki temsilcilerine talimatlarını gönderdi. Dufferin'i Bâbîâlî'ye beklediği açıklamayı; İtalya'nın Osmanlı'nın Assab'ın kuzey ve güneyi üzerindeki egemenliğini tanıdığını bildirmekle görevlendirdi. Dufferin, Sadrazam Said Paşa'nın, -İtalya'nın, kendisi için kararlaştırılan sınırların ötesinde genişlemesine izin vermeyen uluslararası bir anlaşma uyarınca- Assab'daki İtalyan varlığını sınırlandırabilmek için anlaşmayı yapmak istediğini, ancak aynı zamanda, -özellikle de Mısır'ın ardı ardına itiraz notası göndermesinden sonra- Osmanlı Devleti topraklarının bir bölümünü yabancı bir devlete bırakıyormuş gibi görünmekten de endişe ettiğini düşünüyordu.

Osmanlı Meclis-i Vükelâsı Kurulu, Assab meselesini görüşmek üzere İstanbul'da toplandığında, 'Mısır'ın önerilen Assab anlaşmasına muvafakat göstermesi gerektiği, ancak Bâbîâlî'nin, hidivi bu anlaşmayı yapmaya zorlayamayacağı' yönünde bir karar yayınladı.⁶⁰⁰

İtalya hükümeti, Bâbîâlî ve Kahire hükümetinin Assab anlaşmasına muvafakat göstermeleri için sarf edilen ikna çabalarının başarısız olacağını çok iyi biliyordu. Ancak aynı zamanda İngiltere'nin tutumu da kendisine güven vermişti. Bunun için de -destekçisi Gladstone hükümetinin tutumuna itimat ederek- projesini gerçekleştirme konusunda kararlıydı.

Bâbîâlî ve Mısır'ın muvafakatının elde edilmesi için girişimler sürerken, Assab'daki İtalyan siyasi temsilci Branke ise -özellikle Osmanlı Devleti ve Mısır'ın anlaşmayı kabulüne ilişkin tereddütlerini öğrendikten sonra- hükümetinden, Fransızların Obük'ta

⁵⁹⁸ Mnébrea'den Granville'ye gönderilen 23 Şubat 1882 tarihli mektup, (**İhtilalu Eritriye**), s. 280.

⁵⁹⁹ Celal Yahya, **Mısru'1-İfrikkiye**, s.288.

⁶⁰⁰ Harraz, **Tarih Eritriya el-Hadise**, s. 146.

yaptıklarının aynısını yapmasını istedi. Fransız gemilerinin silah ve mühimmatla yüklü bir şekilde Aden'e ulaştığını, tüm silah ve mühimmatın Aden'de İngiliz otoritelerin gözleri önünde, bir gemiden diğerine aktarıldığını ve silahların Obük'ta hiçbir itirazla karşılaşmadan indirildiğini ve bu silahların Şuva kralı Menelik'e gönderileceğini, dahası Fransa hükümetinin Obük temsilcisi Senyor Foyle'nin ofisine gitmeden önce Aden'e geldiğini ifade etti.⁶⁰¹ Branke, buradan 'Fransızların, Bâbîâlî'nin ya da Kahire hükümetinin muvafakati olmaksızın elde ettikleri Obük'taki sömürgelerini canlandırmaya çalıştıkları ve gerçekleşmesi mümkün olmayan bir itirafa ulaşmak için yapılacak müzakerelerle kaybedecek vakitleri olmadığı' sonucuna ulaştı. Ayrıca şu soruyu sordu 'Fransızların Obük'ta yaptıkları konusunda Osmanlı Devleti'ne uygun bir zamanda bir tehdit yöneltmek, Osmanlı'ları bizimle anlaşmaya ikna etmez mi? Ve hükümetinden, Fransa'ya Kızıldeniz'in batı kıyısı üzerindeki Avrupa müstemlekelerine ilişkin bir ön görüşme yapmaları teklifinde bulunmasını istedi.⁶⁰²

İtalya hükümeti, bundan sonra, Kızıldeniz sahilleri konusunda, Mısır hükümetine karşı politikasını değiştirmeye başladı. Kahire'deki İtalyan Başkonsolosu Di Martino, 7 Mart 1882'de, Mısır Dışişleri Nazırı'na bir nota verdi. Bu nota, Mısır'ı provoke eden bir üslupla yazılmıştı ve Mısır'ı, muvafakatten çok redde çağırıyordu. Zira nota, 'ne Osmanlı Devletinin ne de Mısır hükümetinin Kızıldeniz'in batı kıyısındaki Assab bölgesi üzerinde en küçük bir hakkı olmadığını ve İtalyanlar bölgeye gelene kadar Mısır'ın orada hiçbir yetki ve sultanının bulunmadığını ve Mısır'ın önerilen Assab anlaşmasını kabulünün, 'sahip olduğu bir toprak parçasından feragat etmesi ya da karşılamak zorunda kalacağı bir hasara sebep olması' demek olmadığını iddia ediyordu.⁶⁰³

İtalya, Mısır'ın Assab'dan feragat etmesinin Hidiv hükümetine, -iddia ettiği gibi- 'İtalya'nın, Mısır'ın Kızıldeniz'in batı sahillerinin kalanı; Assab'ın kuzey ve güneyi üzerindeki egemenliğini tanınması -ki bu itiraf bugüne kadar hiç kimse tarafından yapılmamış, İngiltere dahi yakın geçmişe kadar direnmişti- ve İtalya'nın, bundan böyle Assab topraklarında yayılmayacağını, Kahire hükümetinin politikasına zarar verecek yeni

⁶⁰¹ İtalyan siyasi temsilci Branke'den Mencini'ye gönderilen 20 Şubat 1882 tarihli rapor, (**İhtilalu Eritriye**), s. 239

⁶⁰² Harraz, **Eritriya el-Hadîse**, s. 146.

⁶⁰³ 7 Mart 1882, DVKM, , **Mahfaza, Ehbâsu Sudan**, nr . 44, belge, 33.

toprak alımları yapmayacağını taahhüt etmesi gibi' büyük avantajlar sağlayacağını varsayıyor, aynı şekilde Assab'daki varlığının, bu bölge üzerindeki sabit haklarına dayandığını iddia ediyor ve Osmanlı ve Mısır hükümeti, o bölgeler üzerindeki egemenlik haklarını ispat etse dahi, elinin altındaki topraklardan vazgeçmemeye kararlı olduğunu söylüyordu. İtalya, buna binaen, Mahmud Sami el Barûdi Paşa hükümetinden, bu notaya cevap vermesini ve anlaşmanın yapılmasına karşı çıkmadığını; ancak nihai muvafakatin Bâbîâlî'ye ait olduğunu açıkça bildirmesini istedi. Bu şekilde ifade edilmeyen her türlü cevabın da, anlaşma taslağını örtülü ret olarak kabul edileceğini bildirdi.⁶⁰⁴

İtalyan'ın Assab konusunda Mısır'la olan ilişkilerinde kullandığı diplomasi dilinin ne kadar değiştiği apaçık ortada ki özellikle o notayı hazırlarken, Mısır'ın notayı reddetmesini hedefliyordu. Onun için böyle bir dil kullanmıştı. Böylece, -Osmanlı ve Mısır'ın itirazını hiç umursamadan- Assab sömürgesi etrafında kolayca genişleyebilecekti. Zira artık projelerine arka çıkan bir İngiliz desteğinin varlığı söz konusuydu.

Bununla beraber, o dönemde geçirdiği zor koşullara rağmen Mısır'ın tutumu hâlâ aynıydı. Kahire hükümeti, 7 Mart'ta notaya cevabını yazdı. Hükümet, cevabında İtalyanların tüm iddialarını çürüttü ve delil olarak İtalya eski başbakanı Cairoli'nin daha önce, Di Martino'ya gönderdiği -Kahire hükümetinin Assab bölgesi üzerindeki haklarını ispat ettiğine ilişkin- yazısında ifade ettiği şu sözleri aktardı; "Sadece kendi inandığımız şeyin doğru olduğu kanısına dayanarak, bu meselenin kesin olarak sona erdiğini düşünmemiz doğru değil. Bilakis, bunun aksini; yani Mısır hükümetinin bu meseleyi sona ermemiş bir mesele olarak kabul etmekte haklı olduğunu ve bu konuda hiçbir kanuni hüküm çıkarılmadığını itiraf etmeliyiz." Üstelik Cairoli, Mısır'dan, Assab üzerindeki egemenliğini kanıtlayan tüm belgeleri kendisine sunmasını rica etmiş, Kahire hükümeti de İtalya'nın bu talebine karşılık vererek, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın ortasından bu yana Assab üzerinde egemenlik hakkına sahip olduğunu ve Bâbîâlî'nin, 1865, 1866 ve 1875 yıllarında yayımlanan fermanlar uyarınca, bu hakları Mısır'a bıraktığını ispatlayan belgeler sunmuştu. İşte bu yüzden Mısır hükümeti, İtalyan notasında, Osmanlı Devleti'nin ve kendisinin Assab üzerindeki haklarının inkâr edilmesini çok garip buldu. Nitekim Mısır hükümetinin İtalya'ya istediği cevabı veremeyeceğini, zira hükümetin Osmanlı Devleti

⁶⁰⁴ Aynı belge.

topraklarından feragat etme yetkisinin olmadığını, bunun için de Assab meselesini, bu konuda tasarruf hakkına sahip olan Bâbîâlî'ye göndereceğini bildirdi.⁶⁰⁵

Kahire hükümeti, aynı zamanda Sadrazam'a da Assab meselesiyle ilgili görüşünü bildiren bir yazı yazdı. Bu görüşe göre, hükümet, özel bir şirket olması itibariyle, Rubattino şirketi ile Assab topraklarının satışına ilişkin, bu toprakların sınırlarını belirleyen bir sözleşme yapmalıydı. Ayrıca bu feragat, yabancılara Osmanlı Devleti'nde toprak sahibi olma (mülkiyet) hakkı veren kanun hükümleri uyarınca yapılmalıydı. Böylece, şirkete tahkimat inşa etme veya Assab'a askeri malzeme indirme izni de verilmemiş olur, öte yandan hükümetin de Assab'da her zaman gümrük ya da ihtiyacı olan herhangi başka bir tesis veya idare kurabilme hakkı saklı kalırdı. Ayrıca Assab semalarında dalgalanan tek bayrak Osmanlı bayrağı olurdu. Mısır hükümeti, bu şartların İtalyanların isteklerini karşıladığını, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de Assab ve Kızıldeniz'in batı kıyısının tümü üzerindeki haklarını muhafaza ettiğini düşündüğüne işaret etti.⁶⁰⁶

Mısır Meclis-i Nuzzân, 25 Mart 1882'de Assab meselesini görüşmek üzere toplandığında, Hidiv hazretleri, oy birliğiyle, Assab anlaşmasının reddine karar verdi. İstanbul'daki İtalyan sefiri Corti, hükümetine bir telgraf çekerek, "Hidiv başkanlığında toplanan Mısır Nazırlar Heyeti'nin, Assab konusunda İtalya ile bir anlaşma yapılmasının reddine karar verdiğini; ancak Rubattino şirketine veya başka özel şirketlere ticari imtiyazlar vermeye hazır olduklarını" bildirdi.⁶⁰⁷

Gerçek şu ki, Kahire hükümetinin içinde bulunduğu durum, hiç de gıpta edilecek bir durum değildi. Zira ne İtalya'nın tutumuna karşı koyabiliyor, ne Mısır'ın Assab üzerindeki egemenliğini dayatabilip İtalya'yı Assab'dan çıkmaya zorlayabiliyor, ne de Bâbîâlî'nin izni veya açık muvafakati olmaksızın Osmanlı Devleti topraklarının bir parçasını yabancı bir devlete bırakabiliyor. Şayet Bâbîâlî'nin onayı olmadan Osmanlı topraklarının bir parçasından feragat ederse, Hidiv Tevfik Paşa, Sultana, -Osmanlı Devleti topraklarını kendi onayı olmadan taksim ettiği bahanesiyle- kendisini Mısır vilayetinden azletme yetkisi veriyor. Mısır Nazırlar Heyeti Başkanı Mahmud Sami Paşa'nın, Mısır'daki İngiliz

⁶⁰⁵ 7 Mart 1882, DVKM, , **Mahfaza, Ehbâsu Sudan**, nr . 564.

⁶⁰⁶ Mart 1882, DVKM, Mahfaza, **Ehbâsu Sudan**, nr.44, belge, 45.

⁶⁰⁷ Âsitane'deki İtalyan Sefiri Corti'den Meancini'ye gönderilen 25 Mart 1882 tarihli telgraf, (**İhtilalu Eritriye**), s. 285.

konsolosuna söylediği şu sözler bu hususu teyit ediyordu: “Bâbîâlî, Assab konusunda önerilen anlaşmanın kabulünü hiçbir şekilde tavsiye etmedi ve Osmanlı fermanı, devlet toprakları üzerinde kimsenin tasarruf hakkı bulunmadığını öngördüğü müddetçe Mısır hükümetinin hiçbir seçeneği yoktur. Ayrıca, hükümet o anlaşmayı kabul edebilecek bir durumda olsaydı bile, Bakanlar Kurulu yine de reddederdi.”⁶⁰⁸

3.9.8. Assab’ta İtalyan Müstemlekesinin Kurulması

İtalya hükümeti, Kahire hükümetinin Assab anlaşmasını reddettiği haberini alır almaz, Mancini, 28 Mart 1882’de ayrıntılı bir nota yazarak, bir nüshasını İstanbul’daki İtalyan sefirine, bir nüshasını da Kahire’deki İtalyan konsolosu Di Martino’ya gönderdi. Sömürgeci ülkesinin, Kızıldeniz’in Doğu Afrika sahilleri üzerindeki gerçek niyetlerini gizleyen maskeyi düşürdü. Mancini, seyyahların sözlerini, Osmanlı nüfuzunun güneyde Musavva Adası ve Habeşi Tigrey bölgesine bakan dar kıyı şeridini geçmediği, hatta bizzat Musavva’daki egemenliğinin dahi çoğu zaman gerçek değil ismen var olmuş sembolik bir egemenlik olduğu yönündeki iddiasına delil göstermeye çalıştı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin, 1865’te Mısır’a yalnızca kuzeyde Assab ile güneyde Lees arasında bulunan sahil bölgesini bırakmış olabileceğini ileri sürdü. Bu iddiasını da Munzinger’in, -1860’ta Osmanlı’nın kendileri üzerindeki egemenliğini reddeden- Beylül, Raheite ve Buri yarımadası halklarından aktardıklarına dayandırdı. Buradan da sözü Assab sahilinin, -İtalyanların bölgeye ulaşmasından önce- ne Osmanlı, ne Mısır, ne de Habeşistan’ın, hiçbir devletin egemenliği altında olmadığına, bağımsız bir bölge olduğuna getirdi.⁶⁰⁹

Bunun üzerine, İtalya hükümeti, 10 Mart 1882’de Rubattino şirketi ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre şirket, Assab sömürgesi ve aynı şekilde -o bölgelerin şeyhleri ile yapılan anlaşmalar uyarınca- kendisine ait olan tüm topraklar üzerindeki sözde mülkiyet haklarından 416.000 Lira karşılığında feragat etti.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Londra’daki İtalyan Sefiri Mniber’den Mancini’ye gönderilen 5 Nisan 1882 tarihli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 286.

⁶⁰⁹ D, Mathew, **Ethiopia, The Study of A Polity**, s. 216.

⁶¹⁰ Jones & Monroe, **History of Abyssinia**, s. 137.

Ancak anlaşmanın ikinci maddesi uyarınca, yalnızca transport faaliyetlerinde kullanmak amacıyla belirli bir yüzölçümüne sahip bir toprak parçasını kendisine ayırdı. İtalya hükümeti, mühendis Dioniso’yu ve beraberinde asistanları olarak üç genç mühendisi (Luigi, Bellaire ve Belcherd) bölgeye yolladı. Mühendislerle verilen görevlerden biri de Rubattino şirketi için uygun bir toprak parçası belirlemeleri idi.⁶¹¹

Diğer taraftan, İtalya, 8 Nisan 1882’de, Assab sömürgesini kurmak için Bâbîâlî’nin muvafakatine ihtiyacı olmadığını ifade eden nihai bir açıklamayarak bu konuda müzakere yolunu açmak istemediğini, delinmesi mümkün olmayan haklarla kazandığı Assab topraklarını korumaya kararlı olduğunu ve ne pahasına olursa olsun bu toprakları müdafaa edeceğini ilan etti. Di Martino, İtalyan notasını şu sözlerle sonlandırdı: “İtalya hükümeti kendisini, önerilen anlaşmaya konulması için sunduğu tüm taahhütlerden muaf kabul etmektedir ve meşru haklarını korumaya hazır ve muktedirdir.”⁶¹² Nitekim İtalya, İngiltere’nin kendisine verdiği destekten cesaret aldı ve hiç vakit kaybetmeden, Assab’la ilgili belgeleri -Assab’daki İtalyan sömürgesinin kurulmasına ilişkin yasa tasarısına esas teşkil edecek belgeleri- neşretti. Hükümet bu belgeleri, onaylaması için İtalyan Temsilciler Meclisi’ne sundu. Meclis, hükümetin Rubattino şirketi ile anlaşmasını hemen onayladı (5 Eylül 1882). Böylece Assab’ın mülkiyeti, şirketten devlete geçti. Parlamento, aynı tarihte kraliyet sömürgesi Assab’ın kurulmasını düzenleyen bir kanun tasarısını da onayladı. Yasa tasarısında şu maddeler yer alıyordu:

Madde (1) İtalyan sömürgesi, Kızıldeniz’in batı kıyısında ve İtalya’nın egemenliği altındaki Assab toprakları üzerinde kurulacak.

Madde (2) Hükümet, Assab’daki idari, yasal ve maddi düzenlemeler için, kraliyet ve bakanlık karamamesi çıkarır. Bu mevzuat ve düzenlemeler, yerel koşullara uygun olmalıdır. İtalya hükümeti, tecrübe ve gereksinimlere göre bu düzenlemeleri değiştirme yetkisine sahiptir.

Madde (3) 10 Mart 1882’de İtalya hükümeti ile Rubattino şirketi arasında varılan mutabakat uyarınca, şirketin mülkiyet haklarını devlete devrettiği anlaşmanın onaylanması

⁶¹¹ A.g.e., s. 138.

⁶¹² Said Paşa’dan Hidiv’e gönderilen 30 Cemaziyevvel 1299 (19 Nisan 1882) tarihli mektub (DVKM, **Abidin Defteri**, nr . 29/8.

ve Assab'daki ekonomi kurumunun satın alınması ve kurulması ile ilgili mali işlerin bu anlaşma uyarınca düzenlenmesi.

Madde (4) Sömürge, Roma'daki İtalyan Dışişleri Bakanlığı idaresine tabi olur. Mancini, temsilciler meclisi önünde, Assab ticaretinin öneminin özellikle Afrika kıtası ve Habeşistan içinde artacağını bildirdi ki bu, o dönemde İtalyanların en büyük hayaliydi.⁶¹³

Böylece, 5 Temmuz 1882 tarihi, sömürgeci İtalyan imparatorluğunun denizler ötesinde kurulduğu tarih sayılmaktadır. Granville, 5 Temmuz'da -yani İngiliz donanmasının İskenderiye limanını topçu ateşiyle vurmasından altı gün önce- İtalya hükümetine bir mesaj göndererek, hükümetinin, iki hükümet arasındaki ilişkileri düzenlemeye ve İtalya ile -Assab'daki tesisi konusunda- aralarında ortaya çıkabilecek meseleleri çözmeye hazır olduğunu bildirdi⁶¹⁴. Bu, İngiltere'nin İtalya'nın Assab üzerindeki mülkiyetini açık bir şekilde tanıması ve bundan böyle İtalya'nın Assab üssü üzerindeki sözde haklarına karşı çıkmayacağını teyit etmesi anlamına geliyordu. O vakit İngiltere, aynı zamanda Mısır'ı işgal etmeye ve Afrika'daki imparatorluğunu kontrol altına almaya hazırlanıyordu.⁶¹⁵

⁶¹³ Celal Yahya, *Mısır'ı-İfrikayye*, s.292.

⁶¹⁴ *A.g.e.*, s. 292-293.

⁶¹⁵ 3Muharram 1300 (12 Kasım 1882). BOA, Y. PRK.SRN., 1/68.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUSAVVA VE ONA BAĞLI YERLERİN HUKUKEN OSMANLI DEVLETİ'NDEN AYRILMASI

4.1.İtalyan Mancini'nin Musavva'yı İşgal Projesi

Assab, 5 Temmuz 1882 tarihinden itibaren, İngiliz hükümetince de onaylanan bir İtalyan sömürgesi haline geldi. İtalyanlar, Assab'daki sömürgelerinin güvenliğini ve refahını sağlamak için girişimlerde bulunmaya başladı. Bunun için Assab'ın iç bölgelerle ticari olarak bağlantısının kurulması gerekiyordu. Bölgenin potansiyelini araştırmak ve Etiyopya dağlık bölgesini Kızıldeniz sahil limanları ile özellikle de Assab Körfezi ile birleştiren ticari yollar bulmak amacıyla, Assab'dan Doğu Habeşistan (Etiyopya) tepelerine, Denakil üzerinden keşif heyetleri gönderdiler⁶¹⁶.

İtalya hükümeti çok geçmeden, Mısır'ın 15 Eylül 1882'de İngiliz işgaline boyun eğmesini ve İngiltere'nin Mısır'ın iç ve dışışleri üzerindeki hegemonyasını, Assab sömürgesindeki konumunu güçlendirmek ve -özellikle Mancini'nin İngiltere'yi hoşnut etmek için, Mısır meselesi konusunda daha olumlu bir politika benimsemesinden sonra, Mısır'ın fiili yöneticisi haline gelen İngiltere'nin onayı ile- Kızıldeniz'in Afrika kıyılarında daha fazla toprak işgal etme hedefini gerçekleştirebilmek için iyi bir fırsat olarak gördü⁶¹⁷.

Bilindiği gibi, Mısır meselesinin görüşülmesi için yapılan İstanbul konferansının başkanlığı, en eski sefir olması sıfatıyla, Osmanlı Devleti'ndeki İtalyan sefiri Corti'ye⁶¹⁸ verilmişti⁶¹⁹. İtalya, 27 Haziran 1882'de yapılan celsede üyelere, 'konferans devam ettiği müddetçe, devletlerin Mısır'ın işlerine müdahale etmekten kaçınmalarını' önerdi.⁶²⁰ Bu,

⁶¹⁶ Langer,E,W, **The Diplomacy of Imperialism 1890- 1902**, New York, 1951, s. 109.

⁶¹⁷ Paşa, Davud Berekat, **Es-Sudani'l-Misrî ve Matâmi'i's-Siyâsiye El-Britanya**, El-Matba'atü's-Selefiyye, Kahire 1919. s. 1.

⁶¹⁸ Sabık Dışışleri Bakanı Güvenilir bir diplomat, 1878 yılında Berlin konferansında ülkesini temsil etti. **A.e.s.** 125.

⁶¹⁹ BOA, Nezareti Hericiye-Tercüme odası (**HR. TO.**), 279/30.

⁶²⁰ Ahmed Abdurrahman Mustafa, **Mısır ve el-Mes'ele'tü'l-Misriyye**, s. 254.

İngiltere hükümetinin, Mısır'ı işgal etmek amacıyla hazırladığı planı uygulamak ve işgal sebeplerini temize çıkarmak için istifade edeceği boşluğun kapanması anlamına geliyordu. Bunun üzerine İngiltere'nin İstanbul'deki büyükelçisi Dufferin, hemen harekete geçerek Âsitâne toplantısı kararına 'mecburi durumlar dışında' ibaresinin şart olarak eklenmesi için ısrar etti. İngiltere'nin bu toplantıdan tek istediği buydu. Zira bu sayede Mısır'a müdahalesini tüm dünyaya haklı gösterebilecekti.⁶²¹

İngiltere, 26 Temmuz 1882'de İtalya hükümetine, Mısır'daki Urabî devrimine birlikte darbe vurmayı teklif etti. Ancak İtalya, bu teklif karşısında ikiye bölündü: İlk grup, Mısır sorunu konusunda kendine has bir görüşü olan, İtalya Dışişleri Bakanı Mancini'nin liderliğindeki gruptu. Mancini'ye göre, Mısır tek bir devlet tarafından işgal edilmemeli, bilakis müdahale, konferanstaki üye ülkeler tarafından toplu olarak yapılmalıydı. Mancini ayrıca, Süveyş kanalının tarafsızlığının garantiye alınması için, kanalın -Tuna nehri gibi- uluslararası denetim altında tutulmasını önerdi.⁶²²

İtalya hükümetinin, devrime darbe vurulması konusunda İngiltere ile işbirliği yapmayı reddetmesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine yol açtı. İtalya'nın bu tutumunun ardında pek çok neden yatıyordu. İtalya'nın, -20 Mayıs 1882'de Almanya ve Avusturya ile birlikte Üçlü İttifak Anlaşması'na dahil olmasının akabinde- Fransa ile ilişkilerinin iyi olmasını istemesi, Fransız donanmasının, İtalyan kuvvetlerinin bir kısmının Mısır'da bulunmasını fırsat bilerek uzun ve korunmasız İtalyan sahillerine saldırmasından korkması ve de İtalyan kamuoyunun, hükümetlerinin -bağımsızlığı ve yabancı devletlerin hakimiyetinden kurtulmayı hedefleyen ve bu yönüyle İtalyan milli hareketine benzeyen (hatta Urabî'de Cavour'a benzer bir şahsiyet görüyorlardı)- milli bir Mısır hareketinin bastırılmasına iştirak etmesini kabul etmemesi bu nedenler arasında bu nedenler arasında yer almaktadır. İkinci grupsa, İngiltere'nin Mısır'a müdahalesini destekleyen Crispi'nin liderliğindeki gruptu. Crispi, İngiltere'nin çağrısını, İtalya'nın Akdeniz sahillerindeki emellerinin gerçekleşmesi için altın bir fırsat olarak görüyordu. Zira Akdeniz'in İtalyan nüfuzunun genişletilmesi için en tabii yer olduğuna inanıyordu. Nitekim Crispi, hükümeti,

⁶²¹ BOA, Y. HUS, 168/126. İsmail Serhink, *Hakâikü'l- ahbâr*, C.2, s. 500.

⁶²² A, Ramm, *Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea 1868-1885*, May 1944. s. 228 -229; Earl Cromer, *Modern Egypt*. c.2, London 1908, s. 308-309.

ısrarla İngiltere'nin çağrısını kabule sevk etmeye çalıştı⁶²³. Bilge bir politikanın, bu teklifi kesinlikle kabul etmesi gerektiğini ifade etti. Ancak Mancini, Crispi'nin sözlerine kulak vermedi ve teklifi reddetti. Mancini'nin cevabı şöyleydi: "Çünkü İngiltere Mısır'a fiilen ayak bastı". Granville ise Mancini'nin bu cevabını şöyle yorumladı: "İtalyanlar, Osmanlı Devleti'ni kızdırmak istemiyorlar, Tunus kaybını telafi edecek bir nüfuz kazanmak istiyorlar."⁶²⁴

Mancini, İngiltere'nin çağrısına ilişkin olumsuz tutumuna rağmen daha sonradan İngiltere hükümetini, İskenderiye ve Süveyş kanalında düzenlediği askeri operasyonlarda elde ettiği başarısı, 4 Eylül 1882'de Urabî'nin kuvvetlerini et-Tellü'l-Kebîr'de yenilgiye uğratması ve kuvvetlerinin ertesi gün Mısır'a girmesinden dolayı kutladı. Bununla birlikte İtalya'nın İngiltere ile dostluğuna ve İtalya'nın Mısır konusunda İngiltere'yi desteklediğine ilişkin bir açıklama yaptı. Tüm bunlar, iki ülke arasındaki atmosferin yumuşaması ve ilişkilerin düzelmesi için yeterli oldu. Diğer taraftan Fransa ise, İngiltere'ye Mısır konusunda sıkıntı çıkararak zorluklar yaratıyor önüne engeller koyuyor, düşmanca bir tavır takınıyor ve İngiltere'ye nispet için, Süveyş kanalının uluslararası bir kanal olmasını talep ediyordu⁶²⁵.

Öte yandan, Süveyş kanalı ve Kızıldeniz yolu, Fransızların nezdinde -özellikle de Jules Ferry'nin ikinci hükümeti döneminde (1883-1884)⁶²⁶- büyük bir önem kazanmıştı. Ancak İngiliz-Fransız ikili denetim sisteminin iptali, Fransa'nın Kızıldeniz üzerindeki nüfuzunu -Fransa için deniz ülkeleriyle olan deniz bağlantılarında önemli bir rabıta olarak büyük önem kazanmaya başladığı bir dönemde- zayıflattı. Bu durum, Fransa'yı Kızıldeniz'deki hakimiyetini genişletmek amacıyla orada bir üs ya da merkez arayışına sevk etti. Özellikle de İngiltere'nin 1883 yılında Çin-Fransa savaşı sırasında Çin'e gitmekte olan Fransız gemilerine, Aden'den kömür temini yapılmasını reddetmesi, Fransa'yı -gemilerine kömür temin etmek için-Ebü'k'ta bir istasyon kurmaya sevk etti⁶²⁷. Ve söz konusu istasyonun sınırlarını sahilde, Tacura'nın doğusundan, Raheita'nın güneyine kadar

⁶²³ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 152-153.

⁶²⁴ A, Ramm, **a.g.e.**, s. 234; Mensi, **El-Hemletul' İtaliyye**, s. 26.

⁶²⁵ Langer, E.W, **The Diplomacy**, s. 109.

⁶²⁶ Jules Ferry Madagaskar'da Fransız nüfuzunu tesis etmiş ve Hind-i Çin'de Enam şehrini, ve Çin'de Tonkin şehrini ele geçirmişti

⁶²⁷ R, Robinson; Gallagher; J, Denny, **Africa and the Victorians**. London 1916.

70 mile ulaşana dek uzattı. Fransa, Ebük topraklarını⁶²⁸1862’de Denakil şeyhlerinden Muhammed Deyni’den satın almıştı.⁶²⁹

İngiltere ve Fransa arasında, Somali sahili üzerindeki rekabet zirveye ulaşırken, İngilizlerin İtalyanlarla ilişkileri ise sürekli geliyordu. Dolayısıyla İngiltere hükümetinin, Fransa’nın Kızıldeniz üzerindeki nüfuzunu dengeleyebileceği gücü İtalya’da bulması doğaldı. Nitekim İtalya’yı, Kızıldeniz’in Afrika sahilindeki Assab sömürgesi etrafında genişlemesi hususunda teşvik etmeye başladı.⁶³⁰

Mancini, bu koşullardan istifade ederek, Trablusgarp’a hakim olmayı hedefleyen büyük sömürgeci hayaline ulaşmak için, azmettiği hedefini gerçekleştirmeye çalıştı. Bu ise İngiltere ile birlikte İtalya’nın Kızıldeniz’in Afrika sahilleri üzerindeki nüfuzunu artırmak, sonra da batıda Sudan’dan Darfur içlerine oradan da yavaş yavaş Trablusgarp sahillerine doğru ulaşana kadar ilerlemek suretiyle gerçekleşecek ve böylece İtalya, güney Akdeniz sahilleri üzerindeki hakimiyetini yayabilecekti. Mancini’nin gerçekleştirmeye çalıştığı hedef buydu. Mancini’nin “Akdeniz’in anahtarları Kızıldeniz’de.” sözü de bunu açıkça gösteriyordu. Bu ise, bu anahtarların ancak Kızıldeniz’in Afrika sahillerinden, Sudan’dan ve Darfur’dan yavaş yavaş Trablusgarp’a ilerlenmesi suretiyle çekip alınabileceği anlamına geliyordu.⁶³¹

Bu büyük sömürge projesinin gerçekleştirilmesi yeni kurulan ve hala pek çok iç sorunla mücadele eden bir devlet için zor olmasına rağmen, Mancini’nin önünde, İtalyan sömürgesi Assab’dan başlayarak Kızıldeniz’in batı sahillerinde İtalya nüfuzunu tesis etmeye başlamaktan başka çıkar yolu yoktu. Sonra da sömürge projesinin zincirlerini Akdeniz kıyılarının güney kesimine ulaştırması gerekiyordu. Zira en başta Crispi olmak üzere, İtalya’daki siyaset adamlarının çoğunluğu, İtalyan nüfuzu için doğal mekanın Akdeniz’in güneyi olması gerektiğine inanıyordu. Şayet bu mümkün olmazsa, İtalyan nüfuzunun Kızıldeniz’in Afrika sahillerinde tesisine başlanabilir, sonrasında da Darfur ve nihayet Trablusgarp yani Libya’ya kadar ilerleme sürdürülebilirdi⁶³². Ancak Francesco, -

⁶²⁸ Ramm, a.g.e., s. 227.

⁶²⁹ Muhammed Dini, Assab arazisini İtalyanlara satan şeyh Burhan’ın babasıdır.

⁶³⁰ Mehmud Sabri, *El-İmparatoriyye Es-Sudaniyye*, s. 165.

⁶³¹ L.Villari, *The Expansion of Italy*, London 1930, s. 30-31. Hamid Salih Teufik, *Eritre ve et-tahattiyâti’l-Masiriyye*, s. 135.

⁶³² B, Ward, *İtalya Foreign Policy*, Oxford 1942.

barışçıl siyasetin, ülkesinin tüm kuvvet ve faaliyetlerini Akdeniz'in güney sahillerine yönlendirmesini gerektirdiği düşüncesiyle- İtalya'nın Musavva'yı işgaline şiddetle karşı çıktı Mancini, 1885 şubat ayında bakanlık görevini bırakmadan önce projesini gerçekleştirmeyi başaramadıysa da, İtalyan nüfuzunun Afrika'nın doğusunda yayılması fikrini daha sonra iktidara gelen İtalyan siyasetçilerin akıllarına aşlamayı başardı.⁶³³

4.2. Assab Limanı'nın Ticari Olarak İç Bölgelere Bağlanması

İtalya hükümeti, daha önce de belirtildiği gibi, -Urabî devriminin bastırılmasında İngiltere'nin yanında yer almaktan kaçınmak suretiyle- Mısır meselesine karşı izlediği olumsuz politikasından vazgeçmiş ve Kızıldeniz'in Afrika kıyısı üzerinde daha pozitif ve aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Uyguladığı bu yeni siyasetle İtalya, arzuladığı hedeflere ulaşabileceğini umuyordu Hedeflerine ulaşmasının yolu ise ancak Assab sömürgesinin gelişmesi ve burada kesin olarak yerleşebilmesi için gerekli koşulların sağlanmasından geçiyordu. Bunun için İtalya, yeni doğmuş sömürgesi Assab'ın iç bölgelerle ticari olarak bağlantısını kurmaya çalıştı. Bu amaçla, Kont Pietro Antonelli ve Gustavo Bianki'yi⁶³⁴ bölgeye gönderdi. Antonelli'nin görevi, Avsa sultanı Muhammed El Hanferi, Denakil lideri ve Şuva kralı Menelik ile dostluk ve ticaret anlaşması yapmak idi. Bu sayede ticari eşyaların Avsa beldesine geçişi ve nihayetinde -İtalyan malları ile takasının gerçekleştiği- Assab'a ulaşması sağlanabilecekti. Antonelli, -Galla ve Habeşistan ülkeleri nimetlerle dolu olduğundan- İtalyan sömürgesinin yararına olacak ekonomik ve ticari getirileri olacağı için anlaşmaların yapılmasını umut ettiğini dile getirdi. Antonelli'nin en çok önem verdiği husus ise, anlaşmaları şu esaslar üzerine yapmaktı:

- . Develerin Assab, Avsa ve Şuva arasındaki nakliye ücretinin belirlenmesi.
- . Kabile reislerine verilecek hibelerin belirlenmesi.
- . Kafile duraklarının belirlenmesi, durakların bu kabile bölgelerinin içinde olması.

⁶³³ Croce, B.C, **History of Italy 1871-1917**, s.174; B,Ward, **Italian Foreign Policy**, Oxford 1942, s. 3-4.

⁶³⁴ Biyanki, Milano Keşif Cemiyeti tarafından, iç Habeşistanı Denakil bölgesi üzerinden kızıldenizin batı sahillerine bağlayacak bir ticaret yolu bulması için görevlendirilmişti, Bu görev daha önce Ciyoliti Heyeti tarafından yerine getirilememiş ve heyet mensuplarının tamamı son ferdine kadar öldürülmüştü.

Antonelli, Denakil'in liderlerine hediye olarak ve İtalya kralının hediyelerinin Zeyla üzerinden Şuva'daki Menelik'e nakil masraflarını karşılamak için yanına on altı bin lira almayı da unutmadı⁶³⁵. Bununla birlikte, yolculuğunun başından itibaren, Denakil bölgesi liderlerinin güvenini kazanmaya çalıştı. Raheita sultanı Burhan bunlardan biriydi. Antonelli, Burhan'a kendisi için Margebelah meselesini İtalya hükümeti ile görüşmeye hazır olduğunu ifade etmiş, Burhan da Antonelli'nin bu tutumundan duyduğu memnuniyeti ifade etmek için kendisine Avsa sultanlığına kadar eşlik etmeye hazır olduğunu bildirmişti⁶³⁶.

Burhan, Margebelah'ın -kendisi feragat etmediği halde- İtalyan hükümeti topraklarına katılmasına üzülmüştü. Elimizdeki belgeler, Denakil yöneticilerinin ne kadar saf olduğunu ve de sömürgecinin bundan faydalandığını gösteriyor. Zira Burhan, Mancini'ye şöyle yazmıştı: "Size karşı ne kadar dostluk beslediğimizi göstermek için, ben ve sultan Muhammed Hanferi, aramızdaki -bir sultan olarak Margebelah üzerindeki haklarıma ilişkin- anlaşmazlığa -aramızdaki dostluğun korunması için- bir çözüm bulunmasını rica ediyoruz. Zira ben Dr. Sapito ile anlaştığımda, adı geçen köyün iki binin içinde olduğunu kastetmemiştim. Ve şuna da yemin edebilirim ki, binin kaç denkle olduğunu da bilmiyordum. Şimdi bana insafli davranmanızı ve aramızdaki dostluğun korunması için Margebelah'ı iade etmenizi istiyorum. Eminim ki İtalya hükümeti bana zarar vermek niyetinde olamaz."⁶³⁷

Antonelli, Burhan'ın yardımıyla, 15 Mart'ta İtalya kralı adına, Avsa sultanı Muhammed Hanferi ve Denakil lideri ile bir ticaret anlaşması yapmayı başardı. Anlaşmanın ilk maddesinde, 'Assab'daki İtalyan otoriteleri ile sultan Muhammed El Hanferi ve her iki tarafın tabiileri arasında dostluk ve barışın hakim olması' ibaresi yer alırken, üçüncü maddede sultan, Assab, Avsa ve Şuva krallığından geçecek İtalyan kabilelerin güvenliğinin sağlanacağını taahhüt etti. Dördüncü maddede, -Assab'dan gelen veya Assab'a giden- tüm İtalyan kabilelerin bütün vergilerden muaf tutulmasına onay verdi. Beşinci madde uyarınca ise, İtalyan hükümetine, üzerinde bir ticaret istasyonu kurması için Ablis bölgesinde bir toprak parçası bıraktı. Yedinci madde, İtalyan konsolosluğu

⁶³⁵ J, Sanguinetti, **Penetration Europeenne en Ethiopie 1885- 1906**, s. 65-66.

⁶³⁶ J, Sanguinetti, **a.g.e.**, s. 66-67.

⁶³⁷ Burhan'dan, Mancini'ye gönderilen 16 Mart 1883 tarihli mektup (**İhtilâlu Eritriye**), s. 65.

organlarının sultana destek ve himaye sunması karşılığında, İtalyan vatandaşlarının, Avsa sultanına bağlı tüm bölgelerde özgürce yer değiştirmelerine izin verdi. Sekizinci maddede ise İtalyan savaş gemilerinin Denakil sahillerini himaye etmesine onay verdi. Açıkça görülmektedir ki bu anlaşma, İtalya'nın Assab sömürgesi üzerindeki nüfuzunun dayanaklarını güçlendirmiş ve Avsa sultanlığı üzerinde bir tür kontrol empoze etmiştir.⁶³⁸

Antonelli, aynı zamanda hükümetine bir mesaj göndererek, köylerin liderleri Assab'ın menfaati için bir araya getirilmedikçe projenin başarılı olamayacağını bildirdi. Liderlerin aynı gaye etrafında birleştirilmesi ise birkaç yolla mümkün olabilirdi. Assab'la ve gelecekte ticaret yapılması mümkün olan komşu beldelerle ulaşım özgürlüğünün ve güvenliğinin sağlanması için Margebelah köyü yerel yönetiminin İtalya şirketi adına -geçici olarak da olsa- Raheita sultanı Burhan'ın sorumluluğuna verilmesi bu yollardan biriydi. Hükümetine ilettiği mesajda, aynı şekilde, iç bölgelerde Kral Menelik, orta bölgede Muhammed El-Hanferi ve sahil bölgesinde -içeriden gelen kabilelerin koruyucusu ve organizatörü de sayılan- Sultan Burhan ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini de vurguladı. Antonelli, o sırada, Sultan Hanferi tarafından hazırlanan, yaklaşık 1500 deveden oluşan ve güvenliğini sağlayacak bir grup rehber ve muhafızın da eşlik ettiği büyük bir kafilenin başında, Şuva'ya gitmek üzere Avsa sultanlığından ayrılmaya hazırlanıyordu.⁶³⁹

Kont Antonelli'nin yolculuğunu Şuva krallığına doğru sürdürdüğü sırada, Marquis Antinori⁶⁴⁰, Lift Marivia durağında öldü. Şuva'nın başkenti Ankobar'a ulaştığında, Menelik ile görüşmeler yaptı. Görüşmelerin sonunda 21 Mayıs 1883'te on sekiz maddeden oluşan bir dostluk ve ticaret anlaşması imzaladılar. Anlaşma ile, İtalyanların Kızıldeniz'in batı kıyısındaki sömürgelerinin Assab'da kalmaya devam etmesi ve Assab'ın -servet zengini iç bölgelerle ve bilhassa Habeşistan Şuva krallığı ile arasındaki ulaşım ve ticaret yollarının sağlanması suretiyle- gelişmesinin temin edilmesi garanti altına alınmış oldu. Bu, Habeşistan ile Assab sömürgesi arasında büyük bir ticaret yapılması, dolayısıyla da Assab'ın bir hareketlilik ve canlılık kazanması anlamına geliyordu. Bu anlaşma şüphesiz şunu gösteriyordu ki, İtalya hükümetinin Habeşistan'ın bizzat kendisi üzerinde siyasi

⁶³⁸ İtalya Kralı ile Avsa Sultanı arasındaki anlaşma Taslağı, 15 Mart 1883. (**İhtilâlu Eritriye**), s. 447-448.

⁶³⁹ Antonelli'den Mancini'ye, gönderilen 16 Mart 1883 tarihli mektup, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 423.

⁶⁴⁰ Antinori İtalyan Coğrafya Cemiyeti için yaptığı çalışmalar yanında Şuva kralı Menelik'in sarayında İtalya Hükümetinin de temsilcisiydi. Harraz, **Et-tevessü'ü'l-İtali**, s. 155.

emelleri vardı. Bunun için, İtalya Şuva kralını -bir tür gizli kontrolü dayatıyor olmasına rağmen- anlaşmayı kabul etmesi yönünde ikna etti. Anlaşmanın üçüncü maddesi, Assab ve Şuva arasında ticaret hürriyetini; iki belde vatandaşlarının para ve malları ile iki belde arasında tamamen hür bir şekilde, ister karadan ister denizden giriş çıkış yapabilmelerini öngörüyordu.

Beşinci madde ise, iki belde vatandaşlarının (kendi beldelerinde) kendilerine has dini prensiplerin yerine getirme hakkı olduğunu öngörmekle beraber; Şuva'da, kral Menelik'in dini olan Hristiyanlık dışında herhangi başka bir dinin öğretilerinin yerine getirilmesini yasaklıyordu. Şuva kralı, sekizinci maddede, İtalya vatandaşlarının krallığına seyahat edebilmeleri için gerekli kolaylıkları sağlayacağını taahhüt ederken, aynı madde uyarınca Menelik, beldesine ulaşan İtalyan mallarına, malların kıymetinin en fazla yüzde 5'i oranında gümrük vergisi uygulama hakkına sahip oluyordu.

Şuva kralı, dokuzuncu madde uyarınca, kafilelerin beldesinden, Kızıldeniz sahiline; Assab'a doğru gönderilmesini teşvik edeceğini ve elindeki tüm vesileleri kullanarak, kafilelerin geçişi için, Assab ve Şuva arasındaki yolların güvenliğini sağlayacağını taahhüt etti. Aynı şekilde, onuncu maddede de, Avsa sultanı Muhammed Hanferi'nin İtalyan vatandaşların ve kafilelerin Şuva ve Assab arasındaki yolculukları sırasında kendi topraklarından geçişine izin vermesi, güvenliklerini koruması için bütün nüfuzunu kullanacağını taahhüt etti. On ikinci madde, İtalyan vatandaşlar arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklar hususunda karar merciinin İtalyan konsolosu veya vekili olduğunu, aynı şekilde İtalyan otoritelerinin Şuva krallığı reayesi arasında çıkabilecek anlaşmazlıklara müdahale etmeyeceğini; ancak bir İtalyan vatandaşı ile Şuva krallığı vatandaşı arasında çıkabilecek bir anlaşmazlığın çözümünde İtalyan konsolosu veya vekilinin Şuva krallığından yerel bir hakim ile birlikte karar vermesini öngördü.

Anlaşmanın en önemli maddesi ise on üçüncü maddedir. Zira bu madde, Şuva kralının, istediği tüm mektup ve yazışmaları Avrupa hükümetlerine iletmek için İtalyan konsoloslğunun veya Assab'daki İtalyan siyasi temsilcinin yetkilerini kullanabileceğini ve Şuva krallığı halkının da gidebilecekleri tüm sahillerde ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bu otoritelerin himayesini talep edebileceklerini öngörüyordu. On beşinci madde, Şuva krallığı ve İtalya hükümeti arasında çıkabilecek ve dostane yollardan çözülmesi mümkün olmayan

anlaşmazlıkların, hüküm vermesi üzere tarafsız bir ülkeye sunulmasını karara bağladı. On altıncı madde, anlaşmanın iki dilde; İtalyanca ve Amharca dillerinde yazılmasını ve ikisinin de resmi kabul edilmesini şart koştu.⁶⁴¹

İtalya, Kont Antonelli'nin Avsa ve Şuva'ya yaptığı yolculuk neticesinde, önemli sonuçlar elde etti. Assab sömürgesinin -ürünleriyle zengin Şuva krallığı ile ticari bağlantısının kurulması yoluyla- devamlılığı ve gelişmesi için gerekli koşullar sağlandı. Doğu Afrika'nın geniş bir alanında İtalyan nüfuzunun dayanakları güçlendirildi ve Habeşistan imparatorluğu İtalya'nın bölgedeki nüfuz alanına girdi.

Antonelli, daha sonra 1883 yılının eylül ayı başlarında, doğu Afrika'da elde ettiklerini Mancini'ye anlatmak için Karidi isimli gemisiyle Aden yoluyla İtalya'ya ve nihayet Roma'ya döndü. Assab'a geri dönerken beraberinde, Avsa sultanı, Denakil'in tüm liderleri ve hatta Menelik'in güvenini kazanmış Abdurrahman Bin Yusuf da vardı.⁶⁴²

Şuva kralı, Assab sömürgesinin İtalyan yöneticisine yazdığı mektupta, anlaşmanın yapılmasından duyduğu mutluluğu dile getirdi ve Avsa yollarının Assab ile beldesi arasındaki ticari hareketliliğe sürekli olarak açık olması için tüm çabasını harcayacağını ifade etti ve sözünü pratik olarak da doğrulamak için, imzayı attığı ilk günden itibaren, Assab'a gönderilmek üzere bir ticari kfile hazırlamaya başladı.⁶⁴³

Menelik, anlaşmayı imzalarken ve beldesindeki İtalyanlara kolaylıklar sağlarken, İtalyanların da Habeşistan'a, gereksinim duyduğu modern silah ve mühimmatı temin etmesini umuyordu. Bilindiği gibi, Theodore'un 1867'de Magdala Kalesi'nde ölümünden sonra, Etiyopya'da hükümdarlar arasında 1872 yılına kadar süren bir kaos dönemi hakim oldu. 1872'de Kasa, Dördüncü John adıyla Habeşistan tahtına geçti. Ancak otoritesi, Habeşistan'ın kuzeyi ile sınırlı kaldı. Habeşistan'ın güneyi, Şuva kralı 2. Menelik'in elinde kaldı. İki kral arasındaki çatışma bir müddet devam etti. Her ikisi de birbirini zayıflatmaya çalıştı. Ta ki 1882'de Yohanna, Menelik'i yanına çekmeyi başarana kadar... Nihayet aralarında barış yaptılar. Buna göre imparator, Yohanna'un oğluna Şuva ve Kafa bölgeleri

⁶⁴¹ C. Rosstti, *Storia Diplomatica dell'Etiopia durante il regno di Menelik II.*, Torino 1910, s. 7-11; Hertslet, *The Map of Africa of Treaty*, s. 448-450.

⁶⁴² Bistulata'sa'den Mancini'ye, gönderilen 12 Ağustos 1883 tarihli rapor, (*İhtilâlu Eritriye*), , 265, s. 243.

⁶⁴³ Şuva Kralı Menelik'den Assab Şehri yöneticisi Pistolatsa'ya gönderilen 21 Mayıs 1883 tarihli mektup, (*İhtilâlu Eritriye*), s. 367.

verilecek, Galla'nın tamamını ilhak ve Yohanna'un varisi olarak Habeş tahtına geçme hakkına sahip olacaktı. Ancak Menelik de Habeş tahtına kurulacağı ümidiyle yaşıyordu. Bunun için, beldesinin alanını, güney ve batıdan Şuva krallığına da sınırı olan, servetleriyle zengin Galla beldesine doğru genişletmek için tüm fırsatları değerlendirdi. Her yerden silah satın almaya başladı. Birçok Avrupa ülkesiyle anlaşmalar yaptı. Kaçakçıları, beldesine gelip kendisiyle birlikte ateşli silah ticareti yapmaya teşvik etti. Onu İtalyanlara yaklaştırmaya, kralları Victor Emmanuel ile hediye alışverişinde bulunmaya, Lift Marivia istasyonunu, Afrika'daki ilk araştırma istasyonu olarak kullanılmak üzere, İtalyan Coğrafi Derneği'ne bırakmaya ve son olarak, beldesi ile İtalyan üssü Assab arasındaki yolun açılması için bahsi geçen dostluk ve ticaret anlaşmasını yapmaya sevk eden de bizzat bu sebepti. İtalyanlara sağladığı hizmetler ve yaptığı anlaşma karşılığında kendisine Roma'dan silah geleceğinden çok umutluydu⁶⁴⁴.

4.3. Haziran 1884 tarihli Adva İttifakı ve Mısır Kuvvetlerinin Sudan'dan Ayrılması

İngilizlerin, 15 Eylül 1882'de et-Tel El-Kebir savaşı akabinde Mısır'ı işgali, Sudan'daki otoritelerin büyük bir kargaşanın içine sürüklenmesine yol açtı. 1881'de, kendisini beklenen Mehdi olarak adlandıran ve Allah tarafından, başkenti Mekke olan büyük İslam devletini kurmakla görevlendirildiğini söyleyen Muhammed Ahmed liderliğinde başlayan Mehdi ayaklanması, birkaç yıl içinde geniş bir alana yayılmıştı.⁶⁴⁵

Buna karşılık zayıf Hartum hükümetinin, Mehdi'ye karşı çıkması mümkün değildi. Aynı şekilde Mısır hükümeti de yaşadığı iç karışıklıklar sebebiyle, Sudan'daki Mısır askeri birliklerine takviye kuvvet gönderecek durumda değildi. İngiltere'nin Mısır'ı işgalinden sonra İngilizler arasında hakim olan görüş -Lord Dufferin'in 6 Ocak 1883'te Granville'e iletlediği raporda da geçtiği gibi- şuydu: "Bilgelik, Mısır'dan, Darfur'dan, belki de

⁶⁴⁴ J, Sanguinetti, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁶⁴⁵ Muhammed Ahmed el- Mehdi 1843 senesinde Dank'a'da doğdu. Gençliğinde Senar şehrinde kayık yapım ustası olarak çalıştı. Fakat din bilimlerine küçük yaşlarından beri olan meyli onu sanatını terk edip Hartum'daki din eğitimi merkezlerinden birine kaydolmaya itti. En büyük hedefi Sudanlıların kendisinin beklenen Mehdi olduğuna inandırmaktı. Daha sonra da Osmanlıları Mısır'dan çıkarıp orada mehdiliğinin etmek istiyordu. Kendisinin dinen ister müslüman, ister hristiyan, ister mülhid, ne olursa olsun yaşama hakkı bulunmadığı iddiasında idi. Lord Cromer, **Britanya fi' s-Sudan**, s. 8.

Kordofan'ın bir bölümünden çekilmesini ve otoritesini Senar ve Hartum bölgelerinde sağlamlaştırmakla yetinmesini gerektirir.” İngiliz hükümeti, Sudan meselesine karşı negatif bir tutum takınmayı tercih etmiş olmasına rağmen, Heks'in 5 Kasım 1883 tarihinde Kordofan'ın Şekan semtinde yenilgiye uğraması ve ordusunun tamamen yok olması, hükümeti -bir müddet kaçındıktan sonra- Sudan meselelerine müdahale etmeye mecbur etti.⁶⁴⁶

Burada anlatmak istediğimiz şu ki, Sudan'ın doğusu, Heks, Şekan'da yenilgiye uğrayana dek, mehdi ayaklanması olaylarından uzak kaldı. Ancak Heks'in yenilgiye uğramasının akabinde ayaklanma, Mehdi'nin davetine sarılan ve onun en güçlü destekçilerinden biri haline gelen Osman Dikna liderliğinde burada da şiddetlendi⁶⁴⁷. Mehdi, Sudan'ın doğusundaki operasyonların liderliğini Dikna'ya verdi⁶⁴⁸. Dikna, 2 Aralık 1883'te birinci Et-Teb savaşında hükümet güçlerine karşı zafer kazandı. Bu zafer sayesinde, Sevakin, Toker ve Senkat bölgeleri üzerindeki kuşatmayı sıkılaştırdı⁶⁴⁹. Osman Dikna'nın, 1883 yılı aralık ayı sonlarında, kuşatmayı kaldırması için Sevakin'e gönderilen Baker Paşa'nın birliğini ikinci Et-Teb savaşında yenilgiye uğratmasına ve Baker'in ordusunun kalıntılarıyla birlikte Sevakin'e dönmesine rağmen, Toker'ın kurtarılması için Sevakin'e gönderilen General Graham liderliğindeki ikinci birlik, 29 Şubat 1884'te, üçüncü Et-Teb savaşında, dervişlere galip gelmeyi başararakertesi günü, Toker'a doğru ilerledi ve Toker'ı -dervişlerin orayı boşaltmasından sonra- teslim aldı. Graham, 13 Mart 1884'te Et-Teb savaşında, Osman Dikna'nın kuvvetlerini çok büyük bir yenilgiye uğrattı.⁶⁵⁰

İngiltere hükümeti, Heks'in 5 Kasım 1884'te uğradığı yenilgiden sonra, Mısır hükümetini Sudan'ı boşaltması ve kendini yalnızca Mısır ve Kızıldeniz limanlarını korumaya hasretmesi için zorlamaya karar verdi.⁶⁵¹

Şerif Paşa, 22 Aralık 1883'de Baring'e (daha sonra Lord Cromer)⁶⁵² bir nota verdi. Notada, Hidiv'in 17 Ağustos 1879 fermanı uyarınca, topraklarının herhangi bir

⁶⁴⁶ Harold Macmichal, **The Sudan**, London 1954, s. 42.

⁶⁴⁷ 26 M 1301 (26 Kasım 1883), BOA, **Y.PRK. MYD**, 3/7.

⁶⁴⁸ 29 Zilhicce 1302 (8 Ekim 1885),BOA, **Y.PRK. MYD**, 4/65.

⁶⁴⁹ Tareg Nuor, **a.g.e.**, s. 50-53.

⁶⁵⁰ M.F. Shukry, **Gordon at Khartoum 1884-1885**, Cairo 1951, s. 18-31.

⁶⁵¹ Lord Cromer, **Britanya fi s-Sudan** ,s. 28.

⁶⁵² Bu ünvan 1892 yılından sonra kullanılmaya başlanmıştı.

bölümünden feragat etme hakkının olmadığı bahanesini öne sürerek Sudan'ın terk edilmesini önerdi. Ve Mısır'ın -Sudan konusunda tasarruf serbestisine sahip olsa dahi- Sudan'ı bırakmasının kötü sonuçlara yol açacağını bildirdi.⁶⁵³

Şerif Paşa, 4 Ocak 1884'te Cromer'e bir kez daha şunları yazdı: "Mısır hükümeti, Bâbîâli ile görüşerek, on savaşı göndermesini talep etmeye karar verdi. Talebi reddedilirse, Sudan'ın doğusunu ve Kızıldeniz limanlarını Osmanlı Devleti'ne iade etmeyi ve Nil Vadisi'ndeki ve Hartum'a kadar olan bölge üzerindeki kendi müstemlekelerini korumaya çalışmakla yetinmeyi düşünmektedir."⁶⁵⁴ Şerif Paşa'nın bu sözleri, İngiliz hükümetinin -Mısır'ın Sudan'dan Asvan'ın güneyine kadar ve Hartum'dan çekilmesi gerektiği yönündeki- düşüncesine aykırı olduğu için, Granville, Cromer'e 4 Ocak 1884'te, Mısır'ın Sudan'ın içinden ve Hartum'dan ordusunu çekmesi gerektiğini direten bir telgraf çekti.⁶⁵⁵ Aynı zamanda telgrafa gizli bir mektup da ilişti. Mektupta şöyle diyordu: "İngiliz işgali var olduğu sürece, majestelerinin hükümetinin, Mısır yönetimi ve Mısır'ın güvenliği ile ilgili meselelere ilişkin nasihatlerine uyulması gerekmektedir. Bakanlar ve yöneticiler ya verilen nasihatleri yerine getirmeli ya da görevlerinden istifa etmelidir. İngiliz hükümeti, İngiltere'nin direktifleri altındaki hidivin emirlerini yerine getirecek Mısırlılar bulabilir."⁶⁵⁶

İngiltere'den gelen bu zorlayıcı nasihatın hemen akabinde, Şerif Paşa, 7 Ocak 1884'te meşhur istifasını sundu. Hidiv, Şerif Paşa'nın istifasını kabul etti ve Riyad Paşa'yı çağırttı. Ona -Sudan'ın tahliyesi şartıyla- hükümeti kurmasını teklif etti. Ancak Riyad Paşa, bu teklifi kabul edemeyeceğini bildirerek şöyle dedi: " Keşke Şerif Paşa hükümeti döneminde bir bakan olsaydım. O zaman Şerif Paşa'nın onurlu tutumuyla ben de şereflenmiş olurum."⁶⁵⁷

Hükümetin kurulması Nubar Paşa'ya teklif edildiğinde ise, Nubar Paşa hemen kabul etti. Ve 10 Ocak'ta -Sudan'ın tahliye edilmesi, bununla birlikte Sevakin'in mülkiyetinin korunması esası üzerine- hükümetini kurdu. Mısır hükümeti, Charles George Gordon'u,

⁶⁵³ M.F. Shukry, **a.g.e.**, s. 18- 31.

⁶⁵⁴ BOA, **Y.A. HUS**, 176/25.Lord Cromer, **a.g.e.**, s. 29.

⁶⁵⁵ BOA, **HR. SYS**, dosya, 985/57, belge. 1.

⁶⁵⁶ Lord Cromer, **a.g.e.** s. 30.

⁶⁵⁷ Ali İbrahim Abdu, **El-Münafesatü'd-devliyye fi câli'n-Nil 1880-1906** . s. 84.

Sudan'ın tahliyesinin gerçekleştirilmesi vazifesi ile görevlendirdi. Bunun üzerine Gordon, 18 Şubat 1884'te Hartum'a ulaştı⁶⁵⁸. Hartum'a varmasının üzerinden bir ay geçmeden, mehdi güçleri Hartum'u kuşattı. Mehdi ayaklanmasına halktan çok sayıda kişi katılmıştı. Hareket, doğu Sudan'da; Senhit, Toker, Kessele, Amedib, Gedaref, Galabat, Metemma ve Gera'da Mısır kuvvetlerinin etrafını iyice sarmıştı. Sudan'ın doğusunda kuşatılmış Mısır askeri birliklerinin kurtarılması ve Habeş toprakları üzerinden Musavva'ya çekilmesinin sağlanması için, Habeşistan kralı ile -Mısır askeri birliklerinin topraklarından geçerek çekilmesine izin veren- bir anlaşma yapmaktan başka bir yol yoktu.⁶⁵⁹

Ancak aynı zamanda, Hidiv hükümeti, -iki ülke arasında yıllarca süren karşılıklı savaşlar ve sınır çatışmalarından sonra- Habeş'in böyle bir öneriden hoşnut kalmayacağına inanıyordu. Bunun için Şerif Paşabu hususta İngiltere'den arabuluculuk talebinde bulunulabileceğini düşündü ki, özellikle, Mısır'ın Afrika'ya yönelik bu siyaseti, Londra hükümetini memnun edebilirdi. Şerif Paşa, İngiltere'nin araya girmesine karar verdiğinde, göz önüne aldığı bir etken daha vardı. O da Habeş kralının İngiltere'nin dostu olması ve -İngiltere'nin, Napier'in 1868 yılında Magdala'da Theodore'a galip gelmesinden sonra, kendisine modern İngiliz silahları vermiş olması sebebiyle- İngiltere'ye sadakat ve minnet borcu duyuyor olmasıydı. Bu durum, Dördüncü Yohanna'nın İngiltere'nin arabuluculuğunu hoşnutlukla karşılaması için yeterli bir sebepti⁶⁶⁰.

Nitekim 24 Kasım 1883'de Şerif Paşa, İngiltere'nin arabuluculuk olasılığını ve -iki ülke arasındaki eski meselelerin sona ermesini, her iki tarafın birbirlerinin kendilerine bağlı topraklar üzerindeki hakimiyetini tanımalarını ve de birbirlerinin işlerine karışmamalarını sağlayacak şekilde- iki ülke arasındaki sınırları ayırma vazifesiyle görevlendirilmesini önereceği subayın adını öğrenmek amacıyla İngiltere hükümetine mektup yazdı.⁶⁶¹

Cromer, Mısır'ın talebini, -Sudan'ın doğusunda kuşatılmış askerlerini kurtarmak isteyen Hidiv hükümetine yardım adı altında- ülkesinin çıkarları için değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak gördü. Bu fırsat aynı zamanda İngiltere'ye -hiçbir maliyeti olmadan- Mısır'ın meselelerine daha fazla karışma imkanı da veriyordu. Nitekim Samuel

⁶⁵⁸ İbrahim Fevzi Paşa, *Kitabü's Sudan beyne yedey-i Gordon ve Ketchener*, s. 122.

⁶⁵⁹ B.M. Holet, *El-Mehdî ve Sudan*, çev, Cemil Abud, s. 102.

⁶⁶⁰ M.F. Shukry, *The Khedive İsmail*, s. 247-248

⁶⁶¹ Celal Yahya, *Mısru'l-İfrikayye*, s. 486-487.

Baker, Habeş'i ikna etme hususunda başarılı olacaklarını ve Habeşistan'ın -mehdicilerin hareketini felce uğratacak şekilde- kuvvetlerini Sudan'ın güneydoğusundan sızdırabileceğini, hatta bizzat Hartum'a doğru ilerleyebileceklerini ifade etti.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mısır ve Habeşistan arasındaki müzâkerelere arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu resmen ilan etti. Ancak bunun için, Mısır'ın Habeş kralına ülkesi ile Musavva limanları arasında transit ticaret (transit mal geçişi) hürriyeti vermeyi kabul etmesini şart koştu. Ancak bu hürriyet; silah, mühimmat ve savaş araçları ithali için geçerli olmayacaktı.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Kahire hükümetinden, Habeş kralı ile müzakere için geniş yetkilerle donatılmış bir heyet göndermesini talep etti. Heyete aynı zamanda bir İngiliz deniz subayı olan Amiral Sir William Hewitt de dahil olacaktı. Hewitt, Kraliçe Victoria'nın -Habeş kralını Mısır ile anlaşmaya çağıran- mektubunu Kral Yohanna'ya iletenecekti. Aynı zamanda İngiliz Amiral'e, Habeş topraklarını ve halkının geleneklerini bilen biri eşlik edecekti. Lord Napier, bu görev için, yüzbaşı Speedy'yi seçti. Zira Speedy, İngiltere'nin Habeş'e düzenlediği askeri keşife seferin katılmış ve bu esnada Habeşistan'la ilgili deneyim kazanmıştı.⁶⁶²

İngiliz Dışişleri Bakanlığı; Napier, Speedy, Baker ve Gordon gibi bazı üst düzey isimlerin, önerilen anlaşmada Habeş kralı ile üzerinde anlaşmaya varılacak hususlara ilişkin görüşlerinden faydalanmak istiyordu. Lord Napier, ülkesinin Kral Yohanna'a, Musavva'da transit vergilerinden ve diğer tüm masraflardan muaf serbest geçiş garantisi vermesini ve bunun İngiltere'nin nezaretinde olmasını -ki bu bir İngiliz temsilcinin görevlendirilmesini gerektirecekti- tercih ediyordu. Speedy de Napier ile aynı görüşü paylaşıyordu. Ancak bu, tabi ki Mısır'ın zararınaydı. Zira Mısır, bu fedakarlıklar karşılığında hiçbir şey elde edemeyecekti. Baker ise, Zula körfezinin Habeş'e verilmesini önerdi. Ancak Gordon'un, Sudan'ın doğusundaki Mısır birliklerine ilişkin başka bir görüşü vardı. Amiral'in, Kral Yohanna ile anlaşarak Galabat ve Kessele'daki Mısır askerlerini çekme konusunda acele etmesi -ki Kral Yohanna, Bogos bölgesini ele geçirdikten sonra Musavva'ya kadar bu

⁶⁶² Celal Yahya, **a.g.e**, s. 488-490.

birlikleri koruyacağını taahhüt edecekti- Gordun'un hoşuna gitmemişti. Zira Galabat, - Gordon'un söylediğine göre- dört ay yetecek erzağa sahipti⁶⁶³.

Gordon, hükümetinin dikkatini, Senhit ve Amedib'deki garnizonların tehdit altında olmadığına, hatta çok sayıda askerin bölge halkından kadınlarla evlendiğine, dolayısıyla bu askerlerin ailelerinden alınmasının zalimlik olacağına çekti. Aynı şekilde Kessele'daki askeri birliğin de tehdit edilmediğini, bu birlikle sürekli iletişim halinde olduğunu söyledi.⁶⁶⁴

Amiral Hewitt, 1884 Nisan ayı başında, Sevakim limanından ayrılarak Musavva'ya hareket etti. Amirale, Hidiv hükümetinin temsilcisi olarak Musavva valisi Mason Bey⁶⁶⁵ eşlik etti. Hewitt, Musavva'dan ayrılmadan önce, kendileri dönene kadar bu bölgenin idaresini başka bir İngiliz subaya; Yüzbaşı Hastings'e verdi. Çok geçmeden, -özellikle İngiliz hediyeleri ve hidivden kral Yohanna'ya bir mektup aldığı için- heyeti iyi bir şekilde karşılayan birinci liderle görüşmeler başladı. Bu arada Kral Yohanna, heyetin kendisini Adwa'da beklemesini istemişti. Kral Yohanna, 26 Mayıs'ta Adwa'ya vardığında, heyeti resmi olarak karşıladı ve heyete "Tahtını İngiltere'ye borçlu olduğunu asla unutmayacağını" söyledi. Yohanna'un 3 Haziran 1884'te anlaşmayı imzalaması ile heyetin görevi sona erdi.⁶⁶⁶

Anlaşmanın birinci maddesi, Kral Yohanna'a, İngiltere'nin nezareti altında silah ve mühimmat da dahil olmak üzere ithal ve ihraç mallarını Musavva limanı üzerinden aktarması için tam bir serbesti verirken, ikinci madde, 1884 Eylül ayının başından itibaren, Bogos adıyla bilinen bölgenin Habeş kralına geri verilmesini, aynı şekilde Kessele, Amedib ve Senhit'teki Mısır askerlerinin tahliyesinden sonra, Bogos'taki tüm Mısır binalarının ve silah ve mühimmatın da Habeş kralına verilmesini öngörüyordu. Kral Yohanna ise üçüncü madde uyarınca, Mısır ordusunun Kessele, Amedib ve Senhit'ten çekilme görevini ve

⁶⁶³ A. Hake, **The Journals of Major General Charles George Gordon C.B. at Khartoum**, London 1985, s.214-215.

⁶⁶⁴ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikıyye**, s.491-510.

⁶⁶⁵ Mason Beyin, selefi Musavva sabık Muhafızı Muhammed Muhtar Bey'in yerine 13 ocak 1884 tarihinden itibaren tayin edilmesinin en önemli sebeplerinden birisi kendisinin Avrupalı ve hristiyan oluşu idi. Çünkü Baker, Re's Elevla'ya Musavva'da müslüman bir muhafız yerine şehrin ahalisi gibi hristiyan bir muhafızın tayin edilmesinin onların güvenleri ve itaatleri açısından daha iyi olacağı tavsiyesinde bulunmuştu. Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikıyye**, s. 513.

⁶⁶⁶ Celal Yahya, **a.g.e.**, s. 511-513.

ordunun Etiyopya'dan geçişini ve nihayet Musavva vilayetine ulaşmasını kolaylaştıracağını taahhüt ediyordu. Dördüncü maddede, Yohanna'un Mısırlı din adamlarının ülkesinde görevlendirilmeleri için tüm kolaylıkları sağlayacağı ibaresi yer alıyordu. Beşinci maddede her iki taraf, adaletten kaçan suçluların mübadelesini taahhüt ediyordu. Altıncı madde ise, iki taraf arasında anlaşmazlık meydana gelmesi halinde, anlaşmazlığın, arabuluculuk yapması üzere İngiliz hükümetine sunulmasını öngörüyordu.⁶⁶⁷

İngiliz hükümeti anlaşmayı 4 Haziran 1884'te, Mısır hükümeti de 25 Eylül 1884'te onayladı.⁶⁶⁸ Ancak bu anlaşma yasal olarak zayıf doğmuştur. Aşağıdaki şu hususlar bunu açıkça ortaya koymaktadır.

1. Anlaşma, hidivi, kraliçe Victoria ve Kral Yohanna'ya denk kabul etmiş, anlaşmaya konu olan bölge üzerindeki meşru egemenliğin sahibi olan Osmanlı sultanına işaret etmemiştir. Hidiv, anlaşmayı yapmaya mecbur kalmış olsa dahi, hiçbir anlaşmayı onaylama hakkı yoktur. Zira bu hak, yalnızca Bâbîâli'ye aittir.

2. Mısır hükümeti, şartlar gereği, bazı bölgeleri -o bölgelerin güvenliği için- zorunlu olarak tahliye etmiş olsa da, kesinlikle Osmanlı padişahının mülkü olan toprakları yabancı bir devlete bırakma hakkı yoktur. Dolayısıyla Bogos bölgesi meşru otoritenin izni olmaksızın devredilmiştir.

3. Buna ek olarak, Mısır ve Habeşistan arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda İngiltere'nin daimi aracı olması, bu topraklar ve bizzat Mısır üzerinde fiili egemenliğin sahibi olan Bâbîâli'nin onayını gerektirmektedir.

4. Aynı şekilde, İngiltere'nin Musavva'da transit ticaret serbestisine nezaret etmesi de yasal değildir. Çünkü İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklar üzerinde himaye hakkı yoktur.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ Zahir Riyaz, **Mısır Devlet İfrikkiye**, s. 121.

⁶⁶⁸ Harrâz, **a.g.e.**, s. 164.

⁶⁶⁹ Bentwich, **Ethiopia, Eritrea, Somaliland**, s. 304-306.

4.4. Ebük'te Fransız Varlığı

Ebük'te Fransız nüfuzunun varlığı, Kızıldeniz'in batı sahilinde yayılmacı politika izleyen ve Ebük sömürgesinin genişlemesini engellemeye ve oradaki Fransız nüfuzunu dengelemeye çabalayan İngiltere hükümetini tedirgin ediyordu. Bununla birlikte Obokc'taki Fransız nüfuzu, Assab'daki İtalyan otoriteleri için de pek çok sıkıntı yaratıyordu. Örneğin Ebük sultanı, Şuva kafilesinin Avsa yoluyla Assab'a gönderilmesine mani olmaya çalışıyor, Menelik ticareti için, Şuva-Ebük yolunun daha iyi olduğu konusunda diretiyordu. Aynı zamanda İtalyanları Şuva kralına karşı kötülüyorlar, İtalyanların, beldesine yalnızca işgal etmeye çalışmak amacıyla geldiğini söylüyorlardı. Bu sırada Fransızlar ise Menelik'in sürekli olarak dostluğunu kazanmışlardı. Zira kralın, daha sonra Şuva kralına gönderilmek üzere Fransa'dan Ebük sömürgesine devamlı olarak gelen silahlardan -bu silahlar ister hükümetin ister bazı vurguncu Fransız silah tüccarlarının hesabına olsun- tüm silah ihtiyacını karşılıyorlardı. Bu, İtalya hükümetini, Londra hükümetine bir protesto göndermeye sevk etti. Zira İngiltere, İtalya hükümetinden - Şuva anlaşmasından sonra-, Menelik'e Assab üzerinden silah göndermemesini talep etmişti. İtalya hükümetinin protestosunda şu ifade yer alıyordu: "Ebük'te Menelik'in bizzat kendisi ile yapılan silah ticaretinin engellenmesi için hiçbir tedbir alınmıyor, hatta bölgedeki silah ticareti herhangi bir kısıtlama olmaksızın yapılıyordu."⁶⁷⁰

Şuva'da mukim olan İtalyanların sayısı iki iken⁶⁷¹, Fransızların sayısı on ikiydi. Fransızların sekizi, Ebük ve Şuva krallığı arasında silah ticareti işiyle uğraşıyordu.⁶⁷²

Aynı şekilde Ebük'taki Fransız savaş komutanlarının 'Ra's Dumeyra'ya kadar olan tüm sahilin kendilerine tâbi olduğu' yönündeki açıklamaları da Assab yöneticisini tedirgin etmişti. Çünkü bu, Fransızların bu iddialarının, Raheita Körfezi ve limanını ve hatta adı geçen beldenin kırsalını da kapsayacağı anlamına geliyordu. Oysa İtalyanlar daha önce, bu toprakların, vefat eden sultan Burhan'ın himayesinde olduğunu ilân etmişti. Nitekim Fransızların bu iddiası üzerine, Assab'ın yöneticisi Branke, sultan Gobat Hamid Loita'nın

⁶⁷⁰ Mancini'den İtalya'nın Londra Büyükelçisi Negra'ya gönderilen 8 Eylül 1884 tarihli mektup, (**İhtilâlu Eritriye**),s. 277.

⁶⁷¹ Bunlar Lif Marifya İstasyonu müdürü Finitşinso Ragasi ve kralın doktoru Evle idi.

⁶⁷² Antonelli'den Mancini'ye gönderilen 20 Şubat 1885 tarihli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 3221. s. 287

Assab'ı ziyareti sırasında verdiği 'İtalyanlarla işbirliği yapmaya ve kabilelerin Assab - Şuva arasındaki geçişlerini kendi topraklarından geçmelerine izin vermek suretiyle kolaylaştırmaya hazır olduğu' mesajını fırsat bilerek değerlendirdi ve sultanla, içerik olarak Avsa sultanıyla yapılan anlaşmaya benzer bir anlaşma yaptı. Branke, sultana, -üç yüzü sultana, yüzü bakana ve diğer yüzü de sultanın taraftarlarına verilmek üzere- 500 madeni para torelli verdi.⁶⁷³

Hamid Loita, anlaşmanın üçüncü maddesinde, İtalyan hükümetine ve Kral Menelik'e Assab, Gobat ve Şuva Krallığı arasındaki yolun ve denizden gelen veya denize giden İtalyan kabilelerin güvenliğini sağlayacağını taahhüt etti. Dördüncü maddede de, diğer bütün liderlerle birlikte, Assab'a giden veya Assab'dan gelen tüm kabileleri her türlü vergi ve masraftan muaf tutacağını taahhüt etti. Beşinci madde, tüm dinlere saygı duyulmasını öngörürken, altıncı madde, İtalyan tebasına sultan Hamid'e bağlı bölgelerde serbest bir şekilde yolculuk yapma ve yer değiştirme hakkı verirken, Assab'daki konsolosluk yetkililerinin aynı kolaylıkları sultanın reayasına sağlamasını şart koştu. Yedinci madde, sultan üzerinde bir tür himayeyi dayatıyordu. Öyle ki, İtalyan donanma gemilerinin Denakili'yi denizden korumasını öngörüyordu. İkinci madde uyarınca, bu anlaşma, Şuva kralı tarafından imzalanmadan, sonra da İtalya kralınca onaylanmadan yürürlüğe girmeyecekti. Bununla birlikte anlaşma Arapça, İtalyanca ve Amharca olmak üzere üç dilde hazırlanacaktı. Roma, söz konusu anlaşmayı uygun buldu.⁶⁷⁴

Anlaşma, Muhammed Hanferi ile yapılan anlaşmadaki koşullara ek olarak, kabilelerin Assab'tan Şuva'ya giden yolunun güvenliğini taahhüt ediyor, yeni doğmuş İtalyan sömürgesinin gelişmesine çalışıyordu. Ancak Fransızların Ebük'ta devam eden faaliyetleri ve sınırlara tabelalar koymaları, Ra's Sentan'dan (Tacura Körfezi) Ra's Dumeyra'ya (Raheita Körfezi) kadar uzanan sahili de kapsamıştı. Ayrıca faaliyetlerde bulundukları tüm bu sınırların, sömürgeleri Ebük'un sınırları olduğunu iddia etmeleri, hem Ebük'taki hem de Raheita'daki Denakillileri, (Fransızların) tayin ettikleri bu sınırlara itiraz etmeye sevk etti. Denakilliler, vefat eden Muhammed Deyni'nin 1862'de Fransızlar için yaptığı feragatın, yalnızca Ebük ile sınırlı olduğunu, Fransız savaş gemisinin Angrel

⁶⁷³ Assab şehri yöneticisi Branki'den İtalya Dışişleri Bakanı Mancini'ye gönderilen 18 Mart 1884 tarihli rapor „Assab, (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 349. s. 218.

⁶⁷⁴ Aynı belge.

kaptanının ibraz ettiği anlaşma nüshasının yalnızca Fransızca'ya tercüme edilmiş bir nüsha olduğunu, oysa Arapça yazılmış bir anlaşma metni sunmuş olması gerektiğini ifade ettiler.⁶⁷⁵

Roma hükümeti, "sömürgeleştirilmiş Assab'ın" güneyindeki Ebük'te olup bitenlere atfettiği önemi açıkça ifade ettiğinden, Dışişleri Bakanı Mancini, Paris'teki maslahatgüzara mesaj göndererek, ondan Fransız gazetelerinin sömürgelerle ilgili haberlerini –Stephanie Haber Ajansı'nın birkaç gün önce yayınladığı, 'Fransız hükümetinin Ebük'ta bir kömür deposu kurduğunu' bildiren haber gibi- dikkatle takip etmesini istedi.

Aden'deki İtalyan maslahatgüzarı da -İtalyan hükümetinin emirlerine binaen- Fransızların Ebük'taki hareketlerini gözlemledi ve hükümete, Hartum'daki konsolos vekili Bay G. Lemy'nin, bir süre önce, bahsi geçen limanın salahiyetine ilişkin rapor hazırlamak üzere Ebük'e gelmekle görevlendirildiğini ve aynı şekilde Kızıldeniz'in Afrika sahilini ziyaret ettiğini yazdı.⁶⁷⁶

Assab ve Ebük yöneticileri arasında dostane ilişkiler kurulduğu izlenimi uyandıran karşılıklı yazışmalara rağmen, Ebük yöneticisi, 'hükümetinin, sömürge'nin kalkınması ve gelişmesine çalışmak için, tek başına işe koyulmaya karar verdiğini ve hükümetinin önem verdiği ilk hususun, iki bin ton kapasiteli bir kömür deposu kurulması olduğunu ve kullanılacak malzemelerin Ebük'e güvenle taşınması ve orada güvenle depolanması için gerekli tedbirleri aldığını' gizlemedi.⁶⁷⁷

Fransız hükümetinin Raheita'nın bazı bölgeleri üzerindeki sahiplik iddiası ve Khor Angar'ı işgal etmeleri⁶⁷⁸, hem Raheita'nın liderlerinin hem de İtalyan hükümetinin tedirginliğe kapılmasına yol açtı. İtalya hükümeti derhal Paris'teki sefiri Menabrea'ya bir mesaj göndererek, 'Jules Ferry'ye, İtalya'nın Raheita sultanlığının sınırlarını himaye etmekle yükümlü olduğunu, Fransa'nın da İtalya'nın bu yükümlülüğünü görmezden gelmemesi gerektiğini' bildirmesini istedi. Khor Angar konusunda ise, Menabrea'dan, Jules Ferry'ye 'ülkesinin Hor Encar'ı işgalinin, bölgenin meşru sahipleri olan Raheita liderlerinin

⁶⁷⁵ Antonelli'den Mancini'ye gönderilen 19 Mart 1884 tarihli rapor. Assab (**İhtilâlu Eritriye**), s. 321.

⁶⁷⁶ İngiltere'nin Aden konsolosluğu maslahatgüzarı F.Biflid'den Mancini'ye gönderilen 1 Temmuz 1884 tarihli mektup, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 325.

⁶⁷⁷ Branki'den Mancini'ye gönderilen 2 Eylül 1884 tarihli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 422, s. 332.

⁶⁷⁸ Khor Angar : Burası Ebük ve Raheita arasında bir sahil noktasıdır.

protestosuyla karşılaştığını' bildirmesini talep etti. İşgale itiraz eden liderler, Assab'daki sivil yöneticiye giderek, İtalya'nın himayesini ve bölgenin kendilerine iade edilmesini istediklerini söylediler. 1862'de Fransızlara yapılan satışın yalnızca Ebük ile sınırlı olduğunu, Khor Angar'ı kapsamadığını vurguladılar. Mancini, Menabrea'ya Fransız hükümetinden, Ebük'taki yöneticisini Assab'daki İtalyan yönetici ile işbirliği içinde şikayetleri yerinde incelemekle görevlendirmesini talep etmesini ve her iki yöneticinin de elde edecekleri sonuçları hükümetlerine bildirmesini önerdikiböylece ulaşılacak bu sonuçlar ışığında, Fransız bölgesi Ebük'un ve Raheita sultanlığının sınırları belirlenebilirdi⁶⁷⁹.

Ancak Fransızlar, Assab'daki İtalyan sömürgesi ile iyi komşuluk ilişkileri kurmaya gönüllü olsalar da, İtalya'nın İngiliz desteğini de arkasına alarak Kızıldeniz'in batı kıyısında devamlı surette genişlemesi karşısında sessiz kalamadılar. İtalyanların - Mancini'nin Aden konsolosluğuna gönderdiği telgrafta geçtiği gibi- Kubbetü'l-harâb'ı satın alma niyetleri olduğunu öğrenir öğrenmez, 25 Kasım'da İtalyanlardan önce -yani Mısırlıların bölgeyi boşaltmasından sonra ve İtalyan savaş gemisi Vidette'nin bölgeye ulaşmasından bir gün önce- Tacura'ya bayraklarını çektiler. Aynı şekilde Ra's Ali'den Sicalue'ya hatta Kubbet'ul Harab'ın kuzey eteklerine kadar tüm bölgelere Fransız bayrağı çekildi.⁶⁸⁰

Ancak nihayetinde, Jules Ferry hükümeti, İtalya'nın 'iyi komşuluk ilişkileri kurma ve Ebük ve Assab sömürgelerinin sınırlarının, her iki hükümetin bu bölgelerdeki temsilcilerinin vasıtasıyla belirlenmesi' teklifini hoş karşıladı⁶⁸¹. Böylece İtalya, önündeki en önemli ve en karmaşık sorunu bir sonuca bağlamış oldu. Zira Assab'daki sömürgesinin gelişimi için kendisini çalışmaya hasredebilmesi, öncelikle bu soruna bir çözüm bulmasını gerektiriyordu

Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanlığı da 29 Mayıs 1884'te Asitane'deki sefirinden Osmanlı hükümetine 'hükümetinin, güneyde Zeyla'dan Re's Hafun'a kadar uzanan bölgede güvenliği korumak ve İngiltere'nin -temel ihtiyaçları Aden tarafından tedarik edilen-

⁶⁷⁹ D, Mathew, *Ethiopia. The study of a polity 1540-1935.*, London 1947. s. 217.

⁶⁸⁰ *A.e.*, s. 217-218.

⁶⁸¹ İtalya'nın Londra büyükelçisi Menaberya tarafından Mancini'ye gönderilen 30 Kasım 1884 tarihli mektup. Paris,; *İhtilâlu Eritriye*, s. 460

Berbera'daki çıkarlarını gözetmek için gerekli gördüğü bazı önlemleri almaya karar verdiği' bildirmesini istemişti. Tabîki bu, Mısırlıların bu topraklardan çekilmesinden hemen sonra cereyan etmişti. Nitekim Bâbîâli İngiltere'nin bu tebliğine karşı çıktığını bildirse de boşuna idi⁶⁸².

Rıdvan Paşa, Eylül 1884'te, Binbaşı Hunter gözetiminde Zeyla, Berbera ve Harar'ın tahliyesini gerçekleştirmek amacıyla Süveyş'ten çıktığında, Lord Granville bu fırsatı değerlendirdi ve Hunter'dan sahil liderleriyle İngiltere'nin lehine bazı anlaşmalar yapmasını istedi. Tabii olarak da Hunter'e, İtalya'nın Assab'dan içeriye doğru yayılmasına engel olacak anlaşmalar yapmaması gerektiği konusunda telkinde bulunmayı da ihmal etmedi. Bu sırada, Cromer'den de Fransa bayrağının hem Sejalo'ya hem de Kubbetü'l-Harab'a çekilmesi için ardı ardına telgraflar geliyordu⁶⁸³.

4.5. Beylül'ün İşgali

İtalya hükümeti, Hidiv hükümetinin 3 Ağustos 1884 anlaşması uyarınca Bogos bölgesini Habeş kralına bırakmasını ve krala Musavva'da transit ticaret serbestisi vermesini, Mısır'ın o topraklardaki haklarından vazgeçmesi olarak yorumladı. Ve böylece İtalyan gazeteler, hem Kahire'nin hem de Londra'nın nabzını ölçmek için, Afrika'nın doğusundaki yayılmayı konu alan uzun makaleler yayınlamaya başladı. Rasiniye gazetesinde 24 Ekim 1884 tarihinde yayınlanan bir makalede, İtalya'nın iki yeni bölgeyi; Beylül ve Edd'i işgal etmesinin beklendiği yazıldı. Bu sırada Fransa da Ebük sömürgesinin alanını genişletmek amacıyla yeni noktalar işgal etmeye başlamış, daha önce de bahsettiğimiz gibi Khor Angar, Sejalo ve Kubbetü'l-Harab'ı ele geçirmişti. Fransa'nın bu atakları üzerine, İtalya hükümeti de Assab sömürgesinin genişletilmesinin veya yeni sömürgeler elde edilmesinin vaktinin geldiğine karar verdi.⁶⁸⁴

1884 Nisan ayında, Fransa'nın -Çinhindi ile ilgilenmesinin bir sonucu olarak- Marakeş'i almak üzere olduğu yönündeki söylentiler yayıldığında ve aynı yılın Kasım ayında, Avrupa ülkelerinin Afrika'yı aralarında paylaşacağı netleştğinde, İtalyan halkı

⁶⁸² BOA, Y. PRK. MM. 1/ 51.

⁶⁸³ D, Mathew, *Ethiopia*, s. 220.

⁶⁸⁴ Celal Yahya, *Mısır'lı-İfrikayye*, s.526.

harekete geçerek hükümetini Afrika'daki sömürgelerden payını alması için kararlı bir duruş sergilemesi yönünde teşvik etti.⁶⁸⁵

Diğer taraftan, Sevakın valisi Albay Cherm-sidede 1884 Eylül ayının sonlarında Kahire'ye bir telgraf çekerek, Mısır düzenli ordu birliklerini -masraflarının çoğaldığı ve önemsiz yerler oldukları bahanesiyle- Beylül ve Arafı'dan çekmeye karar verdiğini bildirdi ve Mısır hükümetinin bu iki beldenin Habeş kralına mı yoksa yerel şeyhlere mi teslim edilmesini tercih edeceğini sordu. Kahire hükümeti, albaya iki beldenin de yerel şeyhlere teslim edilmesini yeğlediğini; ancak Osmanlı devleti ile irtibata geçilip onayı alınmadan iki beldeden de çekilmemesi gerektiğini yazdı.⁶⁸⁶

İtalya tabii olarak, Kızıldeniz'in batı sahillerinde; Assab'ın güneyi ve kuzeyinde olup bitenleri gözlemliyordu. 3 Haziran 1884 anlaşmasını, Mısır'ın Bogos ve Musavva'daki haklarından vazgeçmesi olarak yorumladığında -ki bu, Habeşlileri, Musavva limanını işgal etmeye teşvik edebilirdi- bölgeyi Habeşlilerden önce işgal etmeye karar verdi. Ne var ki İtalya, böyle bir adımı İngiltere'nin onayı olmadan atamazdı.

Kahire'deki İtalyan konsolosu De Martino ile Mısır Başbakanı Nubar Paşa arasında -İngiltere'nin Somali sahilleri Berbera ve Zeyla'yı işgal etmesinin akabinde- gerçekleşen görüşme sırasında Nubar Paşa, İngiliz işgalinin, Fransızların veya diğer devletlerin bu sahilleri işgal etme girişimlerinin önünü kapatmak isteyen Mısır hükümetinin önerisiyle gerçekleştiğini ifade etti. Nubar Paşa, De Martino'ya, Cromer'e İngiltere'nin bazı Avrupa güçlerinin yani İtalya'nın Kızıldeniz sahillerine girmesine onay verip vermeyeceğini sorma noktasında her türlü çabayı sarf edeceğini de söyledi.⁶⁸⁷ Bunun üzerine De Martino, hükümetine gönderdiği mesajda, Nubar Paşa'nın sözlerinden anladığına göre Mısırlı yetkililerin muhalefet etmeyeceğine inandığını ifade ederek, hükümetine İtalya'nın Assab sömürgesinin kuzeyinde genişlemesi konusuna ilişkin müzakereleri hızlandırmasını tavsiye etti.⁶⁸⁸

De Martino'dan gelen bu işaretler, İtalya hükümetinin Assab sömürgesinin kuzeyinde genişleme politikasına yön veren bir yeşil ışık mesabesindeydi. Bunun için,

⁶⁸⁵ Muhammed Abdurrahman Burc, *El-bahru'l-Ahmer*, Kahire t.y. s. 511.

⁶⁸⁶ A, Ramm, *a.g.e.*, s. 224-225.

⁶⁸⁷ *Müzekkerâtu Nubar Paşa*, çev, Caro Robir Tabkiyan, Kahire 2009, s. 577.

⁶⁸⁸ *a.g.e.s.* 580.

İtalya hükümeti, Londra'daki sefirine bir mesaj göndererek, İngiltere hükümetinin, İtalya'nın Kızıldeniz'in Afrika sahillerine dair ümitleri konusunda nabzını ölçmesini istedi. Londra'daki İtalyan sefiri Negra ve Lord Granville'in bir araya geldiği bir dostluk görüşmesinde Granville, İngiliz hükümetinin Kızıldeniz'e bakan Musavva limanını işgal etmek istemediğini, ancak aynı zamanda bu limanın sömürge yarışına sahne olmasını ya da rakip bir devletin -Fransa'yı kastediyordu- hakimiyeti altına girmesini istemediğini açıkladı. Osmanlı Devleti'ni liman üzerindeki hakimiyetini yeniden kurmaya davet etmeyi önerdi. Bunun Osmanlı Devleti için zor olması halinde ise, Musavva limanını işgal etmesini önerdiği devletin İtalya olduğunu ifade etti.⁶⁸⁹ Bu sözler, Granville'in şahsi düşüncelerini ifade eden ve bakanlar kurulunun onayını almamış sözler olmasına rağmen, İtalya hükümeti için büyük önem taşıyordu. Zira Granville, İngiltere'nin dış politikasının yönlendirilmesinde ağırlığı olan bir isimdi.

İtalyan Dışişleri Bakanı, bu yüreklendirici cevabın hemen akabinde, 29 Ekim 1884'te Londra'daki Kont Negra'ya, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granvill'e iletmesi için bir mektup yazdı. Mektubunda, Kızıldeniz'deki siyasi durumu özetledi. İtalya'nın Beylül'u işgal etme ihtimali olduğunu -ki bunu İngiltere'nin onayı olmadan yapamazdı- bildirdi. Sözlerine şöyle başladı: "Nil Vadisi'nde meydana gelen olaylar, İtalya hükümetinin dikkatini, bu olayların Assab'daki müstemlekeleriyle ilgili olabilecek olası sonuçlarına çekti. Sudan'ın -Kızıldeniz'e kadar uzanması olası- tahliyesi, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin kendisine yönelttiği davete olumsuz yanıt vermesi, Kızıldeniz sahilinin bazı noktalarında halen garnizonlar bulunması, İngiltere hükümetinin -askeri olarak işgal ettiği toprakların alanını genişleterek- sorumluluklarını artırmak istememesi, gibisebepler, İtalya'nın, bir Avrupa devletinin Musavva ve Assab arasındaki bazı noktalara inebileceği yönündeki korkusunun artmasına sebep olmuştur. Zira böyle bir durum, küçük Assab sömürgesinin etrafının sarılmasına ve önündeki tüm geçitlerin kapanmasına yol açacaktır ki, özellikle Fransız sömürgesi Ebük da, güneyden sınır komşusudur. Bu yüzden İtalya hükümeti, İtalya dışında herhangi başka bir ülkenin yapacağı işgalin İngiltere'nin çıkarlarına uymayacağını düşünmektedir. Ayrıca İngiltere'nin, Assab sömürgesi etrafındaki

⁶⁸⁹ İtalya'nın Londra Büyükelçisi Negra tarafından Mancini'den'ya gönderilen 15 Ekim 1884 tarihli rapor. (İhtilâlu Eritriye), London. nr.678, s. 352.

İtalyan yayılmasından hoşnutsuzluk duymayacağını, bilakis bu bölgede başka bir devletin varlığındansa İtalya'nın varlığını tercih edeceğini ifade etmiştir.”⁶⁹⁰

Mancini sözlerine şöyle devam etti: “Assab'ın kuzeyinde, sınırlarımıza çok yakın bir mesafede, şu anda elli askerden oluşan bir Mısır askeri birliğinin bulunduğu Beylül yer almaktadır. Beylül'e İtalya dışında herhangi başka bir devletin bayrağını dikmesi halinde, İtalyanların Assab'daki nüfuz ve güvenliği tehlikeye maruz kalabilir.” Mancini, İtalya'nın Beylül'e bayrağını dikmesinin Mısır ve İngiltere'ye bir zararı olmayacağına da işaret etti. Negra'dan hükümetinin talebini ilk fırsatta İngiliz Gladstone hükümetinin Dışişleri Bakanı Lord Granville'e sunmasını istedi.⁶⁹¹

Kont Negra, 3 Kasım 1884'te Lord Granville'e İtalyan hükümetinin Beylül'ü hakimiyetine katmak istediği bilgisini ulaştırdı. İngiliz Dışişleri Bakanı, İtalyan notasında geçen hususu bakan meslektaşları ile istişare ettikten sonra, 5 Kasım 1884'te İtalyan sefirini makamında kabul etti. İtalyan sefirine, İngiltere'nin İtalya'nın Kızıldeniz'deki Assab'ın kuzeyinde yayılmasına asla karşı olmadığını; ancak İngiltere Krallığı Majesteleri hükümetinin kendi mülkiyetinde olmayan bir toprak üzerinde tasarrufta bulunamayacağını ve bu hususta söz konusu toprakların egemenliğinin sahibi olan Bâbîâli ile anlaşmalarını önerdiğini bildirdi.⁶⁹²

Nitekim İngiltere hükümeti ve hatta Mısır hükümeti, tabii olarak Osmanlı Devleti'nin meşru egemenliği altında olan bu topraklarda, Osmanlı Devleti'ne danışmadan tasarrufta bulunmanın sorumluluğunu taşıyamazdı. İngiltere, Kont Negra'ya, İtalya'nın Assab sömürgesini genişletme emellerini gerçekleştirmesi sürecinde önüne hiçbir engel koymayacağına ve Bâbîâli ile yapacağı her anlaşmayı destekleyeceğine dair vaatte bulunmuş olmasına rağmen, İtalyan sefir, hükümetine beklemesi ve -Lord Granville, uygun bir zamanda Bâbîâli ile müzakere yapılmasına ilişkin net bir teklif sunana kadar- Beylül'ün işgali projesini ilerletmemesi gerektiğini yazdı.⁶⁹³

Mancini, Kahire'deki sefirinden, Mısır başnâzırı Nubar Paşa ile -Mısır garnizonunun, İtalyanların Beylül'ü işgal etmesi için, Beylül'den çekilmesini öngören bir

⁶⁹⁰ Celal Yahya, *Mısru'l-İfrikayye*, s.527- 528.

⁶⁹¹ Harraz, *El-tevessü' ü'l-itâlî*, s. 166.

⁶⁹² Mancini tarafından Negra'ye gönderilen 7 Kasım 1884 tarihli rapor : Roma, (*İhtilâlu Eritriye*), s. 355.

⁶⁹³ (*İhtilâlu Eritriye*), Aynı belge.

anlaşma düzenlemek amacıyla- 1884 Ekim ayında başlattığı gizli görüşmelere kaldığı yerden devam etmesini istedi. İtalya'nın Beylül'deki konumunun, İngilizlerin Zeyla ve Berbera'daki -Osmanlı Devleti'nin de hiçbir sakınca göstermediği- durumundan farklı olmayacağına işaret etti.⁶⁹⁴

De Martino, İtalyan Dışişleri Bakanı'nın tavsiyesi üzerine, Nubar Paşa ile, 11 Aralık'ta bir gizli görüşme yaptı. Nubar Paşa, görüşmede İtalya'nın Beylül ile ilgili umutlarını sempatiyle karşıladığını; ancak Beylül'de bulunan askeri birliğin, Bâbîâli'nin onayı olmadan çekilmesinin -sultan ile dostane ilişkileri olan Hidiv Tevfik'in mahcup olmasına yol açabileceğinden- mümkün olmadığını ifade etti. Birliğin çekilmesinin, Hidiv'in Bâbîâli'ye 'hükümetinin Beylül'ü korumaya güç yetiremediği ve Beylül'den çekilmek istediği' yönünde bir bilgi vermesini ve Bâbîâli'den Beylül'ü geri alması için Osmanlı güçlerinin gönderilmesinin gerektiğine işaret etti. Böylece Hidiv, -İngilizlerin Zeyla'da yaptığı gibi- kendisini tüm sorumluluklardan muaf tutabilirdi. Nitekim De Martino, hükümetinin -ne Mısır'dan ne İngiltere'den- hiçbir itirazla karşılaşmayacağı sonucuna vardı. Mancini'ye cevabında şunları söyledi: "Bölgesel egemenlik konusunda, Fransa ve İngiltere'nin davrandığı gibi davranmalıyız ve Assab için Beylül'ü işgal etmek üzere harekete geçmeliyiz."⁶⁹⁵

Mancini, Mısır askeri birliğinin Beylül'den çekilmesinin ancak İngiliz yönetiminin onayı ile gerçekleşeceğini idrak etti. Bunun için de Londra'daki sefirine bir telgraf göndererek, şu mesajını Lord Granville'in önünde okumasını istedi: "İngiltere hükümeti, Kızıldeniz'in bu bölgesindeki varlığımızın kendisi için faydalı olacağına inanıyorsa, öncesinde tarafları memnun edecek koşul ve detayların belirlenmesi kaydıyla, İngiltere hükümetine bu hizmeti sunmaktan mutluluk duyacağız."⁶⁹⁶

Negra, ertesi gün, İtalyan Dışişleri Bakanı'nın bu mesajını Lord Granville'in önünde okuduğunda, Granville, söz konusu telgrafa ilişkin yorumlarını dile getirdi. Şayet gerçekleşirse İtalya'nın bu bölgeyi işgalinin, kendi düşüncesine göre, İtalya'nın İngiltere'ye sunacağı bir hizmet değil, bilakis İngiltere'den İtalya'ya dostça bir jest olacağını söyledi.

⁶⁹⁴ Mancini'den İtalya'nın Kahire konsolosu De Martino'ya, gönderilen 11 Kasım 1884 tarihli mektup, **(İhtilâlu Eritriye)**, s. 358.

⁶⁹⁵ De Martino'den Mancini'ye gönderilen 11 Kasım 1884 tarihli telgraf, **(İhtilâlu Eritriye)**, s. 359.

⁶⁹⁶ Mancini'den Negra'ya gönderilen 12 Kasım 1884 tarihli telgraf, **(İhtilâl-i Eritriye)**, nr. 56.

Lord Granville'in verdiği bu cevap, İtalya'nın Beylül projesini ilerletmesi için oldukça teşvik edici ve cesaretlendiriciydi. Özellikle de Kızıldeniz'deki bu bölgeyi işgali karşısında İngiliz engeli ve itirazı ile karşılaşmamak, İtalya'nın arzuladığı hedefti. Negra, Lord Granville'e tutumundan dolayı teşekkür etti ve kendisinden Kahire'ye 'Londra'da İtalya'nın Assab'ın kuzeyine uzanması' hususunda bir itiraz olmadığını yazmasını istedi. Granville bu talebi onayladığını ifade etti. Nitekim Negra, Mancini'den, Kahire'deki İtalyan konsolosu De Martino'ya bir mesaj göndererek ondan Bay Cromer ile anlaşmasını istemesini tavsiye etti. Zira Londra'da Cromer'in tavsiyelerine kulak veriliyordu.⁶⁹⁷

Gerçek şu ki, Cromer, İtalyan yayılmasının daimi destekçilerinden biriydi. Bu, 1908'de kaleme aldığı 'Modern Mısır' başlıklı kitabında yer verdiği, İtalya'nın Musavva bölgesini işgalinin mümkün olabilirliğine ilişkin şahsi görüşünden de açıkça anlaşılıyordu. Şöyle diyordu: "Musavva, Nil Vadisi'nin hiçbir kesiminden ticaret için tabii bir çıkış yeri değildir. Doğu Sudan tahliye edilirse Musavva, en yakın Mısır toprağından çok uzakta olacak. Böylece Mısır için ehemmiyeti azalacak." şöyle devam ediyordu: "Musavva boşaltılır ve Osmanlı Sultanı buraya sahip olmaya kalkışmazsa, yalnızca iki alternatif var: Ya Habeş kralı Necaşi'ye teslim edilecek ya da İtalya hükümetinin buraya hakim olması sağlanacak. Ben, ikinci seçeneğin dikkate alınmayı hak ettiğine inanıyorum."⁶⁹⁸

Cromer'in İtalya'nın Assab'ın kuzeyindeki sömürgeci siyasetini destekleyen bu tutumu, büyük ihtimalle İtalya'nın İngiltere'nin Mısır siyasetine verdiği desteğe karşılık, özellikle de Kahire'deki İtalyan konsolosu De Martino'nun, Avrupalı konsoloslar arasında, Mısır meselesine ısrarla ve devamlı olarak mutlak destek veren tek konsolos olması karşılığında, İtalya hükümetine en azından bunu sunması gerektiğine inanıyor olmasından ileri geliyordu.

Öte yandan, Nubar Paşa, Lord Northbrook'a Mısır'dan ayrılmasından önce, bir mektup yazmıştı. Mektupta, Hidiv Tevfik Paşa'nın Osmanlı sultanına 'Mısır hükümetinin Zeyla'yı korumaya güç yetiremediğini' bildirmesi gerektiğini önerdi. Osmanlı Devleti'nin - geri çekilen Mısır askeri birliğinin yerini almak üzere bölgeye askeri kuvvetler göndermeye gücü olmaması sebebiyle- Kızıldeniz'in batı sahili üzerinde egemenliğini uygulayabileceği

⁶⁹⁷ Negra'dan İtalya Dışişleri Bakanı Mancini'ye gönderilen 13 Kasım 1884 tarihli telgraf (**İhtilâlu Eritriye**), s.335.

⁶⁹⁸ Harraz, **Eritriya el-Hadîse**, s. 165.

beklenmiyordu. Bu sırada İngilizler de Bâbîâli'nin -kendisini uyarmalarına rağmen- bu bölgeye askeri yardım gönderemeyeceğinin tamamen farkındaydı. Bunun için de İngiltere hükümetinin Zeyla'yı işgal etmek için hızla tedbirlerini alması normaldi. Özellikle de Fransa, Sudan'ın tahliyesi -ki Nubar Paşa hükümeti 8 Haziran 1884'te bu esas üzerine kurulmuştu- kararının akabinde Mısır'ın çekilebileceği yeni toprakları ele geçirmek suretiyle Ebük'teki sömürgelerini genişletme fırsatı kolluyordu. Demek ki, İngiltere'nin, İtalya'nın Kızıldeniz'in Afrika sahilinde genişlemesini hoş karşılamasına yol açan bu şartlardı. Zira İngiltere, bu sayede bölgedeki Fransız nüfuzunu dengelemek istiyordu.⁶⁹⁹

Nitekim Nubar Paşa, Bâbîâli'ye resmi bir mektup göndererek, Mısır hükümetinin Harar ve Beylül de dahil olmak üzere Kızıldeniz'in tüm batı sahilini tahliye etmesini önerdi. Bâbîâli'den, -Kahire hükümetinin bu topraklarda kontrolünü sağlayamaması sebebiyle- bölge üzerindeki meşru haklarını uygulamasını talep etti.

De Martino, Bâbîâli'nin Kızıldeniz'in Musavva'nın güneyindeki sahili üzerindeki hakimiyetini savunmaya çalışmak için askeri yardım gönderemeyeceğinden tamamen emindi ki, daha önce de, İngilizler, Bâbîâli'ye Mısırlılar Zeyla'dan çekildiğinde Zeyla üzerinde engemenliğini kullanması çağrısı yaptıklarında, olumlu bir rol oynamaktan kaçınmıştı. Dolayısıyla De Martino, İtalyan Dışişleri Bakanı'na yazdığı notunda, ülkesinin Beylül'ü, İngilizlerin Zeyla'yı işgal ederken izledikleri yolun aynısını kullanarak işgal edebileceğini düşündüğünü ifade etti. İtalya'nın Beylül'ü işgal operasyonunun bir aylık bir hazırlık sürecinden sonra gerçekleştirilebileceğine işaret etti. Aynı zamanda hazırlık döneminde yapılması gereken en önemli şeyin, bölge halkını İtalyan varlığını kabul etmesi için hazırlamak olduğunu ve bunun için uygun ortamı yaratabilecek olan tek kişinin Şeyh Saad⁷⁰⁰ olduğunu söyledi.⁷⁰¹

Öte yandan İngiliz temsilci, Nubar Paşa'dan, Lord Granville'in onayı gelene kadar, notu Sadrazam'a göndermemesini istemişti. Ancak iki gün sonra, Nubar Paşa'nın, Kahire'deki İngiliz konsolosluğundan önceden izin almaksızın notu İstanbul'daki Hidiv'in

⁶⁹⁹ BOA, **İ. MTZ (05)**, 25/1195.

⁷⁰⁰ Bu şahıs İtalyanların daha önce Ceyoleti liderliğindeki heyetin fertlerini öldürme suçuna iştirak etmekle suçladıkları Şeyh Saad Ebubekir'dir. Harrâz, **Eritre el-Hadise**, s. 165.

⁷⁰¹ Negra'dan İtalya Dışişleri Bakanı Mancini'ye gönderilen 13 Kasım 1884 tarihli telgraf (**İhtilâlu Eritriye**), s.335.

kethüdasına gönderdiğini öğrendi. Nitekim Cromer, Nubar Paşa'nın notu kasıtlı olarak gönderdiğini düşündü. Ancak, Nubar Paşa'nın Barin'in taleplerine karşılık vermekten başka bir yolu yoktu. Bu yüzden Mısır'ın Âsitane'deki siyasi temsilcisine hemen bir mesaj göndererek notun Bâbîâli'ye teslim edilmemesini istedi. Bu notun geri çekilmesi, Osmanlı hükümetinin Kızıldeniz sahilleri ile ilgili meselelerde oldu bittiye getirilmesi emri vaki karşısında bırakılması, ve de İngiliz otoritelerinin İtalyanlarla birlikte -ister Beylül ister başka bir Kızıldeniz sahiline ilişkin- diledikleri gibi plan yapması anlamına geliyordu.⁷⁰²

İtalyanların Beylül'e verdiği önem, Musavva'ya yakın olmasından ileri geliyordu. Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki diğer sömürge hedeflerine ulaşabilmek için burayı bir çıkış noktası olarak kullanabilirdi. Diğer taraftan, burası diğer sahil bölgelerinden ayırt ediliyordu. Zira burası -buraya ulaşan yolların kolaylığı sebebiyle- iç bölgelerden sahile gelen ve sahilden iç bölgelere giden kabilelerin mola yeri idi. Ayrıca, buranın halkı çeşitli işler yapabiliyordu ve iç bölgelerin liderleri ve halklarıyla iyi ilişkiler kurabiliyordu. Aynı şekilde, kabileler hazırlanırken bulunması gereken, develerle ilgili tüm malzemeler de burada mevcuttu. Giolitti ve Branke'nin, Habeşistan'ın iç bölgelerine yapacakları yolculukta izleyecekleri yol olarak Beylül'ü seçmelerindeki ısrarlarının sebepleri işte bunlardı.⁷⁰³

Diğer taraftan, İtalya Dışişleri Bakanı Mancini, İngiltere'nin önceden onayı alınmaksızın Kızıldeniz sahillerinde hiçbir şey yapamayacağını biliyordu. Bu sırada, kendisine bazı Avrupa devletlerinin Kızıldeniz'in batı sahilinde faaliyetlerde bulunduğu ilişkin ulaşan haberler de onu tedirgin ediyordu. Mancini, bu Avrupa devletlerinden birinin, İngiltere'nin kendi meselelerine boğulduğu bir sırada, emellerini gerçekleştirebilmesinden endişe ediyordu. Bunun için, derhal Londra'daki sefiri Negra'ya bir not yazarak, meydana gelebilecek ciddi ve karmaşık olaylara işaret etti⁷⁰⁴.

İlki: Harar meselesi idi. (Mısır askeri birliği gemi ile Harar'dan Zeyla'ya çekilecekti.) Mancini, Fransızların bu bölgeyi çok istediğini biliyordu. Burası, olur da Fransızların eline düşerse, Zeyla ve Berbera limanları ile Aden körfezi'ni ve hatta bizzat

⁷⁰² Celal Yahya, *Mısır'ı İfrikayye*, s.536.

⁷⁰³ Assab şehri yöneticisi Bistulatisa'den İtalya Dışişleri Bakanı Mancini'ye gönderilen 3 Ekim 1884 tarihli rapor, nr. 434, (*İhtilâlu Eritriye*), s. 336.

⁷⁰⁴ 15 Cemaziyelahir 1302 (1 Nisan 1885), BOA, **HR.SFR.3.**, 313/5. belge 2.

Kızıldeniz'i tehdit eden bir yer haline gelebilirdi. Diğer taraftan, bir süredir Fransızların, Deys ve diğer yerlerdeki eski işgal girişimleriyle bağlantılı Hvakil projeleri hakkında spekülasyonlar da dolaşıyordu.

İkincisi: Rus siyaset adamlarının Kızıldeniz'e yeniden kömür ihracı yapılması amacıyla bir liman kurulmasını hedefleyen Rus projelerinden ve Rusya'nın Habeşistan ile ilişkilerini iyileştirme ihtiyacından söz etmeye başlaması. Özellikle de Âsitane'deki İtalyan sefiri Kont Corti, hükümetine, Petersburg ile İstanbul arasında yapılan, Boğazlar ve Kızıldeniz üzerindeki karşılıklı maddi çıkarları korumayı amaçlayan anlaşma hususunda bilgi verdi.

Mancini, Londra'daki sefirinden, Lord Granville'i en kısa zamanda bunlardan haberdar etmesini ve Granville'den İngiltere ve İtalya arasında Kızıldeniz konusunda ortak bir çalışma programı bulunmasını talep etmesini istedi.⁷⁰⁵

İtalya, Bâbîâli'nin Nubar Paşa'nın Beylül'un boşaltılması, sonra da işgal edilmesi ile ilgili mektubuna cevap vermesi için belirlenen süre sona erene kadar, sömürgeci emellerine ilişkin bu diplomatik çabalarını sürdürürken, Cromer de 7 Aralık 1884'te Granville'e bir mesaj göndermiş, mesajında Mısır hükümetinin, -İtalya'nın İngiltere'nin Zeyla'yı işgalinde izlediği yolu izlemesi, Mısır garnizonundan on askerin bölgede kalmasına müsaade etmesi ve Osmanlı bayrağının Beylül semalarında çekili kalması şartıyla- İtalya'nın Beylül'ü işgaline hiçbir itiraz göstermeyeceğini bildirmişti⁷⁰⁶.

Diğer taraftan İngiliz Hint hükümeti, 9 Aralık 1884'te, Aden yöneticisine gizli bir telgraf gönderdi. Telgrafta şöyle yazıyordu: "İtalyan gemisi Barbarigo, takriben 10 Aralık'ta, işgal etmek üzere Beylül'e giderken, Perim adasından geçecek. Müdahale etmeyin."⁷⁰⁷

Ancak İtalya Dışişleri Bakanı, 10 Aralık'ta Assab'daki İtalyan sivil yöneticisi Bistolatsa'ya Aden'deki konsolosu vasıtasıyla gönderdiği telgrafta, Beylül'ün işgalini Brindisi'den kalkan İtalyan savaş gemisi Saciro'nun gerçekleştireceğini, Mısır birliğinin Beylül'den ani bir şekilde tahliye olması durumunda ise, işgal operasyonunun Assab

⁷⁰⁵ Aynı belge.

⁷⁰⁶ 22 Cemaziyelahir 1302, BOA, Y. EE., 126/19. belge 2.

⁷⁰⁷ A, Ramm, **Great Britain**, s. 225.

körfezinde bağlı savaş gemisi Vidette vasıtasıyla gerçekleştirebileceğini bildirdi. Mancini, Assab yöneticisinden, işgal operasyonunu gerçekleştirmeden önce, ‘Beylül liderlerinin bu bölgede İtalyan hakimiyetini istedikleri’ ifadesini içeren bir belge temin etmesini istemeyi de unutmadı.⁷⁰⁸

Bazı İtalyan gazetelerse, hükümetin nabzını ölçmek amacıyla, İtalya’nın Kızıldeniz sahilleri konusunda atacağı bir sonraki adımlara ilişkin yorumlar yazmaya başladı. Bazıları, İtalya’nın Zeyla’yı alacağını yazarken, bazıları da İtalya’nın bir sonraki adımının Musavva’nın yakınındaki Zula’yı dahil etmek olduğunu iddia etti. Yarı resmi gazeteler ise, İtalyan bayrağının -şimdiye kadar olmadıysa- yakında bu bölgelerde dalgalanacağını yazdı. İtalyan hükümeti, bu söylentilerin kendilerini çok rahatsız ettiğini ve mecliste kargaşaya yol açtığını ifade ederek bu haberleri yalanladı. Mancini ise, çıkan haberlerin ne derece doğru olduğunu soran diplomatlara “Gazetelerde çıkan haberler tamamen asılsızdır” şeklinde yanıt verirken, Roma’daki Fransız büyükelçisi Diykrih’in önünde ‘Gazeteler bulanık suda balık avlamaya meraklı’ ifadesini kullandı.⁷⁰⁹

Mancini’nin, tabî ki Osmanlı Devleti’nin hukuku hesabına, İtalyan kamuoyunun teveccühünü kazanmaya çalışacağı açıktı. Mancini, Assab sömürgesini -mümkün olursa- güneyden Musavva’ya kadar genişletmek istiyordu. Ancak aynı zamanda, Osmanlı Devleti’ni kızdıracak ve itirazıyla karşılaşacak sömürge projelerini, İngiltere’nin desteğini garantilemeden ilerletmeye cesaret edemiyordu ki, İtalya’nın Kızıldeniz üzerindeki umutlarını gerçekleştirebilmek için dayanabileceği tek destek İngilizlerin desteği idi.

Bunun için Kont Niger, hükümetinin emriyle, 17 Aralık 1884’te Lord Granville ile resmi bir görüşme yaptı. İtalyan sefir, Granville’e İngiltere’nin Kızıldeniz limanları ve sahillerinin geleceğine ilişkin niyetleri ve İngiltere’nin Zula’nın işgaline karşı çıkıp çıkmayacağı hususunda birtakım sorular yöneltti. Ve Lord Granville’den, ‘hükümetinin o bölgelerin işgal edilmesini destekleyip desteklemeyeceğine dair’ görüşünü açık ve net olarak ifade etmesini istedi. Özellikle de İtalyan kamuoyu, hükümetinin İtalya’nın içinde

⁷⁰⁸ Mancini ‘den Bistulatisa’ye, gönderilen 10 Aralık 1884 tarihli mektup ,nr. 434 (**İhtilâlu Eritriye**), s. 343.

⁷⁰⁹ G, Berkeley, **The Campaign of Adwa and the rise of Menelik**, London 1953, s. 21.

tartışma konusu olabilecek olaylara yönelik tutumuna ilişkin endişesini göstermeye başlamıştı⁷¹⁰.

Lord Granville, bakanlıktaki meslektaşlarıyla istişare ettikten ve Başbakan Gladstone'u bilgilendirdikten sonra, 21 Aralık 1884'te Velmarksel'de İtalyan sefiri ile bir görüşme yaptı. Granville, İngiltere hükümetinin İtalyan hükümetine olan dostluğunu ve dostane duygularını her fırsatta göstermek istediğini ifade etti. Mısır hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de sahip olduğu tüm noktaları koruyamayacağından, bu bölgelerin Bâbîâli'ye iade edilmesinin tabii olduğunu ve de İngiliz hükümetinin Bâbîâli'yi Mısır hükümetinin durumu hususunda bilgilendirmesinin üzerinden belirli bir zaman geçtiğini ve (İngiliz hükümetinin) Bâbîâli'ye Kızıldeniz'deki mülkiyetini geri almasını tavsiye ettiğini açıkladı.⁷¹¹

Granville, şöyle devam etti: "İtalyan Dışişleri Bakanı Mancini, nezaket gösterip, sahibi olmadığımız bir şeyi hibe edemeyeceğimiz kabul ederse müteşekkire oluruz. Bu konu İtalya ve Osmanlı Devleti hükümeti ile ilgilidir. Bununla beraber, İngiltere hükümetinin İtalya'nın sahilindeki, Zula, Beylül ve Musavva gibi bazı noktaları -Musavva konusu İngiltere'nin Habeşistan ile imzaladığı anlaşma sebebiyle çekinceli olmakla beraber- işgaline hiçbir itirazı yoktur."⁷¹²

İtalya hükümeti böylece, Gladstone hükümetinin, Kızıldeniz'in Afrika sahiliyle ilgili projelerine yönelik tutumundan emin oldu. İngiltere'nin bu tutumu, İtalya'nın bölgedeki, hatta Musavva'nın belirli bir bölgesindeki yayılmacı planlarını şekillendirmesinde ve bunu Osmanlı Devleti'ne bildirmesinde yardımcı oldu.⁷¹³

4.6. İtalyan Seyyah Bianki'nin Öldürülmesi 8 Ekim 1884

İtalya hükümeti, İngiltere'nin, Afrika'nın doğusuna ilişkin siyasetine karşı tutumundan emin olduktan sonra, Kızıldeniz'in Afrika sahilinde genişlemesini haklı gösterecek gerekçeler aramaya başladı. Gustavo Bianki ve meslektaşı Monari Diana'nın

⁷¹⁰ BOA, HR.SFR.3., 313/5. belge 1.

⁷¹¹ Negra'den Mancini'ye, gönderilen 22 Aralık 1884 tarihli rapor, nr. 1632 (İhtilâlu Eritriye), s.344.

⁷¹² Granville'den Negra'ye, gönderilen 21 Aralık 1884 tarihli mektup, (İhtilâlu Eritriye), s. 354.

⁷¹³ De Martino'den Mancini'ye gönderilen Kahira 26 Aralık 1884 tarihli mektup, (İhtilâlu Eritriye), s. 391.

Denakil beldesine geçişleri sırasında öldürülmeleri olayını planlarını gerçekleştirmek için kullanabileceği uygun bir fırsat olarak gördü⁷¹⁴.

Bianki, Milano Keşif Cemiyeti'nin, Habeş Kralı IV. Yohanna ile Habeş ticaretinin Assab'a çekilmesinin kolaylaştırılmasını garanti eden bir anlaşma yapması için Habeşistan'a gönderdiği bilimsel heyete başkanlık ediyordu. Aynı zamanda, Antonelli'nin heyeti de benzer bir görevle; Şuva kralı Menelik ile uyarınca, Şuva-Avsa-Assab yolunun güvenliğinin sağlanacağı bir anlaşma yapmak ve Assab sömürgesinin gelişmesi ve refahı için Şuva ticaretinin Assab'a çekilmesine çalışmakla görevlendirilmişti⁷¹⁵.

Bianki'nin heyeti, -daha önce bahsi geçen sebeplerden ötürü- görevini başarıyla tamamlayamamasına rağmen -ki bu, Assab temsilcisi Branki'yi heyete eşlik etmeksizin dönmeye sevk etmişti- Bianki, Yohanna'un taleplerini öğrenebildi ve bunları Roma hükümetine bildirdi. Daha sonar, beraberindekilerle birlikte dönerken Tigri sınırı yakınlarında öldürüldü⁷¹⁶.

Bianki'nin, halkı kıskırtan bazı tasarruflarda bulunduğu ve kendisinin heyet üyelerinin bölge halkı tarafından bu yüzden öldürüldüğü düşünülüyor. -Ki bu durum daha önce Giulietti heyetinin başına da gelmişti.- Assab yöneticisinin -Bianki'nin Habeş kralı Yohanna'un sarayına gitmek üzere yola çıktığını ve Assab'a dönüş yolunda bir grup silahlı Habeşli eşliğinde Denakil beldesinden geçeceğini öğrendiğinde, 1 Şubat 1884'te Mancini'ye yazdığı nottaki şu sorusu Branki'nin endişesini açıkça gösteriyordu: "Bianki ve beraberindekilerin, bir grup Habeşli ile Assab'a gelmesi Denakillilerin öfkelenmesine, bunun neticesinde de Avsa yolunun bir bölümünü kaybetmemize ve sömürgemizi tehlikeye maruz bırakmamıza sebep olur mu?"⁷¹⁷

Bu telgraf, IV.Yohanna'un Debre Tabor'daki sarayına gitmek üzere yola çıktıklarında Denakillilerin saldırısına uğrayan Bianki ve arkadaşlarının 8 Ekim 1884'te öldürülerek ortadan kaldırılmalarının sebeplerine ışık tutabilir. Bu haber 1884 Aralık ayı başlarında Roma'ya ulaştı.

⁷¹⁴ L. M. Nesbitt, Desert and Forest. **The Exploration of Abyssinian Danakil**. London 1935. s. 353.

⁷¹⁵ 30 Ocak 1884, BOA, Y.EE. 118/49. belge. 1.

⁷¹⁶ BOA, Y.EE. 118/49. belge. 2.

⁷¹⁷ Branki'den Mancini'ye gönderilen 1 Şubat 1884 tarihli rapor, nr.28, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 332.

Bianki'nin öldürülmesi, kamuoyunu alt üst etti. Öyle ki tüm İtalyan gazeteleri tek bir görüş etrafında birleşti ki, o da, hükümetin, İtalyan kaşifleri öldürenleri en ağır biçimde cezalandırması gerektiği görüşü idi. Gazeteler ayrıca bu olaydan faydalanarak İtalya'nın Kızıldeniz'in Afrika kıyısına ilişkin sömürgeci projeleri hakkında da yazdı. Hatta bu kampanyaya tüm parti gazeteleri ve coğrafi araştırma heyetleri katıldı. İtalya'nın Afrika ganimetlerinden payını alması için sömürge yarışında daha aktif bir rol oynamasını istediler. İtalyan hükümeti, bu görüşler, kendi niyetleriyle birebir uyuştüğundan, -daha önce, maruz kalabileceği bazı siyasi risklerden kaçınmak için, gazetelerde çıkan haberlerin asılsız olduğunu vurgulamış olmasına rağmen-, Bianki ve beraberindekilerin öldürülmesi olayını fırsat bilerek, Kızıldeniz'in Afrika sahilindeki nüfuzunu güçlendirmek için, silahlı askeri yayılma politikası izlemeye karar verdi.⁷¹⁸

Bianki'nin öldürülmesi, her halükarda İtalyan hükümetine -bilhassa İngiltere'nin onayından da emin olmasından sonra- Kızıldeniz sahillerine dair planlarını gerçekleştirme olanağı veren eşsiz bir fırsat oldu. Nitekim Mancini, 26 Aralık 1884'te, Messaggero gemisinin komutanına, Bahriye Nazırı Breen vasıtasıyla bir telgraf gönderdi. Telgrafta şöyle yazıyordu: "Assab'a yolculuğunuzu sürdürün. Ve Assab'ın sivil yöneticisi ile birlikte, bölgede Mısır ordusunun kalıntıları olsa bile, gecikmeden Beylül'ü işgal edin."⁷¹⁹

İtalya hükümetinin Beylül konusunda, Bâbîâli ile -İngiltere de kendisine bunu önermiş olmasına rağmen- iletişime geçmemiş olması dikkat çekici. İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Malvano, Beylül'un Assab sınırından sadece on mil uzaklıkta olduğunu, bu uzaklığın -Osmanlı Devleti'nin bölgesel hakları meselesinin gündeme getirilmesini gerektirmeyecek kadar- küçük bir mesafe olduğunu iddia etmişti. Ayrıca Beylül'deki askeri birliğin sayısı da azdı. Beylül'ün boşaltılması halinde, İtalya, Assab'ın iç güvenliğini pekiştirmek için burayı ele geçirmeye mecbur kaldığını iddia edebilirdi. Bu durumda da, bölgesel egemenlik meselesini kışkırtan taraf olmak yerine, Bâbîâli'nin sorularına cevap verebilirdi.⁷²⁰

⁷¹⁸ BOA, Y.EE.118/53.

⁷¹⁹ Mancini tarafından Denizcilik Bakanı Breen'ye, gönderilen 17 Kasım 1884 tarihli telgraf, (**İhtilâlu Eritriye**), s.311.

⁷²⁰ Celal Yahya, **Mısır'ı-İfrikıyye**, s. 543.

İtalyan Dışişleri Bakanı, 15 Ocak 1885’de parlamento önünde hükümetin, Bianki’nin katillerinin cezalandırılması için bölgeye bir askeri birlik gönderme kararı aldığını açıkladı. Mancini, bu birliğin gönderilmesi ile hükümetin, 1882 yılında meclise, Beylül yakınlarında öldürülen Giulietti’nin intikamının alınacağına dair verdiği sözün ve de ertesi yıl hükümet tarafından yapılan ‘İtalya için, Kızıldeniz sahillerinin güvenliğinin korunması, Süveyş Kanalı’ndaki seyrin güvenliğinin korunması gibi zaruri bir meseledir’ açıklamasının yerine getirilmiş olduğunu açıkladı.⁷²¹

Mancini, bu açıklamasından iki gün önce yani 13 Ocak 1885’de Assab’a, İtalyan hükümetinin Kızıldeniz sahili üzerindeki nüfuzunun güçlendirilmesi ve Bianki’nin katillerinin bulunarak cezalandırılması ve böylece bu tür olayların tekrarlanmasının engellenmesi bahanesi ile on bir Bersaglieri (nişancı)tugayından oluşan sabit bir birlik göndermeye karar vermişti. Bunun üzerine, İtalya 650 askerden oluşan Bersaglieri tugayı, bir top bataryası, mühendislerden oluşan bir bölük, bir tıbbi birlik ve bir levazım bölüğünden oluşan bu askeri birliği hazırladı. Komuta görevi Albay Saletta’ya verildi. Ve deniz subaylarının tüm izinleri iptal edildi.⁷²²

Öte yandan Mancini, Fransız sefirine bu birliğin, yalnızca hükümetinin, kamuoyunun ‘bu bölgelerde yaşayan barbar insanların İtalyanlara saygı duymalarının ve İtalyanlardan korkmalarının sağlanması gerektiği’ yönündeki taleplerine karşılık vermek için yaptığı bir manevra olduğunu söyledi. Ancak aynı zamanda -Fransa’nın Musavva ile ilgilendiği ve Musavva’yı tehdit ettiği konusunu gündeme getirerek- Musavva’nın işgalini hazırlamaya başladı. Mancini, 13 Ocak’ta Roma’daki İngiliz sefiri Lomley’e, korkutmak amacıyla, Fransızların, Mısır askeri birliği çekilir çekilmez Musavva’yı işgal etmeye kalkışabileceği yönünde bir not gönderdi. Aynı şekilde Londra’daki Negra da Granville’e, Fransızların Musavva’ya ilişkin emellerinin kendisini endişelendirdiğini ifade etti. Ve Granville’e Mancini’nin ‘İtalyan kuvvetleri sahile inmeye hazır duruma gelmeden -ki bunun Ocak ayının sonundan önce gerçekleşmesi mümkün değildi- Musavva’daki Mısır kuvvetlerinin çekilmesi suretiyle bölgenin tahliye edilmemesi’ konusunda kendisi ile bir anlaşmaya varmaya çok istekli olduğunu bildirdi. Ancak Granville, Kahire’deki Cromer’e Musavva’daki Mısır askeri birliğinin ayrılma zamanını sorduğunda, Cromer 18 Ocak’ta

⁷²¹ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s.176.

⁷²² Celal Yahya, *a.g.e.*, s. 549.

kendisine, ‘birliğin ani olarak çekilmesi meselesinin hali hazırda söz konusu olmadığı’ yanıtını verdi⁷²³.

Bu sırada, Salette liderliğinde Assab’a gönderilen İtalyan kuvvetler, 15 Ocak’ta Kızıldeniz sahillerine gitmek üzere, Amiral Bertelli komutasındaki savaş gemisi Gottardo ile Napoli’den ayrılmıştı. Bu birlik Assab’a ulaşmadan önce, İtalya hükümeti Beylül’ün işgal edilmesine karar verdi. Assab’ın sivil yöneticisi Bistolatsa’yave Kızıldeniz’deki İtalyan donanma komutanlarına işgal emri verildi. 25 Ocak 1885’te bir tugay limana indi ve işgali gerçekleştirdi.⁷²⁴

Mancini aynı gün, Asitane’deki sefiri Corti’ye Beylül’ü işgalini haklı göstermeye çalışan bir telgraf gönderdi. Telgrafta, kendisini -İtalya’nın Kızıldeniz’in batı sahillerindeki nüfuzunu güçlendirebilecek ve Assab sömürgesinin istikrar ve güvenliği için bir tehdit haline gelen Denakillilerin direncini kırabilecek olan- askeri birliği Beylül’e göndermeye mecbur bırakan hususun, Giulietti hadisesinden üç yıl sonra vuku bulan Bianki katliamı olduğunu söyledi. Ancak diğer taraftan üçüncü bir devletin -yani Fransa’nın- müdahalesini haklı kılacak tüm güçlü gerekçeleri engellemeyi amaçlıyordu. Bu yüzden, Beylül’deki düzeni koruması için bölgeye küçük bir tümen indirilmesine karar verdi. Mancini, Asitane’deki sefirine de Bâbiâli’ye, İtalya’nın, Beylül’ü işgali sırasında İngiltere’nin Zeyla ve Berbera’yı işgali sırasında izlediği yolu izleyeceğini ve hükümetinin bölgesel egemenlik meselesini gündeme getirmek niyetinde olmadığını bildirmesi emrini Verdi.⁷²⁵

Bu arada Hidiv de 25 Ocak’ta Sadrazam’a, İtalyan gemisinin Beylül’de olduğunu, hükümetinin adı geçen limandaki askeri birliğini takviye edemediğini ve İtalya’nın Beylül’ü işgalini engellemeye güç yetiremediğini ve de başka bazı İtalyan gemilerinin de Süveyş Kanalı’ndan geçmekte olduğunu ve bu gemilerin amaçlarının ne olduğunu bilmediklerini bildiren bir mesaj gönderdi.⁷²⁶

Mancini, ertesi gün, İstanbul’daki elçisi Kont Corti’nin gönderdiği telgrafın birer kopyasını Londra, Paris, Almanya, Viyana ve Petersburg’daki İtalyan büyükelçilerine gönderdi ve çok geçmeden, işgalci İtalyan güçleri, küçük Mısır birliğinin silahlarını

⁷²³ BOA, Y.PRK. MM, 1/51.

⁷²⁴ Ali Berekat, a.g.e. s. 434.

⁷²⁵ Harraz, Et-tevessü’ü’l-İtali, s. 187.

⁷²⁶ 25 Ocak 1884, BOA, Y. A. HUS. 180 / 125. belge. 1.

ellerinden aldı ve birliği, Mısır bölgesi Musavva'ya götürülmeleri için İtalyan gemilerinden birine binmeye zorladı. Osmanlı Devleti, Beylül'ün işgal edildiği haberini öğrenince, Roma'daki Osmanlı maslahatgüzarına telgraf çekerek, İtalya hükümetine Beylül'ü işgali ve Kızıldeniz'le ilgili gizli projelerinden ötürü protesto notası vermesini istedi. Osmanlı telgrafında şu ifadeler yer alıyordu: "Beylül ve Kızıldeniz sahillerinin tümü, Sultan'ın egemenliği altındadır. Osmanlı hükümeti, İtalya'nın Assab'daki haklarını hiçbir zaman tanımamıştır."⁷²⁷

Kont Corti'nin yaptığı ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamalara göre, Bâbîâli, İtalya'nın daha önce yaptığı açıklamalar ve verdiği teminatlar ile tamamen çeliştiğini düşündüğü olaylar karşısında büyük bir şok yaşıyordu.⁷²⁸

Şüphesiz Osmanlı hükümetinin, başka devletlerin gelip topraklarındaki düzen ve güvenliği korumasını kabul etmesi mümkün değildi. Bunun için, İtalya hükümetinden derhal ordularını, işgal ettikleri bölgelerden geri çağırmasını ve bir daha topraklarında herhangi bir sömürge projesine girişmeye cüret etmemesini istedi.⁷²⁹

Tabii ki, Osmanlı'nın bu itirazı, İtalya'yın sömürgeci projelerini ilerletmesine engel olamadı. Mancini, bu topraklardaki Mısır kuvvetlerinin sayılarının azlığının güvenliğin azalmasına ve istikrarsızlığa yol açtığını, dolayısıyla Mısırlı otoritelerin tek başına Kızıldeniz sahilleri üzerinde kontrolünü sağlayamaz hale geldiğini ve Beylül'ün işgalinin Assab'ın güvenlik ve istikrarının sağlanması amacıyla gerçekleştirildiğini iddia etti. Osmanlı hükümetinin, Osmanlı bayrağının korunacağından ve Beylül topraklarında dikili kalacağından ve de işgalin sultanın haklarına kesinlikle zararının dokunmayacağından emin olması gerektiğini söyledi.⁷³⁰

Mancini'nin hem sultanın mülküne saldırarak işgali gerçekleştirip ve Mısır askeri birliğini, silahlarına el koyduktan sonra Beylül'den tahliye edip hem de Sultan'ın haklarına zarar gelmeyeceğini ve Osmanlı bayrağının dikili kalacağını iddia etmesi gerçekten çok çelişkili bir durumdur.

⁷²⁷ 25 Ocak 1884, BOA, Y. A. HUS. 180 / 125. belge, 2.

⁷²⁸ 25 Ocak 1884, BOA, Y. A. HUS. 180 / 125. belge, 3.

⁷²⁹ Mancini'den İtalya'nın İstanbul Elçisi Coti'ye gönderilen 5 Şubat 1885 tarihli mektup, Roma. (İhtilâlu Eritriye), s. 355.

⁷³⁰ 9 Cemaziyelevvel 1302 (18 Şubat 1885), BOA, Y. PRK. ASK., 28/14.

4.7. Musavva'nın İşgali

İtalya'nın bir sonraki adımı, Musavva'nın işgaliydi. Kızıldeniz'deki nüfuzunu güçlendirerek işgal için hazırlıklarını yapmaya başladı. 7 Ocak 1885'de Bahriye Nazırı, hükümetinin kararını Güney Amerika'daki donanmanın komutanı Caimi'ye gönderdi. Kararda, hükümetin Kızıldeniz'deki deniz kuvvetlerini, subayların dışında 500 kadar denizci ile takviye etmeye ve bu kuvvetlerin Musavva'nın işgali için hazırlanmasına karar verdiği bildiriliyordu. Ayrıca Kızıldeniz'deki İtalyan donanması; Amerigo Vespucci, Garibaldi, Castelfidardo, Vidette ve Sagero gemilerinden oluşacak, Caimi, Süveyş'e varır varmaz komutayı alacaktı.

Caimi'nin Spezia'dan ayrılmasından önce, Vespucci ve Garibaldi gemilerinin, - Fiderdo gemisinin mürettebatının tamamlanması için- gerekli sayıda denizci, kırk topçu, gemi onarımında uzman yirmi denizci, kırk denizcinin yanı sıra on astsubay rütbeli silahlı denizci ile birlikte Kızıldeniz'e ulaşması kararlaştırıldı.⁷³¹

Caimi'ye hükümet Musavva'nın işgaline karar verdiğinde, hükümet tarafından kendisine Assab veya Sevakin'den hareket etmesi yönünde bir telgraf gönderileceği ve hükümetin işgal operasyonu ile görevlendirilen gemilerin bölgeye aynı anda ulaşması için gerekli koşulları hazırlayacağı bildirildi. Ve donanma bakanı, İngiliz ve Mısır hükümetleri ve Musavva'daki İngiliz yöneticisi ile İtalya'nın Musavva şehrini hiçbir mani olmaksızın işgal etmesi hususunda anlaşmaya varıldığını iddia etti. Ancak bu, aynı belgede Caimi'ye bildirdiği 'savunma gemilerine hazırlıklı olmaları ve şayet olursa savunma ateşini susturmak için stratejik konumlarını almaları talimatını verdiği' yönündeki emirle çelişiyordu.⁷³²

İtalyan Donanma Bakanı, ayrıca birinci kuvvet gibi, piyadelerden oluşan başka bir kuvvetin daha hazırlanması emrini verdi. Bu kuvvetin 22 Ocak'ta, herhangi acil bir durum

⁷³¹ İtalya Denizcilik Bakanı Berin'den Güney Amerika'daki İtalyan Deniz kuvvetleri Komutanı Caimi'ye gönderilen 7 Ocak 1885 tarihli bir emir, BOA, Y.A. HUS. 302/25.

⁷³² BOA, Y.A. HUS. 302/25.

için, özellikle de birinci kuvvetin takviye birlik gönderilmesi talebinde bulunması ihtimaline karşı hazır olmasını emretti.⁷³³

Cromer, Hidiv'in 25 Ocak'ta Bâbîâli'ye gönderdiği -daha önce bahsi geçen- telgraftan, 'Mısır hükümetinin Musavva bölgesini ve Kızıldeniz'in tüm Afrika sahilini korumaya devam etmeye güç yetiremeyeceğini' anladı. Mancini, gazetelerde İtalya'nın Kızıldeniz'de atacağı adıma ilişkin söylentilerin çoğalmas ve Hidiv'in Beylül'ün işgali hususunda Sultan'a gönderdiği mektup nedeniyle işgal operasyonunu hızla gerçekleştirmesi gerektiğini düşünüyordu. İkinci adım Musavva'ydı. Mancini, İtalyanların beş altı gün kazanabilmesi için işgal planında bazı değişiklikler yapmaya karar verdi. Birinci plan yerine, Musavva'nın işgali iki gemi Vespucci ve Gottardo'nun vasıtasıyla doğrudan gerçekleştirilecekti. Cromer, operasyonun hızlandırılması için, iki geminin doğrudan Musavva'ya giderek orayı işgal etmesi suretiyle zaman kazanılması fikrini uygun buldu. Kendisinin de Musavva yöneticisine birkaç gün önce talimatlarını gönderdiğini ifade etti.⁷³⁴

Lord Cromer-, İtalyanlara Kahire'ye, kendisiyle tüm idari detayları ve İngiltere'nin 3 Haziran 1884'te Habeşistan ile yaptığı anlaşmadan kaynaklanan imtiyazlar sistemini ve Mısırlı birliklerin Kessele ve Senhit'ten çekilmesi konusunu müzakere etmek üzere, - Musavva'daki hükümetin kendisine devredileceği- sivil veya askeri bir memur göndermelerini tavsiye etti. Ayrıca onlara, bölgenin durumunu iyi bilen Albay Chermeside'a güvenmelerini nasihat etti. Böylece İtalyanlar Kahire'deki İngiliz konsoloslu ile detaylar üzerinde anlaşmaya vardı. Ancak, İtalyanlar Musavva'ya 3 veya 4 Şubat'tan önce ulaşmayı başaramadıkları için, Nubar Paşa ile De Martino arasındaki karşılıklı yazışmaları ertelemek zorunda kaldılar ve Mısır hükümetinden, o günlerde Bâbîâli'ye bu konuda herhangi bir şey yazmaması hususunda söz almaya çalıştılar. Ancak hidiv, De Martino ile Nubar Paşa arasındaki yazışmaları Bâbîâli'ye bildirmekte ısrar etti. İtalyan konsoloslu, hidivin bu ısrarı karşısında mektubunu Şubat başına kadar Nubar Paşa'ya teslim etmemeye karar verdi.⁷³⁵

Gerçek şu ki Mancini, hem Londra'daki hem de Kahire'deki İngiliz yetkililerin, (İtalya'nın) Kızıldeniz'le ilgili siyasetini destekleyen tutumundan tamamen emindi.

⁷³³ 5 Rebiülahir 1302 (22 Ocak 1885), BOA, Y.A. HUS. 302/25.

⁷³⁴ 8 Rebiülahir 1302 (25 Ocak 1885), BOA, Y.A. HUS. 217/41.

⁷³⁵ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikayye**, s.552-553.

Nitekim Kahire'deki İngiliz konsolosunun, 27 Ocak'ta Lord Granville'e gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer alıyordu: "Sevakin yöneticisi Chermside'a durumu açıklamak için kişisel olarak bir mektup yazdım. Mektubumda eğer İtalyanlar Musavva'ya gelirse, onlara dostça davranması ve kendilerine tüm bilgileri vermesi gerektiğini, bununla birlikte Musavva'dan Osmanlı bayrağını indirirlerse, Mısır hükümeti adına onlara 'güzel ve kibar bir biçimde' itiraz etmesi gerektiğini bildirdim."⁷³⁶ Cromer sözlerine şunları ekledi: "Mancini, Nubar Paşa'nın Bâbîâli'ye İtalyanların yaptıklarını bildiren bir mektup göndermesine sinirlendi. Ancak Nubar Paşa'nın da içinde bulunduğu durum oldukça zor. Kendisinden, hükümetinin yetki alanı içine giren meseleleri Osmanlı hükümetine bildirmemesi yönünde talepte bulunulması mantıklı değil."⁷³⁷

Musavva'yla ilgili emellerini gerçekleştirmesinde İtalyanlara yardımcı olma konusunda Granville de en az Cromer kadar hevesliydi. Bunun sebebi, İtalyanların Mısır meselesine ilişkin tutumu ve çok yakında Hartum'a hakim olacak olan Mehdi isyanının bastırılması noktasında Musavva'da verebileceği destektir. Abdülaziz Abdulgani, İngiltere'nin, İtalya'nın Musavva'yı işgal edebilmesini sağlamaya niyetlenmesinin ardında iki amaç olduğunu ifade ediyor. İlki, Habeşistan'ın, Hartum'a kadar olan kesiminin kendisine tabi olduğunu iddia ettiği Nil Vadisi'ndeki savaştan vazgeçip, kendisini kuzeyden kuşatacak olan İtalyanlarla savaşması. İkincisi de, İtalya'nın kazanması ve sonrasında İtalya'yı, Kızıldeniz'de emelleri olmaya başlayan Fransızların karşısına koymak. Zira Fransa'nın bu emelleri, İngiltere'nin siyaseti ile çelişiyordu. İşte bu yüzden, İngiltere, Fransız yayılmasını engellemeye çalışıyordu. Bunun yolu da İtalya'nın Musavva üzerindeki emellerini desteklemekten geçiyordu. Fransa'nın karşısına İtalya'yı getirerek Kızıldeniz'deki Fransız nüfuzunu dengeleyebilecekti.⁷³⁸

Londra'daki Fransız sefiri Wadington, 29 Ocak'ta, Granville'den İngiltere ile İtalya arasında Kızıldeniz'deki Osmanlı mülkiyeti konusunda bir ittifak olup olmadığından emin olmaya çalıştı. Granville ise Wadington'a cevaben, 'bu konuda kendisine soru sormaya hakkı olmadığını, zira bizzat kendi hükümetinin de hiçbir devlete özellikle de İngiltere'ye danışmadan Kızıldeniz sahiliyle ilgili projeler planladığını' söyledi. Wadington, Osmanlı

⁷³⁶ Harraz, **Tarih Eritriya el-Hadise**, s.180.

⁷³⁷ Longrigg, **a.g.e.**, 115.

⁷³⁸ Abdülaziz Abdulgani, **El-isti'mâr ve Eseruhû âle'l-Urûbe ve !l-İslâm fî İfrikıyye**, Kahire t.y, s. 334.

mülkünün bu parçasının işgalinin, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasını ve bu topraklar üzerindeki egemenlik haklarına saygı duyulmasını öngören 1856 Paris anlaşmasına aykırı olup olmadığını sorduğunda ise ona şu yanıt verdi;⁷³⁹ “Tahmin ve varsayımlara dayanan bu konuların tartışılmasını önemsiz görüyorum. Bunun dışında, İngiltere, İtalya ile özel bir ittifak içinde değildir. İngiltere, siyasetinde ittifak sistemini izlememektedir. İlişkilerinin tüm devletlerle iyi olmasını istemektedir. Bununla birlikte İngiltere hükümetinin İtalya hükümeti ile samimi ve dostça bir ilişkisi vardır.”⁷⁴⁰

Granville, Fransız sefirine, ülkesinin Kızıldeniz’e yönelik tutumunu da şu sözlerle özetledi: “Mısır hükümetinin Kızıldeniz’in Afrika sahilinin tümü üzerinde hakimiyetini yayabilmesi için gerekli kaynaklara sahip olduğunu sanmıyorum. Bâbîâli’ye sahili geri alması çağrısında bulunuldu; ancak Bâbîâli, olumlu yanıt vermedi. İngiltere hükümeti, ne sahilin kendisi için işgal edilmesini istiyor ne de kendisini ilgilendirmeyen bir konuda tasarruf hakkına sahip olduğunu iddia ediyor. Buna rağmen dost bir ülke, sahildeki, Mısır hükümetinin tahliye edeceği bazı liman veya yerleri işgal etmek isterse, bu konunun, bu sahiller üzerindeki egemenliğin sahibi Bâbîâli ile çözüme kavuşturulması mümkündür.”⁷⁴¹

Granville, Londra’daki İtalyan sefiri ile yaptığı görüşmede, İtalyan sefirine, Fransız büyükelçisi ile arasında geçenleri anlattı. Ve kendisine, ‘İtalya’nın, -Bâbîâli ile anlaşarak Osmanlı egemenlik haklarının korunması kaydıyla- Kızıldeniz kıyısındaki, Mısırlıların tahliye etmek zorunda kalacağı, birkaç noktayı işgal etmesine karşı hiçbir itirazı olmadığını’ ifade etti.⁷⁴²

Doğrusu, Granville’in bu cevabı, İtalyanlara, Kızıldeniz sahili üzerinde istedikleri yere el koymaları için verilen açık onayı ifade ediyordu. Öte yandan, Granville’in Fransa’ya verdiği cevaplar ise, Fransa’nın, Osmanlı’nın Kızıldeniz’deki mülkiyeti üzerinde bir İngiliz İtalyan ittifakı olup olmadığına ilişkin şüphelerini gidermeye yetmemişti. Jules Ferry, öğrendiklerinden, İtalya’nın yalnızca Assab ve Beylül’ü değil, daha önemli bölgeleri

⁷³⁹ Bu anlaşma 3. Napolyon döneminde 30 Mart 1856 tarihinde Fransa, İngiltere, Sardunya ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında akdolanmıştır. 34 maddeden müteşekkildir. Anlaşmanın yedinci maddesine göre anlaşmayı imzalayan devletler Osmanlı Devletinin bağımsızlığını tanıyacaklar ve onun toprak bütünlüğünü koruyacaklardır. Muhammed Ferid, **Ed-devle El- osmaniye**, s. 276-282.

⁷⁴⁰ Negra’dan Mancini’ye gönderilen 29 Ocak 1885 tarihli mektup , London. (**İhtilâlu Eritriye**), s. 352.

⁷⁴¹ BOA, **İ. MTZ. (05)**., 26 / 1303.

⁷⁴² BOA, **İ. MTZ. (05)**., 26 / 130.

de hedeflediği, bu önemli mevkilerin Musavva ve Adulis Zula körfezi olabileceği sonucuna vardı. Roma'daki sefirinden, Mancini ile iletişime geçmesini ve Mancini'nin gerçek niyetlerini öğrenmeye çalışmasını istedi. Aynı zamanda, Mancini'ye Fransa'nın daha önce 1859 yılında, Adulis körfeziveDeskadasından feragat edilen özel bir anlaşma yaptığını ve bu anlaşma uyarınca kazandığı haklarını korumaya kararlı olduğunu hatırlatmasını da istedi. Mancini ise, 'Fransa'nın elindeki belgelerin değerini takdir etme olanağı olmadığından, Fransa'nın bahsi geçen bu yerler üzerindeki haklarını tanımamasının mümkün olmadığı' cevabını verdi. Bununla birlikte, İtalya'nın Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki bazı yerleri işgal etmesi halinde, bu Fransa'nın açıklamalarına önem atfedeceğini, zira ülkesi ile İtalya arasında herhangi bir karışıklık çıkmasını istemediğini bildirdi.⁷⁴³

Fransız gazeteler, 1885 Ocak ayının başından itibaren, Fransız hükümetinin, Kızıldeniz'in batı sahilleri üzerindeki haklarına ilişkin iddialarını yayınlamaya başlamıştı. Le Matin ve Debat gazeteleri aynı gün, Fransa'nın -1859 yılında Russell ile Habeş Kralı Necaşi arasında yapılan anlaşmanın öngördüğü gibi- Adulis körfeziveDeskadasıüzerindeki mülkiyeti konusunda iki makale yayınladı. Bunun üzerine Paris'teki İtalyan sefiri, bu hususu ülkesine bildirdi ve Jules Ferry'nin, görüşmeleri sırasında, Fransa'nın bahsi geçen sahil bölgeleri üzerindeki haklarını ısrarla vurguladığını ifade etti.⁷⁴⁴

Velhasıl Mancini, İngiltere'nin, Kızıldeniz sahili, özellikle de Musavva konusunda İtalya'yı desteklediğini açıkça gösteren bu tutumundan sonra, 30 Ocak 1885'te İstanbul'daki sefirine "Kızıldeniz'deki beklenmedik olayların, kendisini Musavva'daki durumu dikkate almaya zorlayacağını, güvenilir bir kaynaktan Mısır hidivinin, birkaç hafta önce sultana daha önce en güneydeki bölgeleri boşaltmak zorunda kaldığı gibi, şimdi de Musavva'yı boşaltmak zorunda kalacağını bildirdiğini öğrendiğini" yazdı⁷⁴⁵. Mancini, sözlerine şunları ekledi: "Olur da Mısır hidivi Musavva'yı tahliye eder ve biz de Musavva'yı işgal etme hususunda tereddüt edersek, olabilecek iki şey var: Ya Kızıldeniz'in bu en önemli bölgesini kaosa terk edilmiş ve Habeş işgaline açık görürüz ya da başka bir devlet tarafından işgal edilmiş buluruz"⁷⁴⁶. Onun için İtalya, bu bölgeyi yakın bir zamanda

⁷⁴³ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikayye**, s.555-556.

⁷⁴⁴ BOA, **İ. HR.**, 337/21800.

⁷⁴⁵ 26 Rabiülahir 1302 (12 Şubat 1885), BOA, **Y. A. HUS.** 180/122.

⁷⁴⁶ Raif, Râgıb – Ahmed, Rauf, **Mısır Meselesi**, İstanbul 1334, s. 91.

işgal etmeye karar vermiş ve kendisini işgale hazırlamıştır. Mısır hükümetine Musavva ile ilgili niyetleri sorulacaktır. Şayet cevabı, acilen boşaltmaya karar verdiği yönünde olursa, bölgenin yeterli sayıda İtalyan kuvveti ile işgal edilmesi için tüm tedbirler alınmıştır. Bu kuvvetler direnişle karşılaşmayacaktır. Granville ile yapılan anlaşmaya göre, olası işgalin tüm detayları, De Martino ile Kahire'deki İngiliz konsolosu arasında plânlanmıştır.”⁷⁴⁷

Nitekim Albay Saletta, hala Assab yolundayken -Gottardo gemisi de o sırada bir hasarın onarımı için Sevakin limanına demir atmıştı- 31 Ocak 1885'te Savaş Bakanı Ricotti'den bir telgraf aldı. Telgrafta kuvvetlerini Musavva'ya indirmesi ve Musavva'yı işgal etmesi emrediliyordu.⁷⁴⁸

Cromer, o vakte kadar Kızıldeniz'deki İngiliz donanma birliklerinin genel komutanı ile İtalyanların Musavva'yı işgal etme olasılığı hususunda iletişime geçmediğinden, donanma birliklerinin komutanı⁷⁴⁹, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Chermside'ın Nubar Paşa'ya sunduğu, -İtalyanların, Kızıldeniz sahilinde Osmanlı Devleti'nin mülkiyetindeki toprakların daha fazlasını işgal etme niyetleri olduğu yönündeki söylentilere ilişkin-raporun bir özetini gönderdi. Bunun üzerine Granville araya girdi ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan, Kızıldeniz'deki İngiliz donanma komutanına 'İtalyan yetkilileri rahatsız edebilecek herhangi bir davranışta bulunmaktan kaçınması' emrini vermesini talep etti. Nitekim bu, İngiltere'nin İtalyan kuvvetlerinin Musavva'yı işgaline imkan tanımasını, İtalyan kuvvetlerinin önünü açmasını emreden açık bir talimattı.⁷⁵⁰

1885 yılı Şubat ayı başlarında asker yüklü iki gemiyi yöneten İtalyan Amiral Caimi, Sevakin'e ulaştı. Bu sırada üçüncü gemi de limana yaklaştı⁷⁵¹. Bu arada bölgedeki İngiliz komutan, bir savaş gemisini, müdahalede bulunmaksızın gelişmeleri gözlemlemesi için Musavva limanına gönderdi. Chermside'ın Sevakin'de olmaması sebebiyle, Caimi, tam bir gün Sevakin'de beklemek zorunda kaldı.⁷⁵²

⁷⁴⁷ 30 Ocak 1885, BOA, **İ. HR.**, 337 / 21835.

⁷⁴⁸ Harraz, **Eritriya el-Hadise**. s.171-173.

⁷⁴⁹ 26 Rabiülahir 1302 (12 Şubat 1885), BOA, **Y. A. HUS.** 180/125.

⁷⁵⁰ Celal Yahya,**a.g.e.**, s. 556.

⁷⁵¹ 21 Rabiülahir 1302 (10 Şubat 1885), BOA, **Y. A. HUS.** 180/120.

⁷⁵² BOA, **İ. MTZ. (05).**, 25 / 1194.

Öte yandan, Mısır hükümeti, Kızıldeniz üzerindeki egemenliğin sahibi olmasına rağmen, De Martino'nun notunda geçenleri -bu hususta bir karara varması için- Bâbîâli'ye sunmaktan başka çıkar yolu yoktu. Nubar Paşa, İtalyan notunu teslim aldıktan bir gün sonra, De Martino'yu aradı ve ona, Hidiv'in -Bâbîâli'nin, sorunlu sahillerin durumuyla ve Mısır'ın bu olaylar karşısındaki zor durumuyla ilgilenmesi için- yazışmaların yüksek otoritenin sahibi olan Bâbîâli'ye sunulması emrini verdiğini söyledi. Ve Hidiv'in, İtalyan notu konusunda, Osmanlı Devleti'nden talimat gelmesinin beklenmesine karar verdiğini bildirdi. Ancak Roma hükümeti, Mısır'ın bu notunu 8 Şubat 1885'te yani Musavva'yı işgalinden üç gün sonra aldığı için, İtalya'nın Musavva'yı işgal planı üzerinde pek de etkisi olmadı.⁷⁵³

Çok geçmeden Sadrazam, Hidiv'e, Musavva'daki Mısırlı askeri birliğin geri çekilmemesi konusunda uyarıcı bir mesaj gönderdi. Mesajında şöyle diyordu: "Kızıldeniz sahillerinde bölgeyi korumaya yetecek kadar silahlı kuvvet bulunmadığından söz ediyorsunuz. Ancak egemenlik meselesi, asker sayısına değil, bölgede mevcut kuvvetlerin orada kalmaya devam etmesine ve sayıları ne kadar azalırsa azalsın geri çekilmemelerine dayanır." Sadrazam, hidiv yönetimini Musavva'dan çekilmediği için uyardı. Bunun, İtalyanların tasarruflarının zımnen onaylandığı anlamına geleceğini belirtti. Hidive böyle bir şeyin meydana gelmesine izin vermemesini tavsiye etti.⁷⁵⁴ Bunun üzerine Nubar Paşa, Sevakın valisi Chermide'a 'İtalyanların kuvvetlerini Musavva'da indirmesi halinde onlara şiddetle karşı çıkmasını ve bölgede dikili Osmanlı bayrağını, aynı şekilde Mısır garnizonunu ve yönetimi korumasını' emreden bir mesaj göndermek zorunda kaldı.⁷⁵⁵

Diğer taraftan İstanbul'daki İtalyan sefiri de Mancini'ye bir not göndererek, Bâbîâli'nin, devletlerin büyükelçilerine sert bir dille yazılmış bir itiraz beyannamesi dağıtmak niyetinde olduğunu, itiraz beyannamesinde, İtalyanların Osmanlı Devleti toprakları üzerinde gerçekleşen saldırgan eylemlerini kınadığını, İtalya'nın, Osmanlı Devleti'nin sınırlarının korunmasını garantiye alan anlaşmaları ihlal ettiğini duyuracağını bildirdi.⁷⁵⁶

⁷⁵³ 14 Rebiülahir 1302 (14 Şubat 1885), BOA. Y. PRK. HR. 8/9.

⁷⁵⁴ BOA, Y. PRK. EŞA., 3 / 16.

⁷⁵⁵ Aynı belge.

⁷⁵⁶ Corti tarafından Mancini'ye gönderilen 5 Şubat 1885 tarihli telgraf, (İhtilâlu Eritriye), nr. 48, s. 336.

Ancak bu protestolar hiçbir şeyi değiştirmedi. Nitekim İtalya hükümeti, Caimi'ye iki gemi ile Musavva'ya gitmesi ve orada bir asker tugayı indirmesi, Osmanlı bayrağına müdahale etmeksizin İtalyan bayrağını dikmesi, Mısır askerlerinin gönderileceği yolun hazırlanması ve bunun için uygun bir zaman belirlenmesi görevini albaya bırakması, albayla görüş alışverişinde bulunması, gerektiğinde ona yetki vermesi ve İtalyan savaş gemilerinden birinin Musavva ve Beylül arasındaki sahil noktalarından geçerek bu bölgelerdeki insanlara bundan böyle İtalyan hükümetinin himayesi altında olduklarını ilan etmesi yönünde emirler verdi.⁷⁵⁷

Caimi, 3 Ocak'ta, beraberinde Chermside'in, Musavva bölge temsilcisi İzzet Bey'e gönderdiği talimatlar ile birlikte Musavva'ya hareket etti. Mancini, Chermside'in Musavva'ya gitmek istemediğini düşündü. ve hemen De Martino'ya bir mesaj göndererek, kendisinden derhal Cromer ile iletişime geçmesini ve Cromer'i Chermside'in görev yerine dönmesi gerektiği konusunda sıkıştırmasını istedi. Çünkü Chermside'in varlığı, İtalyanların, işgal operasyonunun güç kullanmaya mecbur kalınmaksızın gerçekleşeceği hususunda mutmain olması için yeterliydi. Ancak Chermside, bölgedeki Mısırlı yetkililere, İtalyanların limana güvenle inmelerine izin vermeleri ve İtalyanları dost gibi karşılamaları ve şekil olarak itiraz etmek dışında hiçbir şey yapmamaları ve Mısır bayrağını ve Mısır garnizonunu korumaları yönünde emirlerini verdiği müddetçe, işgalin gerçekleştirilmesi sırasında, kendisinin Musavva'da bulunmasının zorunlu olmadığını açıkladı.⁷⁵⁸

Caimi'nin komutasında Sevakın'den hareket eden Gottardo ve Amerigo Vespucci gemileri, 4 Şubat akşamı Musavva'ya ulaştı ve 1885 yılının 5 Şubat sabahı saat onda limana girdi. Caimi, gemisinde, İngiliz savaş gemisi Condor'un komutanı Domfil ile kısa bir görüşme yaptı. Görüşmenin akabinde Domfil, Chermside'dan gelen talimatların içeriğini Musavva bölge temsilcisi İzzet Bey'e bildireceğini, ardından da İzzet Bey'le sabah saat 11.30'da bir toplantı ayarlanacağını ifade etti.⁷⁵⁹

Musavva ilinin temsilcisi İzzet Bey ve Caimi arasında düzenlenen toplantıya İngiliz kruvazörü Cordon'un komutanı Domfil, il sekreteri Marcopolive tercümanı katıldı. Caimi,

⁷⁵⁷ BOA, İ. MMS., 100 / 4218.

⁷⁵⁸ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikıyye**, s.560-561.

⁷⁵⁹ Rapor, Bahriye Nazırı Caimi'den, 6 Şubat 1885. (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 43. s. 388.

temsilciye limanı ziyaret sebeplerini açıkladığında, temsilci İtalyanların gelişine şiddetle karşı çıktı. İtalyan komutandan talebini yazılı olarak kaydetmesini istedi ve o da yaptı.⁷⁶⁰

Diğer taraftan, Musavva'daki İtalyan kuvvetlerinin başkomutanı Saletta da işgali gerçekleştirmekle görevli İtalyan güçlerinin indirilmesi işleminin kolaylaştırılması için Mısır kuvvetlerinin bulundukları yerlerin belirlenmesi konusunda anlaşmaya varmak için il temsilcisi ve (Musavva'daki) Mısır garnizonunun komutanı ile bir araya geldi. Daha sonra Caimi, bölge halkını işgalden haberdar etmek için hazırladığı açıklamanın Arapça'ya çevrilmiş altı nüshasını, şehrin duvarlarına yapıştırılmak üzere İzzet Bey'e vermeye karar verdi. Bu, İtalyan kuvvetlerinin bölgeye savaşımadan ayak basmasını ve bölge halkının ayaklanmasını önlemek amacıyla yaptığı bir kandırmacaydı. Açıklamada şunlar yazılıydı: "Musavva sakinlerinin dikkatine... İtalya hükümeti beni, Osmanlı ve Mısır hükümetleri ile hatta Habeş hükümeti ile Musavva'nın işgalini gerçekleştirmem konusunda anlaşmam için görevlendirdi. İşgal operasyonunu bugün gerçekleştireceğim... İtalyan bayrağı, Osmanlı bayrağının yanına asılacak. Bölgedeki güçlerimize, düzeni korumalarını ve güzel muamele etmelerini, satın aldıkları şeylerin ücretini ödemelerini, geleneklerinize ve dinlerinize titizlikle saygı duymalarını tavsiye ettik. Ben de işlerinizin seyrine engel olmayacağım. Bilakis, ticaretinizi kolaylaştırmaya çalışacağım. İtalyan hükümetinin Musavva'ya karşı iyi niyetler beslediği konusunda sizi temin ederim. Dolayısıyla biz de sizin mutlak dostluğunuzu, her zamanki işlerinize devam etmenizi, güven ve huzur hissetmenizi ve de hoşnut olmanızı diliyoruz."⁷⁶¹

Aslında Caimi'nin yaptığı bu açıklama, yanıltıcı ve aldatıcı bir açıklamaydı. Zira Mısır hükümeti, İtalya hükümetinin Musavva'yı işgal etmesini hiçbir zaman onaylamamıştır. Aynı şey, Osmanlı Devleti hükümeti ve hatta 3 Haziran 1885 anlaşması ile Sudan'ın doğusunda kuşatılmış Mısır askerlerinin çekilmesi meselesini, kendi topraklarından geçişlerine izin vermek suretiyle kolaylaştırmak karşılığında, Musavva'da transit ticaret kolaylığı imtiyazlarına sahip olan Habeşistan hükümetinin bizzat kendisi için de geçerlidir. Göze çarpan bir başka önemli husus da şu ki, Caimi duyurusunda, Osmanlı Devleti'nin Musavva'nın işgaline onay verdiğini iddia ediyor. Bu ise İtalya hükümetinin

⁷⁶⁰ A.e.

⁷⁶¹ Caimi'den Denizcilik Bakanına gelen 43 numaralı takrire ekli Musavva ahalisine tamim, 9 Şubat 1885, (İhtilâlu Eritriye), s. 376.

Bâbîâli'nin Musavva üzerindeki egemenliğinin halen kaim olduğunu tanıdığı anlamına geliyor⁷⁶². Diğer taraftan İngiltere, Mısır'ın -Sudan'ın tahliye edilmesi siyaseti gereğince- çekildiği toprakları 'mübah mülk' addediyor, yani tüm devletlerin o toprakları ele geçirmeye ve kendisine tabi olduğunu ilan etmeye hakkı olduğunu varsayıyordu. Ayrıca şu da dikkatimizi çekiyor ki, Caimi'nin duyurusu, öncelikli olarak Musavva halkına yönelikti. Musavva sakinlerinin tabiatına ve toplumsal koşullarına uygun bir beyan olması için titiz bir şekilde hazırlanmıştı. Çünkü onların mukavemet göstermelerine engel olmak istiyordu⁷⁶³.

Nitekim İzzet Bey, emrindeki askerlerin azlığı sebebiyle, İtalyan kuvvetlerinin Musavva'ya inmesine izin vermeye mecbur olduğunu hissetti. Operasyon, Caimi'nin söylediğine göre, öğleden sonra üçten akşam yediye kadar, dört saat sürdü. Büyük bir titizlikle ve tek bir silah atışı yapılmadan gerçekleştirildi. Caimi, görevinin başarıya ulaşmasının sebebinin İngiliz savaş gemisi kaptanı Domwel'in, İzzet Bey ile yaptığı toplantının öncesinde ve sonrasında kendisine yaptığı yardımlara bağlıyor ve şöyle diyordu: "Onun çabaları sayesinde ittifakımızı en iyi şekilde sonuçlandırdık."⁷⁶⁴

İtalyanların Musavva'yı işgal operasyonunu gerçekleştirme planı şöyle gerçekleştirildi: İtalyan gemisi Vespucci, limana girerek kaldırımına demir attı. Bu sırada diğer gemi Guttardo ise, herhangi bir acil duruma karşı tetikte olmak amacıyla mevkiyi ve koşulları gözlemlemek üzere limanın kaldırımından uzakta kaldı ve askerlerin indirilmesi emri verildiğinde bahsi geçen gemi de limana girdi. Cidde valisinin, İtalyanların Osmanlı topraklarına tecavüz etmesine karşı çıkması için bir Osmanlı gemisi gönderme olasılığına dair bilgiler geldiğinden, Guttardo'nun yerini de üçüncü bir gemi; Amedeo aldı.⁷⁶⁵

Bu arada Fransız savaş gemisi Ronar'da, İtalyan kuvvetlerini, Süveyş kanalını geçişlerinden itibaren, işgali gerçekleştirdikleri ana dek takip etti. Ertesi gün, Fransız hükümetinin İtalyanların Musavva'ya ayak basmasını protesto etmesi için, haberi hükümete Perim'den telgrafla bildirmek üzere Musavva'dan ayrıldı.⁷⁶⁶

⁷⁶² 28 Şubat 1302 (14 Şubat 1885), BOA, Y. A. HUS, 180/27

⁷⁶³ 28 Rebiülahir 1302 (14 Şubat 1885), BOA, Y. PRK. TRK. 8/20.

⁷⁶⁴ BOA, Y. HUS., 215 / 63.

⁷⁶⁵ BOA, MV., 7/48.

⁷⁶⁶ BOA, MV., 7/48.

İşgâli gerçekleştirmekle görevli İtalyan kuvvetlerinin indirilmesinden sonra, Caimi, beldedeki stratejik yerlerin işgali için ikinci adımı uygulamaya başladı. Medio tümeninin yarısını Re's Medr tarafından denize bakan kalenin işgali için gönderdi. Garibaldi gemisindeki kraliyet muhafız tümenini ise Cerar yarımadasını işgal etmesi için gönderdi ve onları bir süvari tümeni bir de topçu tümeni ile takviye etti. Monkullo⁷⁶⁷ ve Hotumlo⁷⁶⁸ kalelerini ele geçirmeleri için ise dördüncü süvari tümeninin yarısını gönderdi. Kalelerin liderleri karşı çıksa da boşunaydı. Çünkü itirazları formaliteden öteye geçmemişti.⁷⁶⁹

Bu tür sert dilli aciz itirazlara, Tovalot kalesinin lideri Ahmed Monit'in, adı geçen kaleyi ele geçirmek amacıyla süvari tümeninin yarısını komuta eden İtalyan kaptan Vianelli'ye verdiği şu mesajı örnek vermemiz yeterli olacaktır. "Mısır ve İngiltere hükümetleri ile İtalya hükümeti arasında yapıldığını iddia ettiğiniz anlaşmaya binaen Tovalot kalesini işgalinizin benim onayına binaen olması gerekiyor.

Onay vermediğim takdirde direnmem gerekiyor. Ancak mukavemet etmek için yeterli kuvvet bulunmadığından, bu yaptığınıza itirazımı sunuyorum."⁷⁷⁰

Aynı zamanda, süvari tümeninin diğer yarısı da Mısırlı yönetici İzzet Bey'in - yarısını Musavva'daki İtalyan kuvvetlerinin komutanı Saletta'ya tahsis ettiği- karargahını korumakla görevlendirildi. Mısırlı liderlerden kaleler ve şehrin önemli merkezleri alınırken, Caimi de limanı olası herhangi bir saldırıya karşı korumak için tedbirlerini almıştı⁷⁷¹. Zira Cidde'de demirli Osmanlı savaş gemilerinin saldırılabileceği yönünde haberler ulaşmıştı. İtalyan gemisi Amedeo da limanı korumak için seyir halindeydi. Aynı şekilde deniz savaşında yararlı olabilecek bazı türden silahlar da Garibaldi ve Vespucci gemilerinde tutuldu. Ancak Osmanlı gemileri İtalyan komutan Caimi'nin beklediğinin aksine, hiçbir şey yapmadı.⁷⁷²

⁷⁶⁷ Hotumlo Kalesi Musavva'ya akan su yollarının kenarındadır. Celal Yahya, **a.g.e**, s. 561.

⁷⁶⁸ Monkullo Kalesi yağmur sularının toplandığı büyük bir su birikintisinin kenarındadır. Celal Yahya, **a.g.e**, s. 561.

⁷⁶⁹ Bahriye Nazırı Caimi'den, 6 Şubat 1885. (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 43. s. 388.

⁷⁷⁰ Tavalut kalesi Kumandanı Ahmed Munit'den Kaptan Fiyanelli'ye gönderilen 5 Şubat 1885 tarihli mektup, (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 69, s. 384.

⁷⁷¹ BOA, **Y. PRK.** 4 / 24.

⁷⁷² Rapor, Bahriye Nazırı Caimi'den, 6 Şubat 1885. (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 43. s. 388.

4.8. Musavva'nın İşgaline Tepkiler

4.8.1. Kahire Hidivliğinin Tepkisi

Kahire yönetiminin, İtalya'nın Musavva'yı işgaline karşı tutumu tamamen olumsuzdu. Çünkü yönetim İngiltere istilasının ülkeye girmesine karşı hiçbir şey yapmadığı gibi bir de dostane siyaset temelinde Nubar Paşa'yı bakanlığa getirmişti. Hidiv bunun üzerine Bâbiâli'ye, İtalya'nın mevcut Mısır muhafız birliklerini silahtan arındırdıktan sonra Beylül'u istila ettiğini ve silahları İtalyan gemileriyle Musavva'a naklettiğini ifade eden bir telgraf çekerken yine Musavva muhafızına da İtalyan saldırganlığına karşı protesto yapılmasını ve oradaki Mısır idaresiyle kuvvetlerinin korunmasını emreden bir telgraf çektiğini de bildirmiştir. Bununla birlikte Hidiv yazısını; çabuk davranılmasını ve İtalyan operasyonlarının bir an önce durdurulmasını talep ederek bitirmişti. Çünkü açıkça belli olan bir nokta daha vardı ki İtalyanlar Musavva'ı ele geçirmeye çalışacaklardı. Ancak Bâbiâli İtalya'nın Kızıldeniz'in batı kıyılarındaki sömürgeleriyle ilgili hırsına gem vuracak hiçbir yaptırım uygulamadığı gibi Hidive bir yazı yazarak İtalyanları Musavva'ın istilasından alıkoyacak ve yine Kızıldeniz'deki projelerini gerçekleştirmekten vazgeçirecek yolların bulunmasını talep etmişti.⁷⁷³

Baring, Bâbiâli'nin cevabını; Osmanlının Kızıldeniz'deki yöreye müdahale etmeyi düşünmediği ve yetkiyi tamamen Mısır hükümetine bıraktığı şeklinde yorumlamıştı. Bu son gelişmeyle birlikte de Osmanlının yapacak hiçbir şeyinin olmadığı ve İtalya'nın Musavva'ı işgali artık hallolmuş bir meseleydi.⁷⁷⁴

Ayrıca Baring, De Martino'ya; Nubar Paşa'nın İstanbul'ya olayı yalnızca İtalyan kuvvetlerinin artık Musavva'a ulaşarak işgal ettiğini ve kendisinin zor da olsa artık sayıca ve kuvvetçe üstün durumdaki İtalyan çıkarmasından sonra Mısır kuvvetlerinin de Musavva'da kalması için çalışacağını da söylemişti.⁷⁷⁵

Mısır hükümeti de sanki derin bir komaya girmiş ve Kızıldeniz kıyısındaki sömürgelerinde meydana gelen gelişmelere karşı ne yapacağını bilemez duruma

⁷⁷³ 7 Şubat 1885, BOA, Y. PRK. BŞK. 9/25.

⁷⁷⁴ 7 Şubat 1885, BOA, Y. PRK. BŞK. 9/25.

⁷⁷⁵ Celal Yahya, a.g.e, s. 563.

gelmişti.Öyle ki İtalyan istilasından dört gün sonra 9 Şubat'ta Şirmesid'den Mısır hükümetine ulaşan bir telgrafta İtalya'nın Musavva'yı işgal ettiği dile getiriliyor ve Osmanlı bayrağının yanına İtalyan bayrağının da muhafızlık binasına çekildiğini bildiriyordu. Nubar Paşa'nın işgalden sonra taptığı bütün şey ise hükümeti adına Kahire'deki İtalyan konsolosu De Martino'ya sert bir üslupta bir protesto çekmesiydi.⁷⁷⁶

Hidiv de Bâbîâli'ye 9 Şubat'ta bir telgraf çekerek İtalya'nın Musavva'yı işgal ettiğini bildiren Sevakın kaynaklı telgraftan 5 Şubat'ta saat 03:30'da haberdar olduğunu bildirmiş, işgalin Musavva muhafızının ve birlik komutanının protestosuna rağmen gerçekleştiğini, Sultanın bu bölgedeki hukukunun korunması için hükümetinin elinden geleni yaptığını bildirirken telgrafı şöyle bitirmişti:” Bizim şu anda zat-ı şahanelerine Mehdi hareketinin bu bölgelerde yayıldığını ve bu hareketi aciz kaldığımızı, ayrıca İtalyanların yaptıklarına karşılık olarak da halimizin bu olduğunu ve halihazırdaki durumun ortaya çıkardığı gereksinimi bilerek vahametini inanmanız için Devlet-i Aliyye'ye bildirmemiz ve uyardığımız gerekmektedir.”⁷⁷⁷

Söz konusu telgraftan da anlaşıldığı üzere Kahire yönetimi, gerek Musavva'daki İtalyan işgaline karşı gerekse Sudan'daki Mehdi hareketine karşı Sultanın topraklarını savunmak için meydan okumada aciz olduğunu açıkça ilân etmişti.

4.8.2. Osmanlı Devletinin Tepkisi

Osmanlı hükümeti İtalyanların Musavva'a inerek işgal ettiği haberini 10 Şubat'ta öğrenmiş, ardından da Roma'daki sefiri Mihran Efendi ve eşine, Mancini ile görüşerek İtalya'nın Musavva'yı işgalini protesto etmeleri için bir telgraf çekmiş, aynı zamanda Bâbîâli'nin bu telgrafı, İtalya'nın giriştiği bu işin Sultan tarafına İtalya'nın daha önce verdiği “İtalya'nın Musavva'yı ancak Mısır birliklerinin kendiliğinden geri çekilmesi durumunda işgal edeceğine dair güvencenin delindiği anlamında sayılacağına, yine bu davranışın Osmanlının hükümlerlik haklarının çiğnenmesi ve uluslararası hukuk

⁷⁷⁶ Nubar Paşa tarafından De Martino'ya gönderilen 9 Şubat tarihli mektup, 1885. **BOA. Y.A. HUS.** 217/54.

⁷⁷⁷ 9 Şubat 1885, **BOA, Y.A. HUS.** 271/55.

kurallarının delindiğine işaret etmiş olmakla birlikte devletlerarası ilişkilerde temel unsurun yapılan anlaşmalara uymak olduğuna işaret edilmişti.⁷⁷⁸

Mancini Bâbîâli'nin telgrafına verdiği cevapta Musavva'da ve Kızıldeniz sahillerinde bölgesel yönetimin Osmanlı devletinde olduğunu bilmemek mümkün olmadığı gibi Kızıldeniz'de Osmanlı Devleti'nin hükümranlılığını itiraf etmiş ve İtalya'nın hedefinin bu yörelerdeki emniyeti sağlamak için yardımcı olmak olduğunu ileri sürerek bunun da Mısır hükümetinin emniyeti sağlamada acziyetinin itirafı ve özellikle son ulaşan haberlere göre Musavva'da istikrar ortamının olmadığını, komşu bölgelerde yayılan Mehdi hareketinden gelen sürekli baskınların olduğunu, Mısırlı yetkililerin buna karşı koyamadıklarını öne sürmüş ve Mancini sözünü var gücüyle "Bâbîâli bizim yönümüzü sertlikle belirleyecek öyle mi? Bunu da Berbera ile Zeyla'ı işgal eden İngiltere ile Tacura'yı işgal eden Fransa gibi devletler karşısındaki tutumuyla yapacak!..."⁷⁷⁹ diyerek bitirmişti.

İtalya'nın Kızıldeniz'de operasyonlara başlamasından beri Osmanlı Devleti'nde bir gerginlik hüküm sürüyordu. Devlet katına sirayet eden bilgiler arasında padişahın İstanbul limanına demir atmış üç gemiyi Kızıldeniz'e 2000 asker nakletmek için hazırladığı ve Kızıldeniz'de askeri tersaneleri hızlı bir şekilde kurmalarına dair verdiği emir de vardı. Bundan başkaca da Asitane'deki İtalyan sefiri Koverti hariciye bakanına gönderdiği yazıda askeri tersane projesinin böyle kısa bir zamanda gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığına da değinmekte ve bu hazırlıkların bu kadar hızlı olmasının Trablusgarp'a yönelik özel bir hamle olabileceğini de söylüyordu.⁷⁸⁰

Diğer yandan İtalyan hükümeti de Lord Grenvill'e Bâbîâli ile samimi ilişkilerine aracılık etmesi için talepte bulunuyordu. O da İtalyanlara özellikle Musavva'yı işgalleri dolayısıyla problem çıkmasını engellemek için elinden geleni en sonuna kadar yapacağını vaat ediyordu. Ve İtalyan hükümeti beklemeksizin Osmanlıları teskin için Paopoulou Gazetesi'nde yayınlanan 16 Şubat 1885 tarihli makale içeriğinde bir açıklama yapmayı uygun görmüş ve İtalya'nın Kızıldeniz sahilindeki faaliyetlerindeki amacının herhangi bir durumda Bâbîâli'nin hukukunu çiğnemek olmadığını, buradaki amacın ancak ve ancak sahil limanlarını garanti altına almak olduğunu, bu limanların Doğu Sudan'daki aşırı

⁷⁷⁸ BOA. Y. PRK.A. 4/24.

⁷⁷⁹ Aynı belge.

⁷⁸⁰ Asitane tarafından Mancini'ye gönderilen 7 Şubat 1885 tarihli telgraf, (İhtilâlu Eritriye), nr. 43, s. 365.

uçların saldırılarına maruz kaldığını zikrederken makale İtalyan hükümetinin şu sözüyle bitiyordu:”Osmanlı Devleti Sudan bölgesinin genelinde uzun bir zamandan beri anarşinin yaygın bir hal olduğunu elbette inkar edemez. Çünkü Osman Dakne’nin önderliğindeki aşırı uçların saldırıları batı Kızıldeniz’in selametini ve güvenliğini tehlikeye düşüren saldırılardır.”⁷⁸¹

4.8.3. Avrupa Devletlerinin Tepkisi

4.8.3.1. Rusya’nın Tepkisi

Rusya hükümeti Osmanlı Devleti tarafında durmaya devam ediyordu. Bu anlamda da İtalya’nın Musavva’ı işgaliyle birlikte Osmanlı hükümetinin protestosunu desteklemiştir. Daha önce de geçtiği gibi Rusya İtalya Dışişleri Bakanlığı nezdindeki protesto görevini de Roma’daki sefirine vermiştir.⁷⁸²

4.8.3.2. Avusturya’nın Tepkisi

Batı Kızıldeniz’de Osmanlı Devleti’nin hakimiyet haklarını desteklemesi bakımından Rusya’dan bir farkı yoktur⁷⁸³. Roma’daki sefirini görevlendirmiş ve Avrupalı bir ülke olarak Mancini’nin dikkatini Mısır’la ilgili meselelere çektiği gibi 1856 yılındaki Osmanlı Devleti’nin sınırlarının selametini sağlamaya çalışan Paris anlaşmasına uymanın önemine dikkat çekmiş ve Almanya’nın Roma’daki sefirinin Musavva’ın işgali dolayısıyla hükümetinin bakışını açıklarken İtalya Dışişleri Bakanlığına verdiği karşılık gibi karşılık vermiştir.⁷⁸⁴

4.8.3.3. Fransa’nın Tepkisi

Fransa, Osmanlı Devleti’nin yanında yer aldı ve İtalya’nın Musavva’ı işgalini protesto etti.Aynı zamanda Fransa, İtalya’nın Kızıldeniz’deki kıpırdanmalarını da dikkatle izliyordu. Öyle ki Fransız gemisi Renuar, İtalyan askerleri karaya inmeden dönmemiştir.

⁷⁸¹ BOA, Y.A. HUS, 216/51.

⁷⁸² BOA, Y.A. HUS. 202/63.

⁷⁸³ BOA, İ.HR. 187/10378.

⁷⁸⁴ BOA, Y.A. HUS. 186/64.

Bu gemi İtalyanların hareketlerini izlemekle görevli olup haberleri Braim'a bildirecek, o da hızlı bir şekilde kendi hükümetine bildirecekti.⁷⁸⁵

Bunun Fransa ile ilgisine gelince; bu olay İtalya-İngiltere anlaşmasının bir başarısı olduğu gibi aynı zamanda Fransa'nın çıkarlarına da tersti. Bu durum İtalya'ya Kızıldeniz sahillerinin geri kalan kısımlarında yayılma ve sömürge edinme fırsatı verirken oradan Adulis körfezine ve 1859'daki anlaşmayla Fransa'nın ele geçirdiği Deysek adasına uzanma fırsatı da veriyordu. Bütün bunlardan dolayı Fransa hükümeti Osmanlıların yanında yer almış ve İtalya'yı Osmanlı mülklerine saldırmakla itham etmişti. Çünkü bu tür davranışlar milletlerarası anlaşmalara aykırıydı ve özellikle de Osmanlı devletinin sınırlarının selametini koruma yükümlülüğü getiren 1856 Paris anlaşmasına.İtalya'nın Fransa'daki sefiri Monapria gergin havayı yatıştırmak için hemen Gill Ferry'nin karşısına çıkmış ve ülkesinin Kızıldeniz sahiline çıkartma yapmasının nedeninin ancak ve ancak büyük devletlerin tamamının umumi hesaplarını garanti altına almak olduğunu ve hükümetinin niyetinin bunu Osmanlı devletinin bayrağını kendi sınırlarına çekmek için yaptığını ve hükümrانlık meselesinde hiçbir değişikliğe götürmeyecek bir müdahale olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine fırsatı ganimet bilen Gill Ferry, Roma'daki sefirinden Mancini'yle görüşmesini ve ona Fransa hükümetinin Kızıldeniz sahillerine askeri birlikler gönderilmesinden doğan yeni durumu deşifre eden detaylı bilgiler edindiğini bildirmesini tembihlerken aynı şekilde Gill Ferry, Osmanlı padişahının hükümrانlık haklarıyla Mısır'ın korunmasına ilişkin bu bölgedeki bağımsız italyan operasyonun da hangi sınırlar dahilinde olacağını belirtmişti.⁷⁸⁶

İtalya Dışişleri Bakanı, Monapria'nın Fransa hükümeti adına yaptığı beyanatlardan memnun olmamıştı. Kendisine verililen talimat sınırını aşarak kendisine gelen şahsi bilgileri yersiz kullandığını, verdiği malumatların bu malumatlar olduğunu, bunu da hükümetinden izinsiz yaptığını ve bundan doğan bütün sorumluluğu da üstlendiğini açıklamıştı.⁷⁸⁷

⁷⁸⁵ BOA, Y.A. HUS. 217/80

⁷⁸⁶ BOA, Y.A. HUS. 218/80

⁷⁸⁷ Celal Yahya, **Mısru'l-İfrikıyye**, s. 574-575.

4.8.3.4. İngiltere'nin tepkisi

İtalya'nın Kızıldeniz'deki hareketliliği Gladston hükümeti İngiltere Avam Kamarasında değerlendirmiş ve bu hususta başbakan doğrudan sorulan bir soruya şöyle cevap vermişti. İtalyan devleti tek başına bağımsız bir güçtür. Kararlaştırdığı icraatları için İngiltere hükümetinin muvafakatına da ihtiyaç duymaz. Ancak ben, İtalyan hükümetinin başka güçlerle kurduğu haberleşme hakkında da hiç birşey bilmiyorum.' 'İtalyan heyeti ile İngiltere heyeti arasında bir irtibata dair doğrudan sorulan bir başka soruya da Gladstone: İtalya hükümeti İngiliz hükümete ihanet etmemiştir. Ancak şuda varki iki hükümet arasında askeri yönden, bilimsel heyetler ve keşif heyetleri bazında bir yardımlaşma ve anlaşma da bulunmamaktadır.”⁷⁸⁸

Doğal olarak da İngiltere başbakanı Avam Kamarası'nın önünde verdiği bu cevaplara şahsında sadık kalmamıştır. Araştırmaların sonunda ortaya çıkan ve bilinen bir husus olarak İtalyan hükümeti Kızıldeniz'deki hiçbir genişleme hareketini İngiltere'deki Gladstone hükümeti dışişleri bakanlığından bağımsız ve haberi olmadan sergilememiştir. İtalya'nın Kızıldenizdeki sömürgeleştirme siyasetine destek veren hükümet yine İngiltere hükümetidir. Aksine şunu söylemek bile mümkündür: Eğer İngiltere'nin Mısır'ın işgaliyle sonuçlanan Mısır'ın içişlerine müdahalesi, sömürgeci İngiltere'nin desteklediği Mısır hükümetinin dostane siyaset uygulamaları İtalya'nın Kızıldeniz'deki hareketlerinde Kahiredeki siyasi danışmanı Baring'ın konumu ile yine Baring'in gerek Mısır hükümetine gerekse de Mısırlı yöneticilere bir kurşun dahi sıkılmaması bu durumu göstermektedir. Bütün bu olaylar İngiltere'nin İtalyan kuvvetlerinin Musavva'a çıkarma yapmasına yardımcı olduğunu göstermektedir.⁷⁸⁹ Buradan anlıyoruz ki, İngiltere'nin yardımı ve Musavva'daki Mısır'a bağlı askeri güçlerin göz yumması olmasaydı İtalya'nın Musavva'ya bir tek asker bile çıkarması mümkün değildi.

⁷⁸⁸ BOA, Y.A. HUS. 217/5.

⁷⁸⁹ Caimi tarafından İtalya Denizcilik Bakanı'na gönderilen 6 Şubat 1885 tarihli rapor, (İhtilâl-i Eritriye), nr. 43, s. 345.

4.8.3.5. Doğu Afrika Kabileleri'nin Tepkisi

Şuva Kralı İtalyanlarla sağlam ilişkiler kurmuştu. İtalyanlar da Şuva kralının ihtiyaç duyduğu büyük bir sayıdaki silahları göndererek bu ilişkileri desteklemek çerçevesinde davranış sergilemiştir. Bunu da İngiltere hükümetinin karşı çıkmasına rağmen yapmıştır. Yine İtalyan Assab yönetimi kral Menelik'e satın aldığı silahların tamamını Şuva Assabı üzerinden geçirmesinde müsamaha da göstermişlerdir. Bu uygulamalar Şuva kralının Kral Menelik nezdinde güven duygusu oluşturmaya yardımcı olmuştur. Özellikle de silahın Habeş ülkesinde bölge kralların olan herhangi birimin yanında güven kazanmak için birinci araç olduğunu bilir ve bu krallar arasında oluşan savaş ortamı şartlarında “necüs”lük makamını ele geçirmek için uğraşan kralları göz önünde bulundurur isek⁷⁹⁰.

Habeş vilayetindeki İtalyan Assab yönetiminin Menelik'in güvenini kazanmaya özen göstererek Assab taki şehir beyi Pistola'nın 4 Şubat 1885'te Menelik'e bir yazı yazması (Musavva'nın işgalinden önce),yanında Kızıldeniz'de olayların tırmandığını ifade etmesi ve Menelik'e İtalya'nın Pilot'u 25 Ocaktan beri işgal ettiğini ve Mısır muhafız birliklerinin de çekilmek zorunda kaldıklarını bildirmesi ve ek olarak da kendi bölgesinin Miyûn (Perim) boğazından Musavva'a kadar İtalyan bayrağı çektiğini, bizzat Musavva'nın pek yakında İtalyan işgaline gireceğini, İtalya'nın bu operasyonunu gerçekleştirecek birliklerin savaş gemileriyle İtalyan limanlarına doğru yola çıktıklarını, kendisini İtalya'ya bağlayan güvene dayalı olarak bir bildirim karar verdiğini ve bunu da hükümetinin Muvavva'la ilgili niyetlerine dair bilginin kendisine ulaşmasıyla yaptığı sabit olan şeylerdendir.⁷⁹¹

Kral Yohanna'ya gelince; İtalyan hükümetinin Musavva'a işgale karar verdiğinde onu bizzat muhatap aldığını söylemek mümkündür. İleride Habeş kralı olabileceği ve karşı karşıya gelebilecekleri için işin burası en zorlu sorunlardan biriydi. Hele hele Habeşliler İngiltere ve Mısır'la daha önce konusu geçen Adve anlaşmasını yapmışken. Bu anlaşmayla necaşi bir çok imtiyaza erişmişti ve bunlardan biri de Musavva'da transit ticaret yapma özgürlüğüydü. Üstelik bu kral İtalyanlar Musavva limanını işgal ettiğinde ortamı tersine bulandırabilirdi. Bundan dolayı da İtalyan hükümeti Ferrari'yi Yohanna'ya özel elçisi olarak göndermişti. Ferrari'nin görevlerinden en önemlilerinden bazılarıysa şöyle

⁷⁹⁰ J, Wylde, **Modern Abyssinia**, s. 47-48.

⁷⁹¹ J, Wylde, **a.g.e.**, s. 48.

özetlenebilir; İtalya kralı Umberto'dan Habeş kralına mesaj götürmek ki bu mesaj da; “Tanrı lütfu inayetiyle eğer dilerse İtalyan kuvvetleri Musavva’ı işgal edecektir. Bu da İtalya’ya ve Habeşistan’a tekrar çıkar olarak dönecektir.” Birtakım yaltakçılık ve hile ifadelerinden sonra mesajda Umberto Yohanna’ya “Mısır’lılar döneminde Habeşistan’ın elde ettiği bütün çıkar ve imtiyazları koruyacağına ve üstelik bir de bunları daha da ilerleteceğine söz verirken” Yohanna’dan da 3 Haziran 1885’te Mısır’ın yerini alacağı şeklinde bir düzeltme yapılmasını talep etmiştir.⁷⁹²

Ferrari, İtalya kralının gönderdiği hediyeleri Habeşistan kralına teslim etmekle de görevliydi. Bu hediyeler 176 metre fitilli kumaş olup bir kısmı ipek ve bir kısmı da altın simliydi. Bunlardan başka saf yünden olan kumaşlar, bir yağın silah, zahime, kraliyet stilinde yapılmış 3 tabanca, 20 kg barut, haç şeklinde yakutlarla bezeli bir madalya ve altın zinciri ve yakut, zümrüt, akik ve topaz gibi kıymetli taşlardan oluşan 225 parça hediye vardı.⁷⁹³

Ferrari’nin bir diğer görevi de Bianci heyetinin sonu ile ilgili bilgileri edinmek, kralı bu hususta yetkisini kullanmaya zorlamak ve ülkesinin sınırları dışında da olsa Bianci cinayetini soruşturmasını sağlamaktı. Zaten Mancini de Habeşli rehber Mandaito’ya yönelik birtakım şüphelerle birlikte cinayetin başlangıç noktasının burası olduğuna inanıyordu. Buradan hareketle Habeşistan’da bulunan Nariti ile yardımlaşarak soruşturmaya buradan başlanması gerektiğine ve bu hususta Bianci’nin arkadaşı ve aynı zamanda Assab ve Musavva’daki vekilharcı olan Antonelli’nin görüşünün alınması gerektiğine işaret ediyordu. Eğer isterse de Antonelli’nin Habeşistan’da kendisine eşlik edeceğini, Ayayda’ki bir köprünün yapımı için Bianci’nin Cocam’da bıraktığı Kont Salimbini ile iritbat kurmasını ve olan biteni kendisine bildirmesini söylüyordu. Bununla birlikte Salimbi’nin İtalya’ya dönmek ya da köprü yapımını bitirmek arasında mutlak bir özgürlüğe sahip olduğunun, ona her noktada yardımcı olunacağını ve eğer dönmeyi arzu ederse de Musavva yolculuğunda güvenliğinin sağlanacağını bildirilmesini dile getiriyordu”

⁷⁹² İtalya Kralı Umberto tarafından Habeşistan Kralı Yohanna’ya gönderilen 10 Şubat 1885 tarihli mektup. (**İhtilâlu Eritriye**), s. 347.

⁷⁹³ Mancini’den Ferrari’ye gönderilen 10 Şubat 1885 tarihli rapor . (**İhtilâl-i Eritriye**), nr.10. s. 350.

Yohanna kendi topraklarında Ferrari'ye karşılama yapılması için emirler verirken İtalya'nın Musavva'ı işgal ettiği İngiltere, Osmanlı Devleti ve Habeşistan İmparatoru arasında bir anlaşmanın olup bittiği haberini veren Fransız konsolosunun mektubu kendisine ulaşınca öfkelenmiş ve heyecanla "İngiltere niçin bana haber vermedi" demiş ve Nariti'ye günlerce kötü muamele yapmıştı çünkü o İtalyanların Musavva varmasıyla birlikte kendisi ile alakalı bütün şartları yerine getiren Adve anlaşmasından sonra başka bir anlaşma olmayacağına dair bir değerlendirme yapıyor ve doğusunda ki Mısır muhafız birliğinin kendisinin toprakları üzerinde Musavva'a çekilmesine musamaha gösteriyordu.⁷⁹⁴

Massia ise İtalya Dışişleri Bakanına sunduğu raporunda Kral Yohanna'da İtalya hakkında kötü intibalar oluştuğunu ve Musavva'ı işgal ettikleri için de kralın kendilerinden artık bazı şeyleri sakladığını belirtiyordu. Massia ,Yohanna'daki bu tavır değişikliğini Hartumda ki Fransız konsolus vekili Limiye ve Habeş kralının sarayında bulunan Fransız temsilcinin kralın İtalya hakkında kötü intibalara sahip olması için çalışmasına bağlıyordu. Ek olarak kendisine birtakım şaiaların ulaştığını, bu şaiyaların Musavva etrafında döndüğünü ve kendilerine (İtalya'ya) bunun zararının dokunmasının mümkün olduğunun bu zararında "Denildiğine göre Necaşi ikna olmuş ve İtalyanların Musavvada uzun süre kalamayacaklarını açıkca belirtmesi olduğunun çünkü İtalyanların büyük Fransız donanmasıyla Kızıldeniz'e geldikleri gibi kendi küçük gemileriyle de kaçacaklarını" söylemesi olduğunu belirtiyordu. Tabiatıyla de (şaiia olsada) halkın aktardığı bu haberler italyanların komuta kademesini bir süre oyalamıştır⁷⁹⁵.

Musavva dolayısıyla İtalyanların Yohanna ile arası gerilmiş en son olarakta Yohanna habeşlilerin ileri gelenleri ile italyaya karşı korsanlık faaliyetlerini teşvik sadedinde anlaşma yapmıştır. Massra 20 Nisan 1885'te Manciniyle şöyle yazıyordu: 'ilişkilerimiz en zor işlerden biri olmuştur buna Musavvada bir karşılık vermemiz gerekmektedir' ardından hükümetinden korsanlık faaliyetlerini yasaklayan ve suçlularının takibata alınacağını bildiren bir emir yayınlamısını "çıkarmasını" istemiştir.⁷⁹⁶

Diğer yandan da Musavva yakınlarında oturan halk çoğunlukla italyanlara hiçbir destek vermedikleri gibi halkın çoğunluğu kafirlere karşı kutsal cihad rolünü ilan eden

⁷⁹⁴ A R, Greenfield, **Ethiopia. A New Political History**, s. 98 .

⁷⁹⁵ J, Sanguinetti, **Penetration Europeenne en Ethiopie**, s. 46-49.

⁷⁹⁶ Massia'den Mancini'ye gönderilen 20 Nisan 1885 tarihli rapor, (**İhtilâl-i Eritriye**), nr. 63. s. 352.

mehdi hareketini desteklediler⁷⁹⁷. Bu bağlamda Osman Dagne, Doğu Sudan bölgesinin başına kadı Abdülkadiri getirdi. Kadı Abdülkadir, Sevakimli olup Mısır muhafız birliklerinin çekilmesinden hemen sonra Musavva beyi olmuştu. Daha sonra Abdülkadir nisan sonlarında Salita'nın İtalyan kuvvetleri komutanlığına getirildiği sırada Libika ve Erniya arasına düşen Şuab bölgesine kuvvetleriyle ilerlemiştir. Salita, Libika ve Şuab bölgelerinden başka yerlerin de Abdülkadir'in kuvvetlerinin eline geçmesinden korkuyordu ve bundan dolayı da 9 Mayıs'ta bulunduğu yerden harekete geçerek sayıları 50 kadar olan tüfekli bir birlikle Amiba'yı ele geçirmişti. Amacı burayı Abdülkadir'den önce ele geçirmek ve Musavva'daki kabilenin girişeceği düşmanca bir saldırıya karşı hissedilmektir. Şu da varki italyan komutan birliğini Umiba'yı işgale iyi hazırlamamıştı. Çünkü mehdi kuvvetleri birliğe aniden baskın yapmış ve daha hiç bir çarpışmada bulunmamış olan birliği onun askerlerini esir almıştı.⁷⁹⁸

4.9. Musavva'da İtalyan Yönetim Politikaları

İtalyan hükümeti Musavva'yı işgale karar verdiğinde İtalya'nın Musavva'daki kuvvetlerinin komutanı Salita'ya 3 Şubat 1885'te karşılaşacağı muhtemel şartlar ve durumlarla ilgili olarak Musavva şehrinin idaresinde bazı düşünceler doğrultusunda yol göstermek amacıyla idari ve siyasi bazı talimatlar göndermişti. Bütün bunlar İtalya'nın Tanca'daki sabık konsolosu Massia'yı İtalya Dışişleri Bakanlığının işgali gerçekleştirmek üzere görevlendirmesinden sonra olmuştu. Özellikle de Massia'nın Musavva'nın idaresinin teslim alınması hususundaki Kahire'deki Baring ve De Martino ile anlaşma yapma görevi esnasında olmuştu. İtalya, Adve Anlaşmasından ve kendisi Musavva'ya dönünce hükümlerinin el değiştirmesi ile ilgili şeylerden dolayı Salita'nın şehrin hakimiyeti ve idaresi hususunda elini kuvvetlendirmek için caymıştı.⁷⁹⁹

Salita'dan da kendisine verilen askeri talimatlara harfiyyen uymasını istemiş, Musavva'daki duruma ve şartlara göre davranmakta da serbest olduğunu söylemişti.⁸⁰⁰

⁷⁹⁷ 14 Rabiülevvel 1301 (12 Ocak 1881) BOA, Y. PRK. TKM. 7/24.

⁷⁹⁸ BOA, Y.A. HUS, 217/54.

⁷⁹⁹ 11Rebiulevvel 1303 (BOA, MV., 8/34.

⁸⁰⁰ 5 Rebiülahir 1303 (BOA, MV.,7/43.

Siyasi yönle ilgili durumlar için de ondan şu hususlarda işi sıkı tutmasını istemişti; “Musavva beyi Şirmesid’e, özel bir diplomatik hassasiyete sahip olduğundan dolayı yakın dur!...Mısır kuvvetlerinin Musavva’dan çekilmesiyle ilgili tarihi ona bırak..Mısır kuvvetlerinin gitmesi için hazırlık çalışmalarının yapılması...Musavva’daki Osmanlı sancağını İtalyan sancağı karşısında görmezden gelerek davranmak ve mümkün mertebe Osmanlı idaresinin tanınmadığı anlamına gelecek şekilde konuşmamaktı.”⁸⁰¹

Ayrıca ondan, 3 Haziran 1884’te yapılan Adve Anlaşmasının uygulanmaya konulması için çalışma yapmasını istemişti. Bu anlaşma bir taraf olarak Habeşistan ile Mısır ve İngiltere arasında yapılmıştı. Böylece İtalya, anlaşmada Mısır ve İngiltere’nin yerini alacaktı. Ayrıca Musavva’da Habeşistan’ın transit ticaret hürriyetine ilişkin maddeleri de dikkatle ele almasını istemişti. Çünkü bu maddeler Doğu Sudan’dan Mısır kuvvetlerinin silinmesini kolaylaştırıyordu. Hükümet kendi katından Ferrari’yi Habeşistan’a özel elçi olarak göndermişti ve bunu da daha önce konusu geçen Kral Yohanna ile güven ortamı oluşturmak için yapıyordu. İşgal sebebiyle birtakım kavgaların çıkmasında yerlilerden önce davranmasını ve hırslı olmasını istiyordu⁸⁰². Bir yandan da onlarla bir çatışma çıkmaması için olanca gayretini gösteriyordu. Öbür yandan subaylarını ve askerlerini yerlilerle yardımlaşma ve güven ortamı oluşturma amacıyla yerlilere güzel davranmaları için sıkıştırıyordu. Talimatlar, Salita’nın yabancı sakinlerle de bir çatışma çıkmamasına dikkatini çekiyor ve Musavva’daki müesseselerini de dikkate almasını istiyordu. Yabancılarla ilgili statüleri değiştirmemesini çünkü bu statülerin Mısır’ın hükmü altında olduğunu ve ister vergi boyutuyla, ister iktisadi boyutuyla isterse de kanuni boyutuyla ilgili olsun statülerin değiştirilmesini talep ediyordu. Konsolosluk yetkileriyle ilişkisini kuvvetlendirmesini ve Musavva’da bulunduğu sürece kendi alanına giren herşeyle ilgili İtalyan hükümetinin bakışını konsolosluk yetkilerine açıklamasını istiyordu.⁸⁰³

Talimatlarda ki idari meselerle ilgili maddelere gelince; Musavva’da Osmanlı hükmü’nün geçerli olduğu günlerde uygulamada olan genel kuralları korumasını ve bunları

⁸⁰¹ 21 Receb 1303 (BOA, **MV.**,7/48.

⁸⁰² BOA, **İ.MMS.** 100/4224

⁸⁰³ BOA, Y.A, HUS, 214/84.

daha da iyileştirmesini Salina'dan bekliyordu. İtalyan hükümetinin İtalyan komutanın önüne koyduğu idari fikirleri şöylece özetlemek mümkündür:

-Mısır kuvvetlerinin çekilmesiyle birlikte yerini İtalyan komuta katının bazı unsurlarının Musavva'a girmesiyle uygulamaya koydukları yöntemin daha önceki görevliler tarafından konulduğu şekliyle kalması.

-Ara ara yerli şehir sakinlerinden görevlilerin çalıştığı bazı çalışma sahalarının desteklenmesi;

-Özgün projelerin hazırlanması için hakkında çalışma yapılması gereken ana işlerde ayrıntılı bir raporun hazırlanması ve bu görevin Massia'ya verilmesi,

-Ancak yargıyla ilgili işlere gelince; talimatlar, bu gibi şeylerin genellikle Osmanlıların yerleştirdiği şekilde kalması fikrinde karar kılıyordu ve ahalinin ihtilaf ettiklerinde başvurdukları yerli adamlarının olduğu gibi muhafızcı yapılmasına hükmediyordu. Yabancılar arasında çıkan ihtilaflara gelince bunlar haklıyı haksızı birbirinden ayıracak konsolos yargıçların ihtisas alanına terkediliyordu. Yine italyan konsolosluk kanunları bütün İtalyanlar içinde geçerliydi. Bu kanunları Muha'da uygulama yetkisi İtalyan konsolosundan alınarak Massia'ya verilmişti⁸⁰⁴. Yine aralarında Musavva'ın da olduğu bölgenin her tarafında İtalyan baş sorumlusu da kendisiydi.

Talimatlar, İtalya'nın en yüksek askeri düzeydeki komutanına bu düşünceleri uyulması gereken emirler olarak koyuyordu ve bunlar uygulanması gereken talimatlar olarak şartların ortaya koyduğu durumlarda ve Musavva'da karşılaşılan pozisyonlarda icra edilecekti.⁸⁰⁵

Ne var ki Massia, Mancini'ye bir yazı yazarak Salita'nın kendisini ikna ettiğini ve görevini yerine getirmek için aceleci davrandığı taktirde hükümeti zor durumda bırakacak yeni gösterilerin çıkabileceğini ifade edecektir. Kızıldeniz'de yaptığımız operasyonlar sonucunda ortaya çıkacak genel bir heyecan sırasında bunların olabileceğini bildirir. Diğer bölgelerde de askeri gücü ele geçirmeden önce bu talimatların uygulanmaya konması İtalyan kuvvetlerini de zor durumlara düşürebilirdi. O iki askeri fırkateynin Musavva'da ki

⁸⁰⁴ 21 Receb 1298 (18 Haziran 1881), BOA, A.}MKT. MHM. 486/70.

⁸⁰⁵ BOA, Y.A, HUS, 214/85.

askeri kuvvetlerin merkezlerini desteklemek üzere gönderilmesi fikrinde idi. Bundan sonra görevini yerine getirmesi gayet kolay olacaktı.⁸⁰⁶

Bundan dolayı da Massia ilk sıralar da Musavva'daki mahalli yetkililerle yeni. muhafaza naibi İzzet Beyle, muhafız tercümanı ve sekreteri Markopoli Bey⁸⁰⁷ diyalog kurmakla yetinmiştir. Bunlara görevindeki amacı ana hatlarıyla açıklamıştı. Uygur yönetim anlayışını ve radikal değişiklikler istemediğini belirtirken şunu da eklemişti; “biz Baring Bey’e programımızı sunduk ve şunuda iyice vurguladık ki hidis yönetimi Bâb-ı Âliye bakarak her nekad bize muafakat etmemiz yönünde açıklama yapsa da bizi herhangi bir protestoda bildirmemiştir.”⁸⁰⁸

Yine Massia 25 Şubat 1885’te Mancini’ye Musavva’daki mevcut durumu tasvir ettiği bir rapor yazmış İtalyanın bayrağının dalgalandığı her yerden Osmanlı bayrağını kaldırmanın illa da gerekli olmadığına sadece Musavva’da kaldırılmasının yeterli olduğuna bunu da siyasi zorlukların gerektirdiğine işaret etmiştir. Musavva’dan Mısır kuvvetlerinin çekilmesi durumunda ise İtalyan işgalinin şekli boyutta kalacağını da zikretmiş ve az sayıdaki yerlerde bulunan ve sayıları 500 kişiden az olmayan Mısır kuvvetlerinin bir araya toplanmasının da gerekli olduğu görüşünü de bildirmiştir.⁸⁰⁹

Mancini’nin 10 Mart 1885 tarihli savaş bakanlığına sorduğu son soruya verilen cevapta Musavva da ki idari ve siyasi durumla ilgili talimatlarını Salita’ya ulaştırmasını istiyordu. Mancini ise bakanlığının siyasetinin sınırlarını çizirken Salita’ya geçici bir dönem için Musavva’da bu talimatlara bağlı kalmasını bildirmişti.⁸¹⁰

Mücavir kabileleri İtalya’nın himayesini talep ettiklerinde Musavva’daki askeri birliklerin komutanının tereddüt etmeden bu talebi uygulaması gerekmektedir. Bu talep ister daha önce Osmanlı himayesinden faydalanan liderler tarafından olsun isterse de diğer

⁸⁰⁶ Massia’dan Mancini’ye gönderilen 31 Mart 1885 tarihli rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 43, s. 355.

⁸⁰⁷ Onun babası İtalyan olup Şuva doğumluydu. 1869 dan 1879 a kadar Mısır Hükümeti için çalıştı. Yine aynı şekilde 1880-1883 tarihleri arasında Hartum’da Avrupa Bürosu Başkanı olarak çalıştı. İyi konuşan söyleneni hemen anlayan zeki bir şahıstı. Beş dilde konuşup yazabiliyordu. Bunlar arapça İngilizce Fransızca, Yunanca ve Türkçe dilleriydi.

⁸⁰⁸ Sanguinetti, **a.g.e.**, s. 64-65.

⁸⁰⁹ Massia’dan İtalya Dışişleri Bakanı Mancini’ye gönderilen 25 Şubat 1885 tarihli rapor. (**İhtilâlu Eritriye**), nr.14. s. 352.

⁸¹⁰ İtalya Savaş Bakanı Ricoti tarafından Mancini’ye gönderilen 10 Mart 1885 tarihli rapor. (**İhtilâlu Eritriye**), nr.436. s. 360.

kabilelerden olsun fark etmez. Tabii bunlara himaye verirken her Habeşistan kralıyla irtibatta olamamalarını ve kendisinin nüfuzuna itaat etmeleri gerektiğini de dikkate alacaktı ki böylelikle Kral Yohanna ile yapılan anlaşmalardan başka bir bağlantı kurulmuş olmasın. Kolonel'in yapacağı himaye anlaşmaları neticesinde ve Musavva'daki durum göz önünde bulundurularak; İtalyan kuvvetleri bazı noktaları ve merkezleri ya Habeşistan garantisi altındaki topraklar olmamaları ya da Habeşistan hükümeti ve İngiltere ile Mısır arasında yapılan Adve Anlaşmasının garantisi altında olmamaları kaydıyla işgal edebilirler. Mancini, Mısır yetkililerinin yerine Musavva'da İtalyan kuvvetlerini geçerek işgal etmesi dolayısıyla gerekli hazırlık tedbirlerini almada hakimiyetinin kararlı olduğunu da dile getirmiş ve Salita'dan Mısırlı birliklere ister Musavva'da bulunsunlar isterse de Habeşistan ile Musavva arasında ki önemli noktalarda bulunsunlar saldırmamasını istemiş böylelikle de İtalyanın yani bir Mısır protestosuna maruz kalmaması gerektiğini bildirmiştir. İtalyan komutan da Mısır birliklerini bir yerde toplamaya ve sadece bir noktada bulundurmaya yöneltmiştir.⁸¹¹

Kahire'de ise Baring 11 Mart 1885'de De Martimo'ya Musavva'daki Mısır muhafız birliğinin çekilmesi noktasında çalışmayı önermiştir. Bu birlik 500 askerden oluşuyordu. Baring bu askerlerden bu süre içinde sadece 100 tanesinin çekilmesinin gerekli olduğu görüşündeydi. Bundan sonra da hükümetin aralıklarla askerleri çekmesini veya bir İtalyan gemisiyle bir defa da Süveyş'e gönderilmelerini sağlayabileceğini bildiriyordu. Bu noktada sessizce çalışmasını tamamlamasını ve hükümetin önüne engeller çıkmaması için de gazetelerin küçük ölçüde bunu yazmasını öğütlemiştir.

Eğer bir hafta sonu Mısır muhafız birliğinin azalmasıyla işlere 200 askerin çekilmesiyle başlanırsa Nubar Paşa gerek idari gerekse askeri merkezlerde olsun İtalya Musavva muhafazasının bütün hertarafında Mısırlıların yerini almaya başlamıştı bile.⁸¹²

Salita da bu anlamda en şevklilerden biriydi. Ancak o sırada kendisi, Doğu Sudan'dan çekilen birliklerin Musavva'a ulaşmasından ve böylece Mısır muhafız birliğinin sayısının artmasından korkuyordu. Çünkü Amidip birliği 70 gayri nizami, 400 de nizami askerden oluşuyordu. Sanhit birliği ise 600 nizami bir o kadar da gayr'i nizami askerden

⁸¹¹ Mancini'den Ricoti'ye gönderilen 12 Mart 1885 tarihli rapor. (*İhtilâlu Eritriye*), nr. 454. s. 359.

⁸¹² Celal Yahya, *Mısru'l-İfrikayye*, s. 601.

oluşuyodu. Tabiatıyla de Mısır askerlerinden oluşan bu korkunç sayı Musavva'da ki kardeşleriyle bir araya gelirlerse Musavva'a bağlı İtalyan kuvvetleri için tehlike oluşturacaktı. Nitekim Nigera, İngiltere Dışişleri Bakanına bu birliklerin varacağı şehir içinde bir yerin olmadığını zikrediyor ve İtalyanların onları güzellikle karşılayacağını, istenilen bütün kolaylıkları onlara sağlayacaklarını ekliyordu. Fakat İtalyan hükümeti bu askerlerin süratle Mısır'a naklini istedi ve gemilerini bu operasyon için devreye sokmak istediğini belirtti. Bunu herhangi bir kötü gelişmeyi engellemek için yapmıştı. İtalyan yetkililer iç taraflardan çekilerek gelen Mısır birliklerini kendi gemileriyle Süveyş'e taşımaya başladılar. Birliklerin son kafilesi de 19 Nisan 1885'de Musavva'ya ulaşmış ve oradan "üstlendikleri" rolleri ile birlikte bu askerler Süveyş'e gönderilmişti.⁸¹³

İtalyan yetkililer Amidib ve Sanhit birliklerinin geldiklerinden emin olunca, Musavva'daki muhafız birliğinin sayısını Kahire'deki İtalyan konsolosuyla yapılan ittifak neticesinde 200 nizami askere çekti. Bunlar olurken bu sırada başkaca otuz beş Mısır askeri bir Mısır gemisiyle Sevakin'e doğru denize açıldılar. Gayri nizami askerlerden polis birliklerinde istihdam edilecek elli kadarı da nakillerini beklemekteydiler. Bu arada Massia hükümetine şöyle yazıyordu; Mısır birliklerinin çekilmesi nihai halini almıştır.⁸¹⁴

Musavva muhafızlarından olan çok sayıdaki bu askerlerin çekilmesi İtalyanların kendilerine hedef olarak koydukları bir şey değildi aksine onlar mısırlıların elinde kalan idari yetkilerin tamamının Musavva'da ki İtalyan komutanlığına devrini hedefliyorlardı. Hariciye bakanı Mancini'ye yazdığı mesajda Mısır yönetiminin varlığının sürekliliğinin mümkün olmadığını İtalyan idari katına zikretmiştir. Çünkü böyle birşey aralarında çatışmaya sebep olabilirdi. Ricoti ise İtalyan komutan Salita'nın dikkatle ve özgürce uyulması gereken kurallarla ilgili talimatını arttırması görüşündeydi. Şehir hizmetleri ve askeri hizmetlerin gerekliliğiyle ilgili alanlarda Mısır idaresinin yerini aşamalı olarak İtalyan idaresinin alması için böyle yapılması gerekiyordu.⁸¹⁵

Ricoti Musavva gümrüğünün de Mısırlı yetkililerden alınarak buranın özgür liman yapılması görüşündeydi. Mancini bu fikri çok beğendi ve bu durumun Musavva ve

⁸¹³ BOA, Y.A. HUS. 210/84.

⁸¹⁴ Massia'dan Mancini'ye gönderilen 19 Nisan 1885 tarihli rapor. (**İhtilâlu Eritriye**), nr.56 , s. 358.

⁸¹⁵ Ricoti İtalyan Dışişleri Bakanı'dan Massia'ya gönderilen 11 Nisan 1885 tarihli rapor. (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 628, s. 500.

Habeşistan ahalilerinin ikisinin birden hoşlarına gideceğini belirtti. ikinci husus Mısır güçlerindeki gayri nizami askerlerle alakalıydı italyanlara zor gelecek bu ağır işi onlar yapacaklardı.⁸¹⁶

“Mancini ve Martino ve Ricoti arasındaki bu görüş alışverişinden sonra 13 Nisanda Salita’ya gönderdiği son talimatında şunlar yer almaktadır, “Savaş bakanlığı sizden adım adım bütün yetkileri elinizden toplama noktasında çalışmasını istemektedir. Görevin polis idaresi olmak üzere Musavva’da bütün alanları kapsayacak ve bütün yüksek yetkileri elinizde toplayacak şekilde yapmanız istenmektedir.” Ricoti’in yazdığı talimatların içerdiği şeylerden biri de askerler meselesiydi. Çünkü Musavva’nın geride kalan askerlerinden Mısırlı askerler az olup endişe verecek boyutta değillerdi ancak gayri nizami askerler gelince, Salita’ya onları İtalyan birlikleri safına katmasını verütbelerine bir sınır getirmesini de bildirmiştir. Ona göre bu askerlerin rütbeleri Mısır hükümetinde kullandıkları rütbeden daha üst rütbede olmalıydı.⁸¹⁷

Diğer taraftan da italyan yetkililer bölgedeki askeri merkezlerini güvene almak için geride Mısırlıların ellerinde kalan önemli noktalara dair istila programı çiziyorlardı ki bu da Kızıldeniz’e inme çabalarına devam eden Osmanlılara bir meydan okuma hazırlığıydı. Bu kaygı İtalyan hükümetini Kızıldeniz’de ikinci hamleyi yapmaya sevk etmiştir. 12 Şubat 1885’te yayalardan oluşan bir birlik, bir taarruz müfrezesi ve bunlardan başka mühendisler Napoli limanından hareket etmişlerdir. Bunu üçüncü hamle izlemiş 24 Şubat’ta 1560 asker, 66 subay ve aralartında Kızıldeniz’deki İtalyan kuvvetlerini denetleyecek olan genaral Ricci’nin de olduğu bir güç Napoli’den hareket etmiştir. Mancini, Londra’daki sefirine ilk iki birliği göndermeden önce yazarak olması muhtemel facialara karşı bu takviyelerin zorunlu olduğunu zikretmiştir. Ayrıca “savaş bakanımız da Musavva’daki muhafız birliğimizin 1200 ila 1500 askerden oluşan bir firkateyn ile desteklenmesi görüşündedir” demiştir.⁸¹⁸

Musavva’da yetkililer şehrin istihkamlarını iyileştirmeye işe başladılar. Sonra epeyce deve satın aldılar ki İtalyan askerlerde bu develer ile ilgili eğitim alıyorlardı. Bu

⁸¹⁶ Mancini’den Ricoti’ye gönderilen 23 Nisan 1885 tarihli mektup. (**İhtilâlu Eritriye**), s. 356.

⁸¹⁷ Ricoti’den Musavva’daki İtalyan kuvvetleri kumandanı Salita’ya gönderilen 13 Nisan 1885 tarihli telgraf. (**İhtilâl Eritriye**), nr. 639, s. 261.

⁸¹⁸ 11 Şubat 1885, BOA, Y. A. HUS. 207/67.

arada bazıları da buna bakarak iç bölgelere gideceklerini zannediyorlardı. 13 Mart'ta İtalyan hükümeti kabinesi Musavva'yı yerel kalelere bağlayacak bir demir yolu hattının inşasına karar verdi. Bu hat ileride şartlar imkân verirse Keren'e kadar uzayacaktı. Aynı yıl Mayıs ayında yapılması kararlaştırılan bu demir yolunun uzunluğu 15 km'ye ulaşıyordu.⁸¹⁹

İtalya bir çalışma başlatarak Beylül ile Musavva arasındaki mıntıkada oturan kabilelerin liderlerinin güvenini kazanmaya çalıştı. Bu konuda da aldatma siyaseti uygulayarak bu liderlere bolca para dağıtıyordu. Gemideki İtalyan savaş komutanı Amerigo Vespucci'ye dört beş lidere dağıtması ve sevgilerini kazanması için bolca mal vermişti. Mancini de temsilciler meclisinde Musavva'daki İtalyan kuvvetlerinin mücavir alanların işgaline girişeceğini açıklamıştır. Tabii buna ek olarak tabyaları da işgal edecek ve Mısırlıların boşaltmaya başladığı her yeri de işgal edeceklerdi. Gerekirse Musavva'ya 15000 asker göndermekte de tereddüt etmeyeceklerdi. İç bölgeleri işgal ederken aynı zamanda da bu iş için halk kuvvetlerinin de askere alınması önemliydi.⁸²⁰

4.10. Musavva'ya Bağlı Bölgelerin İtalyanlar Tarafından İşgali

4.10.1. Arafli'nın İşgali (25 Mayıs 1885)

İtalya, Musavva'yı çevreleyen önemli mıntıkaların işgalini hedefleyen bir genişleme programı tasarlamıştı. Atacağı bütün adımlar için de bir gerekçe ve iyi nedenler oluşturmuştu. 25 Mayıs 1885'te İtalya Dışişleri Bakanı Kızıldeniz'deki İtalyan birliklerinin komutanına bir telgraf çekerek De Martino'nun kendisine yaptığı tebliğata binaen İtalyan bayrağının yanında Osmanlı bayrağının da zarureten bulundurulsa bile birlikleriyle Arafli'yı işgal etmesini ve gerideki Mısırlı askerlere de Musavva'da olduğu gibi hoşgörülü davranmasını bildirmişti.⁸²¹

İstenilen operasyonu gerçekleştirmek için İtalyan birlikleri beklemeksizin bölgeye gönderildi. Massia, 14 Nisan'da Mancini'ye gönderdiği telgrafta şöyle diyordu: "10 Nisanda Arafli'yı ele geçirdik. İşgal operasyonu başarı ile gerçekleştirilmiştir. Osmanlı

⁸¹⁹ Celal Yahya, *Mısrû'l-İfrikayye*, s. 590-591.

⁸²⁰ Massia'dan Mancini'ye gönderilen 14 Nisan 1885 tarihli telgraf. (*İhtilâlu Eritriye*), s. 378.

⁸²¹ Harraz, *Eritriya el-Hadise*, s. 196.

bayrağını da oradaki küçük Mısırlı muhafız birliğinin yanında çekilmiş olarak bıraktık. Osmanlı subaylarından Araflı muhafız komutanı Osman Necib Hasan'ın protestosuna rağmen operasyon tamamlanmış olup ertesi günün sabahında Mısırlı muhafızlar Araflı'dan kovulmuşlardır.”⁸²²

Çok geçmeden işgali öğrenen Osmanlı hükümeti İtalya hükümetine protestosunu suratle yaptı ve arkasından İtalya'nın birliklerini çekmesini talep eden bir müzakereyi de ulaştırdı. Aynı zamanda İtalyan hükümetine Musavva ve Beylül'daki varlığının süreli bir şekilde olduğuna, taahhüdünün olduğunu da bilgi olarak verdiğini bunun da aynı zamanda Osmanlı hükümlerinin haklarının itirafı anlamına geldiğini ifade etmişti.⁸²³

Araflı'nın işgali 1859 anlaşmasıyla birlikte bölgede çıkarları olan Fransa hükümetini de kızdırdı. İtalya'nın Adoli körfezinin muntikasına giren Araflı'ya ulaşması Fransa'nın çıkarlarına saldırı örneği veriyordu. Fransa, Roma'daki sefiri Dikre'ye İtalya Dışişleri Bakanlığıyla görüşerek konu çerçevesinde bir açıklama istemesi talimatı verdi. Mancini ve Dikerya'nın birlikte yaptığı görüşmenin sonunda İtalya'nın Araflı'yı işgalinden duyduğu dehşeti gizliyememişti. Bunun üzerine Dikerya bu yapının 30 Ocak'ta yapılan açıklamalarla çeliştiğini dile getirmiş ve bu anlaşmayı ülkesine bizzat kendisi iletti. Fransa'nın bilmezden gelmesi ve bu durumu ihmal etmesine karşılık İtalya'nın tutumu iki ülke arasındaki sıcak ilişkilerle bağdaşmıyordu. Bundan dolayı da işgal hakkında ısrarlı derecede bir açıklama istemişti.⁸²⁴

Mancini, Fransız sefirine şöyle demişti: “küçük bir İtalya muhafız birliği Musavva'dan Araflı'ya gönderildi. Bu da oradaki askeri yetkilerine genel olarak güvendiği ve askerlerin selametini sağlamak için yaptıkları talebe binaen olmuştur” demiştir ve hükümetinin de iyi niyetini eklemiştir. Bu küçük köyün 1859'daki anlaşmaya istinaden Fransa'nın istediği sınırları belli olmayan bu bölgenin içine girdiğine inanmadığını 30 Ocak'ta öne sürülen taahhütdlerde Fransa'nın Araflıyla ilgili değerlendirmelerini itibara almadıklarını, eğer konuşulan şeyler Araflı ile ilgili olsaydı bunu Fransa hükümetine

⁸²² Celal Yahya, *Mısru'l-İfrikayye*, s. 592.

⁸²³ Berkeley, *The Campaign of Adowa and the Rise of Menlik*, s.97.

⁸²⁴ Massia'dan Mancini'ye gönderilen 29 Mayıs 1885 tarihli mektup. (*İhtilâlu Eritriye*), s. 388.

söleyebileceğini, bu mntıkayı istemeye Fransa'nın hakkı olduğunu ve bu noktada Mısır'a ve Osmanlı Devleti'ne yönelmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸²⁵

Her ne durumda olursa olsun Mancini Arafı'nın işgalinin konum itibari ile ya da 30 Ocak'ta Fransa sefirine verdiği teahhütlerden yana hiçbirşeyi değıştirmediğini de eklemiştir. Bunun üzerine Fransa ısrar etmemeyi ve kendi konumuna sahip çıkmayı uygun görmüştür. Belki'de ilerde Arafı tahliye edilebilirdi. Fransız hükümetinin talimatıyla Dikerya 21 Mayıs'ta İtalya Dışışleri Bakanlığıyla görüştü. Ülkesinin konu hakkında detaylı bilgi edindiğini ona bildirdi. Adulis Körfezi'ndeki bu bölgenin işgali askeri yetkililerin işlerinden başka birşey olmadığını ve Musavva'daki askerlerin selâmetini ilgilendiren sebeblerden olduğunu fakat 30 Ocak'ta Fransa'ya verilen teminatlara dokunduğunu yani önemli bir konu olduğunu ilette. Fransız sefiri 1859 anlaşmasında Adulis Körfezi'nin tamamını Fransa'ya verdiğini dile getirdi.⁸²⁶

Gerçekte İtalyan hükümetinin Arafı'yı işgali olağan siyasete uygundu. Mancini'nin Fransız sefiri ile yaptığı konuşma bir manevra mahiyetinde olan ve daha çok Musavva'daki oluşan güç dengelerinin icabınca bir siyasetti. Bu arada Massia, 29 Mayıs'ta Mancini'ye şöyle yazıyordu “ Fransız sefire verdiğiniz cevap bize Zula'yı da işgal imkânı vermektedir. Çünkü işin özüne bakıldığı zaman Zula'daki Arafılular işgal bakımından farklı bir durumda değildir. Aradaki tek fark Arafı'da bir kale ve elli adet asker bu arada Zula'da ise on nizami askerden başka birşey bulunmamaktadır.⁸²⁷

İtalya Savaş Bakanı Ricoti, ise 13 Nisan'da Salita'ya bir yazı yazarak ondan Musavva'daki İtalya birliklerinin varlığını sağlam tutmasını savunma merkezlerini takviye etmesini Tavalut Adası ile Cerrar Adası'nı işgal etmesini yanında sancak taşıyan bir savunma birliğiyle operasyonun başlamasını ve birliği de bazı savaş gemileriyle desteklemesini istemiştir.⁸²⁸

⁸²⁵ Aynı belge.

⁸²⁶ Celal Yahya, *Mısru'l-İfrikayye*, s. 596-597.

⁸²⁷ Massia'dan Mancini'ye gönderilen 29 Mayıs 1885 tarihli mektup, (*İhtilâlu Eritriye*), s. 389.

⁸²⁸ , Rikuti'den Salita'ye gönderilen 13 Nisan 1885 tarihli rapor. (*İhtilâlu Eritriye*), nr, 638, s. 391.

4.10.2. Dahlek'in İşgali (5 Haziran 1885)

İtalyan hükümeti Ankona gemisinin kaptanı Kurosi'ye harekete geçme ve İtalya'nın Musavvada'ki yetkilileriyle beraber Dehlek Adalarına keşif gezisine çıkma ve buna dair bir rapor hazırlama görevi vermiştir. Bunun üzerine o da 21 Nisan'da Musavva'a gitmişti. Onlara Napoli'deki askeri bölgedeki komutanlar olan Massia, Salita ve Kafur gemisinin komutanı eşlik etmekteydi. Yanında iki tane torbido gemisi vardı. Korsi gezisine dair bir raporu Dehlek Adaları ile ilgili olarak yazmış, raporu savaş bakanı Brayn'a sunmuş, raporunda bu adaların işgalinin önemine işaret etmiş ve adayı kuşatmadan da operasyon yapmanın mümkün olduğunu belirtmiştir.⁸²⁹

Massia ise bu keşif gezisi sırasında bir çalışma yaparak inci, kablumbağa ve adanın kendisiyle meşhur olduğu deniz köpeklerini avlamıştır. Yine İtalya için mümkün olan ticareti de araştırırken söz konusu adaları Fransa'nın isitilâ etmesini kastederek güçlü devletlerin birinden sakındırmıştır. Çünkü bu İtalyan sömürgeciliğinin geleceği için tehlike teşkil etmekteydi. Ancak İtalya Dehlek'in işgalinin kendisi için birtakım siyasi sorunların ve protestoların kapısını aralamasından korkuyor ve Massia'dan sadece işgale zemin hazırlamasını talep ediyordu. Bununda Dehlek'teki kabile reislerine İtalya'dan himaye istemeye sevk ederek yapacaktı.⁸³⁰ Böylelikle Fransa hiçbirşey iddia edemedi Dehlek Takımadalarına İtalyan bayrağını çekebilecekti.

Aynı esnada Dışişleri Bakanı, Musavva ile Beylül arasındaki sahil noktalarının işgalinin zorunluğuna ilişkin emirlerini yayınladı. Bu da bölge liderleriyle yakın alâkalar kurularak Beylül ile Musavva'ı İtalyan birliklerinin kuşatmasından yana mümkün olduğunu gösteriyordu. Ellerindeki İtalyan bayrağını göndere çekmeye de oldukça heveslilerdi. Eğer İtalya'nın önerisini kabul ederlerse kabile reislerine İtalyan komutanın bazı pahalı hediyeler vermesi de mümkündü.⁸³¹

Bundan başka da İtalya savaş bakanı Dehlek Adası'ndaki keşif çalışmalarına çeşitli açılardan, İtalyan gemileri için en yararlı liman olan körfezinin konumuna ek olarak suyunun bolluğuna ve körfezin genişliğine vakıf olduktan sonra Musavva'daki en yüksek

⁸²⁹ Ankona gemisinin kaptanı Korsi'den Savaş Bakanı Perin'e gönderilen 28 Mayıs 1885 tarihli mektup. (İhtilâlu Eritriye), s. 392

⁸³⁰ Massia'dan Mancini'ye, 2 Mayıs 1885. (İhtilâlu Eritriye), Musavva. s. 397

⁸³¹ İtalya Savaş Bakanı Ricoti'den Salit'e. 23 Mayıs 1885, (İhtilâlu Eritriye), s. 378.

rütbeli İtalyan birlikleri komutanına bir yazı yazarak Dehlek Adası'nı süratle işgal etmesini emrediyordu. İşgal operasyonu gerçekleştirildikten sonra da İtalyanların sahilin tamamını ele geçirmeleri düşüncesi geliyordu.⁸³²

4.10.3. Denakil Sahili'nin İşgali (22 Haziran 1885)

İtalyan hükümeti Musavva'dan güneye doğru Denakil sahilini işgal operasyonunu gerçekleştirme işini kaptan Ferigerio'ya verdi. Ferigerio 22 Haziran sabahında bir keşifçi savaş gemisiyle yanında Pestalozza, Niratizini ve Abdullah Şahin (eski assab sultanı) ve halkından iki kişide olduğu halde kendisine verilen görevi yerine getirmek üzere Assab'tan ayrıldı.⁸³³

Edd beldesi Assab sömürgesinin sınırları dışına düşüyordu ve Osmanlı hükümeti adına o vakte kadar valilik tarafından yönetiliyordu. Aynı zamanda Frigerio'nun karşısına ilk defa çıkan bir yoldu ve kendisinin görev alanına giriyordu. Aynı günün akşamında oraya vardıktan sonra Abdullah Şuheyim ve beraberindekiler İtalyan himayesinin kabulünü görüşmek üzere Edd şeyhine gönderildi. Bölgenin ileri gelenleri ve kabile liderleri arasında o sırada devam eden çekişmeyi halletmek komutan için çok kolay oldu. Her birisi diğerini kendi şeyhi olarak tarif ederken iki tarafta İtalyan himayesini kabul etti. Beldenin hakimiyetiyle ilgili olarak Ferigerio onlarla anlaşma yaptı ve buna göre denizdeki liderlik makamı Şeyh Muhammed Sementer'e verilirken Şeyh Muhammed Ahmed Abduh'a da İtalyan bayrağını koruma görevi verildi. Çünkü onun iç bölgelerdeki kabilelerle güzel ilişkileri vardı. Bu son kişi Mısır hükümetinin durumuyla ilgili içinde taşıdığı endişeyi gizliyememişti. Frigerio ise onu yatıştırarak artık bu belde Mısır yönetimi diye birşeyin olmadığını söylemişti. İtalyanlar her iki şahsa da aynı miktarda ödeme yaparak daha sonra da bu münasebetle düzenlenen törende İtalyan bayrağını Edd beldesinin gönderine çektiler ve sonrasında yirmi bir pare top atışı yapıldı.⁸³⁴

⁸³² Aynı belge.

⁸³³ Massia'dan İtalya Dışişleri Bakanı Depretis'e gönderildikten , 29 Haziran 1885 tarihli Rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 117. s. 388.

⁸³³ Aynı belge.

⁸³⁴ A. Wylde, **Modern Abyssinia**, s. 48.

24 Haziran sabahında Fergerio görevine Rasü-Meder ve Resa köylerinde devam ederken gemisi de Entü'l-Kübra ve Entü's-Sugra Adaları arasında yakın bir yerde demirlemişti. Görüşmeden sonra köyün ileri gelenleriyle köyün Şeyhi Muhammed Osman ve İtalyan komutan Arason'la da anlaşma tamamlandı. Ertesi gün görüşülen bu son kişi Rasü-Meder köyünün İtalya'nın himayesinde olduğunu ilân etti.

26 Haziran günü öğle vaktinde İtalyan kaptan Hevakil köyüne doğru yöneldiğinde yanında İsmail Muhammed Ahad ve bu köyün ileri gelenleri vardı. Kaptan Re's Meder'de İtalyan himayesini duyurmak için gelmişti. Ancak İsmail Muhammed Ahad kendi köyü olan Hevakil'e de İtalyan himayesi verilmesini önerdi. Nihayet İtalyan gemisi Hevakil adasına ulaştı. Fakat köyün İsmail Akuli ismindeki şeyhi köyde yoktu. Fırsatı ganimet bilen Fergerio, İsmail denilen kişiye olayın ana hatlarıyla ilgili açıklama yaparak kendinin köyü olan Hevakil ve köyü çevreleyen bütün adaların İtalyan himayesinde olduğunu duyurdu.⁸³⁵

İtalyan kaptan, sahilin geride kalan yerlerine de bu haberi ulaştırdı. Bütün denizleri 27 Haziran'da karaya doğru dolaşarak Sehlü-l-Milh'e ulaştığında şöyle yazdı: "Sehl'in tuz kaynakları bakımından zengin olduğunu ve Habeşistan'a Zula üzerinden tuzun buradan götürüldüğünü gördüm. Anladığım kadarıyla buradaki tuz oldukça iyi bir kalitede. Terbiyetü-l-Maşiye'ye kadar bu bölgenin ana tuz kaynağı burası sayılmaktadır." Bölgenin ileri gelenleri köyden çıkıp Desma köyüne gidince Frigerio ve yanındakiler de Desma'ya yöneldiler. Gün batarken oraya vardılar. Bu köyde en fazla dikkatlerini çeken şey köyün üzerinde dalgalanan Osmanlı bayrağı ve sahil boyunca bilinen kulübelerdi. Ertesi günün sabahında gemiyle geri dönerlerken yanlarında söz konusu köyün Şeyhi ve Evsa Sultanı Muhammed Hanferi'nin amcası Muhammed İbrahim ve köyün ileri gelenleri vardı. Bunlarla da anlaşma yapılarak köyün İtalyan himayesine girdiği ilân edilmiş ve köye İtalyan bayrağı çekilmişti.⁸³⁶ Böylece İtalyan hükümeti Kızıldeniz'in Afrika sahillerinin Assab ve Musavva arasında egemenliğini kolaylıkla yaymış oluyordu. Bütün bu yerler kolaylıkla alınmış bir zorluk çekmemişti. Yani Osmanlı ya da Mısır'dan geriye kalan bir isim hakkına dair bir zorlukla karşılaşılmamıştı.

⁸³⁵ Massia'dan İtalya Dışişleri Bakanı Deprets'e gönderildten , 29 Haziran 1885 tarihli Rapor, (**İhtilâlu Eritriye**), nr. 117, s. 388.

⁸³⁶ Aynı belge.

Zaten şekli olan Osmanlı egemenliği Musavva'nın içlerine kadar bütün nüfuzunu kaybetmiş ve egemenlik İtalya'ya kalmıştı. 29 Nisan'da Massia, Dışişleri Bakanlığı'na şöyle yazmıştı: "Kolonel Şirmesid'in idare ettiği Mısır himayesindeki Mıyar'a da halâ muteber olan Osmanlı egemenliğidir. Son olarak Kolonel'e tahsis edilen iki OdaKasrü-l Hakim'de ele geçirdim."⁸³⁷

Bu arada Mancini de Massia'nın isteği üzerine Kahire'deki İtalyan konsolosundan İzzet Bey'in Musavva'dan Sevakin'e nakli konusunda Nubar Paşa ile bir anlaşma yapmasını (Nubar Paşa'nın anlattığı gibi bunu hükümetinden De Martino'nun talep etmiş olmamasını ve bu hususta siyasi tikanıkların olmamamasını istemiştir. Çünkü bu meselenin çözümü ancak Roma ile Londra arasındaki bir anlaşmayla mümkündür.⁸³⁸

Genellikle İzzet Bey, Mısır ve Musavva'daki küçük muhafız birliği ile ilgili bulunan bütün yetkilerini kaybetmişti. Bir anda hiç birşeyleri olmayan kimseler olmuşlardır. İzzet Bey Mısır idaresinin Musavva'da görevlendirebileceği en hayırlı kişi olabilirdi. Bunu da Doğu Sudan ile bütün Kızıldeniz sahillerinin hükümdarına yazdığı yazıda bildirirken İtalyanların Musavva'da polis merkezleri kurduklarını haber veriyordu. Hakikaten bazı kişileri tutuklayarak sorguladıklarını ve Mısır askerlerinden geceleyin gelen yada geciken herkese kapıyı kapatarak şehre girmelerine engel olmalarının ağır geldiğini söylerken İzzet Bey şöyle diyordu: "Başyaver Ali Ağa hazretlerinin birtakım işleri vardı yanında ki askerlerle geceleyin gelmişti. Sancak yanında olduğu halde içeri güçlkle tekbaşına girebildi. Ancak gerideki askerler ise içeri alınmadıkları gibi sabahı kapının dışında gecelediler." Bu olay Musavva'daki Mısırlı komutanlardan Markopoli Bey ve başkalarının da başına gelmişti. Bu olsa olsa nüfuzunu tamamen kaybeden Mısır muhafızlarının artık iyice zayıfladığına delalet eder. Gerçek ve etkin yetki duruma el koyan İtalyan işgal kuvvetlerinin eline geçmiştir. Tabi İtalyanlar da onlarca kişinin geçtiği şehir kapısına teftiş adı altında üç zaptiye askeri koymuşlardır.⁸³⁹

Sudan umumi hükümdarı, İzzet Beyin zikrettiklerine karşılık gayet açık bir yazı yazarak Musavva olayında Mısır hükümetinin yetkiden aciz davrandığına değinirken şöyle

⁸³⁷ Massia'dan Mancini'ye gönderilen, 29 Nisan 1885 tarihli mektup, (**İhtilâlu Eritriye**), s. 356

⁸³⁸ De Martino'den Mancini'ye, 18 Mayıs 1885 (**İhtilâlu Eritriye**), s. 406.

⁸³⁹ İzzet Bey'den Doğu Sudan ve umum Kızıldeniz Sahilleri Hükümdarı'na gönderilen 26 Zilkeade 1302 (6 Eylül 1885) tarihli mektup, DVKM, **Mahfaza, Ebhâsu Sudan**, 1/B. nr. 42.

diyordu: “Söz konusu olayları öğrendik. Ancak şu da var ki halihazırda bu gibi meselelerle ilgilenerak hazırlığımız bulunmamaktadır.” Mısır ordusu serdar naibi bu olayları Mısır Nazırlar Heyyetine 21 Ekim 1885’de sunduysa da bu olaylar çerçevesinde yapacak birşeyin olmadığını açıklamıştır.⁸⁴⁰

Öte yandan İtalyan hükümeti 19 Eylül 1885’de yazıyı yineleyerek De Martino’dan Kahire hükümetine, muhafaza vekili İzzet Beyin görevinden el çektirmesinin gerekliliğinde İtalya’nın çok ısrarcı olduğunu tebliğ etmesini istemişti. Diğer Mısır muhafız birimleri de çekilecekti. Mısır’ın Musavva’da egemen olarak bulunmasının İtalyanların arzusuna ters bir durum olduğunu gördü ve bunu kuvvete başvurarak uygulama yoluna gitti. Bu münasebetle general Gini’yi Musavva’ya gönderdi ve generale belirli talimatlar verdi. General 13 Kasım’da Balista vapuruna binerek Musavva’ya ulaşmış İtalyan birlikleri komutanlığı ona teslim edilmişti. Askeri ve idari meselelerle ilgili işleri de Salita, Kami ve Massia arasında paylaştırmıştı.⁸⁴¹

General Cini Musavva’a vardığında hükümet konağına yerleşti. Subayların çağrılmasını isteyerek Musavva’da uygulamak üzere geldiği yeni siyaseti onlara tebliğ etti. General kendisine verilen görevle ilgili operasyonu uygulamaya koydu. Mısır muhafız birliğinden bildiği komutanı İzzet Beyden kurtulmayı amaçlıyor ve böylece Musavva’da İtalyan askeri işgalini tamamlamak istiyordu. Aralık 1885’de Mısır birliğini Süveyş’e giden İtalyan gemilerinden biriyle Musavva’dan ayrılarak Süveyş’e gitmeye zorladı. Gayri nizami askerlere gelince; onlar zaten İtalya’nın hizmetine çoktan girmişlerdi.

General Gini’nin uygulamalarından haberdar olan Osmanlı hükümeti adeti olduğu üzere durumu protesto etti. Bu uygulamalar İtalyan hükümetinin Osmanlı hükümranlılığına saygı göstermesiyle çelişiyordu. Bâbîâli Londra, Paris, Berlin ve Petersburg elçilikleri aracılığıyla İtalya’nın Musavva’da ve Kızıldeniz’in batı sahilindeki uygulamalarını protesto eden notalar göndererek bu hükümetleri, Musavva’daki askerlerini çekmesi için baskı yapmaya davet ediyordu. Fakat İtalyan hükümeti Osmanlı Devletinin protestolarına aldırış etmedi ve Musavva’daki siyasi konumunu devam ettirmeye karar verdi⁸⁴². İtalya Millet Meclisi’nde İtalya Dışişleri Bakanı De Robilani İtalya’nın halihazırdaki durumu

⁸⁴⁰ 21 Ekim 1885, BOA, Y.A. PRK. 9/25.

⁸⁴¹ 13 Muharrem 1303 (26 Ekim 1885), DVKM, Mahfaza, Ebhâsu Sudan, 1/B, nr. 44.

⁸⁴² 5 Zilhicce 1305 (13 Ağustos 1887), BOA, Y. PRK, PT. 3/103.

koruyacağını ve kuru gürültülerle bayrağını indirmeyeceğini söylüyordu. İtalya'nın sokulduğu herhangi bir yerden sancağını çekmeyeceğini de ekliyordu. Millet Meclisi milletvekillerinin alkışları arasında oturumunu kapattı.⁸⁴³

Böylece Kızıldeniz'in Afrika'ya bakan batı sahilinde ve Musavva'da Mısır idaresi ve Osmanlı sultanlığının son halkaları da son buluyordu.

4.11. Eritre'nin İtalyan Sömürgesi Olması.

İtalyan diplomasisi 19. yüzyılın sonlarında Doğu Afrika'da çok başarılı olmuştu. Çünkü İtalyanlar Kral Yuhanna'nın öldürülmesinden sonra Etiyopya'da kendisini imparator ilan eden Şuva Hakimi İkinci Menelik ile Uccialli anlaşmasını imzalamışlardı. Bu anlaşmaya göre Etiyopya Avrupa devletleri karşısına İtalyan Mandası ve İtalya'nın nüfuz bölgesi olarak çıkmıştı. Ve Etiyopya topraklarını istila eden İtalya'nın hakimiyetini kabul etmişti⁸⁴⁴.

Bu anlaşmadan sonra İtalyanlar Etiyopya imparatorluğunu istikbalde de hakimiyeti altına alabilmeleri için sömürgeleri olan yerleri bir isim altında toplamaları gerektiğini anlamışlardı. Ve bu fikir İtalyan sömürgesi Eritre Devleti'nin kuruluşunun ilk temellerini atmıştı.

1 Ocak 1890 da İtalya Kralı Hempert 1 Eritre Sömürge Devletinin kurulduğunu ilan eden bir beyanname yayınladı. Buna göre Kızıldeniz ve İtalya işgali altında bulunan iç bölgelerdeki italyan sömürgeleri biraraya getirilecek buralarda medeni bir yönetim kurulacaktı. Fakat Doğu Afrikadaki bu Eritre Sömürge devletinde çok geçmeden çeşitli problemler sökün etti. Bunlardan en mühimi ise Kral II. Menelik'in Uccialli anlaşmasını Şubat 1893'de resmen feshetmesiydi⁸⁴⁵.

Diğer taraftan başka bir problem ortaya çıktı. O da Kessele bölgesinin yönetimini elinde bulunduran ve İtalyanlara karşı askeri faaliyetlerde bulunan Abdullah Et-Teayüşi idaresindeki Mehdiyyin Cemaati idi. Bu grup İtalyanların Eritre'den çıkarılarak burada Kızıldeniz'e açılan bir pencereye sahip Mehdi Devleti kurmak istiyorlardı. Bu durum

⁸⁴³ R, Greenfield, **Ethiopia. A New Political History**, s. 117.

⁸⁴⁴ **A.e.**

⁸⁴⁵ R, Greenfield, **Ethiopia**. s. 119.

İtalyanların memleketlerini bu tehlikeden korumalarını gerektiriyordu. Bunun üzerine İtalya Başbakanı Eritre Hakimi General Oreste Baratieri'ye emirler çıkararak Kessele'yi almasını emretti⁸⁴⁶.

13 Haziran 1894 tarihinde General Oreste Baratieri savaşmak üzere Egrdat'dan Kessele'yi doğru hareket ettikten sonra Kessele'yi almayı ve Eritre sömürgesinin batı sınırlarını korumayı başardı. Sonra 1000 askerini Kessele'de bırakarak Musavva'ya döndü. Oreste Baratieri bu başarılarından sonra Habeşe'nin Edva bölgesine saldırdı. Başlangıçta İtalya kuvvetleri Habeşliler üzerine büyük bir başarı kazandılar. Oreste Baratieri Habeşistan'ın Ticray beldesini Eritre'ye kattığını ilan etti. Ancak İtalyanların Ticray beldesini işgalleri Habeşistan İmparatorluğu meliklerini kızdırdı⁸⁴⁷. Melik Menelik bütün meliklerin İtalyanlarla savaşmak için birleşmeleri ve Habeşlileri silahlandırmak hususunda Fransızlara güvenilmesi hususlarında başarılı oldu. Bu sayede 1889 yılının Mart ayı başlarında Adve savaşında İtalyanları hezimete uğratmayı başardılar. İtalyanların bu hezimetini Mehdileri Kessele'yi İtalyanlardan almaya teşvik etti.⁸⁴⁸

Bu durumda İtalyan Hükümeti'nin durumu zorlaştı. Mehdiler Kessele'ya saldırıları devam etti. Bunun üzerine İtalya 25 Aralık 1897 yılında Kessele'yi istemeyerek Mısır'a bırakmak zorunda kaldı. Aynı zamanda Doğu Afrika'da yayılma ve sömürge politikası güden Crispi Hükümeti düştünce İtalya'nın bu bölgelerdeki yayılma politikası sona ermiş oldu.⁸⁴⁹

Şu bir gerçektir ki bu dönemde Osmanlı Devleti Balkanlardaki problemlerle meşgul olduğu için buralara müdahale etme imkanı yoktu. Buna delil olarak Doğu Afrika'da Musavva ve diğer ihtilaller karşısında ancak bazı diplomatik girişimler dışında hiç bir şey yapamadığını örnek olarak gösterebiliriz. Merkezden uzak topraklarının korunması için büyük gayret sarfettiğini görüyoruz. Bütün bu gayretlere rağmen Osmanlı Devleti Doğu Afrika'daki nüfuz ve idaresini tedrici olarak kaybetti. Bütün bunlara rağmen bir müddet Doğu Afrika sahillerine hükmetmiş olan Osmanlıların güzel hatıraları bölge halkının akıl

⁸⁴⁶ A.g.e. s. 119.

⁸⁴⁷ Naum Şukayr, **Tarihüs-Sudan**, Ed. Muhammed İbrahim Ebu Selim, Beyrut, 1981.

Tarihu Sudan, s. 545

⁸⁴⁸ Orhonlu, a.g.e. s. 159.

⁸⁴⁹ BOA, Y.PRK.UM. 30/37.

ve kalplerinde yaşamaya devam etti. Hatta Doğu Afrika halkı Osmanlıları kendilerini ecneblerin zulmünden kurtaran ve yine kendilerini sömürgeci devletlerin zulmünden koruyan bir devlet olarak gördüler⁸⁵⁰.

⁸⁵⁰ Ahmed Kavas, **Osmanlı Devleti'nin Afrika Kıtasında Hakimiyeti ve Nüfuzu**, Yeni Türkiy Dergisi Yaynları, c.1, Ankara 1999, s. 421-430.

SONUÇ

Osmanlılar Sevakın ve Musavva'yı 1557'de fethettiklerinde burasını Cidde'ye bağlı bir kaymakamlık haline getirdiler. Daha sonra burası Cidde'den ayrılarak Mısır'a bağlı bir bölge oldu. 19.yüzyıl'ın ikinci yarısına kadar da bu bölge Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldı.

19. yüzyıl başlarında Osmanlıların Hicaz'daki kutsal topraklar üzerindeki hakimiyeti Vahhabilerce yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu sebeple Bâbüâli, kutsal olan iki harem bölgesini kurtarmak üzere Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirdi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Vahhabileri yenince Sultan II. Mahmud (1808-1839) hizmetlerinden ötürü onu ödüllendirdi ve Habeş Eyaleti'ni de içine alan Cidde'ye vali olarak tayin etti. İbrahim Paşa'nın Habeş valiliğine atanması Habeş eyaleti için tarihi bir dönüm noktası oldu. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Musavva limanının Orta Sudan Bölgesi'nin mahsulünü ihraç etmek ve Habeşlileri Kızıldeniz sahilinden uzaklaştırmak için doğrudan kendi idaresi altına girmesinin ne denli büyük önem arz ettiğinin farkında idi. Bu düşüncesini Bâbüâli'ye bildirdi ve Babıâli'yi de Musavva limanının Mısır idaresi altına girmesi konusunda ikna etmeyi başardı. Musavva limanı 1846'da Mısır'ın idaresi altına girdi. Mehmet Ali Paşa, bu liman sayesinde Doğu Afrika'daki nüfuzunu genişletti ve büyük kazançlar elde etti.

I. Abbas Paşa Mısır hükümetinin başına geçtiğinde (1848-1854), Musavva'nın Mısır'ın elinde bulunmasının Avrupa temsilcileriyle sürtüşmeye sebebiyet vermesinin yanısıra, hükümet ve devlet idaresinin iki büyük merkezi olan Hartum ve Kahire'den uzak olmaları ve bu yüzden de Doğu Afrika'da gerçekleştirilen operasyonlarda Mısır'ın onlardan hiçbir şekilde faydalanamamasının Musavva ve Sevakın'ın tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi gerektiği görüşündeydi.

19. yüzyıl ikinci yarısında İtalyan nüfuzu Doğu Afrika'da genişlemeye başladı. Bu durum yeni İtalya'nın kurulmasının kaçınılmaz bir neticesiydi ki İtalya tüm eyaletlerini tek bir ülke ve çatı altında toplamıştı. İtalya'nın birçok problemle başı dertte idi ve en önemlileri idari ve iktisadi sistem, sosyal durum ve temsili sistemle bağlantılıydı. Bundan dolayı yeni İtalyan hükümetinin nüfuzunu deniz aşırı bölgelere yaymasından başka çaresi

yoktu. Halkının giriştiği göç hareketini tüm Avrupa beldeleri ve yeni dünyaya yaymak için İtalyanın yeni sömürgeler oluşturması gerekiyordu. Devletin yaşadığı sosyal ve iktisadi problemleri çözmek, ham madde ve gıda maddelerinin eksikliğinden kaynaklanan sıkıntıların üstesinden gelmek konusunda yeni oluşturulacak bu sömürgelerden istifade edecekti. Öte yandan İtalya, eski Roma gibi büyük ve yeni bir devlet olarak saygınlığa kavuşması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü 19. yüzyıl'da bir devletin büyüklüğü, elinde bulundurduğu sömürgelerle, sanayisi için ham madde satın alacağı ve ürettiği sanayi ürünlerini satacağı borsaların sayısı ve niteliğiyle ölçülüyordu. İlk olarak 19.yüzyıl'ın yetmişli yıllarında İtalyan siyasetçiler gözlerini Tunus'a doğru çevirdiler.Tunus'u İtalya'nın muhtemel sömürgesi olarak gördüler. Fakat kısa bir zaman zarfında Tunus Fransa'nın eline geçince Roma hükümeti çok sinirlendi ve bu durum onu Almanya-Avusturya ikili ortaklık paktına katılmaya teşvik etti. Bu şekilde 1882 senesinde Almanya, Avusturya ve İtalya'dan teşekkül eden üçlü ortaklık paktı gerçekleşmiş oldu.

Sapitu, Stila ve Masaya gibi misyonerlerin 19.yüzyıl'ın otuzlu yıllarından beri Afrika'da avam halk kitleleri ve aynı şekilde siyasi liderler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmaları nedeniyle İtalyan siyasetçiler nüfuzlarını yaymak üzere gözlerini Doğu Afrika'ya doğru çevirdiler.1850'den itibaren yani Süveyş Kanalı'nın yapımına başlandığı sırada İtalya tüm beklentilerini Kızıldeniz'in batı sahili üzerine yoğunlaştırdı. Dybertis hükümetinde Dışişleri bakanlığı görevi yapan Senyör Baskuvali Mancini'nin İtalya'nın bu yeni siyasetinin bayraktarlığını ne şekilde yaptığı incelendi. Bu siyaseti benimsemede Mancini'yi cesaretlendiren faktör İtalya'nın Doğu Afrika'nın değişik bölgelerinde nüfuz alanını genişletmesi hususunda Britanya hükümetinin güttüğü siyaset değişikliği olmuştur.

Londra hükümeti de, önceleri karşı çıkmasına rağmen Eylül 1881'den sonra Kızıldeniz'in batı sahilindeki nüfuzunu genişletmesi konusunda İtalya'ya destek olarak onu cesaretlendirdi. Bu değişiklik - İngiltere ve Fransa arasında bulunan Afrikayı sömürme konusundaki rekabetin şiddetlenmesi - İngiltere'nin o bölgeye, topraklarını koruyacak ve uygun zaman geldiğinde görünürde sahip olduğu toprakları efendisine iade edecek olan bir bekçi olarak İtalya'yı görmesine sebep oldu. 1870'li yıllarda Osmanlı Devleti ve Mısır Eyaleti'nin içerisinde bulunduğu olağanüstü durumlar Kızıldeniz'in batı sahili (uluslararası denizciliğe 1869'da Suveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz'in önemi artmıştır)

üzerine kurguladığı sömürü hedeflerini gerçekleştirme yolunda İtalya için bulunmaz bir destek unsuru olmuştur.

Mısır üzerinde bulunan uluslararası vesayet, yabancı devletlerin Mısır'ın iktisadi ve siyasi işlerine karışması ve bunun neticesinde Mancini'nin Orta Kızıldeniz'in anahtarlarını ele geçirmeyi hedeflediğini söylediği emperyalist projesini uygulamak üzere İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi sebebiyle, Hidivlerin başına gelen musibetten doğan fırsatı İtalya çok iyi değerlendirdi. Osmanlıların hakimiyet hakları dairesi içerisinde bulunmasına rağmen İtalya 1869-1870 yılında Kızıldeniz'in batı sahili üzerinde Babü'l-mendeb boğazı yakınlarında bulunan Assab'ta bir ticari sömürge alanı oluşturdu.

Bu durum Osmanlı Devleti'ni ciddi olarak rahatsız ettiyse de, güneyde Guardafui Burnu'na kadar Kızıldeniz'in batı sahili üzerinde bulunan hakimiyet haklarının desteklenmesi şartıyla İtalya'nın Assab'ta kalmasına karşı çıkmadı. Bununla beraber İtalya'nın bölgedeki Osmanlı hakimiyetine saldırıda bulunması diplomatik yollarla protesto etti. Fakat bunun hiçbir faydası yoktu. Çünkü İtalya Assab'taki ticari sömürgesini kurmuştu ve kısa bir zaman sonra peşi sıra gelen bazı faktörler İtalya'nın alan genişletme amacıyla atacağı ilk askeri adımı atma fırsatını en iyi şekilde değerlendirmesini sağladı. Bunu Musavva'ya denizden bir saldırı düzenleyerek 5 Şubat 1885'te Osmanlı Devleti'nden zorla alarak yaptı. Bahsi geçen faktörler şunlardır:

- 1) Mısır Eyaleti'nin 1882'de İngiltere işgaline boyun eğmesi.
- 2) Mehdi isyanının özellikle Doğu Sudan'da yayılması ve Mısır idaresinin isyanı bastırmakla uğraşması.
- 3) İtalya'nın Kızıldeniz'in batı sahilindeki saha genişletme çalışmalarına İngiltere hükümetinin arka çıkması.

İngiltere'nin Mısır'ı askerlerini Sudan'dan çekmeye zorlamasına (Şubat 1884) ve Sudan'daki Osmanlı mülküne ve topraklarına göz dikmesine rağmen Osmanlı'nın bölge üzerindeki hakimiyet hakları hala mevcudiyetini koruyordu. Hiç şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğu İtalya'nın - kendisinin de en baştan beri tanıdığı – Osmanlı'nın bölge üzerindeki hakimiyet haklarına tezat teşkil eden tasarrufatına itiraz edip karşı çıkmıştı.

Bâbîâli Berlin, Londra, Paris, Petersburg ve Viyana hükümetlerine içerisinde İtalya'nın zalimane tavır ve davranışlarına itiraz ettiği ve bu hükümetlerden Musavva'nın işgalini sona erdirmesi için İtalya'ya baskı yapmalarını istediğine dair bir mektup yolladı. Bunun yanında Bâbîâli, Musavva'dan hatta tüm Kızıldeniz'in batı sahilinden İtalya'yı çıkarmak için silahlı kuvvetleri kullanmaya kararlı olduğunu duyurdu. Bâbîâli'nin bunu yapması Osmanlı Devleti ile İtalya arasında savaş çıkmasına sebebiyet verebilirdi. Ama İtalya Kızıldeniz'in batı sahilinde yaptıklarının hiçbir şekilde Osmanlı saltanatının haklarını çiğneme gibi bir amaç gütmmediğini; yapılanların sadece Doğu Sudan'daki isyancıların tehdidine maruz kalan sahil limanlarının güvenliğini garanti altına alma amaçlı olduğunu, bunun yanı sıra uzun süreden beri Sudan'ın her bir köşesine hakim olan kaos ortamının ve isyancıların Kızıldeniz'in batı limanlarını ne denli tehlikelere maruz bıraktığının Osmanlı devletince bilinip hiçbir şekilde inkar edilemeyeceğini açıklayarak ortamı yatıştırdı.

Ama hakikat şu ki; İtalya bölgedeki hakimiyetini ispat etmek için Osmanlı idaresinin harcadığı çabaları dikkate almıyor ve yapageldiklerini devam ettiriyordu. Bunun neticesi olarak İtalya'nın Kızıldeniz'in batı sahili üzerindeki etki alanı güneyde Assab'tan kuzeyde Musavva'ya kadar genişledi.

9 Mart 1889'da Kalabat savaş meydanında 4. Yuhanna'nın Mehdi ordusu tarafından öldürülmesini müteakip Etiyopya İmparatorluğu'nda baş gösteren kaos ortamından İtalya'nın nasıl yararlandığını dile getirmiştik ki Habeşistan'ın her üç bölgesini işgal etme amacıyla çalışmaya konulmuştu. Buna götüren yol ise; İtalya'nın Etiyopya İmparatorluğu üzerindeki sömürgesini tanıması karşılığında Şuva bölgesi lideri II. Menelik'e yaklaşıp onun tahta çıkmasına yardımcı olmaktan geçiyordu.

En sonunda Kont Entunelli ile II. Menelik arasında 2 Mayıs 1889 tarihinde Uccialli (Wichale) antlaşması gerçekleşti ve yine aynı yılın Ekim ayında bu antlaşmaya yeni eklemeler yapıldı. Bu antlaşma Osmanlı ve Avrupa devletlerine Etiyopya'nın İtalyan nüfuz bölgesinde olduğunu açık bir şekilde gösterdi.

Gerçek şu ki, Uccialli (Wichale) şartı İtalya'nın Doğu Afrika nüfuz tarihinin ilk merhalesinin bitişi ve aynı zamanda yeni bir merhalenin başlangıcında belirleyici unsur olmuştur. İtalya'nın Assab ve Musavva'ya tam olarak yerleşmesi ve daha sonraları

Kızıldeniz'in batı sahili Eritre sömürge bölgesi ismiyle bilinecek olan bölgeye ilk taşın konulmasından sonra bu antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmanın imzalanması Habeşistan'da İtalyan kuvvetlerinin yayılması ve toprak genişletmesi için muhtemel bölge olması sebebiyle batı tarafında genişlemenin istendiğine de işaret ediyordu.

Hiç şüphesiz İtalya'nın Kızıldeniz'in batı sahili üzerinde ve Kuzey Habeşistan yamacında sahip olduğu topraklar üzerindeki kontrolünü sıklaştırmasının ve bütün sömürgelerini bir çatı altında birleştirmek için çaba göstermesinin zaruret teşkil etmesi bu antlaşmanın ortaya koymuş olduğu en önemli neticelerdendir. Bunları, eğer isterse, ona göre kendisine Habeşistan bölgesinde nüfuzunu yayma hakkı veren, antlaşmanın 17. maddesini kullanarak yapabildi. Bunun neticesinde Eritre sömürgesi 1890 ocak ayı başında resmi olarak kuruldu. Fakat İtalya'nın Habeşistan Necaşi'si sıfatıyla 2. Menelik'in mülkiyeti dahilinde bulunan Tecri bölgesini kendisi için alma çabaları sebebiyle İtalya ile II. Menelik arasındaki ilişkiler çok zaman geçmeden gerginleşti. Bu anlaşmazlıklar Fransa ve Rusya hükümetlerini oldukça sevindirdi. Bu fırsatı kaçırmayarak İtalya ile II. Menelik arasındaki anlaşmazlığı derinleştirmek için çalışmaya başladılar. Fransa ve Rusya İtalya'nın 1882'de imzalanan ve Fransa ve Rusya'ya karşı kurulan üçlü ortaklık paktına üye olması, Eritre sömürgesini kurarak Fransızların Afrika'ya ve Nil açıklarına doğru ilerlemelerine engel olması ve o bölgeler üzerinde İngiltere'ye karşı girişecekleri hakimiyet mücadelesinden alıkoyması gibi iki sebepten ötürü İtalya'ya düşmanlık yapıyordu.

Fransa ve Rusya'nın Etiyopya'da giriştikleri ortak harekât neticesinde İtalya ve Habeşistan arasındaki ilişkiler tamamen koptu. Bunu müteakip II. Menelik 27 Şubat 1893'te Occiali antlaşmasını ilga etti. Bundan yola çıkarak İtalya'nın Etiyopya üzerinde bir himaye oluşturmalarını engelleyen başlıca sebebin Fransa ve Rusya'nın Etiyopya'da giriştikleri ortak eylemler olduğunu söyleyebiliriz.

İtalya, Abdullah Teaylîşî döneminde Sudan iç işlerinin alt üst olmasını Doğu Sudan'dan Kesela'ya kadar nüfuzlarını yaymak için lehlerinde olan bir fırsat olarak gördü. Bunu Mancini projesinin ikinci etabını gerçekleştirmek için yapacaktı. Francesco Crispi hükümeti düşüp onun yerine İngiltere menfaatlerini tehdit etmemek için Afrika'da daha fazla ilerleme eğilimi olmayan Antonio Di Rudini hükümeti 1891'de iktidara gelince İngiltere geçici bir süre için İtalya'yı Kesela'da serbest bıraktı. Hakikatte İtalya'nın Doğu

Sudan`dan Kesela`ya kadar olan etkisi tüm Etiyopya toprakları ve kabilelerini birleştirmek için İmparator 2. Menelik`e bir fırsat oluşturmuştu. Çok geçmeden Sudan ahalisi arasındaki durum değişti. Geçmişte olduğu gibi kuzeyli Tigray`lılar ile güneyli Şurîler birbirlerinden ayrı değillerdi. Hatta İtalya ile savaşmak ve Etiyopya`da işgal ettikleri topraklardan onları defetmek üzere birleştiler.

Bu olaylar üzerine İtalya-Tigray savaşı olarak bilinen savaş başladı (1894 -1895). Bu savaş neticesinde Eritre valisi ve İtalya ordu komutanı Oreste Baratieri Tigray`lılarıhezimete uğratmayı 9 Ekim 1895 ve Tigray topraklarını İtalyan Eritre sömürgesine katmayı başardı. Bunun üzerine sözü geçen sömürgecinin sınırları Habeşistan topraklarında güney-batı tarafına doğru geniş bir alana yayılmış oldu.Bu durum İtalyan kuvvetlerinin yükünü epey bir arttırarak İtalyan hazinesinin sırtını büküyordu.

Tigray topraklarının işgali çok geçmeden tüm Habeşistan İmparatorluğu halkları ile İtalya arasında Habeşistan – İtalya savaşı (1895 – 1896) olarak bilinen savaşın başlamasına sebep oldu.

Menelik tüm Habeş hükümetlerini bir araya getirip tek bir meydanda toplamayı başarmıştı. Menelik ordusunu silahlandırma ve eğitme konularında sırtını Fransızlara dayamıştı. Bu sayede İtalyanları 7 Aralık 1896`da Amba Alagi (Emba el-İci) savaş meydanında ve 1 Mart 1896`da da Adve meydanında yenilgiye uğratmayı başardı. Bu hezimetin neticesi olarak İtalya Doğu Afrika`daki nüfuzunu kaybetti ve İtalya`nın Habeşistan`da yayılma hareketi durdu. Öte yandan bu durum Mehdileri Kesela'yı geri alma konusunda cesaretlendirdi ve İtalya`nın konumunu riskesoktu. İtalyanlar Kesela'yı tekrar Osmanlı-Mısır hükümetine iade ederek yüklerini hafifletmek istedi. Bunu ise Eritre'deki yeni sömürgeleriyle ilgilenebilmek için yaptı. İtalya resmi olarak Aralık 1879 tarihinde Kesela`dan vazgeçerek Mısır idaresine teslim etti. Bu süreçten sonra İtalya tüm ilgisini Eritre sömürgesine yöneltti.

İngiltere ve Etiyopya, Mısır ve Sudan hükümetiyle bir takım ittifaklar oluşturdu. Bu ittifaklar sayesinde Eritre sömürge sınırları değişmemek üzere tanınmış oldu. Bu antlaşmalar gereğince belirlenen sınırların çizimi uzun seneler alarak 1887 - 1908 yılları

arasında devam etti. İtalya da 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında Eritre ve Doğu Afrika`da bulunan Somali'deki sömürgelerine iyice yerleşmiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1.1.1. Bâbiâli Evrak Odası:

1.1.1.1. Nezaret Gelen-Giden Defterleri (BEO.NGG.D)

Nr.1861.

1.1.2.Cevdet Tasnifi-Hariciye. (C.HR.)

Nr. 157/7811.

1.1.3. Dahiliye Nezareti. (DH)

1.1.3.1. Mektubi Kalemî.(DH. MKT.)

Nr. 2231/66, 1347/5, 1512/117, 1512/20.

1.1.4. Hariciye Nezareti

1.1.4.1. Mektubi Kalemî. (HR.MKT.)

Nr. 220/19, 221/20, 225/29, 225/48, 291/50, 293/12, 298/16.

1.1.4.2. Londra Sefareti. (HR. SFR.)

Nr. 313/5.

1.1.4.3. Siyasi. (HR.SYS.)

Nr. 120/5, 120/6, 102/7, 985/57.

1.1.4.4. Tercüme Odası. (HR.TO.)

Nr. 279/30. 279/31.

1.1.5. İrade Tasnifi :

1.1.5.1. Meclis-i Vala. (İ.MVL.)

Nr. 144/4057, 467/21134.

1.1.5.2. Meclis-i Mahsus. (İ.MMS.)

Nr. 100 / 4218.

1.1.5.3. Dahiliye. (İ.DH.)

Nr. 787/1. 552/38375.

1.1.5.4. Hariciye. (İ.HR.)

Nr. 337 / 21835, 337/21800, 187/10378.

1.1.5.5. İrade Mısır . (İ.MTZ(05))

Nr. 12/330, 13/425, 13/401, 14/425, 20/787, 791/25, 20/794. 26/1303, 25/1195, 25 / 1194, 26 / 1304, 26 / 130, 20/791.

1.1.5.6. Mesail-i Mühimme. (İ.MSM.)

Nr. 86/245, 2434, 86/2435, 86/2436, 86/2438, 25 / 1194, 100 / 4218.100/4224.

1.1.6. Kâmil Kepeci Tasnifi- Ruus Defterleri

Nr. 70, 123, 211, 212, 214

1.1.7.Meclis-i Vala

Nr.809/71. 810/61.

1.1.8. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Nr.7/48, 8/34, 7/43, 7/48.

1.1.9.Mısır Mühimme Defterleri

Nr. 15.

1.1.10. Mühimme Defterleri (MD.)

Nr. 2, 7, 16, 44, 67.

1.1.11. A.} Sadaret Tasnifi : Bâb-ı Âsafî

1.1.11.1. Mektûbi Kalemi Evrakı. (A.} MKT.)

Nr. 210/24.

1.1.11.2. Umûm Vilâyât Evrakı. (A.} MKT.UM.)

Nr. 62/98.

1.1.11.3. Âmedi Kalemi Evrakı. (A.} AMD.)

Nr. 11/86, 28/61, 32/51, 33/33, 33/43, 33/52, 33/72, 34/53, 63/77.

1.1.11.4. Divan Kalemi Evrakı. (A.} DVN.)

Nr.110/63.

1.1.11.5. Nâme-i Hümayûn Evrakı. (A.} DVN.NMH)

Nr. 16/17.

1.1.11.6. Mühimme Evrakı. (A.} DVN.MHM.)

Nr. 360/100.

1.1.11.7. Müteferrik Evrakı. (A.} M.)

Nr. 26/40.

1.1.11.8. Mühimme Kalemi Evrakı. (A.} MKT.MHM.)

Nr.360/53, 352/53, 349/99. 204/35, 350/17.

1.1.11.9. Meclis-i Vâlâ Evrakı. (A.} MKT.MVL.)

Nr. 35/63, 9/37, 11/58.

1.1.11.10. Nezâret ve Devâir Evrakı. (A.} MKT.NZD.)

Nr. 310/36. 213/42.

1.1.12. Hatt-ı Hümayûn (HH)

Nr. 13312, 19635, 1935, 19660.

1.1.13. Yıldız Arşivi Tasnifi:

1.1.13.1. Hususi Marûzât. (Y.A.HUS.)

Nr. 207/67, 210/84, 214/85, 214/83, 217/54, 217/5, 218/80, 217/80, 186/22, 216/51, 202/63, 271/55, 215 / 63, 217/41, 25 / 1194, 26 /130, 217/41, 302/25, 180 / 125,180/120. 180/122, 180/125, 180/127, 180/128, 181/12.

1.1.13.2. Resmi Marûzât. (Y.A.RES.)

Nr. 31/49.

1.1.13.3. Esas Evrakı. (Y.A.EE.)

Nr. 118/54, 118/59, 118/53, 118/49. 126/19.

1.1.13.4. Yıldız Esas Evrakı Defterleri. (Y.EE.D.)

Nr. 1090.

1.1.13.5. Mütenevvi Marûzât. (Y.MTV.)

Nr. 7/63, 14/19.

1.1.14. Yıldız Perakende :

1.1.14.1. Sadaret. (Y.PRK.A.)

Nr. 9/25, 4/24,

1.1.14.2. Askeri Marûzât. (Y.PRK.ASK.)

Nr. 28/14.

1.1.14.3. Arzuhal Jurnal. (Y.PRK.AZJ.)

Nr. 2/66, 6/21, 7/47, 9/101, 11/31.

1.1.14.4. Başkitabet Dairesi Marûzâtı. (Y.PRK.BŞK.)

Nr. 9/25.

1.1.14.5. Elçilik-Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik. (Y.PRK.EŞA.)

Nr. 3/16.

1.1.14.6. Serkurenalık Evrakı. (Y. PRK.SRN)

Nr. 1/68.

1.1.14.7. Hariciye Nezâreti Marûzâtı. (Y.PRK.HR.)

Nr. 8/9.

1.1.14.8. Mabeyn Müşiriyeti. (Y.PRK.MM.)

Nr. 1/51.

1.1.14.9. Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye. (Y.PRK.MYD)

Nr. 3/7, 4/65, 86.

1.1.14.10. Nâme-i Hümayûnlar. (Y.PRK.NMH.)

Nr. 3/6.

1.1.14.11. Posta Telgraf Nezareti Maruzatı. (Y.PRK.PT.)

Nr. 3/103, 3/116.

1.1.14.12. Tahrirât-ı Ecnebiyye ve Mâbeyn Mütercimliği. (Y.PRK.TKM.)

Nr.7/24, 8/20, 10/62.

1.1.14.13. Umumi. (Y.PRK.UM.)

Nr. 30/37.

2. Dâru'l-vesâ'ıku'l-kavmiyeti'l-Mısriyye (Mısır Milli Arşivi) (DVKM)

2.1. Âbidin Defteri

Nr. 11, 13, 19, 21, 23, 24, 29, 32, 34, 35, 44, 164, 558, 1875.

2.2. Dahiliyye Mahfazası

Nr. 7/175.

2.3. Divan Defteri

Nr. 408.

2.4. Ebhâsü's-Sudan Defteri

Nr. 1/B, 10, 44, 456, 460, 564.

2.5. Evâmir Defteri.

Nr. 1912, 1919, 1925, 1927, 1939, 1924, 1920, 1946, 1847, 1948, 1936.

2.6. Hususi Meclis Defteri

Nr. 82 /259.

2.7. Maiyyet Defteri

Nr. 43, 573.

2.8. Maiyyet Arab Defteri

Nr. 2, 18, 24, 17, 49, 1852, 1939, 1847, 1875/6, 1871/18, 573/19, 1852/ 9, 1852/45.

2.9. Maiyyet Arab Mahfazası

Nr . 14.

2.10. Maiyyet Türki Defteri

Nr. 5, 22, 36, 38, 60, 559, 535, 537, 558, 1835, 1836, 1939, 584/10, 1859, 2843.

2.11. Maiyyet Türki Mahfazası

Nr. 39, 40, 38, 93, 43, 573, 589, 48, 46, 71, 437, 153.

2.12. Sadâret Defteri

Nr. 573.

2.13. Sevâhil-i Bahr-i Ahmer Mahfazası

Nr. 111.

3) Vesâiku'l-hâriciyyetü'l-italî havle ihtilâli Eritriye. (Yayınlanmış Belgeler)

Dirâsâtu Eritre, Vezâretü'l-Hâriciyye, Vezâretü'l-Bahriyye

Takârîru Hukkâm-ı Eritre,

Resâil-i Şirket-i Robatino,

Resâil-i el-Kansol El-itali bi-Aden

Resailü's-Sefir El-İtali bi-London

Resâilü'l-Vekîl Es-Siyasi bi-Mısır

Resâilü's-Sefîr El-itali bi-İstanbul,

Tercüme ve Neşr Hareketü't-Tahrir el Eritriye, Asmera 1999.

II. Kaynak Eserler

Ahmed b. ALİ b. Abdülkadir el-Makrîzî

El-ilmâm bi-ahbâr-i men bi-arzi'l-Habeşe min Mulûki 'l-islâm, Yayınlayan, D. Renk, y.y., 1995.

Azmzâde Sadık, El-Müeyyed

Habeş Seyahatnamesi, İstanbul, 2000.

Evliya Çelebi

Evliya Çelebi Seyahatnamesi : Mısır, Sudan, Habeş, C.X, Ankara 1938.

İbn İyas, Muhammed

Bedâiuz'zühûr fi vakâiud-dühûr, El-hey'etül-mısıriyyetü'l-âmmeli'l-kitab, C.4, Kahire 1984.

El-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali

Et-Tenbîh ve 'l-Eşrâf, Kahire t.y.

İbrahim Fevzi Paşa

Kitabü's-Sudan beyne yedeyi Gordon veKitchener, Kahire 2008.

III.İnceleme ve Araştırmalar

Abdulaziz Abdulgani,

El-isti'mâr ve Eseruhû ale'l-Urûbe vel-İslâm fi İfrikıyye, Kahire t.y.

Abdulhalim, Receb Muhammed

El-Alâkâtü's-siyâsiyye beyne Zeyla ve Nasara el-habeşe fi'l-usûri'l-vustâ, Kahire 1985.

Abdu, Ali İbrahim

El-Münâfesarü'd-devliyye fi eâli'n-Nil 1880-1906. Kahire 1975.

Abidin, Abdulmecid

Beyn El-habeşe ve'l-arab, Arab fikir yayınevi, Kahire t.y.

Abir, Mordechai

Ethiopia and The Red Sea, London 1980.

Albrecht-Carrié, Rene

Italy from Napoleon to Mussolini, New York 1950.

Ancelo, Samarko

El-Hakîka fî Mes'elet-i Kanâti's-Süveys,

Çev.Taha Fevzi, Kahire 1960.

Avcı, Casim

“Masavva” **DİA**, C.21, İstanbul 1988. s. 73-

74.

Baker, Sir Samuel

The Nile Tributaries of Abyssinia, London

t.y.

Brittin , H. & Ripley, P.J.G.

A Simple History Africa, 1973.

Bostan, İdris

Ehemmiyyetü Tersanetü's-Süveys ve Cidde ve 'l-Muha fi's-Sirâ'î'l- Osmânî el-Purtugali fi'l-Bahri'l-Ahmer, Çev: Khalfallah Ez-Zübeyr, Osmanlı Dönemin'de Yemen Konulu Uluslar arası Sempozyum, İstanbul 2011.

Burc, Muhammed Abdurrahman

El-bahru'l-Ahmer, Kahire t.y.

Burckhardt, John Lewis

Travels in Nubia, London 1822.

Rihletü Burkhat fi bilâdi'n-nûbe ve's

Sudan,Çev. Fuad Andravus, Kahire 1959

Buşerb, Amed

Musâhametü'l-vesâ'ik el-Burtukaliye fî kitâbeti't-Tarihi'l-Gazvi'l-Burtukalili-sevahili'l-Mağrib, ve'l-Bahri'l-Ahmer ve'l-Halici'l-Arabî,Bahreyn 1987.

Castanhoso. M

The Portuguese Expedition to Abyssinia in 1541 – 1543, London 1999.

Cemal Zekeriya Kasım

“Er-revâbit el-Arabiyye el-Afrikiyye kalbe Hareketi’L-Kuşûf el-Coğrafiyye ve Bid’ü Hareketi’l-isti‘mâr el-Aurubbi fi karni’l-hâmis-i aşer ”El- Alâkatü’l- Arabiyye el-Afrikiyye, Dirase Târihiyye li’L-âsâri’s-Selbiyye li’L-isti‘mâr.Ma’hedî’l-buhûs ve ‘d-dirâsâtil-Arabiyye, 1970

El-Cemel, Şevki Ataullah

Siyasetu Mısır fi’l-Bahri’l-ahmer fi’n-nısfî’s-sânî mine’l-karni’t-tâsi‘-aşer,El-hey’etü’l-Mısriyye, Kahire, t.y.

Ceyyan

Vasâiku Târihiyye ve Coğrâfiyye an- Şark-ı İfrikiyye, Çev. El-Emir Yusuf Kemal, Kahire 1972.

Cromer, Lord

Britanya fi’s-Sudan, Çev. Abdülaziz Ahmed Arabî, Kahire 1960.

Dafison, Bazal

İfrikiyya tahte Ezvâi Cedîde, çev. Cemal Ahmed, y.y. Beyrut 1965.

Dirar, Muhammed Salih

Târîhu Sevakin ve’l-Bahri’l-Ahmer, Ed-Dârü’s-Sûdâniyye, Hartum 1981.

Dursun, Davut Eitre,

DİA, C.11, İstanbul 1988. s. 302-304.

El-Ârif, Mümtaz
Bağdad 1979.

Eritre beyne’l-ihtilâleyn, Dâru’l-cahız,

Emel İbrahim Muhammed

Es-Sırâ‘üd-düvelî fi’l-bahri’l-ahmer fi’n-nısfî’s-sânî mine’l-karni’t-tâsi‘ aşer, Sana’a 1999.

Enciclopedia Italiana, Roma 1990.

Er-Râfiî, Abdurrahman

Asr-ı Muhammed Ali, Mektebetü’n-nahzati’l-Mısriyye, Kahire 1951.

Ferid Bey, Muhammed

Tarihu'd-devleti'l-aliyyeti'l-Osmaniyye,
Dâru'l-cîl, Beyrut t.y.

Fleifel, Seyyid

Müşkilet Ucadin beyne'l-ihtilâli'l-Habeş ve'l-intimâi'l- Arabî el- islâmî , Kahire 1987.

Gencer, Ali İhsan

Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867),
Ankara 2001.

Gys, Fethi

el- islâm ve'l-Habeşe abre't-Tarih, Kahire 1999.

Gökbilgin, M. Tayyib

"Arz ve Raporlarına Gore İbrahim Paşa'nın Irakeyn seferindeki ilk Tedbirleri ve Fûtûhatı", Belletn 1957.

Greenfield, R.
1967

Ethiopia A New Political History, London

Harraz, Es-Seyyid Receb

Eritriya el-Hadîse M. 1557-1941, Ma'hedi'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye, kahire 1974.

Et-Te vessü'ü'l-İtali fi Şark-i İfrikiyye ve Tesisu Müsta'meretü Eritra ve's-Sumâl,
kahire 1960.

El-usûl et-Târîhiyye li'l-müşkile El-Eritre,
Dâru Garîb, Kahire 1977.

İfrikiyye eş-Şarkıyye ve'l-isti'mâri'l-Avrubî,
Kahire 1968.

Hertslet, Sir E

The Map of Africa by Treaty, London 1967.

Hilt, R.

Egypt in the Sudan, 1881-1820, Oxford 1959.

Holt, B.M.

El-Mehdî ve Sudan, çev, Cemil Abud, Beyrut 1988.

- İnalcık, Halil
Osmanlı Tarihine Toplu bir Bakış, Ankara 1999.
- Ingrams, Harlod
Arabia and the Isles, y.y. London 1960.
- Jones, A,H,M, and Monroe,E.
A History of Abyssinia, Oxford 1939.
- Kavas, Ahmed
Osmanlı Devleti'nin Afrika Kıtasında Hakimiyeti ve Nüfuzu, Yeni Türkiy Dergisi Yayınları, c.1, Ankara 1999.
- Keltie, J., Scott
The Partition of Africa, y.y. London 1897.
- Kirabits, Bîr
İbrahim Paşa, Çev.Muhammed Bedran, Matba'atü Lecnetü't-te'lîf ve't-tercüme ve'n-neşr, Kahire 1937.
- Kocahanoğlu, Osman Selim
Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- Kunt, Metin
Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve il İdaresi, İstanbul 1978.
- Longrigg, Stephen
A Short History of Eritrea, Oxford 1945.
- Makavi, Fevzi
El- Milaha fi 'l-Havzi'l- Cenûbi li'l-Bahri'l- Ahmer ve Esrarühâ fi't-târihi's-Siyasi li'l- Mıntuka mine'l-Karni't-tâsi' M.O. ilâ El- Karni's- Sâbi' el-Milâdî, Afrika BoynuzuiçinUluslararası Sempozyumçalışmaları, Kahire 1999.
- Marston, Thomas .E
Britain's Imperial Role in The Red Sea Area 1800 – 1878, America 1961.
- Kutbeddin, Mekkî El-Nehrevali
El-Berku'l-Yemâni fi'l-Fethi'l-osmâni, Riyad 1967.
- Msid, Mustafa Muhammed
El-islam ve'n-nube fi'l-usuri'l-vüstâ, Kahire t.y.

	Müzekkerâtu Nubar Paşa , çev, Caro Robir Tabkiyan, Kahire 2009.
Muhammed, Mihrî	Sudan Seyahatnamesi , İstanbul 1326.
Mustafa ,Ahmed Abdurrahim	Müşkiletü Kanâtü's-Süveys 1854-1958 , Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-dirasâti'l-Arabiyye, Kahire 1967.
-----	Alâkatü Mısır bi-Türkiye fi Ahdi'l-Hidiv İsmail M. 1863-1879 .Dâru'l-Maarif, Kahire 1967.
Müsid, Pols	El-habeşe fi münkalib min tarihihâ , El-matbaatü'l-mısriyye, 1935.
M, Sabry	L'Empire Egyptien sous İsmail et l'İngence Anglo-Francais . Paris 1933.
Nasr, es-Seyyid Yusuf	El Vesâikü't-târîhiyye li's-siyâseti'l-Mısriyye fi İfrika fi'l-karni't- tasi' aşer , Dâru'l-Maarif, Kahire 1980.
-----	El-Vucûdü'l-Mısri fi Afrika fi'l-Fetret Mâ-beyne 1830-1899 , Dâru'l-Maarif, Kahire 1981.
En-Necm, Abdulbârî	Eritre, Şa'ben ve Kifâhen , Bağdad, t.y.
Odoritsi, Dante	El-müsta'meratü'l-Eritriyye, Mufavvaziyyet Musavva El-iklimiyye , Çev. Cabhetü'l- Tahrir el-Eritriyye, Mmatabı Fiyorti ve Biltrami, Esmera, t.y.
Orhonlu, Cengiz	Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti , Ankara 1996.
Davud Berekat,Paşa	Es-Sudani'l-Mısri ve Matâmi'î's-Siyâsiye El-Britanya , El-Matba'atü's-Selefiyye, Kahire 1919.

Pesce, Angelo	Jiddah – Falcon ,y.y, Press 1977.
Plowden, William	Travels in Abyssinia and the Galla Country , London 1968
Hammer	Devlet-i Osmâniye Târihi , Çev: Mehmed Ata, Nefaset Matbaası, İstanbul 1916.
Râgıb Raif – Rauf Ahmed	Mısır Meselesi , Matbaa-iâmire, İstanbul 1334.
Ramazan, Muhammed Rifat	Vaz’u’s-Sudan fî Nıtâki’l-alâkât beyne Mısır ve’d-devleti’l-Osmâniyye hattâ M. 1863. Matbaatü fî Lecne’l-beyan, Kahire 1957.
Ramm, A	Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea 1868-1885 , May 1944
Reginald, Coupland	East Africa and Invaders , From The Earliest Times to the death of Seyyid Said 1856, Oxford 1938.
Richard Hill	Egypt in Sudan, 1820-1881 , y.y, t.y.
Riyaz ,Zahir	Mısır ve Afrika , Mektebetü’l-Anceb el- Mısriyye, Kahire 1984.
Roland, Oliver	The Dawn of African History . London 1962
-----	El-İmparatorya es-Sudaniyye fi’l-Karni 19 , Kahire 1948.
Safvet, Muhammed Mustafa	İngiltere ve Kanâtü’s-Süveys 1956-1854 , El- Mektebetü-‘t-Ticâriyye el-Kübra, Kahire 195
Salim, Seyyid Mustafa	El-Bahrü’l-Ahmer ve’l-cüzür El-yemeniyye , Dâru’l-misak, Sana’a 2006.
-----	El-fethu’l-osmânî-el-evvel li’l-Yemen (1535- 1538) . Kahire 1992.

Salt, Henry	A Voyage Abyssinia, in the years 1809-1810, London 1967.
Scott, Keltie, J.	The Partition of Africa, London 1897.
Sebi, Osman Salih	Coğrafiyetü Eritriye, Daru'l-kunûzi'l- Edebiyye, Kahire 1983.
-----	Tarihu Eritre, Dâru'l-künûzü'l-edebîyye, Beyrut 1977.
Serhink, İsmail	Hakâikü'l-ahbâr an düveli'l-Bihâr, C.2, Kahire 1312.
Siyofil, Vladeimir	Tarihu Harbi'l-İngiliz ve'l-Habeşe fi sene 1868, çev. Halil Şemmas, Beyrut 1871.
Stripling, G. W.	The Ottoman Turks and the Arabs (1511- 1574) Illinois, 1942.
Eş-Şamî , Salahuddin	El-Mevâni's-Sudâniye, Mektebü Mısır, Kahire 1961.
Şibîke, Mekkî	Es-Sudan fî karn 1819-1919, Matba'atü Lecnetü't-te'lif ve't-tercüme ve'n-neşr, Kahire 1947.
Sturzo, Luigi	Italy and the New World Order, London 1944.
Eş-Şennâvî , Abdülaziz Muhammed	Ed-devletü'l-Osmâniyye devle islâmiyye müfterâ aleyha. C.1, kahire 1980.
Şükrü, Muhammed Fuad	Mısır ve's-Siyâde ale's-Sudan 1820-1885, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1947.
-----	Mısır fi matla'i'l-karnit-tâsi aşar, Kahire 1985.
Şukayr, Naum	Tarihü's-Sudan, Ed. Muhammed İbrahim Ebu Selim, Beyrut, 1981.

Trimingham, J.Spencer

Turan, Şerafettin

Uçarol, Rifat

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı

Yahya ,Celal

Yâkût, El-Hamevî

İslam In East Africa, London 1973.

İslam in Ethiopia. London 1952.

Türkiye-İtalya İlişkileri, Ankara 1975.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı), Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

El-bahru'l-ahmer ve'l-isti'mâr, Vezâretü's-sekâfe ve'l-irşâd el-kavmî, kahire 1914.

Et-tenâfüsü'd-Düvelî fi Şark-ı İfrika, Darü'l-Ma'ârif, Kahire 1959.

Sevâhilu Bahr-i Ahmer, Lecnetü'd-Dirâsâti'l-İfrikiyye, Kahire 1960.

Mısru'l-İfrikiyya ve'l-itmâ'u'l-İsti'mâniyye fi'l-karni't-tâsi' aşer,Dâr ü'l-Maârif, Kahire 1984.

Mu'cemü'l-büldân, Dârü's-Sâdır, Beyrut 1995.

IV. Yayınlanmamış Tezler ve İncelemeler

Ebu Zeyd ,Raşid Tefvik Atıf

Et-ticâre fi's-Sudan fi'l-karni't-tâsi' aşer, Basılmamış Doktora Tezi, Cami'atü'l-İskenderiyye, 1989.

El-Mirî ,Halef Abdülazim Seyyed

Târihü'l-Bahriyye et-Ticâriyye el-Mısriyye 1854 -1879. Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Câmi'atü Aynü's-Şems, 1993.

KORKMAZ Mehmet

XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Makavi, Fevzi

Memleketü Aksüm, Basılmamış Doktora Tezi, Afrika Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, Kahire Üniversitesi, 1999.

NOUR Tarig Mohamed

Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

Süleyman, Abdülhamid

El-Mevâniü'l-Mısriyyefi'l-asri'l-Osmânî Devruha es-Siyasî ve Nazmuhe'l-İdâriyye ve'l-Maliyye ve'l-İktisâdiyye, Basılmamış Doktora Tezi, Câmi'atü Kahire 1992.

GÜLDEŞ Dilek

Urabî Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

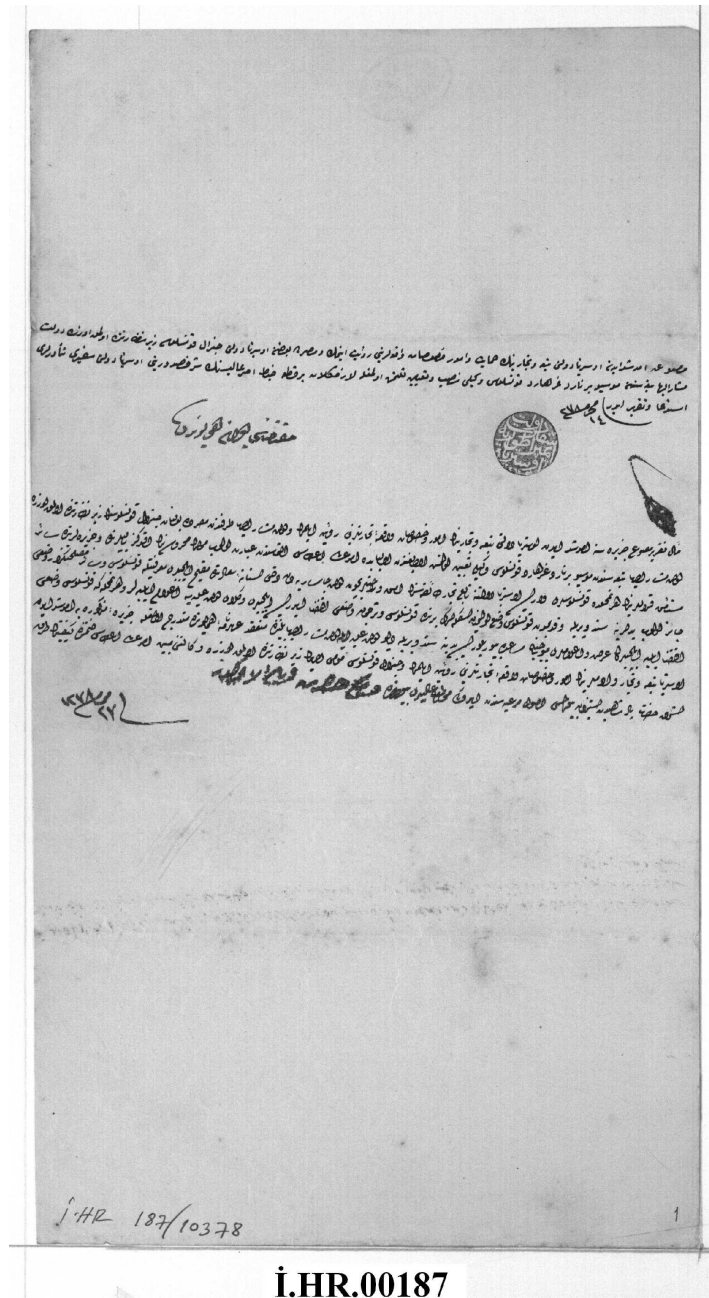
ÖZGEÇMİŞ

Yemen’de, Sana’a’da doğdum. İlk, Orta, Lise’yi Ceyl-i Ravza mahallesinde Cedid Lisesinde bitirdim. 1995 yılında Sana’a Üniversitssi Edebiyat Fakültesi TarihBölümünü kazandım. 1998 yılında mezun oldum. Bu Tarihten sonra aynı bölümde asistan oldum. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalında Doğu Yemen Tehamesi Sahillerinde Uluslararası Kuvvetlerin Mücadelesi (1800-1839) isimli tezim ile yüksek Lisans programını tamamlayarak.

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı’nda doktora programına girdim. Afrika Sahillerinde Nüfuz mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1850-1918) isimli doktora tezimi tamamlayarak doktor ünvanını aldım.

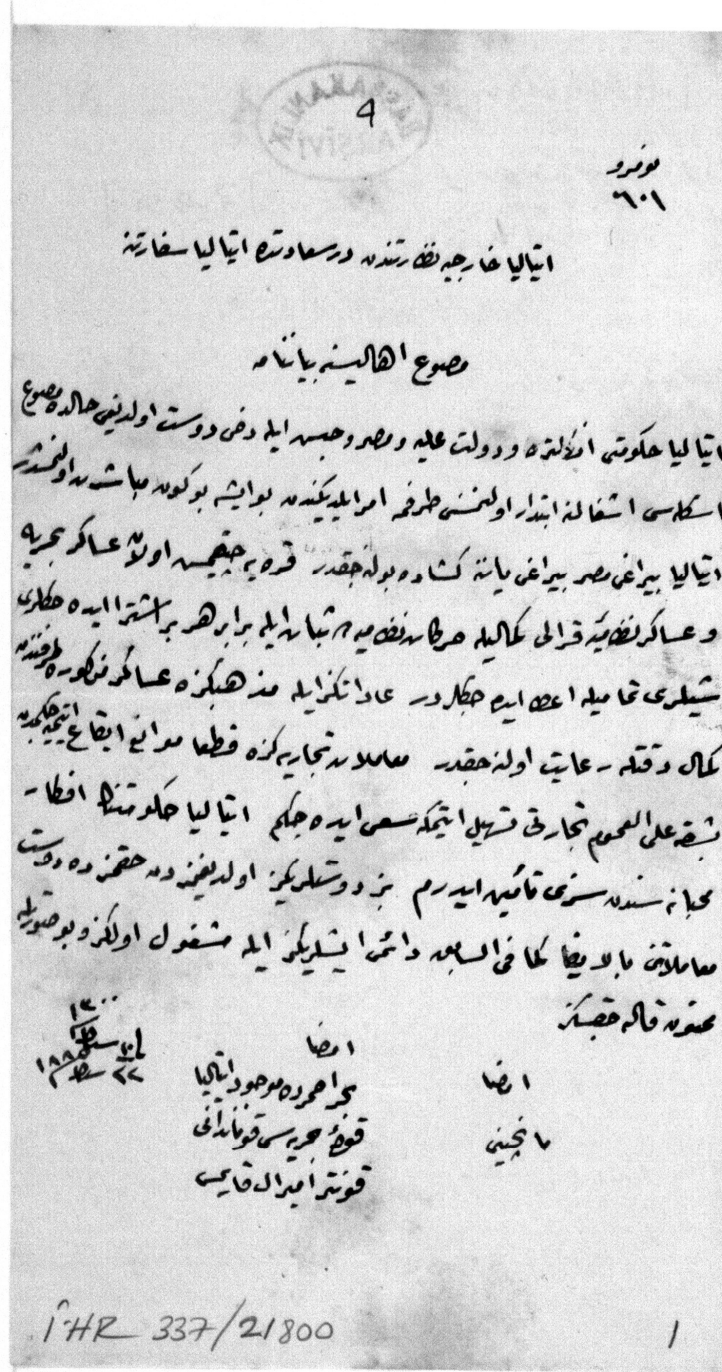
EKLER

EK 1: Avusturya Devleti tarafından Musavva Adası'na Mösyö Bernart Garhart'ın konsolos vekili olarak tayini.

İ.HR.00187

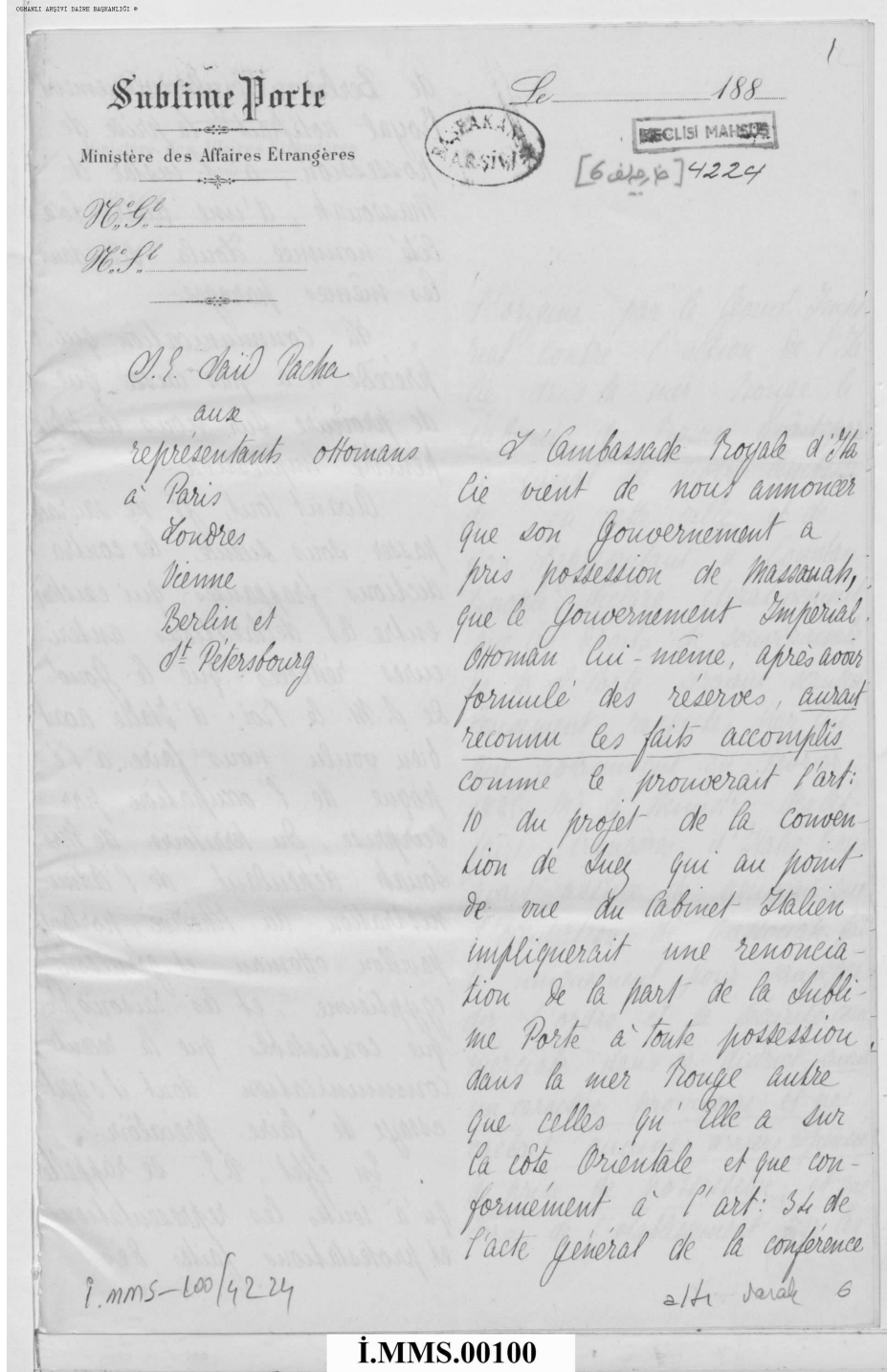
Ek 2: İtalya'nın Musavva'yı İşgal Ettikten Sonra Halka Duyurduğu Beyannamenin
Padişah Tarafından Görüldüğü

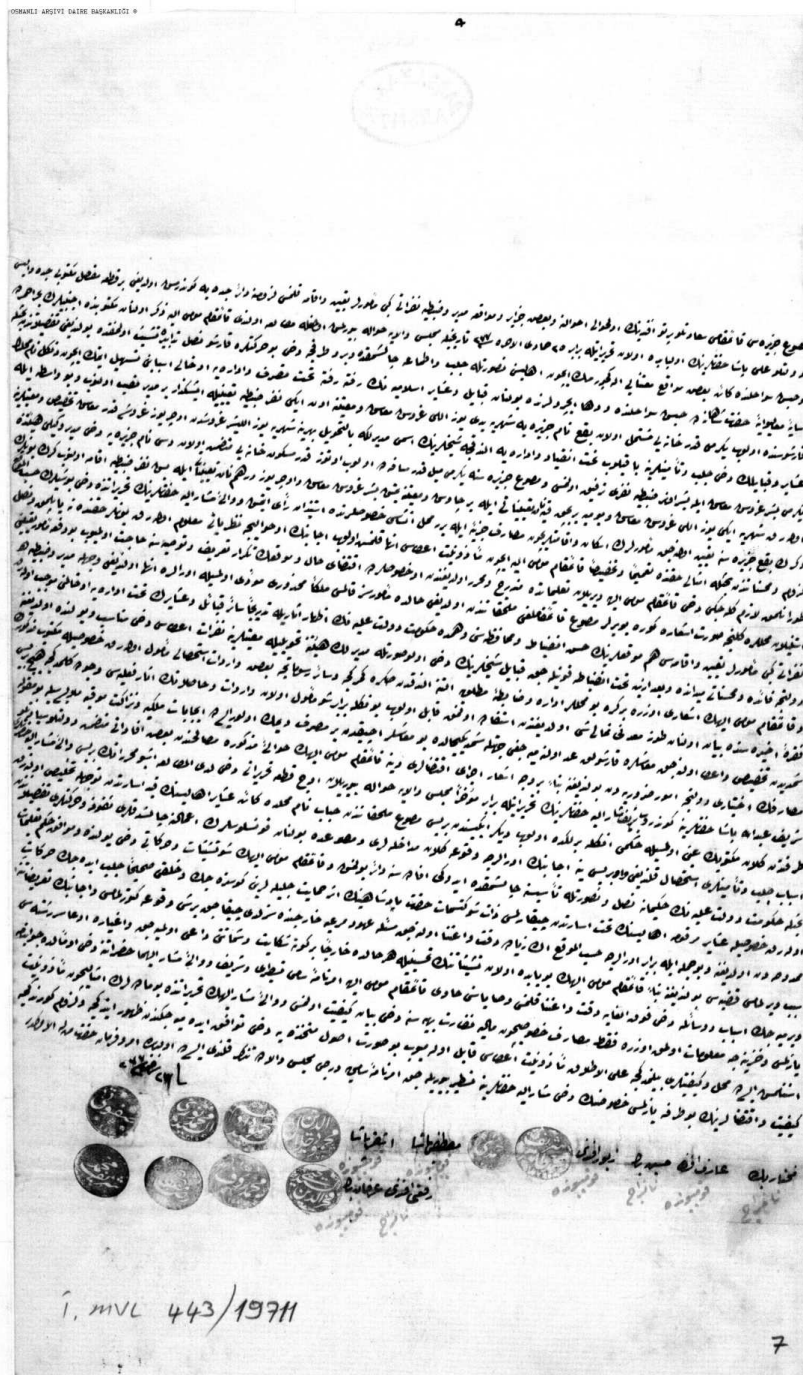
İ.HR.00337

Kaynak:İ.HR 337/21835

EK 4: Musavva'nın İtalya'nın tehdidi altında bulunduğu

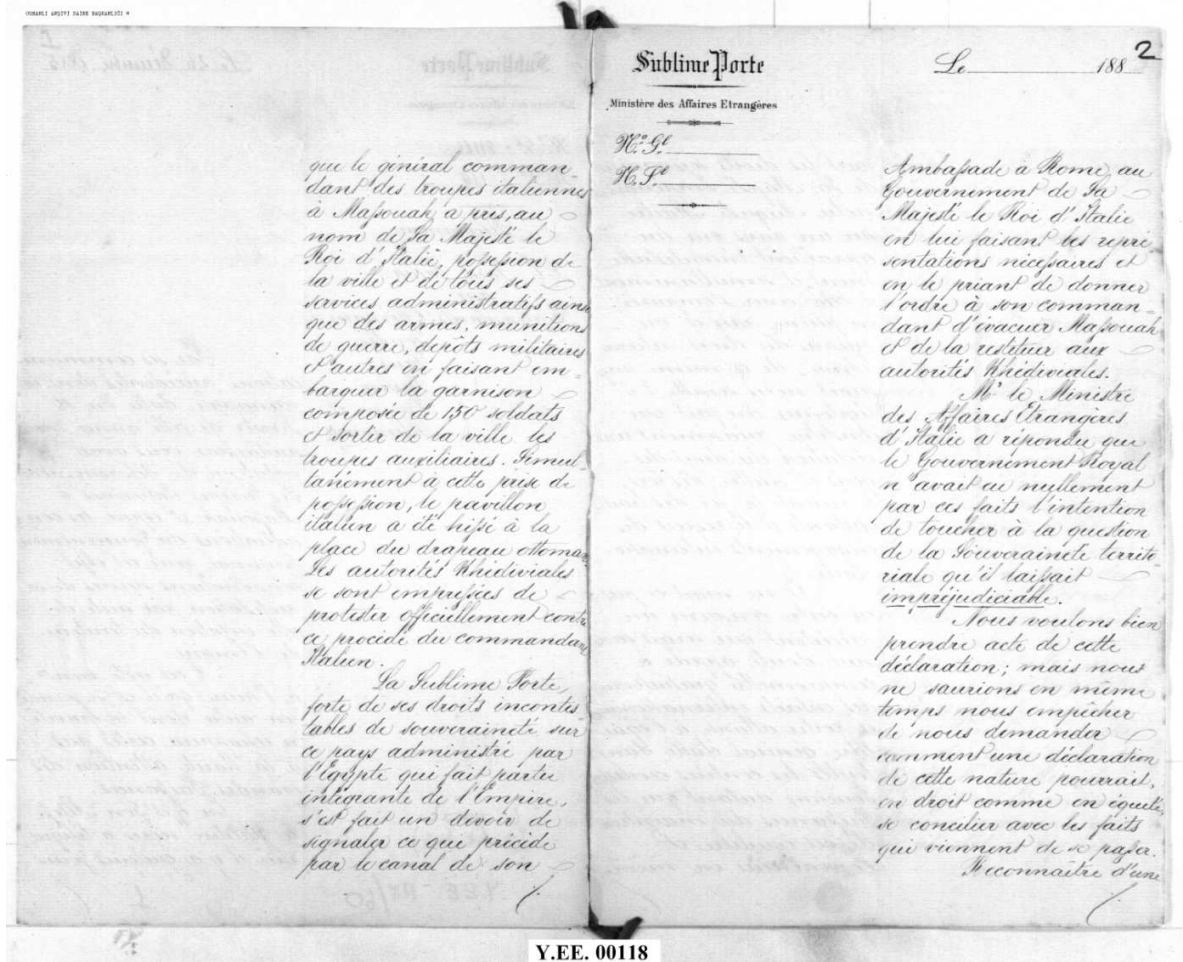

EK 6: Musavva Adası'nın ıslahına dair

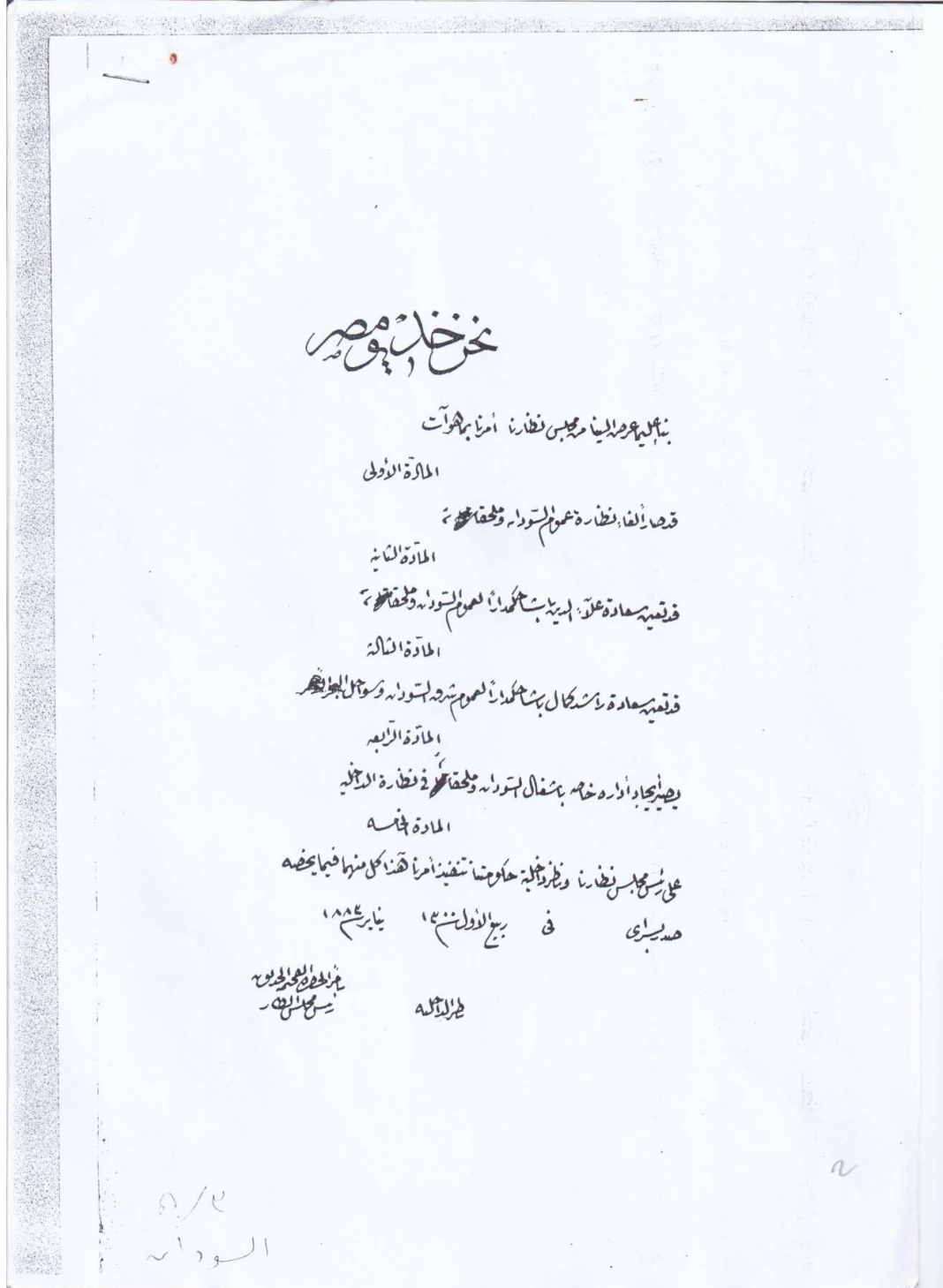
I.MVL.00443

EK 8:Mazhar Paşa'nın Osmanlı bayrağını Resûlhafun'a diktiği ve Mısır'daki diğer karışıklıklarla bunların Musavva'ya sıçrayabileceğine dair

Kaynak:BOA. Y.EE 118/39

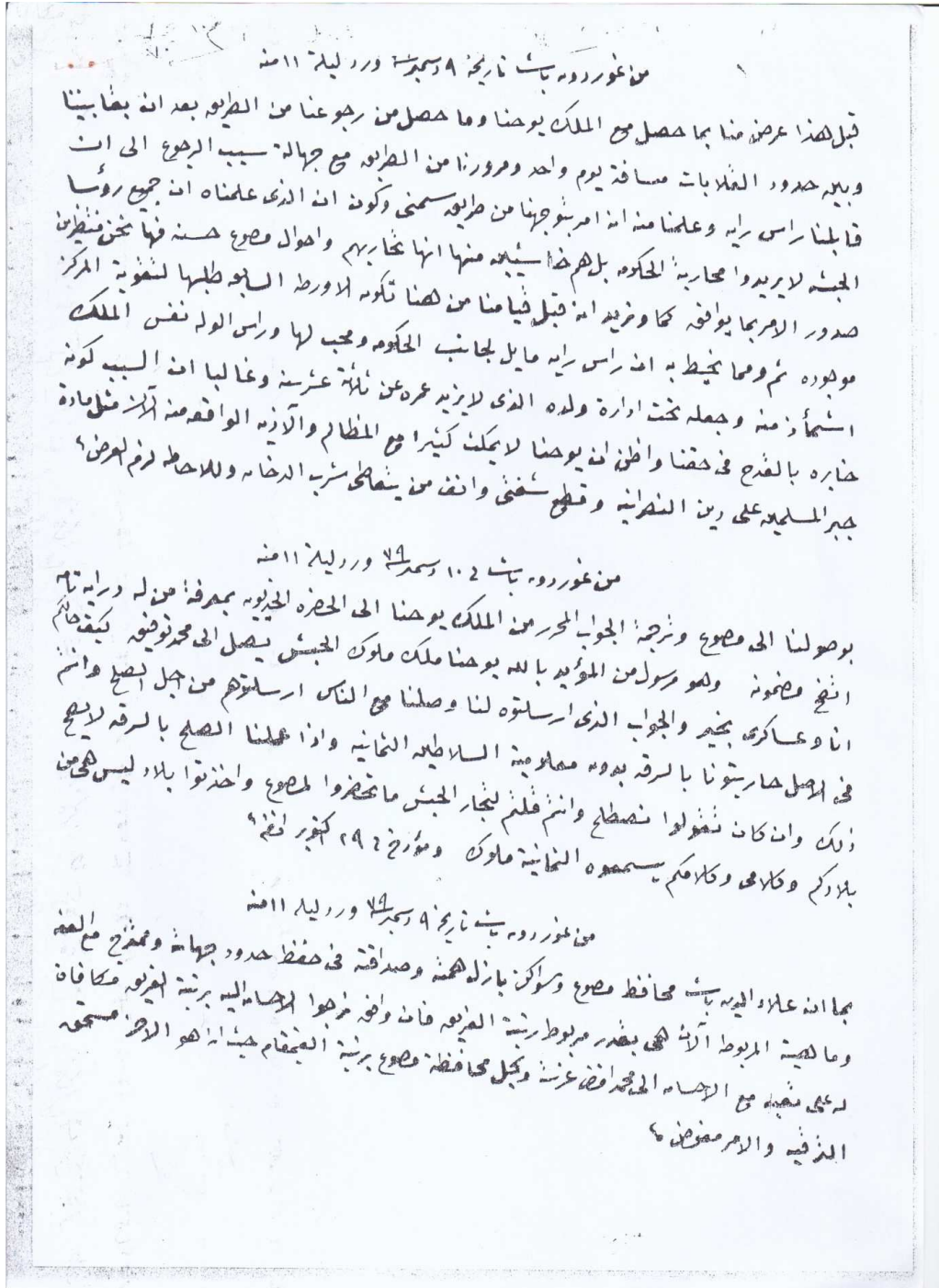
EK 9: Hidiv İsmailin emriyle Sudanın yeni İdarî bölgelerine yapılan atamalar.

EK 10: Sudan ve civarı İderesinin Mısır Bakanlar Kuruluna bağlı özel bir idare haline geldiğini.

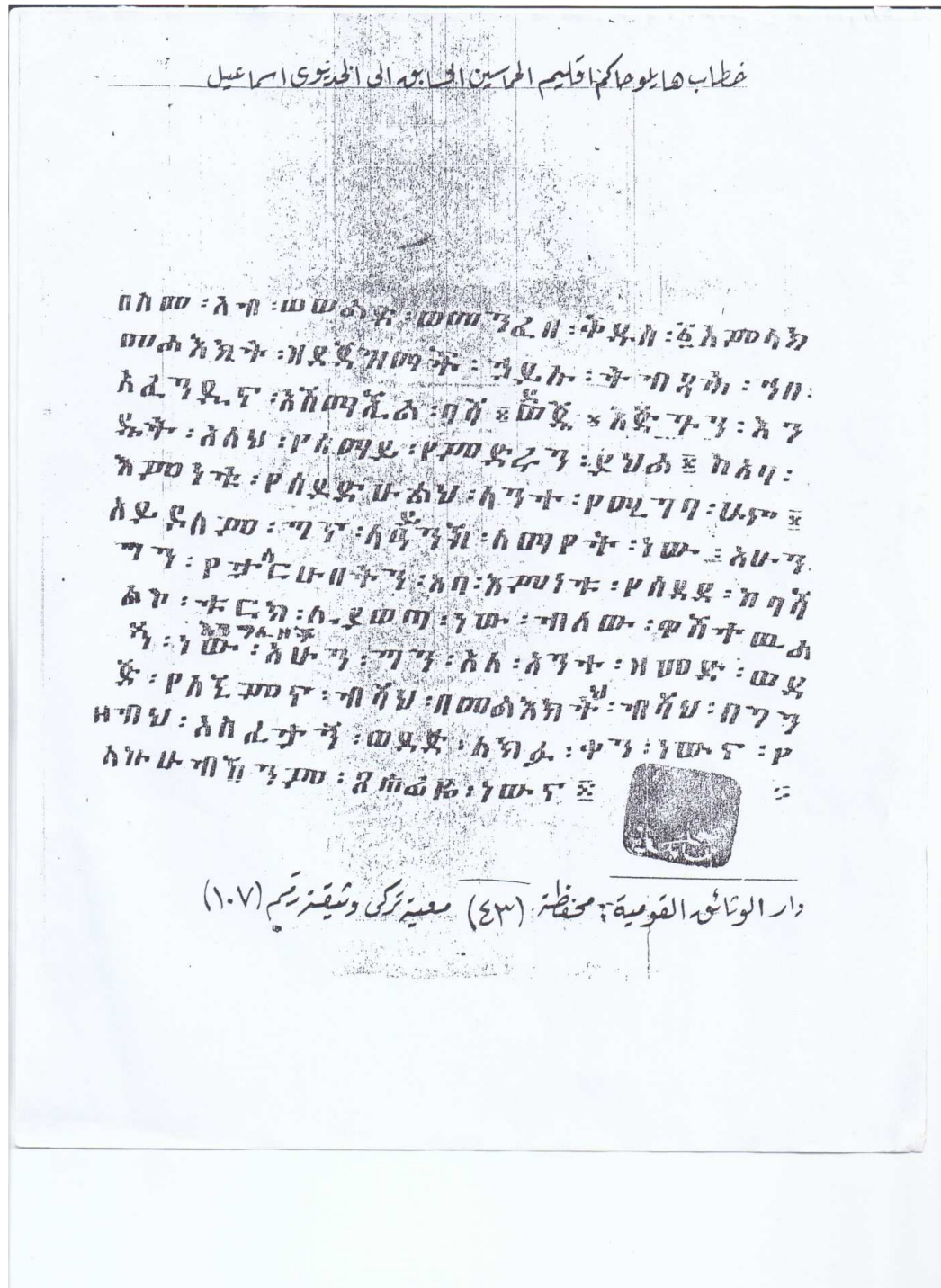
دور ۱۵۰۰ م. ۱۸۸۴

EK 11: Habeşlilerin Musavva'ya Saldırmalarından Kaynaklanan sorunları yerinde görmek için Gordon Paşa'nın Musavva'ya gidişi.

Kaynak:DVKM, Abidin Defteri, nr. 34/143.

EK 12:Hmasin bölgesi hakimi'nin Hdiv İsmail Paşa'ya.

Kaynak:DVKM.Mahfaza, Maiyye Türki.nr. 43/ 107.

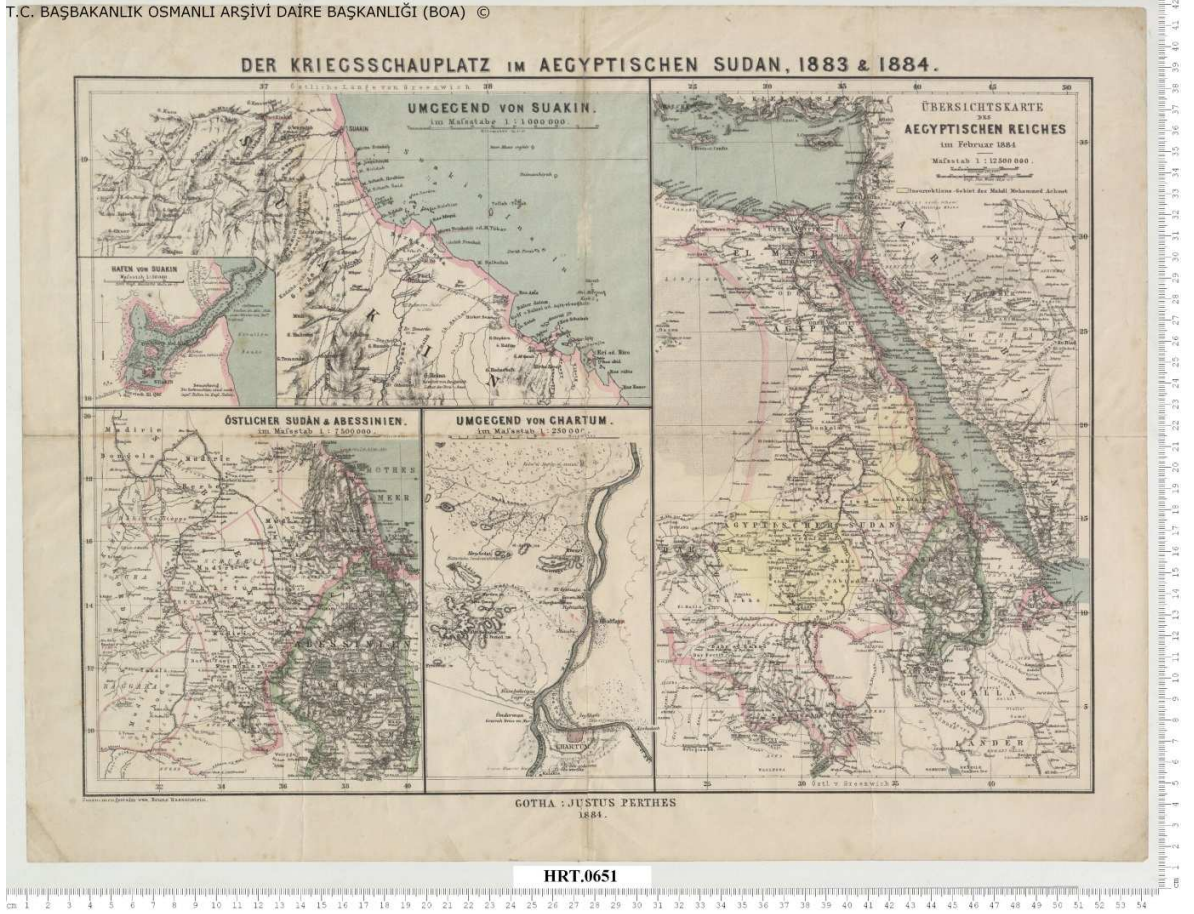
EK 15:Doğu Afrika ve Kızıldeniz Sahilleri Haritası

Kaynak: BOA HRT.h 0109

EK 16: Doğu-Afrika Haritası

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Kaynak: BOA, HRT, nr: 0651.

EK 17:Mısır hududuyla Musavva ve mülhakatını gösterir harita

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.0656

Kaynak: BOA HRT.h Nr: 0656

EK18:Kızıldeniz Haritası

Kaynak: BOA. HRT.h Nr: 661

EK 19:Mısır Hidivliği-Doğu Sudan kıtası haritası

Kaynak:BOA, HRT. 0661.

EK 20:İtalya'nın Assab s  m  rge b  lgesi ve i  gal etti  i yerlerin haritası

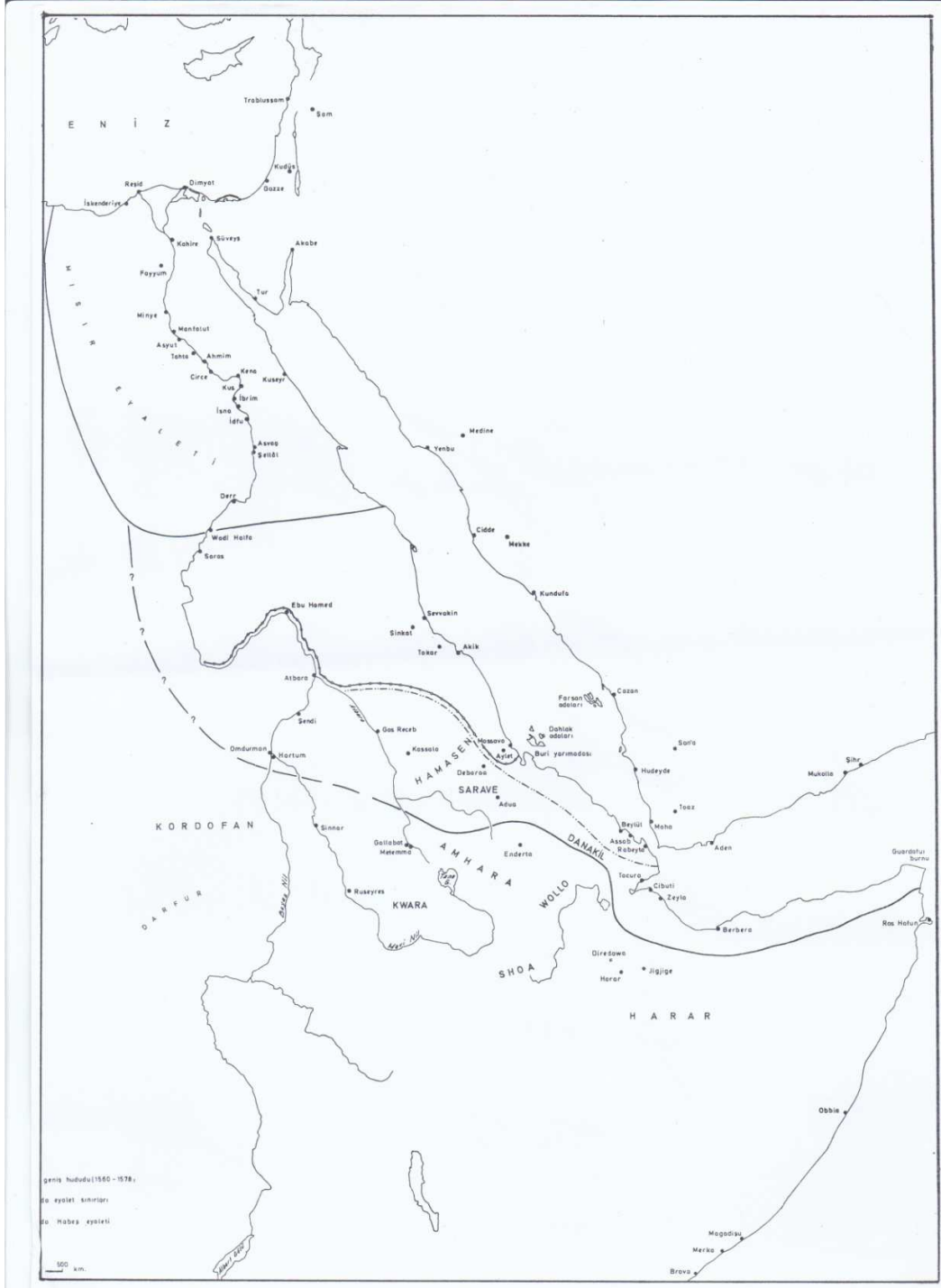
Kaynak:DVKM'dan, El-Cemel,   evki Ataullah, Siyaset-u Mısır fi'l-Bahri'l-ahmer fi'n-nısfı's-s  ni mine'l-karni't-t  si'-a  er

EK 21: Musavva'nın telgraf ve yol haritası

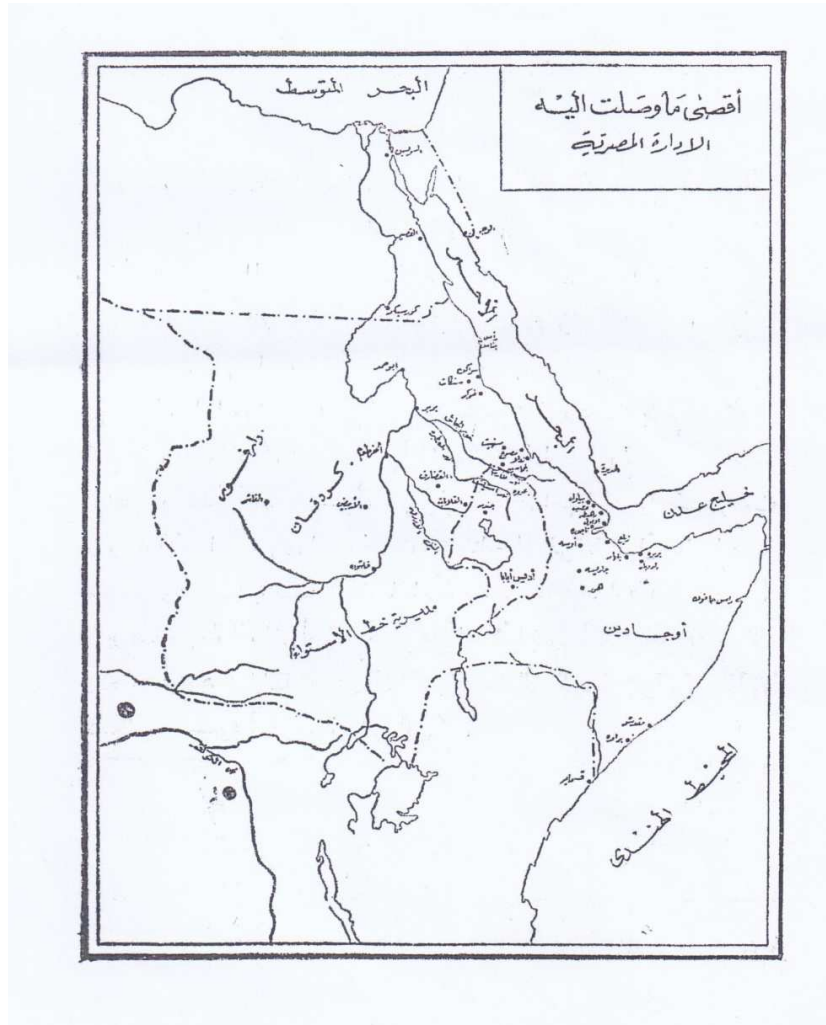
Kaynak: DVKM'dan, El-Cemel, Şevki Ataullah, Siyaset-u Mısır fi'l-Bahri'l-ahmer fi'n-nısfı's-sâni mine'l-karni't-tâsi'-aşer.

EK 22:Osmanlı Habeş Eyaleti

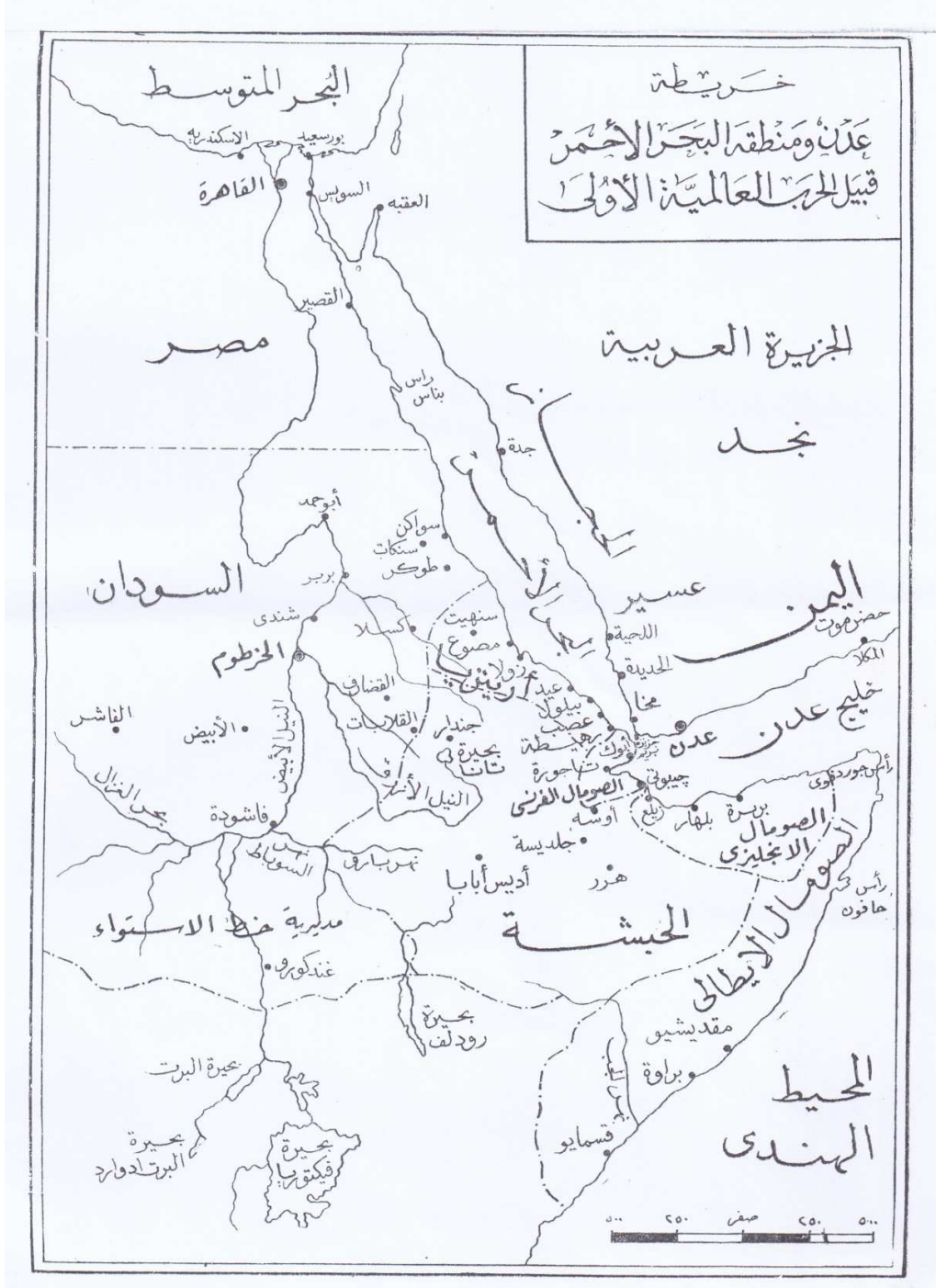
Kaynak:Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti.

EK 23:Mısır'ın en geniş hudutlarını gösterir harita

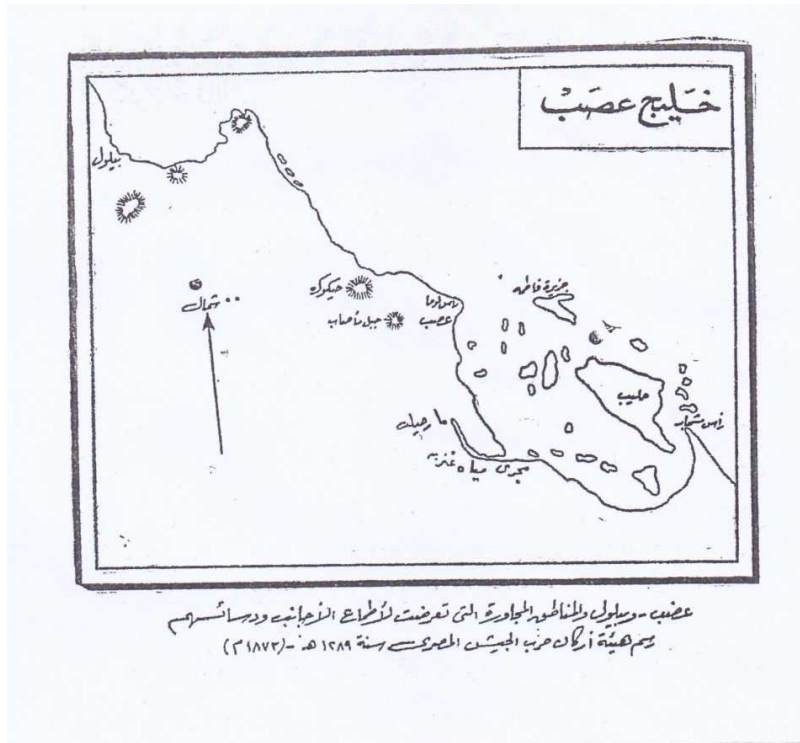
Kaynak: DVKM'dan , Celal Yahya, Mısırul-İfrikiyya ve'l-itmâ'u'l-İsti'mâniyye.

EK 24: Doğu Afrika'da İtalyanların sömürge alanlarını gösteren harita (Musavva, Ed, Zula, Beylül, Assab, Rahîta)

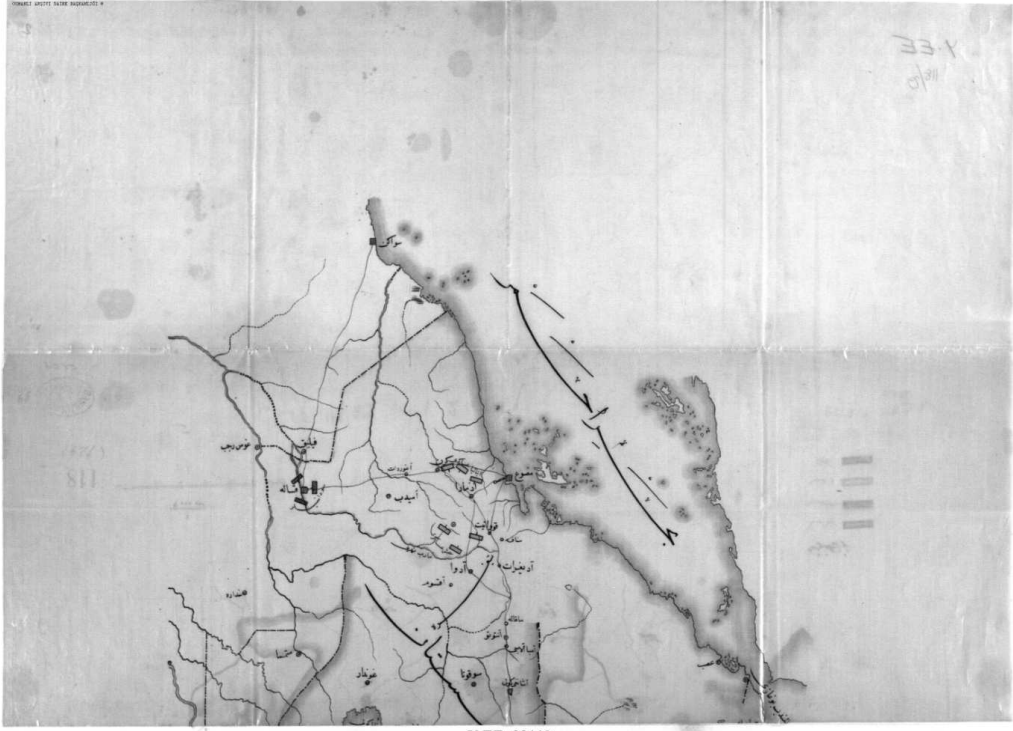
Kaynak: Es-Seyyid Receb, Eritriya el-Hadîse M. 1557-1941.

EK 25: Mısır Erkân Harbiyesi tarafından 1873 hazırlanmış Assab, Beylül Sömürge bölgeleri

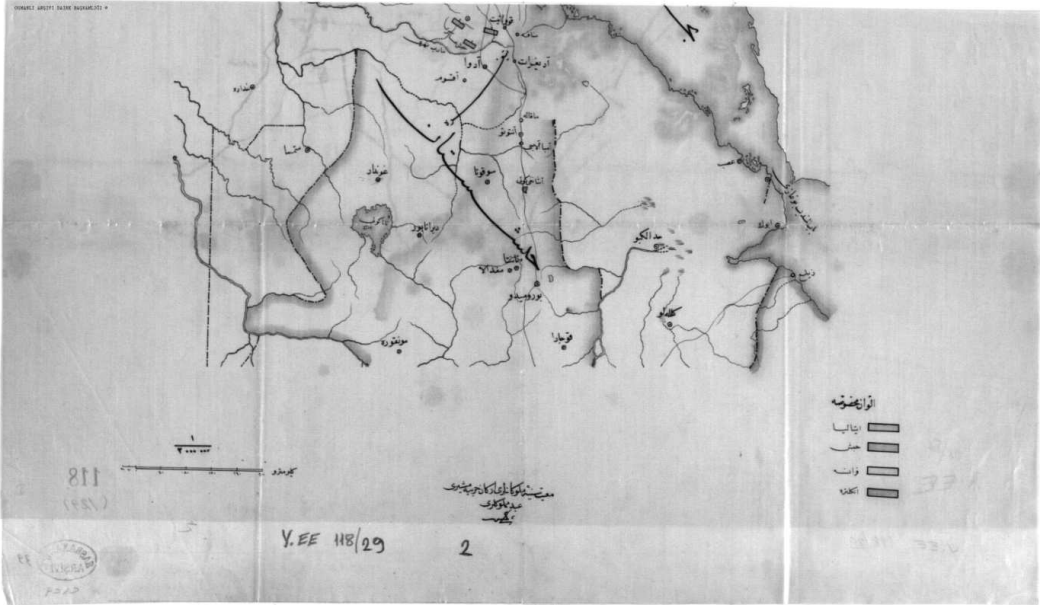

Kaynak:DVKM. Harita nr. 055.

EK 26: Musavva'daki İtalyanların istilaya devam ile Mısır idaresinin Take Müdürlüğü merkezi olan Kesame kasabasına indiklerini gösterir harita

Y.EE. 00118

Y.EE. 00118

Kaynak:BO. Y.EE. 00118

EK 27: Eritre Haritası

Kaynak: [https-lands.com/data_images/countries/eritrea/eritrea-01.jpg](https://lands.com/data_images/countries/eritrea/eritrea-01.jpg)

EK 28: Beylül, Ed ve Zula bölgelerini gösteren harita

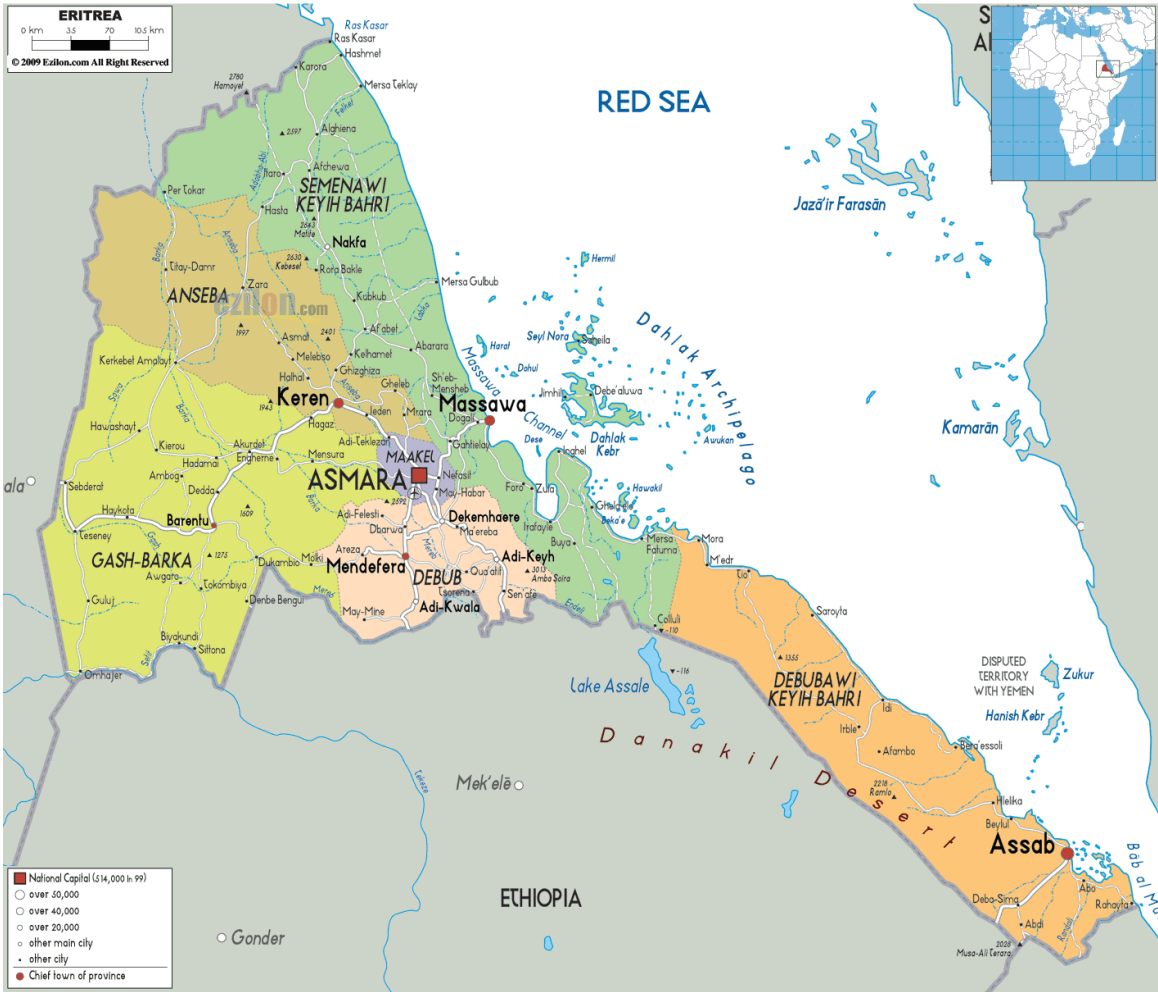
Kaynak: http://ds-lands.com/data_images/countries/eritrea/eritrea-02.jpg

EK 29: Musavva ve ona bağlı olan Assab bölgesinin siyasi haritası

Kaynak: <http://www.ezilon.com/maps/images/africa/Eritrea-road-map.gif>

EK 30: Musavva ve ona bağlı Assab bölgesinin coğrafi haritası

Kaynak: <http://www.ezilon.com/maps/images/africa/political-map-of-Eritrea.gif>

EK 31: 19. Yüzyılda Eritre ve Etyopya'nın sınırlarını gösteren harita

Kaynak:http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e3/Eritrea_Map.jpg

EK 32:Günümüzde Eritre Hudutlarını gösterir harita

Kaynak:<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b2/Un-eritrea.png>

EK 33: Musavva'dan bir görüntü

Kaynak:http://www.globeimages.net/data/media/47/Eritrea_Farms.jpg

EK34: Eritre (Musavva)'nın banliyösünden bir görüntü

Kaynak:http://sv-doodlebug.com/Pics2006/Eritrea_farms2.jpg

EK 35: Eritre (Musavva)’nın günümüzdeki umumi manzarası

Kaynak:<http://www.winwallpapers.net/eritrea-road-and-houses-wallpapers-9689.html>

